ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 5 (87) / 2025

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА». Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA». Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р

№ 5 (87)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI)**; **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України**.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чешська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словацька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рєзнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development "Ukraine" (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajska, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

№ 5 (87) 2025 травень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Біленець Дарія Анатоліївна
КВАЛІФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ 13

Курило Володимир Іванович, Гуменний Анатолій Пилипович
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ 20

Міньковська Ірина Ігорівна
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 26

Наконечна Ірина Володимирівна, Ковальчук Алла Юріївна
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА: ЗАГРОЗИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ 40

Омельчук Василь Андрійович, Лісова Наталя Вікторівна
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ 48

Пилюга Лілія В'ячеславівна
УДОСКОНАЛЕННЯ АЛГОРИТМУ ПРОВЕДЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 54

Скриньковський Руслан Миколайович
КОНТРОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І НЕЗАЛЕЖНИХ УСТАНОВ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СПЕЦСЛУЖБ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД), ТА ВЗАЄМОДІЯ УДО УКРАЇНИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ МЕДІА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ 60

Шопіна Ірина Миколаївна
ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ 75

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Райчева Світлана Іванівна
СУБСИДІАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВІДОКРЕМЛЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 81

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Гориславська Інна Вікторівна, Троценко Владислав Олександрович
ПОНЯТТЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ 92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Березняк Василь Сергійович, Миргородська Каріна Миколаївна
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ 99

Касапоглу Світлана Олександрівна
ІНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ МІЖ АДМІНІСТРАТИВНОЮ ТА КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ 105

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Сіренко Оксана Володимирівна, Самгородська Софія Володимирівна, Жовтий Владислав Олександрович
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ, ВЧИНЕНОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 112

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Мись Тетяна Іванівна
ЮРИДИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ 120

Приполова Людмила Іванівна, Стужук Юлія Петрівна
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН G7 У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ, СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА 126

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Мись Тетяна Іванівна
РІЗНОМАНІТНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЇ ОРГАНІВ СУДОЧИНСТВА В ЮРИДИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ 140

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Грицай Сергій Олександрович
ЕТИМОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ І СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОБ'ЄКТ» І «ПРЕДМЕТ»: ФОРМУВАННЯ ФРАГМЕНТУ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА 146

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Адамчук Ганна Олександрівна, Адамчук Оксана Феліксівна
ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ І НОВІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: ВИКЛИКИ КОНСТИТУЦІЙНИМ ГАРАНТІЯМ ПРАЦІ В УКРАЇНІ 153

Гайдучок Олег Олександрович
ОХОРОНА ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ НАФТОПРОДУКТАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ 162

Лапкін Андрій Васильович, Тупіков Ігор Васильович
УНІФІКАЦІЯ ПРАВИЛ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРЕДСТАВНИКІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ 170

Черевко Наталія Олександрівна
ЗВІЛЬНЕННЯ БЕЗ ПОЯСНЕНЬ ЯК ВИКЛИК ГЕНДЕРНІЙ РІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ 175

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Миць Олена Євгенівна
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА 182

Потапенко Сергій Анатолійович
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ НОВЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА ... 190

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bilenets Daria
QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN POLICE ACTIVITIES 13

Kurylo Volodymyr, Gumennyi Anatoliy
SOCIAL PROTECTION THROUGH THE LENS OF MILITARY SERVICE 20

Minkovska Iryna
A MODERN VIEW OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF RESOURCE PROVISION IN THE FIELD OF COMPLETE GENERAL SECONDARY EDUCATION 26

Nakonechna Irina, Kovalchuk Alla
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE TRANSFORMATION OF THE CRIMINAL LANDSCAPE: THREATS OF NEXT-GENERATION ORGANIZED CRIME 40

Omeljchuk Vasyl, Lisova Natalia
SOME FEATURES OF THE REGULATORY FRAMEWORK FOR SOCIAL PROTECTION OF FAMILY MEMBERS OF SERVICEMEN IN UKRAINE 48

Pyliuha Liliia
ALGORITHM IMPROVEMENT FOR PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICINAL PRODUCTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT 54

Skrynkovskyy Ruslan
CONTROL OF PUBLIC ORGANIZATIONS AND INDEPENDENT INSTITUTIONS OVER THE ACTIVITIES OF SPECIAL SERVICES (FOREIGN EXPERIENCE), AND INTERACTION OF THE DEPARTMENT OF THE STATE PROTECTION (UDO) OF UKRAINE WITH MEDIA REPRESENTATIVES IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM 60

Shopina Iryna
STAGES OF DEVELOPMENT OF MILITARY LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE 75

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Raicheva Svitlana
SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY CASE: LEGAL NATURE AND SIGNIFICANCE FOR SEPARATE PROCEEDINGS 81

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Horislavska Inna, Trotsenko Vladyslav
THE CONCEPT OF AGRICULTURAL PRODUCTS AS THE OBJECT OF A CONSUMER CONTRACT 92

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Berezniak Vasyl, Myrhorodska Karina
CRIMINAL LIABILITY FOR SMUGGLING IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS 99

Kasapohlu Svitlana
INSTITUTIONAL BOUNDARIES BETWEEN ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY: DOCTRINAL AND PROCEDURAL ASPECTS 105

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Sirenko Oksana, Samgorodska Sofia, Zhovty Vladyslav
CRIMINAL CHARACTERISTICS OFTREASON COMMITTED UNDER MARTIAL LAW 112

INTERNATIONAL LAW

Mys' Tetiana
LEGAL TRANSLATION IN INTERNATIONAL LAW: TERMINOLOGICAL CHALLENGES AND TRANSFORMATIONAL STRATEGIES 120

Prypolova Liudmyla, Stuzhuk Yuliia
TRANSFORMATION OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR UKRAINE'S COOPERATION WITH G7 COUNTRIES IN THE MILITARY, SECURITY, AND DEFENSE SPHERES IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY SECURITY ENVIRONMENT 126

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Mys' Tetiana
DIVERSITY OF JUDICIAL TERMINOLOGY IN LEGAL ENGLISH 140

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Hrytsai Serhii
ETYMOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL APPROACH TO UNDERSTANDING AND CORRELATION OF THE CONCEPTS OF «OBJECT» AND «SUBJECT»: FORMATION OF A FRAGMENT OF THE GENERAL THEORY OF LAW 146

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Adamchuk Hanna, Adamchuk Oksana
DIGITAL PLATFORMS AND NEW FORMS OF EMPLOYMENT: CHALLENGES TO CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF LABOR IN UKRAINE 153

Haiduchok Oleh
OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH AT OIL PRODUCT RETAIL ENTERPRISES UNDER MARTIAL LAW: LEGAL ASPECTS AND WAYS OF IMPROVEMENT 162

Lapkin Andrii, Tupikov Igor
UNIFICATION OF RULES OF PROFESSIONAL ETHICS FOR REPRESENTATIVES OF THE JUSTICE SYSTEM 170

Cherevko Nataliia
DISMISSAL WITHOUT EXPLANATION AS A CHALLENGE TO GENDER EQUALITY IN THE LABOR MARKET: ECHR PRACTICE AND NATIONAL CHALLENGES 175

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Myts Olena
PECULIARITIES OF THE EXECUTION OF A CIVIL LIABILITY INSURANCE AGREEMENT BY A NOTARY 182

Potapenko Sergii
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF APPLICATION OF CIVIL LAW NOVELS ON STRENGTHENING THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF A BONA FIDE PURCHASER 190

УДК 343.132

Біленець Дарія Анатоліївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права та приватно-правових дисциплін
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
Bilenets Daria
Ph.D in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines
Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute of
National University "Odesa Law Academy"
ORCID: 0000-0003-0866-0698

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11056

КВАЛІФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN POLICE ACTIVITIES

Анотація. *Вступ. У сучасній Україні забезпечення правопорядку та громадської безпеки значною мірою залежить від ефективності діяльності Національної поліції. Одним із ключових аспектів цієї діяльності є кваліфікація адміністративних правопорушень, що дозволяє правильно встановити юридичну природу діянь, визначити відповідальність та забезпечити дотримання прав і свобод громадян. Проте правозастосування у цій сфері ускладнюється нечіткістю деяких норм законодавства, колізіями між основними та спеціальними актами, недостатньою деталізацією процедур і браком єдиної методики кваліфікації. Це створює ризики неоднакової практики, суб'єктивізму при прийнятті рішень, а також можливості порушення прав людини.*

Мета. Метою дослідження є розкриття сучасних підходів до кваліфікації адміністративних правопорушень у діяльності поліції України, обґрунтування необхідності впровадження уніфікованих стандартів та алгоритмів кваліфікації, а також визначення перспектив розвитку нормативно-правового регулювання цієї сфери із урахуванням сучасних технічних засобів фіксації та практики судових рішень.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) чинне нормативно-правове забезпечення щодо адміністративної відповідальності та діяльності поліції, включаючи Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про Національну поліцію» 2) наукові праці вітчизняних дослідників, що аналізують принципи адміністративного деліктного права, правову природу правопорушень та процесуальні аспекти документування порушень. У дослідженні використано методи аналізу і синтезу для оцінки існуючих підходів до кваліфікації правопорушень, метод порівняння для виявлення розбіжностей у нормативних актах, а також логічного узагальнення для формулювання висновків і пропозицій.

Результати. У статті проведено комплексний аналіз нормативно-правової бази та практичних аспектів кваліфікації адміністративних правопорушень поліцією, визначено основні проблеми, зокрема відсутність деталізації складів правопорушень, нечіткість формулювань та колізії між різними актами. Запропоновано напрями удосконалення правозастосовної практики через розробку чітких алгоритмів кваліфікації, підвищення рівня правової підготовки поліцейських, впровадження сучасних технічних засобів для об'єктивної фіксації порушень. Обґрунтовано необхідність оновлення нормативно-правової бази та запровадження єдиних методичних підходів у діяльності поліції для підвищення правової визначеності та справедливості.

Перспективи. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на розробці методичних рекомендацій щодо кваліфікації адміністративних правопорушень для поліцейських, деталізації складів правопорушень у законодавстві, впровадженні уніфікованих алгоритмів фіксації та документування правопорушень, що дозволить підвищити рівень захисту прав громадян та ефективність діяльності поліції.

Ключові слова: *адміністративне право, адміністративний процес, правоохоронні органи, поліція, адміністративні правопорушення, кваліфікація правопорушень, Національна поліція України, КУпАП, адміністративна юрисдикція.*

Summary. **Introduction.** *In modern Ukraine, the maintenance of public order and safety largely depends on the effectiveness of the National Police's operations. A key aspect of this activity is the qualification of administrative offenses, which enables the proper establishment of the legal nature of conduct, determination of liability, and protection of citizens' rights and freedoms. However, law enforcement in this area is complicated by the ambiguity of certain legislative provisions, conflicts between primary and special acts, insufficient procedural detail, and the absence of a unified qualification methodology. These issues pose risks of inconsistent practice, subjective decision-making, and potential violations of human rights.*

Purpose. The purpose of this study is to elucidate contemporary approaches to the qualification of administrative offenses in police activities in Ukraine, to substantiate the need for the implementation of unified standards and qualification algorithms, and to identify prospects for the development of regulatory frameworks in this field, considering the integration of modern technical recording tools and judicial practice.

Materials and Methods. The materials of the research include: 1) current normative legal provisions governing administrative liability and police activity, including the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine "On the National Police", 2) scholarly works by domestic researchers analyzing the principles of administrative tort law, the legal nature of offenses, and procedural aspects of documenting offenses. The study employs methods of analysis and synthesis to evaluate existing approaches to offense qualification, the comparative method to identify discrepancies in legal acts, and logical generalization to formulate conclusions and proposals.

Results. This article presents a comprehensive analysis of the legal framework and practical aspects of the qualification of administrative offenses by the police, identifying key problems such as the lack of detailed definitions of offenses, vague formulations, and conflicts between various legislative acts. The article proposes directions for improving law enforcement practices, including the development of clear qualification algorithms, enhancing police officers' legal training, and integrating modern technical tools for objective recording of offenses. The necessity of updating the legal framework and introducing standardized methodological approaches within police activities is substantiated to improve legal certainty and fairness.

Perspectives. Future research should focus on developing methodological recommendations for police officers on offense qualification, detailing the composition of offenses in legislation, and implementing unified algorithms for recording and documenting offenses. These measures will enhance the protection of citizens' rights and increase the effectiveness of police operations.

Key words: *administrative law, administrative procedure, law enforcement bodies, police, administrative offenses, offense qualification, National Police of Ukraine, Code of Ukraine on Administrative Offenses, administrative jurisdiction.*

Постановка проблеми. Адміністративне деліктне право відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку, визначаючи підстави для притягнення до відповідальності за порушення встановлених правил. У діяльності Національної поліції саме кваліфікація таких правопорушень стає важливим інструментом підтримки громадського порядку та безпеки. Проте останні зміни у суспільних відносинах і правовій системі створюють нові виклики, які ускладнюють визначення складів правопорушень. Неоднозначність законодавства, відсутність єдиних алгоритмів та недостатнє технічне забезпечення призводять до ризику суб'єктивного підходу, що може негативно вплинути на захист прав громадян та довіру до правоохоронців.

У сучасних умовах діяльності поліції кваліфікація адміністративних правопорушень вимагає не лише правової грамотності, але й здатності швидко та об'єктивно оцінювати ситуацію, керуючись нормами законодавства. Це підкреслює необхідність переосмислення ролі та місця кваліфікації правопорушень у структурі діяльності поліції, розробки дієвих механізмів удосконалення цього процесу та інтеграції сучасних технологій у систему фіксації та аналізу правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування теоретичних основ та практичних підходів до кваліфікації адміністративних правопорушень у діяльності поліції здійснено як українськими, так і зарубіжними науковцями. Українські дослідники Ю.П. Битяк, І.М. Балакарєва та М.І. Бєлікова розглядають принципи адміністративного деліктного права, визначаючи підстави та критерії притягнення до адміністративної відповідальності [3]. О. Давиденко аналізує теоретико-правові засади кваліфікації адміністративних правопорушень, акцентуючи увагу на проблемах колізій у чинному законодавстві [8].

Вагомий внесок у розкриття питань документування адміністративних правопорушень здійснив А.О. Монаєнко, який підкреслює недооцінку запобіжної ролі адміністративних правопорушень у підтриманні громадського порядку [13]. Миронюк Р. дослідив шляхи удосконалення правових гарантій діяльності поліції щодо виявлення, фіксації адміністративних правопорушень та притягнення осіб до відповідальності [12]. І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський та Н.І. Золотарьова розглядають кваліфікацію адміністративних проступків як процес встановлення відповідності діяння складу правопорушення, закріпленому у Кодексі України про адміністративні правопорушення [7]. А.І. Берлач та О.М. Стороженко аналізують проблеми тотожності ознак діяння з ознаками складу делікту [2]. Вагомий внесок у практичні аспекти роботи поліції внесли В.В. Гаркуша, Р.Ю. Молчанов та М.О. Шевяков, які дослідили діяльність поліції з оформлення матеріалів адміністративних правопорушень у сфері безпе-

ки дорожнього руху [6]. О. В. Панасюк звертає увагу на необхідність удосконалення адміністративно-деліктного права та розробки чітких алгоритмів кваліфікації правопорушень [15].

Попри значні наукові напрацювання, залишаються невирішеними проблемні аспекти, зокрема нечіткість окремих формулювань у КУпАП [10], відсутність єдиних алгоритмів кваліфікації правопорушень та колізії між законодавчими актами, що потребують подальших досліджень.

Метою статті є розкриття сучасних підходів до кваліфікації адміністративних правопорушень у діяльності поліції України, а також формування методологічних засад для удосконалення процесу їх визначення та документування з урахуванням чинного адміністративного та процесуального законодавства, практики судових рішень та прав людини.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення, що регламентує діяльність поліції України у сфері кваліфікації адміністративних правопорушень, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про Національну поліцію» 2) наукові праці українських дослідників, що аналізують принципи адміністративного деліктного права, правову природу адміністративних правопорушень та процесуальні аспекти їх документування.

У процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для аналізу складів адміністративних правопорушень, визначення нормативних основ їх кваліфікації та характеристик адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції); формалізації, аналізу та синтезу (для виявлення проблемних аспектів правозастосування та розробки практичних пропозицій щодо їх вирішення); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків щодо удосконалення підходів до кваліфікації адміністративних правопорушень у діяльності поліції).

Виклад основного матеріалу. Кваліфікація адміністративних правопорушень у діяльності поліції є ключовим етапом реалізації адміністративного деліктного права України. Це процес визначення правової природи діяння, встановлення його відповідності складу правопорушення, передбаченого законом.

Науковці зазначають, що Національна поліція України виступає основним суб'єктом адміністративної юрисдикції, діяльність якого покликана забезпечувати охорону прав, свобод і законних інтересів громадян, а також підтримання публічної безпеки та порядку, попередження і припинення правопорушень. Цей висновок підкріплюється аналізом чинного адміністративного законодавства, яке визначає ключові функції та повноваження поліції у сфері адміністративної відповідальності [14, с. 14–15].

Як зазначає Монаєнко А., аналіз протиправних діянь свідчить про те, що переважна більшість адміністративних правопорушень не становлять великої суспільної небезпеки. Водночас, на думку автора, в органах Національної поліції України та серед їх посадових осіб спостерігається недооцінка запобіжної ролі адміністративних правопорушень у забезпеченні громадського порядку та публічної безпеки [13, с. 89].

У сфері роботи Національної поліції України кваліфікація проступків має особливе значення, адже від точності оцінки залежить справедливість адміністративного стягнення, дотримання прав особи та довіра до правоохоронної системи.

Попри визначені теоретичні засади, на практиці кваліфікація адміністративних правопорушень у діяльності поліції стикається із численними проблемами. По-перше, досить складно чітко розмежувати адміністративне правопорушення та злочин, оскільки окремі діяння можуть бути подібними за змістом. Ця проблема нерідко призводить до помилок у кваліфікації і, як наслідок, до ухвалення помилкових рішень щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності. По-друге, чинне законодавство, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення, було ухвалено ще у 1984 році, і деякі його положення є застарілими, не враховують сучасні виклики та реалії. Це суттєво ускладнює роботу як суддів, так і працівників поліції, які вимушені тлумачити норми закону з урахуванням нових суспільних відносин. Таким чином, постає нагальна потреба в оновленні та внесенні змін до законодавства, а також у вдосконаленні практики його застосування для забезпечення справедливого вирішення справ про адміністративні правопорушення та надійного захисту прав громадян [9, с. 73].

Відповідно до статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративне правопорушення (проступок) визначається як протиправна, винна дія або бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права громадян чи порядок управління, і за яку передбачено адміністративну відповідальність [10]. Проте варто зазначити, що законодавче використання терміна «адміністративне правопорушення (проступок)» створює плутанину між цими поняттями. Проступок є лише одним із видів протиправної поведінки, за яку встановлено дисциплінарну чи адміністративну відповідальність. Адміністративне правопорушення, своєю чергою, — це більш широке поняття, що включає будь-яке порушення адміністративно-правових норм, незалежно від передбачених санкцій. Такий підхід підтримується і у науковій літературі, де зазначається, що проступок — це лише різновид адміністративного правопорушення, який характеризується меншою суспільною небезпекою [5].

У наукових працях вчених адміністративного права поняття кваліфікації адміністративних проступків тлумачиться різноманітно. Наприклад, В. Колпаков та інші визначають її як «встановлення і процесуальне

закріплення точної відповідності між ознаками вчинених дій чи бездіяльності та ознаками складу правопорушення, передбаченого адміністративним законодавством» [11, с. 8]. А. Берлач і О. Стороженко вказують, що кваліфікація адміністративних проступків — це «встановлення й процесуальне закріплення тотожності юридично значущих ознак посягання ознакам делікту, передбаченого адміністративним законодавством» [2, с. 7–8], а на думку ж І. Голосніченка, М. Стахурського та Н. Золотарьової, кваліфікація полягає у «встановленні відповідності конкретного діяння ознакам того чи іншого складу адміністративного проступку, передбаченого в Кодексі України про адміністративні правопорушення» [7, с. 27].

Окремої уваги заслуговує питання відмежування адміністративних правопорушень від інших видів правопорушень, зокрема кримінальних, дисциплінарних та цивільно-правових. Законодавець визначає низку ознак, що дозволяють провести чітке розмежування між цими категоріями. Наприклад, кримінальне правопорушення, на відміну від адміністративного, характеризується вищим ступенем суспільної небезпеки, суворішими санкціями та особливим порядком провадження [3, с. 163]. У цьому контексті слід підкреслити, що правовою основою кваліфікації адміністративних правопорушень виступає Кодекс України про адміністративні правопорушення. Цей нормативний акт визначає не лише підстави адміністративної відповідальності, а й встановлює види адміністративних стягнень, описує склади адміністративних правопорушень та регламентує загальні процедури їх застосування [10].

Як зазначає Блінова А., «правильна кваліфікація такої поведінки є необхідною умовою законності всієї правоохоронної діяльності правоохоронних органів. Вибір означає, що особа бере на себе адміністративну відповідальність за вчинений нею злочин і зазнає правових наслідків, пов'язаних із злочином. Кваліфікаційні помилки неминуче принесуть багато негативних наслідків» [4, с. 27].

Важливе місце у регламентації діяльності поліції займає Закон України «Про Національну поліцію». Цей нормативно-правовий акт закріплює повноваження поліцейських щодо складання протоколів, застосування заходів примусу, виявлення та фіксації правопорушень. Закон також визначає обов'язок поліцейських діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені законом, що забезпечує дотримання принципів законності та правової визначеності у діяльності правоохоронних органів [18].

О. Давиденко наголошує на тому, що до актуальних проблем кваліфікації адміністративних правопорушень належать такі: недостатній рівень знань чинного законодавства суб'єктами правозастосування, відсутність єдиної правової позиції щодо тлумачення окремих складів правопорушень, наявність прогалин і колізій в адміністративно-деліктному праві, а також недостатній рівень науково-доктринальної бази для створення якісних коментарів і методичних матеріалів, які використовуються у правозастосовній діяльності [8, с. 105].

Кваліфікація адміністративних правопорушень у діяльності поліції полягає у правильному визначенні складу проступку відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [10].

Працівник поліції має встановити наявність усіх обов'язкових елементів складу правопорушення: об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також суб'єкта. Цей процес вимагає уважного аналізу причинно-наслідкових зв'язків між діями особи та наслідками, оцінки фактичних обставин справи і знання чинного адміністративного законодавства. Важливе значення у цьому аспекті мають правова підготовка, практичний досвід та аналітичне мислення поліцейських.

Миронюк Р. вказує на поширену практику втручання у діяльність поліції під час виконання службових обов'язків. Зокрема, такі дії часто спрямовані на відволікання поліцейського від оформлення процесуальних документів безпосередньо на місці вчинення правопорушення з метою затягування процедури притягнення до адміністративної відповідальності та допущення процесуальних помилок. Це особливо характерно у процесі виконання поліцейськими превентивної функції та складання матеріалів справ про адміністративні правопорушення [12, с. 245].

У практичній площині поліцейський змушений швидко приймати рішення у складних ситуаціях, що потребують оперативного реагування. Зокрема, правильне визначення складу правопорушення на місці події має відбуватися без порушення процесуальних норм, навіть за відсутності чітких критеріїв кваліфікації. Ця діяльність вимагає глибоких правових знань і практичного досвіду, оскільки одна і та сама подія може бути кваліфікована за різними нормами КУпАП залежно від обставин. Поліцейський має забезпечити правову оцінку, яка стане основою для подальших процесуальних дій.

Абдулкадірова Е. акцентує у своєму дослідженні увагу, на тому, що у зв'язку з тим, що патрульна поліція здійснює розгляд саме адміністративних правопорушень, які є найпоширенішими в нашій державі, саме від ефективності її діяльності залежить стан правопорядку в країні [1, с. 66].

Важливою складовою кваліфікації адміністративних правопорушень є розгляд складу дрібного хуліганства, передбаченого статтею 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ця стаття містить загальне формулювання, що ускладнює чітке визначення конкретних діянь, які підпадають під порушення громадського порядку. Відтак, поліцейський повинен ретельно оцінювати, чи дії особи відповідають ознакам хуліганства та чи досягли рівня, достатнього для складання протоколу [10].

Подібна проблема спостерігається також у випадках кваліфікації злісної непокори законному розпорядженню поліцейського за статтею 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Законодавець не надає чіткого визначення терміна «злісність», що створює підґрунтя для різночитань та суб'єктивної оцінки дій порушника поліцейським [10].

Ключову роль у діяльності Національної поліції відіграє патрульна поліція як перша компетентна ланка співпраці з населенням, оскільки саме на патрульну поліцію покладені обов'язки первинного реагування на заяви й повідомлення про правопорушення та злочини, зокрема правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. [6, с. 5].

Серед адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху найчастіше фіксуються порушення, передбачені статтями 122 і 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення [10]. У таких випадках поліцейські мають не лише фіксувати факт порушення, а й ретельно оцінювати обставини його вчинення, ступінь вини водія, технічний стан транспортного засобу. Крім того, важливими для кваліфікації є порушення правил торгівлі та благоустрою, зокрема передбачені статтею 152 КУпАП, де формулювання залишають простір для суб'єктивної оцінки поліцейськими [10]. Підстави та умови відповідальності у сфері безпеки дорожнього руху визначаються Законом України «Про дорожній рух» [16], а порядок оформлення матеріалів — наказом МВС України від 07 листопада 2015 р. № 1395, що затверджує Інструкцію з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі [17].

Аналіз основних складів адміністративних правопорушень, що підлягають кваліфікації поліцією, свідчить про значну складність цього процесу. Він вимагає глибокого знання нормативно-правової бази, практичного досвіду та вміння аналізувати конкретні обставини кожної справи. Кожний конкретний випадок потребує індивідуального підходу, адже від точності визначення складу правопорушення залежить не лише законність накладених стягнень, але й захист прав особи та репутація поліції як інституту, відповідального за правопорядок.

Процес кваліфікації адміністративних правопорушень у діяльності поліції України ускладнюється через недосконалість чинної нормативно-правової бази та наявність колізій між положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення [10] та Закону України «Про Національну поліцію» [18]. Зокрема, різні норми щодо строків складання протоколів та застосування заходів примусу залишають простір для суб'єктивного тлумачення. Це створює правову невизначеність та ризики порушення процесуальних норм, що може мати негативні наслідки для прав осіб.

Крім правових колізій, важливою проблемою є недосконалість технічного забезпечення, зокрема обмежене використання відеореєстраторів та боді-камер для фіксації правопорушень. У багатьох випадках поліцейські покладаються переважно на власні спостереження та свідків, що у разі оскарження може бути недостатнім доказом. Це створює передумови для помилкової кваліфікації правопорушень і знижує ефективність адміністративного провадження.

Для удосконалення процесу кваліфікації адміністративних правопорушень необхідно розробити чіткий алгоритм дій, який дозволить уніфікувати підходи поліції та забезпечити законність і справедливість прийнятих рішень. Одним із ключових напрямів реформування має стати підвищення рівня правової підготовки поліцейських через організацію регулярних тренінгів, семінарів та курсів підвищення кваліфікації. Також важливо забезпечити поліцейських доступом до актуальної правової інформації та сучасних технічних засобів для фіксації правопорушень, що підвищить якість адміністративного провадження.

Незважаючи на численні наукові дослідження та наявність правових актів, у практичній площині залишаються нерозв'язаними питання чіткого визначення складів адміністративних правопорушень, усунення колізій між різними нормативно-правовими актами та запровадження уніфікованих підходів до кваліфікації правопорушень у діяльності поліції. Потреба у системному перегляді та удосконаленні підходів до кваліфікації правопорушень, посиленій підготовці поліцейських та застосуванні сучасних технічних засобів фіксації залишається нагальною для забезпечення ефективності адміністративного деліктного права в Україні [15].

Реалізація зазначених заходів дозволить не лише підвищити ефективність правозастосовної діяльності поліції, а й забезпечить захист прав і свобод громадян. Удосконалення процесу кваліфікації адміністративних правопорушень повинно стати одним із пріоритетних напрямів реформування адміністративного деліктного права та діяльності поліції України загалом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Визначення складів адміністративних правопорушень є важливим аспектом роботи поліції, що забезпечує справедливе притягнення до відповідальності. Водночас на практиці цей процес нерідко стикається з проблемами — нечіткими формулюваннями законодавства, суперечностями між різними актами, а також недостатньою підготовкою поліцейських. Щоб зробити кваліфікацію більш ефективною та об'єктивною, необхідно оновити нормативну базу, розробити єдині стандарти та алгоритми, а також забезпечити поліцейських сучасними технічними засобами для фіксації правопорушень.

Для підвищення ефективності та об'єктивності кваліфікації необхідно удосконалювати нормативну базу, запроваджувати єдині стандарти і алгоритми, а також забезпечувати поліцейських сучасними технічними засобами для фіксації правопорушень. Важливим напрямом є також регулярне навчання і підвищення кваліфікації працівників поліції, що дозволить мінімізувати суб'єктивний фактор та підвищити довіру суспільства до органів правопорядку.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розробку чітких критеріїв для кваліфікації адміністративних правопорушень, удосконалення внутрішньовідомчих інструкцій і впровадження сучасних інформаційних технологій. Це дозволить побудувати ефективну систему адміністративного деліктного права, що відповідатиме принципам законності, справедливості та захисту прав людини.

Література

1. Абдулкадірова Е. Е. Процес розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією: дис. … канд. юрид. наук. 2021. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c496e9e-2b9b-476c-9f02-ecd4bddd4c88/content (дата звернення: 20.05.2025).

2. Берлач А. І., Стороженко О. М. Теоретичні проблеми кваліфікації адміністративного делікту. *Право України*. 2007. № 10. С. 5–8.

3. Битяк Ю. П., Балакарєва І. М., Бєлікова М. І. Адміністративне право : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / за заг. ред. В. М. Гаращука, Р. В. Шаповала. Харків : Право, 2023. 255 с.

4. Блінова А. Особливості кваліфікації адміністративних правопорушень. *Матеріали регіональної науково-практичної конференції* (ДДУВС, 22.04.2021). С. 26–28. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/7318/1/6.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

5. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Вид. 4. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

6. Гаркуша В. В., Молчанов Р. Ю., Шевяков М. О. Діяльність поліції щодо оформлення матеріалів адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 120 с.

7. Голосніченко І., Стахурський М., Золотарьова Н. Попереднє адміністративне розслідування як стадія провадження в справах про адміністративні проступки. *Право України*. 2002. № 2. С. 26–30.

8. Давиденко О. О. Теоретико-правові засади кваліфікації адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. С. 102–105. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.47-2.pdf#page=102 (дата звернення: 20.05.2025).

9. Задихайло О. А., Жулій П. В. Проблеми кваліфікації адміністративного проступку в процесі розгляду справи про адміністративне правопорушення. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2024. (40). С. 72–77.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 20.05.2025).

11. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративні правопорушення в системі корупційних деліктів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 5. С. 7–15.

12. Миронюк Р. Окремі шляхи удосконалення правових гарантій діяльності поліції щодо виявлення, фіксації адміністративних правопорушень та притягнення осіб до адміністративної відповідальності. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 11.03.2022). С. 245–247.

13. Монаєнко А. О. Правове забезпечення документування адміністративних правопорушень органами національної поліції України. *Нове українське право*. 2023. № 3. https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.13.

14. Назар Ю. С. (заг. ред.) Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції: навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 396 с.

15. Панасюк О. В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування. Харків : Право, 2020. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/36_1/d.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

16. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12 (дата звернення: 20.05.2025).

17. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: наказ МВС України від 07 листопада 2015 р. № 1395. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 листопада 2015 р. за № 1408/27853. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15 (дата звернення: 20.05.2025).

18. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 20.05.2025).

References

1. Abdulkadirova, E.E. (2021). Protses rozgliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia patrulnoiu politsiieiu: dys. … kand. yuryd. nauk. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c496e9e-2b9b-476c-9f02-ecd4bddd4c88/content (date of access: 20.05.2025).

2. Berlach, A.I., Storozhenko, O.M. (2007). Teoretychni problemy kvalifikatsii administratyvnoho deliktu. Pravo Ukrainy. No. 10, pp. 5–8.

3. Bytiak, Yu.P., Balakareva, I.M., Bielikova, M.I. (2023). Administratyvne pravo: navch. posib. dlia zdobuvachiv vyshch. osvity / za zah. red. V.M. Harashchuka, R.V. Shapovala. Kharkiv: Pravo. 255 s.

4. Blinova, A. (2021). Osoblyvosti kvalifikatsii administratyvnykh pravoporushen. Materialy rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (DDUVS, 22.04.2021), pp. 26–28. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/7318/1/6.pdf

5. Halunko, V., Dikhhtiievskyi, P., Kuzmenko, O. (2021). Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vyd. 4. Kherson: OLDI-PLIUS. 656 s.

6. Harkusha, V.V., Molchanov, R.Yu., Sheviakov, M.O. (2021). Diialnist politsii shchodo oformlennia materialiv administratyvnykh pravoporushen u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu: navch. posib. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 120 s.

7. Holosnichenko, I., Stakhurskyi, M., Zolotarova, N. (2002). Poperednie administratyvne rozsliduvannia yak stadiia provadzhennia v spravakh pro administratyvni prostupky. Pravo Ukrainy. No. 2, pp. 26–30.

8. Davidenko, O.O. (2017). Teoretyko-pravovi zasady kvalifikatsii administratyvnykh pravoporushen. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, pp. 102–105. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.47–2.pdf#page=102 (date of access: 20.05.2025).

9. Zadykhailo, O.A., Zhulii, P.V. (2024). Problemy kvalifikatsii administratyvnoho prostupku v protsesi rozhliadu spravy pro administratyvne pravoporushennia. Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H.S. Skovorody "Pravo", (40), pp. 72–77.

10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07 hrudnia 1984 r. No. 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731–10 (date of access: 20.05.2025).

11. Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V. (2002). Administratyvni pravoporushennia v systemi koruptsiinykh deliktiv. Boroťba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka). No. 5, pp. 7–15.

12. Myroniuk, R. (2022). Okremi shliakhy udoskonalennia pravovykh harantii diialnosti politsii shchodo vyiavlennia, fiksatsii administratyvnykh pravoporushen ta prytyahnennia osib do administratyvnoi vidpovidalnosti. Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i praktychni aspekty: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (DDUVS, 11.03.2022), pp. 245–247.

13. Monaienko, A.O. (2023). Pravove zabezpechennia dokumentuvannia administratyvnykh pravoporushen orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy. Nove ukrainske pravo. No. 3. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.13.

14. Nazar, Yu.S. (zahal. red.). (2024). Administratyvno-iurysdyktsiina diialnist politsii: navch. posib. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 396 s.

15. Panasiuk, O.V. (2020). Administratyvno-deliktne pravo Ukrainy: teoretychni pytannia rozvytku ta reformuvannia. Kharkiv: Pravo. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/36_1/d.pdf (date of access: 20.05.2025).

16. Pro dorozhnii rukh: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. No. 3353-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12 (date of access: 20.05.2025).

17. Pro zatverdzhennia Instruktsii z oformlennia politsiinymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, za zaiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi: nakaz MVS Ukrainy vid 07 lystopada 2015 r. No. 1395. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 10 lystopada 2015 r. za No. 1408/27853. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15 (date of access: 20.05.2025).

18. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 r. No. 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (date of access: 20.05.2025).

УДК 342.951:35.071

Курило Володимир Іванович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Kurylo Volodymyr
Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X

Гуменний Анатолій Пилипович
військовослужбовець, Україна
Gumennyi Anatoliy
Enlistee, Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10960

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

SOCIAL PROTECTION THROUGH THE LENS OF MILITARY SERVICE

Анотація. *Вступ. Забезпечення соціального захисту є важливою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави. Особливо гостро ця проблема стосується захисників і захисниць нашої країни, оскільки у реальному житті вони потребують не декларативного, а дієвого соціального захисту. А з урахуванням чисельності цієї категорії громадян питання соціального захисту стають болісно чутливими у суспільстві.*

Мета. Статтю присвячено виявленню специфіки соціального захисту для військовослужбовців, враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки.

Матеріали і методи. Методологічним підходом до розгляду основних понять, які застосовуються у цьому дослідженні, є класичний принцип від загального до конкретного.

Результати. З'ясовано, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців має виразний характер. По-перше, військовослужбовці є особливою категорією населення, відданість військовій службі яких має бути належно оцінена з боку держави і суспільства. По-друге, військовослужбовці чоловіки та жінки мають різні потреби, а отже і механізми соціального захисту їхніх прав мають бути відмінними. По-третє, окрім базових потреб як-то медичне чи грошове забезпечення, основоположне значення має визнання їх статусу як осіб, які заслуговують на особливу підтримку та захист їхнього добробуту (наприклад, як таких, що брали участь у бойових діях). Констатується, що синергія можливостей держави та представників громадського сектору, – єдиний спосіб забезпечити ефективний та всеохоплюючий соціальний захист військовослужбовців і їхніх сімей.

Узагальнено, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців характеризується такими положеннями: 1) політика соціального захисту військовослужбовців має власну нормативну базу та механізми реалізації; 2) у зв'язку з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, орієнтація соціального захисту спрямовується на забезпечення їх особистих потреб, пов'язаних з реалізацією військової служби; 3) права та гарантії військовослужбовців диференціюються на ті, що є універсальними та гендерно обумовленими; 4) враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки, варто розширювати практики реалізації державно-приватного партнерства, залучаючи бізнес до фінансування соціальних програм, розробки інноваційних підходів у сфері забезпечення соціального захисту військовослужбовців; 5) має функціонувати ефективний механізм моніторингу дотримання

соціальних прав військовослужбовців та їхніх сімей, особливістю якого має стати наявність чіткого алгоритму оцінювання результативності реалізованих заходів.

Перспективи. Реалізація зазначених у статті положень покращить рівень соціального захисту військовослужбовців, зокрема і військовослужбовиць-жінок, значною мірою усуне бюрократичні перепони у реалізації законодавчих норм щодо соціального захисту військовослужбовців та полегшить їх адаптацію до мирного життя після закінчення військової служби.

Ключові слова: *військова служба, військовослужбовці, добробут військовослужбовців, соціальна безпека, соціальне забезпечення, соціальний захист.*

Summary. *Introduction. Ensuring social protection is a crucial prerequisite for the proper functioning and development of individuals, society, and the state. This issue is particularly acute for the defenders of our country, as they require not merely declarative but effective social protection in real life. Given the large number of individuals in this category, matters of social protection have become especially sensitive within society.*

Purpose. This article aims to identify the specific features of social protection for military personnel, taking into account the current realities and the state's capacity to implement mechanisms of social support.

Materials and methods. The methodological approach applied to the key concepts in this study is the classical principle of moving from the general to the specific.

Results. It has been determined that social protection for military personnel has distinct characteristics. Firstly, military personnel constitute a special category of the population whose commitment to military service must be duly recognised by both the state and society. Secondly, male and female service members have different needs; thus, the mechanisms for protecting their rights should be differentiated accordingly. Thirdly, beyond basic needs such as medical care or financial support, fundamental importance lies in recognizing their status as individuals deserving special support and protection of their well-being (for example, as those who have participated in combat operations). The synergy of the state's capabilities and those of civil society representatives is the only way to ensure effective and comprehensive social protection for military personnel and their families.

It has been summarized that the specifics of social protection for military personnel are characterized by the following provisions: 1. Social protection policy for military personnel has its own regulatory framework and implementation mechanisms. 2. Given the increased risks to the lives and health of military personnel, the focus of social protection is directed toward meeting their personal needs related to the fulfillment of military service. 3. The rights and guarantees of military personnel are differentiated into those that are universal and those that are gender-specific. 4. Considering the current realities and the state's capacity to implement social support mechanisms, it is necessary to expand the practices of public-private partnerships by involving businesses in financing social programs and developing innovative approaches in the field of social protection for military personnel. 5. An effective mechanism for monitoring compliance with the social rights of military personnel and their families must function, with its peculiarity being the presence of a clear algorithm for evaluating the effectiveness of the implemented measures.

Outlook. Implementation of the provisions outlined in this article will improve the level of social protection for military personnel, including female service members, significantly reduce bureaucratic obstacles in the application of legislation on their social protection, and facilitate their reintegration into civilian life after military service.

Key words: *military personnel, military service, social protection, social provision, social security, well-being of military personnel.*

Вступ. В Основному Законі закріплено, що українська держава є соціальною та правовою, в якій функціонує такий необхідний елемент як соціальний захист. Побудова соціальної держави передбачає забезпечення соціально-економічних прав людини й громадянина на високому рівні, коли гарантовано існують умови, за яких закріплені на конституційному рівні та реалізовані ознаки правової держави, зокрема верховенство права, а також втілені економічні можливості для забезпечення та захисту соціальних прав і гарантій людини та громадянина. Наразі можна говорити про існування такого елементу соціальної держави, як «соціальна безпека» людини. Вона поєднує в собі об'єктивні та суб'єктивні аспекти, серед яких: власний добробут, відсутність загроз життю та здоров'ю людини, які певним чином впливають на її соціальні інтереси; а також особисте сприйняття та усвідомлення індивідом власної безпеки в соціальному контексті. Саме загрози, що характеризують суспільство та державу в певний період існування (наприклад, війни, екологічні, техногенні катастрофи, пандемії), впливають на людину та можуть мати далекосяжні наслідки для окремої особи [1, с. 17].

Тому забезпечення соціального захисту є важливою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави, до вивчення особливостей якого звернені наукові праці, наприклад, таких вчених як: Н. Балабанова, Н. Баранова, Л. Головко, С. Гончарова, В. Дерега, Л. Дідківська, Я. Жаліло, В. Жуков, О. Іванова, А. Котвіцька, І. Кубарєва, Е. Лібанова, С. Майстро, Т. Новікова, І. Отенко, О. Палій, В. Пилипенко, О. Роїна, О. Романюк, В. Скуратівський, С. Устинов, І. Хмиров, Б. Цимбал, В. Шведун [2, с. 15, 16].

Однак варто враховувати, що наявна ситуація в Україні, перед якою в останні роки постали нові виклики військово-політичного, соціально-економічного, гуманітарного характеру, пов'язані

з російською військовою агресією та запровадженням воєнного стану, а також незбалансованість і нерозвиненість діючої системи соціального захисту [2, с. 15] посилила актуалізацію питання запровадження нових підходів та механізмів виконання державою своїх зобов'язань у цій сфері. Це особливо важливо через те, що все більше осіб стало потребувати соціального захисту, серед яких ключове місце займають власне військовослужбовці та члени їх сімей [3, с. 4].

Тому **метою** цього дослідження є виявлення специфіки соціального захисту для військовослужбовців, враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Визначення понятійно-категоріального апарату будь-якого наукового дослідження є однією із умов успішного та якісного досягнення поставленої мети і виконання визначених завдань. Методологічним підходом до розгляду основних понять, які застосовуються у цьому дослідженні, є класичний принцип від загального до конкретного [4, с. 29].

З огляду на це зауважимо, що нині слово «військовослужбовець» систематизує в собі силу та впевненість у майбутньому, впевненість у тому, що наша держава отримає таку довгоочікувану перемогу у війні з Російською Федерацією, залишиться незламною, незалежною, самостійною, а в подальшому перспективною, квітучою, мальовничою та по справжньому демократичною [3, с. 14]. Характеризуючи військову службу в цілому С. Пасіка відносить її до особливого виду державної служби та виокремлює її характерні риси:»1) постійна небезпека; 2) регламентація умов життя та побуту; 3) підвищений рівень відповідальності; 4) обмеження окремих прав в порівнянні із цивільними особами; 5) коменсаційна складова — відповідне соціальне забезпечення під час проходження військової служби і після» [5, с. 162]. Загалом слід погодитись із наведеними рисами, важливістю та складністю проходження служби військовослужбовцями, їх ризиком для життя та здоров'я, необхідністю чіткого дотримання дисципліни та нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність [3, с. 15]. Однак варто додати, що військова служба в Україні як особливий вид публічної служби за своїм змістом є багатогранним соціально-правовим явищем, яке постійно розвивається [6, с. 52].

Поняття «військова служба» закріплено у Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу», відповідно до якого військовою службою є державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [7, с. 2]. Майже аналогічне визначення надає Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України». Спільними ознаками, які випливають з визначень цих актів, є віднесення її до державної служби, наділення особливим характером, наявність вказівки на суб'єкта проходження такої служби та визначення загальної мети функціонування цього виду служби — захист держави [6, с. 47].

Відповідно, можемо констатувати одне — держава на загальнонаціональному рівні має забезпечити належний рівень соціального захисту кожного військовослужбовця [3, с. 16].

Варто звернути увагу на факт того, що наукова дефініція «соціальний захист» є достатньо новим поняттям, яке почало використовуватись у міжнародних політико-правових актах лише з середини XX століття [2, с. 26]. Уперше його було використано американськими законодавцями в тексті закону «Social Security Act», який було прийнято в 1935 році, в якому наводилося правове обґрунтування нового для США інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття («social» перекладається з англійської мови як «суспільний», «соціальний»; «security», як захист, безпека, охорона, забезпечення, гарантування) [8]. Значний вклад в розвиток категорії «соціальний захист» з методологічної точки зору внесли фахівці різних установ Європейського Союзу, а також різних міжнародних та українських установ та організацій. Так, згідно з методологією Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS), соціальний захист охоплює усі види втручання з боку державних чи приватних організацій, метою яких є полегшення домогосподарствам та фізичним особам тягаря соціальних ризиків або потреб [9; 2, с. 27–28].

Своєрідне визначення соціального захисту наведено в «The Encyclopedia Americana»: «соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку й свободу від страху, спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та залежних одне від одного людей» [10]. Економічні аспекти соціального захисту підкреслено у «World Book Encyclopedia»: «соціальний захист — це урядова програма, яка допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення» [11]. Отже, соціальний захист — це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [12, с. 41–42].

У своєму дослідженні М. І. Тімофєєва зазначає: «поняття «соціальний захист» поступово замінило поняття «соціальне забезпечення», яке впродовж усієї радянської історії означало низку державних дій, пов'язаних із забезпеченням літніх і непрацездатних громадян, доглядом за дітьми й медичним обслуговуванням та лікуванням. Соціальне забезпечення фінансувалося за рахунок коштів державного

споживання, які також фінансували безкоштовну освіту, пільги, пенсії, стипендії для студентів, щорічні відпустки, оплату проїзду до санаторіїв та будинків відпочинку, безкоштовну медичну допомогу, аліменти на дітей та низку інших виплат і пільг» [13, с. 170]. Тобто соціальний захист є особливою функцією соціальної держави та водночас особливим типом відповідальності держави перед громадянами [14, с. 29].

Можна зазначити, що поняття «соціальний захист» включає в себе всі соціальні права в демократичній державі [15, с. 149]. Однак важливим є той факт, що соціальний захист розглядається як право громадян, а не як їхні привілеї. Тобто соціальний захист не обмежено забезпеченням у разі настання ризику [16, с. 10] та включає в себе термін «соціальне забезпечення». Таким чином, долучаємось до думки того, що соціальний захист — це широке поняття, яке містить у собі елементи, що не входять до складу соціального забезпечення, «охоплює всі форми соціального забезпечення, а також включає стратегії та програми, які допомагають забезпечити мінімальний рівень засобів до існування» [1, с. 37–38; 17].

У контексті військової служби, мовою чинного законодавства, соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [18].

На думку В. Рекшинського, захист соціальних прав військовослужбовців у широкому контексті можна розуміти в якості передбаченого на міжнародно-правовому рівні та проголошеного на рівні Основного Закону України обов'язку держави (у відповідній мірі також і громадянського суспільства) забезпечувати, підтримувати та охороняти соціальні права військовослужбовців, а також створювати механізми усунення будь-яких порушень соціальних прав військовослужбовців та членів їх сім'ї. Ці обов'язки (так само як і їх виконання) можна розглядати в якості невід'ємної складової частини соціально-правового режиму захисту прав людини в нашій країні. Вони спрямовані на забезпечення соціального благополуччя, людської гідності та соціальної інтеграції військовослужбовців та їх сімей (при цьому, не лише у мирний час, але й також і під час війни та у період після завершення повномасштабної війни) [19, с. 47–48]. А. Бейкун та А. Клачко уточнюють, що таке забезпечення має мати прояв прийнятним рівнем добробуту військовослужбовців, що проходять службу в Збройних силах України, за допомогою конкурентного рівня грошового забезпечення, надання в тимчасове користування службового житла, забезпечення санітарно-курортного лікування у вільний від служби час, а також за допомогою пенсій (військовослужбовцям, що досягли пенсійного віку), стипендій (військовослужбовцям, що проходять навчання в закладах вищої освіти Міністерства оборони України), грошових виплат, матеріальної допомоги, податкових пільг із платежів і послуг [20, с. 93]. Однак додамо, що за сучасних умов також вкрай важливими є психологічна підтримка, реабілітація та адаптація військових до цивільного життя.

Окрім того, варто диференціювати соціальний захист військовослужбовців за гендерною ознакою. Зокрема в контексті військовослужбовців-жінок доречними вбачаються роздуми А. Сахній, що «спеціальний захист», «особливі вимоги», «позитивні дії» в контексті системи правових і соціальних гарантій військовослужбовців-жінок слід визначати з позиції дискреції (без автоматизації заборонних приписів), що передбачає у конкретно визначених випадках та за певних умов, за погодженням з керівництвом, і головне за умови вільного волевиявлення жінки (яка може в силу психологічних і фізіологічних властивостей прийняти виважене для себе рішення) індивідуальний підхід до вирішення питань її трудової діяльності з одночасним збереженням дії соціального забезпечення та можливістю самостійного розпорядження його обсягом [6, с. 28]. Вчена пропонує статтю 1^{-2} Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» доповнити окремим абзацом: «Військовослужбовці-жінки користуються всіма пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей)»; а також виключити частину п'яту статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6, с. 7].

Таким чином, маємо чітке бачення того, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців має виразний характер. По-перше, військовослужбовці є особливою категорією населення, відданість військовій службі яких має бути належно оцінена з боку держави і суспільства. По-друге, військовослужбовці чоловіки та жінки мають різні потреби, а отже і механізми соціального захисту їхніх прав мають бути відмінними. По-третє, окрім базових потреб як-то медичне чи грошове забезпечення, основоположне значення має визнання їх статусу як осіб, які заслуговують на особливу підтримку та захист їхнього добробуту (наприклад, як таких, що

брали участь у бойових діях). При цьому синергія можливостей держави та представників громадського сектору, — єдиний спосіб забезпечити ефективний та всеохоплюючий соціальний захист військовослужбовців і їхніх сімей.

Висновки. Як підсумок проведених розвідок варто узагальнити, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців характеризується такими положеннями: 1) політика соціального захисту військовослужбовців має власну нормативну базу та механізми реалізації; 2) у зв'язку з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, орієнтація соціального захисту спрямовується на забезпечення їх особистих потреб, пов'язаних з реалізацією військової служби; 3) права та гарантії військовослужбовців диференціюються на ті, що є універсальними та гендерно обумовленими; 4) враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки, варто розширювати практики реалізації державно-приватного партнерства, залучаючи бізнес до фінансування соціальних програм, розробки інноваційних підходів у сфері забезпечення соціального захисту військовослужбовців; 5) має функціонувати ефективний механізм моніторингу дотримання соціальних прав військовослужбовців та їхніх сімей, особливістю якого має стати наявність чіткого алгоритму оцінювання результативності реалізованих заходів.

Література

1. Петросян К.Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист: дис. … доктора філософії 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2024. 251 с.

2. Головко В.В. Державна політика соціального захисту в Україні: дис. … доктора філософії 281 «Публічне управління та адміністрування». Національний університет цивільного захисту України. Черкаси, 2025. 218 с.

3. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: дис. … доктора філософії 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 228 с.

4. Цісар Д.В. Нормативно-правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців Державної прикордонної служби України: дис. … доктора філософії 081 «Право». Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960). Хмельницький, 2024. 237 с.

5. Пасіка С.П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. 2011. Вип. 15. С. 162–166.

6. Сахній А.В. Адміністративно-правове забезпечення проходження військової служби жінками в Україні: дис. … доктора філософії 081 «Право». Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. 284 с.

7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 30.04.2025).

8. Котвіцька А.А., Кубарєва І.В. Соціальний захист. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist (дата звернення: 30.04.2025).

9. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році: Статистичний збірник. *Державна служба статистики України.* К., 2018. 94 с.

10. The Encyclopedia Americana. Complete in 30 vol. New York, 1973. Vol. 25.P. 102.

11. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.-Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. P. 98.

12. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки. Політичні науки.* 2003. Т. 21. С. 41–44.

13. Тімофеєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* 2016. № 6. С. 169–174.

14. Масалова Т.А. Грошове забезпечення як форма соціального захисту поліцейських: дис. … доктора філософії 081 «Право». Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків. 2024. 206 с.

15. Журавльов М.В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014–2018 рр.): історико-правовий аспект: дис. … доктора філософії 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» (25 — Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону). Національний університет оборони України Міністерства оборони України. Київ, 2023. 509 с.

16. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян : навчальний посібник; вид. 2-е, доп. і перероб. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.

17. Questions and Answers on the Right to Social Security, May 25, 2023. URL: https://www.hrw.org/news/2023/05/25/questions-and-answers-right-socialsecurity#:~:text=Everyone%2C%20as%20a%20member%20of,his%20dignity%20and%20the%20free (дата звернення: 30.04.2025).

18. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України: офіційний сайт.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 30.04.2025).

19. Рекшинський В.О. Форми та способи захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні: дис. … канд.. юрид.наук: 12.00.05. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 262с.

20. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 6. С. 90–94.

References

1. Petrosian K.Ye. Zabezpechennia pryntsypu verkhovenstva prava v protsesi realizatsii konstytutsiinoho prava na sotsialnyi zakhyst: dys. … doktora filosofii 081 «Pravo». Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia. Kyiv, 2024. 251 s.

2. Holovko V.V. Derzhavna polityka sotsialnoho zakhystu v Ukraini: dys. … doktora filosofii 281 "Publichne upravlinnia ta administruvannia". Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Cherkasy, 2025. 218 s.

3. Sydorenko A.O. Sotsialnyi zakhyst chleniv simei viiskovosluzhbovtsiv: dys. … doktora filosofii 081 "Pravo". Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2024. 228 s.

4. Tsisar D.V. Normatyvno-pravove rehuliuvannia sotsialnoho i pravovoho zakhystu viiskovosluzhbovtsiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: dys. … doktora filosofii 081 "Pravo". Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho (viiskova chastyna 9960). Khmelnytskyi, 2024. 237 s.

5. Pasika S.P. Deiaki pytannia rehuliuvannia sotsialnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtsiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Pravo.* 2011. Vyp. 15. S. 162–166.

6. Sakhnii A.V. Administratyvno-pravove zabezpechennia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby zhinkamy v Ukraini: dys. … doktora filosofii 081 "Pravo". Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava. Kyiv, 2024. 284 s.

7. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2232-KhII. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi sait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

8. Kotvitska A.A., Kubarieva I.V. Sotsialnyi zakhyst. URL: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist.

9. Natsionalni rakhunky sotsialnoho zakhystu (NRSZ) v Ukraini u 2016 rotsi: Statystychnyi zbirnyk. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. K., 2018. 94 s.

10. The Encyclopedia Americana. Complete in 30 vol. New York, 1973. Vol. 25.P. 102.

11. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.-Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. P. 98.

12. Moskalenko V.V. Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v polititsi sotsialnoi derzhavy. *Naukovi zapysky. Politychni nauky.* 2003. T. 21. S. 41–44.

13. Timofieieva M.I. Sutnist sotsialnoho zakhystu naselennia. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia.* 2016. № 6. S. 169–174.

14. Masalova T.A. Hroshove zabezpechennia yak forma sotsialnoho zakhystu politseiskykh: dys. … doktora filosofii 081 «Pravo». Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. Kharkiv. 2024. 206 s.

15. Zhuravlov M.V. Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh Syl Ukrainy (2014–2018 rr.): istoryko-pravovyi aspekt: dys. … doktora filosofii 253 "Viiskove upravlinnia (za vydamy zbroinykh syl)" (25 — Voienni nauky, natsionalna bezpeka, bezpeka derzhavnoho kordonu). Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy Ministerstva oborony Ukrainy. Kyiv, 2023. 509 s.

16. Barannyk L.B. Sotsialnyi zakhyst hromadian: navchalnyi posibnyk; vyd. 2-e, dop. i pererob. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv, 2017. 246 s.

17. Questions and Answers on the Right to Social Security, May 25, 2023. URL: https://www.hrw.org/news/2023/05/25/questions-and-answers-right-socialsecurity#:~:text=Everyone%2C%20as%20a%20member%20of,his%20dignity%20and%20the%20free.

18. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi sait.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.

19. Rekshynskyi V.O. Formy ta sposoby zakhystu sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini: dys. … kand.. yuryd.nauk: 12.00.05. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2024. 262s.

20. Beikun A., Klachko A. Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv: normatyvno-pravove zabezpechennia ta sutnist. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2021. № 6. S. 90–94.

УДК 342.9

Міньковська Ірина Ігорівна
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права
Minkovska Iryna
Graduate of the
Scientific Research Institute of Public Law
ORCID: 0009-0009-0402-2083

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11000

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

A MODERN VIEW OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF RESOURCE PROVISION IN THE FIELD OF COMPLETE GENERAL SECONDARY EDUCATION

Анотація. *У статті здійснено комплексне дослідження адміністративно-правової природи, структури та функціонального призначення механізмів забезпечення ресурсами системи повної загальної середньої освіти (ПЗСО). З позицій адміністративного права проаналізовано еволюцію поняття «механізм», його ознаки, класифікаційні підходи та сучасні концептуальні інтерпретації в контексті публічного управління освітньою сферою. Особлива увага приділена з'ясуванню поняття адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення як системи правових норм, управлінських інструментів, організаційно-правових процедур і суб'єктів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері освіти.*

Розкрито структуру механізму через аналіз його нормативної, суб'єктної, функціональної та інструментальної складових, охарактеризовано систему державних органів, наділених управлінськими повноваженнями в цій сфері, зокрема МОН України, органів місцевого самоврядування, ДСЯО, а також визначено їхню компетенцію у формуванні та реалізації політики ресурсного забезпечення. Проаналізовано функціонування міжвідомчих механізмів координації, що спрямовані на забезпечення комплексного підходу до управління освітніми ресурсами. Значну увагу приділено аналізу положень статей 52 та 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту» як правової основи ресурсного забезпечення ПЗСО.

Вивчено функціональну складову механізму через призму нормативної, організаційної, фінансової, контрольної та інформаційної функцій публічного управління. Досліджено інструментальну складову, до якої віднесено правові, фінансові, управлінські, інформаційні та контрольні інструменти. Особливий акцент зроблено на використанні цифрових рішень і впровадженні електронних платформ як нового типу освітнього ресурсу, що підсилює ефективність та прозорість адміністративного впливу в умовах цифровізації публічної влади.

Окремо охарактеризовано актуальні проблеми функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення ресурсами у сфері ПЗСО. Наведено успішні приклади реалізації адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення в України, які демонструють ефективність місцевих ініціатив у модернізації освітньої сфери.

Вступ. У сучасних умовах трансформації публічного управління та посилення ролі права в регулюванні соціально значущих сфер особливої актуальності набувають питання ефективного функціонування механізмів адміністративно-правового забезпечення. Освітня галузь, зокрема сфера повної загальної середньої освіти, є однією з ключових складових соціального розвитку держави, що потребує належного ресурсного забезпечення як на нормативному, так і на інституційному рівні. Адміністративне право, як провідна галузь публічного права, покликане формувати інструменти, що забезпечують сталість, прозорість і результативність державної політики у сфері освіти.

З огляду на це, особливого значення набуває дослідження адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення в системі ПЗСО. Такий механізм розглядається як цілісна система правових норм, управлінських процедур, суб'єктів і інструментів, що функціонують з метою реалізації освітньої політики, забезпечення належних умов для здійснення освітнього процесу та реалізації освітніх прав громадян. Наукове осмислення його природи, структури та функцій є необхідною передумовою для підвищення ефективності публічного управління у зазначеній сфері.

Мета. Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО, як цілісної системи правових, організаційних, інституційних та інструментальних елементів, що забезпечують реалізацію публічної освітньої політики.

Матеріали і методи. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, які забезпечили комплексний аналіз адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО. Методологічну основу становлять: а) формально-юридичний метод – для аналізу змісту і систематизації адміністративно-правових норм, що регулюють ресурсне забезпечення освіти; б) структурно-функціональний метод – для розкриття внутрішньої будови механізму; в) порівняльно-правовий метод – розкриття позитивні приклади досвіду міст України; г) системно-аналітичний підхід – для узагальнення сучасних підходів до тлумачення категорії «механізм» у науці адміністративного права. Застосування зазначених методів дозволило провести комплексне дослідження адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО, з урахуванням еволюції поняття, сучасних викликів і цифрових трансформацій у публічному управлінні освітою.

Результати. У межах дослідження сформовано науково обґрунтоване розуміння адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО, як цілісної системи норм, процедур, суб'єктів та інструментів, що спрямовані на реалізацію державної політики в освітній сфері. З'ясовано, що поняття «механізм» в адміністративному праві пройшло еволюцію до інтегральної категорії, яка поєднує правове, інституційне й управлінське наповнення. Виокремлено його ознаки та запропоновано класифікацію за критеріями рівня управління, функціоналу та джерел фінансування.

Обґрунтовано, що структура механізму включає нормативно-правову базу, суб'єктів управління (КМУ, МОН, Мінфін, органи місцевого самоврядування, ДСЯО), а також функціональну та інструментальну складові. Визначено ключові функції механізму: нормотворчу, організаційну, фінансову, контрольну та інформаційну. Інструментальне наповнення охоплює нормативні акти, фінансові ресурси, цифрові платформи, моніторинг і систему відповідальності.

Здійснено правовий аналіз статей 52 і 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту», які закладають основи правового регулювання ресурсного забезпечення освіти. Виокремлено основні форми міжвідомчої координації: спільні акти, інформаційні системи, аналітичні інструменти. Доведено роль цифрових платформ (ВШО, ЄДЕБО, Дія.Освіта, е-щоденники, хмарні сервіси) як сучасних адміністративних ресурсів у сфері ПЗСО.

Виявлено основні проблеми функціонування механізму: хронічне недофінансування, недосконаліть формули субвенції, формалізм у плануванні, слабкий контроль і нерівномірність забезпечення. Водночас наведено позитивні приклади з досвіду Львова, Харкова, Одеси, Дніпра, Луцька, які підтверджують ефективність окремих управлінських практик у сфері ресурсного забезпечення освіти.

Перспективи. Подальший розвиток адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО вбачаємо у вдосконаленні нормативно-правової бази з урахуванням цифрової трансформації, зміцненні міжвідомчої координації, посиленні повноважень органів місцевого самоврядування з одночасним підвищенням їх інституційної спроможності, а також у впровадженні прозорих електронних інструментів моніторингу та обліку освітніх ресурсів, що забезпечить не лише рівний доступ до якісної освіти, але й зміцнить публічну підзвітність та ефективність освітньої політики в умовах децентралізації.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, ресурсне забезпечення, освітня політика, публічне управління, цифровізація освіти, електронні платформи, освітня субвенція, децентралізація.*

Summary. *The article carries out a comprehensive study of the administrative-legal nature, structure and functional purpose of the mechanisms for providing resources to the system of general secondary education (GSSE). From the standpoint of administrative law, the evolution of the concept of «mechanism», its features, classification approaches and modern conceptual interpretations in the context of public management of the educational sphere are analyzed. Special attention is paid to clarifying the concept of the administrative-legal mechanism of resource provision as a system of legal norms, management instruments, organizational-legal procedures and subjects that ensure the implementation of state policy in the field of education. The structure of the mechanism is revealed through the analysis of its normative, subject, functional and instrumental components, the system of state bodies vested with administrative powers in this area is characterized, in particular, the Ministry of Education and Science of Ukraine, local self-government bodies, the State Nuclear Safety Administration, and their competence in the formation and implementation of resource provision policy is determined. The functioning of interdepartmental coordination mechanisms aimed at ensuring a comprehensive approach to the management of educational resources is analyzed. Considerable attention is paid to the analysis of the provisions of Articles 52 and 58 of the Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» as the legal basis for the resource provision of the PZSO.*

The functional component of the mechanism is studied through the prism of the regulatory, organizational, financial, control and information functions of public administration. The instrumental component, which includes legal, financial, managerial, information and control tools, is studied. Special emphasis is placed on the use of digital solutions and the implementation of electronic platforms as a new type of educational resource, which enhances the efficiency and transparency of administrative influence in the context of the digitalization of public authorities.

The current problems of the functioning of the administrative and legal mechanism for the provision of resources in the field of PZSO are separately characterized. Successful examples of the implementation of the administrative-legal mechanism

of resource provision in Ukraine are given, which demonstrate the effectiveness of local initiatives in the modernization of the educational sphere.

Introduction. In modern conditions of the transformation of public administration and the strengthening of the role of law in regulating socially significant areas, the issues of the effective functioning of the mechanisms of administrative-legal provision are of particular relevance. The educational sector, in particular the sphere of complete general secondary education, is one of the key components of the social development of the state, which requires adequate resource provision both at the regulatory and institutional levels. Administrative law, as a leading branch of public law, is designed to form tools that ensure the sustainability, transparency and effectiveness of state policy in the field of education.

In view of this, the study of the administrative-legal mechanism of resource provision in the system of PZSO is of particular importance. Such a mechanism is considered as a holistic system of legal norms, administrative procedures, subjects and instruments that function to implement educational policy, ensure proper conditions for the implementation of the educational process and exercise the educational rights of citizens. Scientific understanding of its nature, structure and functions is a necessary prerequisite for increasing the efficiency of public administration in this area.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the administrative and legal mechanism of resource provision in the field of PZSO, as a holistic system of legal, organizational, institutional and instrumental elements that ensure the implementation of public educational policy.

Materials and methods. In the process of research, a set of general scientific and special legal methods was used, which provided a comprehensive analysis of the administrative and legal mechanism of resource provision in the field of PZSO. The methodological basis is: a) formal-legal method – for analyzing the content and systematization of administrative and legal norms regulating the resource provision of education; b) structural-functional method – for revealing the internal structure of the mechanism; c) comparative-legal method – revealing positive examples of the experience of Ukrainian cities; d) systemic-analytical approach – for generalizing modern approaches to interpreting the category of «mechanism» in the science of administrative law. The use of these methods allowed for a comprehensive study of the administrative and legal mechanism of resource provision of PZSO, taking into account the evolution of the concept, modern challenges and digital transformations in public education management.

Results. The study formed a scientifically based understanding of the administrative and legal mechanism of resource provision in the field of PZSO, as a holistic system of norms, procedures, subjects and instruments aimed at implementing state policy in the educational sphere. It was found that the concept of «mechanism» in administrative law has evolved into an integral category that combines legal, institutional and managerial content. Its feature were identified and a classification was proposed according to the criteria of the level of management, functionality and sources of financing.

It was substantiated that the structure of the mechanism includes a regulatory and legal framework, management subjects (CMU, MES, Ministry of Finance, local governments, DSNA), as well as functional and instrumental components. The key functions of the mechanism were determined: norm-setting, organizational, financial, control and information. The instrumental content includes regulatory acts, financial resources, digital platforms, monitoring and a system of responsibility.

A legal analysis of Articles 52 and 58 of the Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» was carried out, which lay the foundations for the legal regulation of resource provision of education. The main forms of interdepartmental coordination were identified: joint acts, information systems, analytical tools. The role of digital platforms (VSCO, YEDEBO, Diya. Osvita, e-diaries, cloud services) as modern administrative resources in the field of PZSE was proven.

The main problems of the functioning of the mechanism were identified: chronic underfunding, imperfection of the subvention formula, formalism in planning, weak control and uneven provision. At the same time, positive examples from the experience of Lviv, Kharkiv, Odessa, Dnipro, Lutsk are given, which confirm the effectiveness of individual management practices in the field of resource provision of education.

Prospects. We see further development of the administrative and legal mechanism for resource provision in the field of PZSO in improving the regulatory framework taking into account digital transformation, strengthening interdepartmental coordination, strengthening the powers of local governments while simultaneously increasing their institutional capacity, as well as in the implementation of transparent electronic tools for monitoring and accounting of educational resources, which will ensure not only equal access to quality education, but also strengthen public accountability and the effectiveness of educational policy in the context of decentralization.

Key words: *administrative and legal mechanism, resource provision, educational policy, public administration, digitalization of education, electronic platforms, educational subvention, decentralization.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи публічного управління та розбудови якісної освіти в Україні особливої актуальності набуває проблема належного ресурсного забезпечення ПЗСО як ключового чинника реалізації права громадян на доступну й якісну освіту. Водночас чинний адміністративно-правовий механізм залишається фрагментарним, недостатньо узгодженим і не повною мірою адаптованим до викликів цифровізації, децентралізації та бюджетної ефективності. Це зумовлює необхідність наукового переосмислення змісту, структури та інструментів цього механізму, визначення ролі його суб'єктів, а також формування цілісної системи правового регулювання, що відповідає сучасним потребам освітнього середовища та забезпечує реальне функціонування публічної влади в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення у сфері освіти досліджувалися у працях провідних українських учених, зокрема С. В. Ківалова, А. Б. Грищука та І. І. Капуш. Так, С. В. Ківалов у співавторстві з Л. Р. Білою в навчально-методичному посібнику «Адміністративне право України» (2002) розглядає категорію «механізм» в адміністративному праві як сукупність правових норм, що регулюють діяльність органів виконавчої влади. Автори звертають увагу на функціональну природу адміністративно-правового механізму, однак не виокремлюють його специфіку в контексті ресурсного забезпечення освітньої сфери, що зумовлює необхідність подальшої деталізації цієї складової [1, с. 15].

У свою чергу, А. Б. Грищук у монографії «Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір» (2018) значну увагу приділяє організаційно-правовому механізму реалізації публічного управління, наголошуючи на його системності, правовій визначеності та адаптивності [2, с. 49].

І. І. Капуш у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (Львів, 2021) запропонувала сучасне тлумачення категорії «механізм» у публічному праві, підкреслюючи її інтегративний характер. Увага автора зосереджена на структурі адміністративно-правового механізму як системи правових норм, інституцій та процедур. Хоча І. І. Капуш обґрунтовує концепцію «функціональної узгодженості», що є важливою для розуміння взаємодії суб'єктів у сфері освіти, ресурсний аспект механізму розглядається фрагментарно, без урахування цифрових трансформацій, фінансової децентралізації та сучасних електронних інструментів управління [3].

Загалом, у науковій літературі започатковано окремі підходи до розуміння сутності та функціонування адміністративно-правових механізмів, зокрема в контексті освіти. Однак, відсутній комплексний аналіз механізму саме ресурсного забезпечення повної загальної середньої освіти, як складової системи публічного управління. У зв'язку з цим актуальним є дослідження саме адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО в цілісному, структурному й функціональному вимірах, з акцентом на нормативно-правові основи, суб'єктний склад, цифрові інструменти, а також на виявлення системних проблем та ефективних практик муніципального рівня. Саме цим аспектам і присвячено дану наукову статтю.

Формулювання цілей статті. Метою даної наукової статті є комплексне дослідження адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО з урахуванням сучасних викликів децентралізації, цифрової трансформації та оновлення нормативно-правової бази; зокрема, завданням є: проаналізувати еволюцію й сутність категорії «механізм» в адміністративному праві; охарактеризувати структуру, суб'єктний склад і функціональні елементи цього механізму; визначити його інструментальну складову та цифрові рішення; дослідити зміст статей 52 і 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту» у контексті ресурсного забезпечення; виявити проблеми реалізації відповідної адміністративно-правової політики; а також узагальнити позитивні практики муніципального рівня в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах трансформації системи освіти в Україні зростає значення ефективного адміністративно-правового забезпечення ПЗСО, зокрема в частині раціонального використання ресурсів. Адміністративно-правова категорія «механізм» виступає визначальною для осмислення процесів управління, нормативного регулювання та розподілу ресурсів у сфері освіти.

Поняття «механізм» в адміністративному праві пройшло етапи сутнісної еволюції. Якщо раніше воно ототожнювалось із сукупністю норм, що визначають повноваження органів виконавчої влади, то на сучасному етапі під впливом розвитку доктрини адміністративного права воно набуло системного значення. Сьогодні механізм адміністративно-правового регулювання розглядається як складна, багаторівнева система, що включає норми, інституційні суб'єкти, процедурні алгоритми та інструменти реалізації публічної політики [1, с. 15].

У сучасному дискурсі адміністративно-правовий механізм ресурсного забезпечення ПЗСО постає як упорядкована система елементів, за допомогою яких органи публічної адміністрації реалізують нормативно-правові приписи у сфері освіти. Його структура охоплює правові, організаційні та функціональні компоненти, які забезпечують досягнення публічно значущих результатів у сфері забезпечення прав громадян на якісну середню освіту.

Ключовими ознаками такого механізму є: 1) системність, що виражається у взаємозв'язку структурних елементів і скоординованій діяльності органів публічної адміністрації; 2) цілеспрямованість, тобто нормативно закріплена орієнтація на досягнення стратегічних та операційних цілей у сфері освіти [2, с. 49]; 3) динамічність як здатність механізму адаптуватися до змін суспільних запитів та політичних пріоритетів; 4) правова визначеність, що гарантує чіткість адміністративного регулювання та прогнозованість управлінських рішень [3, с. 15].

Класифікація адміністративно-правових механізмів має ключове значення для їх належного наукового аналізу та подальшої оптимізації в управлінській практиці. Вона дозволяє виділити специфічні ознаки механізмів у різних галузях публічного управління, у т.ч. в освітній сфері, так, наприклад:

1. За сферою застосування: а) загально-адміністративні механізми — універсальні для всієї системи публічного управління; б) галузеві механізми — характерні для конкретної сфери, зокрема: освітні, медичні, екологічні, оборонні; в) міжгалузеві механізми — наприклад, механізм державно-приватного

партнерства, який може застосовуватися і в освіті. У сфері освіти функціонує галузевий адміністративно-правовий механізм, який має специфіку у зв'язку із необхідністю гарантування освітніх прав, автономії шкіл та принципу інклюзії.

2. За рівнем управління: а) загальнодержавні — здійснюються на рівні Кабінету Міністрів України, МОН, Рахункової палати тощо; б) регіональні — це обласні державні адміністрації, департаменти (управління) освіти і науки; в) місцеві — реалізуються органами місцевого самоврядування, районними та міськими управліннями освіти. У сфері ПЗСО особливої ролі набуває децентралізована модель, що передбачає розширення повноважень місцевих громад, як це передбачено реформою децентралізації в Україні.

3. За функціональним призначенням: а) регулятивні — механізми, що встановлюють загальні правила та норми (закони, статути, інструкції); б) забезпечувальні — включають адміністративні процедури з фінансування, розподілу ресурсів, кадрового менеджменту; в) контрольні — включають аудити, моніторинг, інспекції, які забезпечують відповідність фактичного стану ресурсного забезпечення до нормативних стандартів; г) охоронні — застосовуються при виявленні порушень (накладення штрафів, дисциплінарні заходи, інші санкції).

4. За способом впливу: а) прямої дії — безпосереднє нормативно-правове регулювання, наприклад, через постанову Кабінету Міністрів щодо субвенцій; б) опосередкованої дії — через створення умов для реалізації інших механізмів (наприклад, через електронні платформи звітності або системи фінансового моніторингу).

5. За джерелами фінансування: а) бюджетні механізми — фінансування за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; б) позабюджетні механізми — благодійні внески, гранти, спонсорська допомога; в) механізми державно-приватного партнерства — нова тенденція, яка дозволяє залучати бізнес до фінансування освітньої інфраструктури на договірних засадах. Класифікація адміністративно-правових механізмів дозволяє гнучко формувати управлінські стратегії в освіті, розмежовувати компетенцію суб'єктів, забезпечувати їх взаємодію та відповідальність.

Наведена класифікація створює підґрунтя для більш точного проєктування та реалізації освітньої політики в межах адміністративно-правового простору, забезпечує розмежування компетенції між суб'єктами управління та сприяє відповідальній реалізації освітніх повноважень у сфері ПЗСО.

Адміністративно-правовий механізм як категорія правової науки охоплює системну сукупність засобів, форм, методів, інструментів і організаційно-правових процедур, за допомогою яких публічна адміністрація реалізує свої повноваження у відповідній сфері суспільних відносин. У контексті ПЗСО цей механізм виконує координуючу, регламентуючу, організаційну й контрольну функції щодо використання освітніх ресурсів, необхідних для впровадження освітніх стандартів, затверджених на загальнодержавному рівні.

Ми вважаємо, що адміністративно-правовий механізм ресурсного забезпечення в системі ПЗСО України постає як багаторівнева, взаємопов'язана конструкція, яка включає норми адміністративного права, управлінські процедури, інституційні суб'єкти, контрольно-наглядові інструменти й заходи юридичної відповідальності, що об'єднані спільною публічною метою, а саме створення належних умов для якісного функціонування системи загальної середньої освіти.

У структурному аспекті даний механізм складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких виконує окрему, але логічно пов'язану функцію в межах державної освітньої політики так, наприклад:

1. Нормативно-правова база — є центральним елементом адміністративно-правового механізму, які визначають правові засади функціонування ресурсного забезпечення в освіті. Законодавче регулювання передбачає ієрархічну побудову: від Конституції України до локальних актів органів місцевого самоврядування. До основних нормативно-правових джерел належать: а) Конституція України; б) Закон України «Про освіту»; в) Закон України «Про повну загальну середню освіту»; г) Бюджетний кодекс України; ґ) Підзаконні акти (постанови КМУ, накази МОН); д) розпорядчі акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

2. Інституційна структура — є важливою складовою адміністративно-правового механізму та включає сукупність суб'єктів публічного управління, які здійснюють функції планування, розподілу, контролю та використання ресурсів. До основних суб'єктів належать: а) Кабінет Міністрів України; б) Міністерство освіти і науки України (МОН); в) Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; г) Заклади загальної середньої освіти; ґ) Державна служба якості освіти України, як наглядово-контрольний суб'єкт.

3. Інструменти ресурсного забезпечення — ресурси, які використовуються для забезпечення функціонування ПЗСО, поділяються за видами: а) Фінансові ресурси — це основна форма забезпечення, що реалізується через державні субвенції, місцеві бюджети, благодійні внески, грантові програми (в тому числі міжнародні). Освітня субвенція з державного бюджету є головним інструментом фінансового забезпечення, порядок її надання визначається окремими постановами КМУ; б) Матеріально-технічні ресурси — включають приміщення, обладнання, меблі, технічні засоби навчання, навчальні матеріали. Наявність сучасного технічного забезпечення є обов'язковою умовою функціонування освітнього закладу відповідно до державних стандартів; в) Кадрові ресурси — адміністративно-правове регулювання охоплює процес добору, призначення, оцінювання,

перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Визначальними є кваліфікаційні вимоги до вчителів, передбачені в законодавстві; г) Інформаційні ресурси — це дані, цифрова інфраструктура, доступ до Інтернету, електронні освітні платформи. Відповідно до сучасної освітньої політики, держава поступово переводить процеси надання освітніх послуг у цифрову площину, що вимагає відповідного правового та технічного забезпечення.

4. Контрольно-наглядовий механізм — система адміністративних процедур контролю, аудиту, ревізії та моніторингу, здійснюваних уповноваженими органами. До них належать: Рахункова палата України (контроль за використанням державних фінансів); Державна аудиторська служба України (здійснення перевірок та аудитів); місцеві контролюючі органи; Державна служба якості освіти України (оцінка відповідності забезпечення освітньої діяльності встановленим стандартам).

5. Механізми юридичної відповідальності — засоби правового впливу, які застосовуються у разі виявлення порушень в частині використання ресурсів. Залежно від характеру порушення передбачена адміністративна відповідальність (наприклад, за ст. 164-12 КУпАП — за порушення порядку використання бюджетних коштів) [4], дисциплінарна та кримінальна відповідальність (зокрема, за ст. 191 і 210 КК України — за розтрату та нецільове використання публічних фінансів) [5].

Таким чином, адміністративно-правовий механізм ресурсного забезпечення у сфері повної загальної середньої освіти є багатокомпонентною, цілісною системою, яка функціонує на засадах нормативності, підзвітності, ієрархії повноважень та прозорості адміністративного впливу. Його ефективність залежить не лише від формального правового регулювання, але й від спроможності органів публічної влади реалізовувати свої повноваження відповідно до принципів належного урядування та адміністративної відповідальності.

Одним із ключових елементів адміністративно-правового механізму виступає його суб'єктна складова, що визначає коло уповноважених учасників, які реалізують функції з формування, розподілу та контролю за використанням ресурсів у сфері ПЗСО. Цей компонент охоплює систему органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів освіти, а також інших суб'єктів, залучених до планування, фінансування, управління та контролю ресурсного забезпечення освітньої системи. Між цими суб'єктами існує усталена нормативно-правова взаємодія, що реалізується відповідно до чинного законодавства України [6].

У контексті ПЗСО суб'єкти адміністративно-правового механізму — це органи, установи та інституції, наділені адміністративними повноваженнями щодо розробки, реалізації та моніторингу державної політики у сфері освітнього ресурсного забезпечення. Вони можуть бути класифіковані за кількома критеріями:

1. За рівнем управління: а) загальнодержавний рівень — це органи центральної виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство фінансів України; б) регіональний рівень — це обласні державні адміністрації, департаменти (управління) освіти і науки; в) місцевий рівень — це органи місцевого самоврядування, відділи освіти районних, міських, селищних рад.

2. За функціональним призначенням: а) нормотворчі суб'єкти — це органи, що розробляють та приймають нормативно-правові акти у сфері освіти; б) управлінські суб'єкти — це органи, що здійснюють управління та координацію діяльності у сфері освіти; в) контрольні суб'єкти — це органи, що здійснюють нагляд та контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти; г) виконавчі суб'єкти — це заклади освіти, які безпосередньо реалізують освітні програми та забезпечують освітній процес.

Що стосується основних суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення ресурсами у сфері ПЗСО, то до них належать:

1. Кабінет Міністрів України — є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти, зокрема затверджує державні програми розвитку освіти, визначає обсяги фінансування, встановлює порядок використання бюджетних коштів, а також координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у сфері освіти [7].

2. Міністерство освіти і науки України — є центральним органом виконавчої влади, який формує та реалізує державну політику у сфері освіти, зокрема ПЗСО. МОН розробляє державні стандарти освіти, затверджує типові освітні програми, здійснює ліцензування та акредитацію закладів освіти, а також координує діяльність місцевих органів управління освітою [8].

3. Міністерство фінансів України — забезпечує формування та виконання державного бюджету, зокрема в частині фінансування освіти. Воно визначає обсяги освітньої субвенції, розробляє методики розподілу коштів, контролює цільове використання бюджетних ресурсів [9].

4. Органи місцевого самоврядування — відповідають за управління закладами освіти на відповідних територіях, забезпечують їх фінансування з місцевих бюджетів, організовують підвезення учнів, утримання шкільних будівель, харчування учнів, контролюють дотримання законодавства у сфері освіти на місцевому рівні тощо.

5. Заклади загальної середньої освіти — це школи, гімназії, ліцеї є безпосередніми виконавцями освітніх програм. Вони відповідають за організацію освітнього процесу, використання наданих ресурсів, забезпечення якості освіти.

6. Державна служба якості освіти України — є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості освіти, зокрема: здійснює інституційний аудит закладів освіти, моніторинг якості освіти, надає рекомендації щодо покращення освітнього процесу та ефективного використання ресурсів [10].

У сучасних умовах забезпечення ефективного функціонування системи ПЗСО в Україні вимагає чіткої та злагодженої взаємодії між різними органами виконавчої влади. Міжвідомча координація є ключовим елементом у формуванні та реалізації державної освітньої політики, особливо в умовах воєнного стану та постійних викликів, що постають перед системою освіти.

Нормативно-правовим підґрунтям такої міжвідомчої координації виступають Закони України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту», які визначають повноваження різних органів виконавчої влади у сфері освіти та необхідність їхньої взаємодії для забезпечення якісного освітнього процесу. Крім того, Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, передбачає координацію діяльності інших центральних органів виконавчої влади у сфері освіти [11].

В контексті ресурсного забезпечення сфери ПЗСО, міжвідомча координація потребує використання різних форм і засобів взаємодії між загальнодержавними, регіональними та місцевими органами виконавчої влади, установами та іншими учасниками освітнього процесу. Така взаємодія забезпечує інтеграцію управлінських рішень, ефективне використання ресурсів та єдність державної політики у сфері освіти. У контексті адміністративного права основними формами міжвідомчої координації можуть бути:

1. Інституційно-організаційні форми — це організаційні утворення, що функціонують на постійній або тимчасовій основі для забезпечення взаємодії між відомствами. Найбільш поширеними є: а) Міжвідомчі ради, колегії, комісії, створені на базі Міністерства освіти і науки України або Кабінету Міністрів України. Наприклад, Міжвідомча рада з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології, створена при Національній академії педагогічних наук України, забезпечує координацію наукових досліджень та впровадження їхніх результатів у практику освітньої діяльності [12]; б) Спільні колегії та розширені наради з представниками МОН, ДСЯО, Міністерства фінансів, Міністерства охорони здоров'я тощо, які проводяться з метою розгляду питань щодо модернізації освіти, підготовки законодавчих змін чи впровадження стандартів освіти.

2. Нормативно-правові інструменти — одним із ключових механізмів координації є розроблення і прийняття спільних нормативно-правових актів. До них належать спільні накази та розпорядження, так, наприклад Міністерство освіти і науки України спільно з іншими центральними органами виконавчої влади видає спільні накази та розпорядження, що регламентують різні аспекти освітньої діяльності. Це дозволяє забезпечити єдність підходів та узгодженість дій у сфері ПЗСО.

3. Інформаційно-комунікаційні механізми — ця форма координації передбачає створення єдиного інформаційного простору між учасниками процесу. Важливу роль тут відіграють: а) Інформаційно-аналітичні системи, зокрема ЄДЕБО та ІВС «ОСВІТА», які забезпечують електронний документообіг, звітність, облік педагогічних кадрів, моніторинг контингенту учнів та забезпечують прозорість у сфері освіти [13]; б) електронні платформи для спільної роботи (електронні кабінети закладів освіти, органів управління освітою, постачальників послуг тощо); в) офіційні комунікаційні канали ЦОВВ, зокрема спільні брифінги, онлайн-наради, публікації на урядових порталах і платформах (mon.gov.ua, sqe.gov.ua, osvita.ua).

4. Фінансово-інструментальні механізми — це фінансово-економічна координація, яка реалізується через: а) спільну участь у плануванні бюджетних програм [14]; б) координацію при розподілі освітньої субвенції, яку здійснює Мінфін у взаємодії з МОН, що регламентується Порядком та умовами надання освітньої субвенції (Постанова КМУ від 14.01.2015 № 6) [15]; в) спільні тендерні комітети для централізованих закупівель підручників, обладнання, ліцензійного програмного забезпечення для шкіл.

5. Моніторингово-аналітичні засоби — це спільне проведення моніторингів, аудитів та інспекцій, до яких залучаються різні органи. Наприклад: а) інституційні аудити, що проводяться Державною службою якості освіти України, супроводжуються участю представників місцевих органів влади; б) моніторинг безпечного освітнього середовища, який часто проводиться за участі МОН, ДСНС та Нацполіції України; в) аналітичні звіти та рекомендації, які узагальнюють результати міжвідомчих перевірок.

Варто відзначити, що у період воєнного стану міжвідомча координація набуває особливого значення. Зокрема, Міністерство освіти і науки України спільно з іншими органами виконавчої влади розробляє та впроваджує заходи щодо забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, організації дистанційного навчання та підтримки закладів освіти в умовах надзвичайних ситуацій. Так, наприклад інформаційно-аналітичний збірник «Освіта України в умовах воєнного стану» містить детальний аналіз викликів, що постали перед системою освіти, та заходів, вжитих для їх подолання [16].

У свою чергу в сучасному правовому полі України адміністративно-правовий механізм ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО є системоутворювальним елементом, що забезпечує реалізацію права на якісну й доступну освіту. Його нормативною основою виступають численні акти, серед яких ключове значення мають статті 52 та 58 Закону України «Про

повну загальну середню освіту». Аналіз зазначених положень дозволяє визначити структурні й функціональні компоненти механізму, його завдання та напрями вдосконалення в умовах децентралізації освітнього управління.

Стаття 52 Закону визначає основні напрями ресурсного забезпечення ПЗСО, які включають: 1) Інформаційне забезпечення — це надання доступу до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі до Інтернету, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів; 2) Науково-методичне забезпечення — це розроблення та впровадження методичних рекомендацій, навчальних програм, підручників та посібників, які відповідають сучасним освітнім стандартам; 3) Матеріально-технічне забезпечення — це створення належних умов для організації освітнього процесу, включаючи забезпечення закладів освіти необхідним обладнанням, меблями, засобами навчання та іншими матеріальними ресурсами. Ці складові формують основу для реалізації державної політики у сфері освіти та забезпечують належний рівень якості освітніх послуг.

Стаття 58 Закону регламентує фінансування системи загальної середньої освіти, визначаючи джерела та механізми розподілу фінансових ресурсів. Основними джерелами фінансування є: 1) Державний бюджет — забезпечує фінансування освітніх субвенцій, які спрямовуються на оплату праці педагогічних працівників та інші потреби закладів освіти; 2) Місцеві бюджети — використовуються для фінансування поточних витрат закладів освіти, включаючи оплату комунальних послуг, ремонтні роботи та інші витрати, пов'язані з утриманням закладів; 3) Інші джерела, не заборонені законодавством — до них належать благодійні внески, гранти, доходи від надання платних послуг та інші надходження, які можуть бути використані для покращення матеріально-технічної бази закладів освіти. Фінансування закладів освіти здійснюється на підставі фінансового нормативу бюджетної забезпеченості на одного учня, що дозволяє забезпечити рівний доступ до якісної освіти незалежно від місця проживання учня.

Аналіз статей 52 та 58 Закону дозволяє визначити основні елементи адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО: 1) Нормативно-правове регулювання це встановлення законодавчих та підзаконних актів, які визначають порядок та умови ресурсного забезпечення закладів освіти; 2) Організаційне забезпечення — це створення та функціонування органів управління освітою, які відповідають за реалізацію державної політики у сфері освіти та забезпечують координацію дій між різними рівнями влади; 3) Фінансове забезпечення — це визначення джерел фінансування, механізмів розподілу та контролю за використанням фінансових ресурсів у сфері освіти; 4) Контроль та нагляд — це здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері освіти, ефективністю використання ресурсів та якістю надання освітніх послуг. Цей механізм спрямований на забезпечення ефективного функціонування системи загальної середньої освіти, підвищення її якості та доступності для всіх громадян [17].

Загалом можна сказати, що статті 52 та 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту» формують основу адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО. Вони визначають ключові напрями та принципи забезпечення закладів освіти необхідними ресурсами, встановлюють джерела та механізми фінансування, а також окреслюють роль органів державної влади у реалізації державної освітньої політики. Ефективне функціонування цього механізму є запорукою забезпечення якісної та доступної освіти для всіх громадян України.

Що стосується функціональної складової адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО то вона включає сукупність функцій, які реалізуються через відповідні організаційно-правові форми та методи. До основних функцій належать:

1) Нормотворча функція — це розроблення та прийняття нормативно-правових актів, які регулюють питання ресурсного забезпечення освіти. Нормотворча діяльність у сфері ресурсного забезпечення ПЗСО спрямована на встановлення правових засад функціонування системи освіти. Зокрема, Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначає основні принципи та механізми фінансування закладів освіти, їх матеріально-технічного забезпечення, кадрового потенціалу та інших ресурсів. Цей закон встановлює обов'язки держави щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти та створення належних умов для функціонування закладів освіти.

2) Організаційна функція — це створення та забезпечення діяльності органів управління освітою, координація їх взаємодії. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки України розробляє державну політику у сфері освіти, координує діяльність інших органів виконавчої влади, забезпечує методичне керівництво та контроль за реалізацією освітніх програм. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідають за управління закладами освіти на відповідних територіях, забезпечення їх ресурсами та контроль за їх діяльністю.

3) Фінансова функція — це формування та розподіл бюджетних коштів, контроль за їх цільовим використанням. Фінансування здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Зокрема, освітня субвенція з державного бюджету спрямовується на оплату праці педагогічних працівників, придбання навчальних матеріалів та обладнання, проведення ремонтних робіт тощо. Місцеві бюджети забезпечують фінансування поточних витрат закладів освіти, включаючи оплату комунальних послуг, харчування учнів та інші потреби.

4) Контрольна функція — це здійснення нагляду за дотриманням законодавства у сфері ресурсного забезпечення освіти. Так, наприклад, органи державної влади проводять перевірки діяльності закладів освіти, аналізують ефективність використання ресурсів, виявляють порушення та вживають заходів щодо їх усунення. Крім того, внутрішній контроль здійснюється керівниками закладів освіти, які відповідають за раціональне використання ресурсів та дотримання фінансової дисципліни.

5) Інформаційна функція — забезпечення доступу до інформації про стан ресурсного забезпечення, проведення моніторингу та аналізу. Це включає створення та ведення електронних баз даних, публікацію звітів про використання бюджетних коштів, проведення моніторингу та аналізу ефективності використання ресурсів. Зокрема, Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) забезпечує збирання, обробку та зберігання інформації про заклади освіти, їх ресурси, контингент учнів та інші показники. Зазначені функції реалізуються через діяльність МОН, органів виконавчої влади на місцях, органів місцевого самоврядування, керівництва закладів освіти, створюючи ефективну систему адміністративно-правового регулювання у сфері ПЗСО.

У свою чергу інструментальна складова адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО охоплює сукупність інструментів, які використовуються суб'єктами публічного управління для досягнення цілей освітньої політики.

До основних інструментів належать: 1) Нормативно-правові акти — це закони, постанови, накази та інші нормативні документи, які регулюють питання ресурсного забезпечення освіти; 2) Фінансові механізми — це бюджетне фінансування, освітні субвенції, гранти та інші фінансові інструменти, що забезпечують фінансування закладів освіти; 3) Організаційні структури — це органи управління освітою, які відповідають за реалізацію державної політики у сфері освіти та забезпечують координацію дій між різними рівнями влади; 4) Контрольні механізми — це системи моніторингу та оцінювання ефективності використання ресурсів у сфері освіти; 5) Інформаційні системи — електронні бази даних, інформаційні платформи та інші засоби, що забезпечують доступ до інформації про стан ресурсного забезпечення освіти.

На нашу думку, інструментальна складова адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО забезпечує: 1) Ефективне управління ресурсами, що дозволяє забезпечити належний рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти; 2) Забезпечення якості освіти, через впровадження стандартів та механізмів контролю; 3) Прозорість та підзвітність, що сприяє підвищенню довіри до системи освіти та залученню громадськості до її розвитку; 4) Гнучкість та адаптивність системи освіти, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в суспільстві та економіці.

У сучасному правовому полі України особливу увагу приділено формуванню цифрового освітнього середовища як ключового напряму державної політики у сфері освіти. Закон України «Про повну загальну середню освіту» передбачає обов'язок засновників ліцеїв забезпечити учасникам освітнього процесу безоплатний доступ до мережі Інтернет у приміщеннях закладу, включно з пансіоном, із дотриманням вимог інформаційної безпеки [17].

Крім того, Наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 523 затверджує Положення про Національну освітню електронну платформу, яка є інструментом реалізації державної політики у сфері освіти [18].

У контексті адміністративно-правового забезпечення цифрової трансформації освіти, електронні платформи відіграють роль нового виду публічного освітнього ресурсу, що використовується не лише для реалізації навчального процесу, а й для обліку, управління, комунікації та забезпечення прозорості в діяльності закладів ПЗСО. Їх функціонування і впровадження забезпечується за участі центральних органів виконавчої влади, зокрема МОН України, ДСЯО, а також регіональних управлінь освіти.

Електронні платформи, що використовуються у сфері ПЗСО, можна класифікувати за їх функціональним призначенням: 1) Навчальні платформи — забезпечують доступ до освітніх матеріалів, курсів та програм; 2) Адміністративні платформи — допомагають у веденні електронного документообігу, обліку учнів та вчителів, плануванні навчального процесу; 3) Інформаційні платформи — надають доступ до нормативно-правової бази, статистичних даних та аналітичної інформації.

На нашу думку, до основних електронних платформ у сфері повної загальної середньої освіти можна віднести:

1. Всеукраїнська школа онлайн (ВШО) — це державна освітня електронна платформа, створена за ініціативи МОН України, Українського інституту розвитку освіти та Мінцифри у партнерстві з Міжнародним фондом «Відродження» та ЮНІСЕФ. ВШО є прикладом реалізації державно-приватного партнерства у забезпеченні публічного ресурсу.

Функціонал ВШО включає: а) відеоуроки, тести, конспекти з 18 основних предметів для учнів 5–11 класів; б) сертифікацію знань; в) адаптацію для користувачів з особливими освітніми потребами; г) доступ з будь-якого пристрою 24/7. Платформа зарекомендувала себе як ефективний інструмент у періоди дистанційного навчання через пандемію COVID-19 та під час війни. Вона визнана МОН як базовий національний ресурс для забезпечення навчального процесу в умовах надзвичайних ситуацій [19].

2. Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) — це централізована інформаційно-аналітична система, що охоплює всі рівні освіти. Вона виконує функції: а) реєстру закладів освіти;

б) обліку контингенту учнів і педагогів; в) надання довідкових та реєстраційних послуг; г) цифрової верифікації даних про освіту. ЄДЕБО є офіційною базою для формування статистики в галузі освіти, а також для забезпечення прозорості управлінських рішень, формування фінансових нормативів тощо [20].

3. Платформа «Дія.Освіта» — є частиною національного цифрового проєкту, започаткованого Міністерством цифрової трансформації України у співпраці з Міністерством освіти і науки України. Вона функціонує на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 року № 184 «Питання Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти» [21].

Згідно з правовими нормами, портал «Дія.Освіта»: а) є державним інформаційним ресурсом, уповноваженим на надання доступу до освітніх матеріалів; б) забезпечує інституційну підтримку цифрової компетентності громадян, у тому числі педагогічних працівників; в) виконує функції інструменту реалізації державної політики цифрової освіти, у тому числі для потреб системи ПЗСО. Це означає, що платформа функціонує не як окрема освітня ініціатива, а як елемент публічного адміністрування, інтегрований у механізм державного управління освітою.

У рамках реалізації завдань платформа пропонує: а) доступ до онлайн-курсів з цифрової грамотності, включно з курсами для вчителів; б) контент, орієнтований на учнів загальноосвітніх шкіл, з використанням сучасних візуальних форматів, включно з інтерактивами; в) матеріали для батьків у частині онлайн-безпеки, цифрової гігієни, освітніх прав. Таким чином, «Дія.Освіта» забезпечує ресурсну рівність, компенсуючи регіональні чи технічні диспропорції у доступі до якісної освіти [22].

На нашу думку, платформа «Дія.Освіта» — це не просто технологічне нововведення, а юридично значущий компонент адміністративно-правового механізму, що трансформує доступ до знань, розширює функціонал публічного управління та забезпечує реалізацію конституційного права на освіту через цифрові інструменти. Її розвиток є необхідною умовою для формування сучасної, відкритої та ефективної системи повної загальної середньої освіти в Україні.

4. E-Journal та E-Diary (електронні журнали і щоденники) — це системи електронного класного обліку є обов'язковим елементом цифрового середовища закладів ПЗСО, що визначено в методичних рекомендаціях МОН. Найпоширенішими платформами, які мають статус рекомендованих до впровадження, є: а) NZ.UA [23]; б) Освітня платформа «Єдина школа» [24]; в) MySchool [25].

Ці системи: а) дозволяють вести цифрові журнали успішності; б) забезпечують обмін інформацією між школами, учнями та батьками; в) формують автоматизовану статистику та аналітику відвідування, оцінювання тощо. Використання таких інструментів підвищує підзвітність закладу, спрощує адміністрування та сприяє прозорості управлінських процесів.

5. Хмарні середовища та міжнародні освітні платформи — у багатьох закладах освіти як елемент цифрової інфраструктури впроваджено хмарні рішення, зокрема: а) Google Workspace for Education; б) Microsoft Teams for Education; в) Zoom як інструмент синхронного навчання [26].

Ці сервіси: а) дозволяють здійснювати онлайн-комунікацію; б) забезпечують можливість проведення відеоуроків, тестування, групових завдань; в) інтегруються з іншими освітніми сервісами, включаючи платформи для STEM-освіти (Kahoot!, Edpuzzle, Padlet тощо). Більшість хмарних платформ надаються українським школам безкоштовно в рамках угод МОН України з міжнародними компаніями [27].

6. Платформи для інституційного розвитку — окрему групу становлять цифрові платформи, призначені для підтримки управлінської діяльності та інституційного аудиту, наприклад: а) Платформа ДСЯО «Прозора школа», де здійснюється звітність про дотримання стандартів якості освіти [28]; б) Освітня аналітика від ІМЗО — агреговані дані про впровадження реформи НУШ [29]. Ці ресурси виконують контрольну та аналітичну функцію, що є важливою складовою адміністративно-правового механізму моніторингу в освіті.

Таким чином, цифрові платформи та інструменти є невід'ємною складовою адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО, сприяють підвищенню прозорості, ефективності, гнучкості та інклюзивності освітнього процесу в Україні.

На практиці реалізація адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО в Україні стикається з численними викликами та системними проблемами, які мають як організаційний, так і нормативно-правовий характер. Насамперед це стосується нерівномірного рівня забезпеченості закладів освіти в різних регіонах, неефективного бюджетного планування, складнощів з реалізацією місцевих повноважень та відсутності цілісної інформаційної системи управління ресурсами. Серед ключових проблем функціонування адміністративно-правового механізму варто виокремити:

1. Недостатнє фінансування освіти — згідно зі статтею 78 Закону України «Про освіту», держава повинна забезпечувати асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7% валового внутрішнього продукту [30]. Однак, фактичні видатки на освіту з державного бюджету не перевищують 3% ВВП [31]. Це призводить до хронічного недофінансування закладів освіти, що негативно впливає на якість освітніх послуг.

2. Проблеми розподілу освітньої субвенції — освітня субвенція з державного бюджету є основним джерелом фінансування заробітної плати педагогічних працівників. Однак, формула її розподілу не враховує специфіку малокомплектних шкіл, що призводить до їх фінансової неспроможності. Крім

того, відсутність чітких нормативів забезпечення закладів освіти ускладнює планування та використання коштів [32].

3. Формалізм у бюджетному плануванні — проявляється у недостатньому врахуванні фактичної потреби закладів освіти в ресурсах. При розподілі коштів часто не враховується рівень зношеності матеріально-технічної бази, чисельність педагогічного персоналу, специфіка інклюзивного навчання тощо.

4. Відсутність ефективного контролю за цільовим та ефективним використанням ресурсів — контрольно-ревізійні органи рідко застосовують реальні санкції до посадових осіб, що допускають зловживання або неефективне використання бюджетних коштів. Крім того, не функціонує єдина система електронного моніторингу виконання місцевих освітніх бюджетів, що ускладнює прозорість та підзвітність.

5. Обмеженість матеріально-технічної бази — багато закладів освіти не мають сучасного обладнання, лабораторій, спортивних залів та інших необхідних ресурсів для забезпечення якісного освітнього процесу. Це особливо актуально для шкіл у віддалених та сільських районах.

Крім того, практика децентралізації показала, що значна частина територіальних громад не має достатньої управлінської спроможності щодо ефективного адміністрування ресурсів. Особливо це стосується новостворених ОТГ, які зіткнулися з проблемами кадрового дефіциту, відсутністю належної фінансової автономії та нестачею управлінського досвіду у сфері освіти.

Попри окреслені проблеми, в Україні вже сформовано низку позитивних практик реалізації адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення ПЗСО, що демонструють ефективність децентралізації та роль місцевих ініціатив у реформуванні освітнього середовища та які впроваджуються в по всій території України.

Так, Львів є одним із лідерів у впровадженні інклюзивної освіти. Місто активно розвиває мережу інклюзивно-ресурсних центрів, які надають підтримку дітям з особливими освітніми потребами. Це забезпечує рівний доступ до якісної освіти для всіх учнів [33].

У Харкові здійснюється модернізація матеріально-технічної бази закладів освіти. Зокрема, впроваджуються сучасні технології в навчальний процес, оновлюється обладнання та проводиться капітальний ремонт шкільних приміщень. Це створює комфортні умови для навчання та сприяє підвищенню якості освіти [34].

В Одесі реалізуються програми енергозбереження в закладах освіти. Зокрема, проводиться утеплення шкільних будівель, встановлюються енергоефективні системи опалення та освітлення. Це дозволяє зменшити витрати на енергоресурси та спрямувати зекономлені кошти на покращення освітнього процесу [35].

У Дніпрі активно впроваджується STEM-освіта, яка поєднує науку, технології, інженерію та математику. Місто створює STEM-лабораторії в школах, організовує тематичні заходи та конкурси для учнів. Це сприяє розвитку критичного мислення та підготовці учнів до сучасного ринку праці [36].

У Луцьку реалізується стратегія розвитку закладів освіти на 2021–2026 роки, яка передбачає забезпечення реалізації права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти, створення гідних умов розвитку та реалізації особистісного потенціалу здобувачів освіти. Зокрема, Луцький ліцей № 18 активно впроваджує інноваційні підходи до навчання та розвитку учнів [37].

Успішна реалізація зазначених ініціатив свідчить про наявність в Україні ефективних адміністративно-правових практик у сфері ПЗСО, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей, а саме підвищення якості освіти, забезпечення рівного доступу, формування спроможних громад. Поширення такого досвіду на інші регіони сприятиме посиленню загальнодержавної політики у сфері освіти.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформувати науково обґрунтовану адміністративно-правову модель механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО, що відповідає сучасним засадам публічного адміністрування. У межах загальної проблематики адміністративного права проаналізовано категорію «механізм» як базове поняття теорії адміністративно-правового впливу та встановлено її структурну побудову через елементи нормативного, інституційного, функціонального та інструментального характеру. Дослідження має прикладне значення у сфері організації та діяльності виконавчих органів державної влади, зокрема органів управління освітою, та спрямоване на удосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері публічної служби та адміністративних процедур.

Результати роботи мають безпосередній зв'язок із напрямами досліджень у сфері правового статусу суб'єктів публічного адміністрування, вдосконалення адміністративно-правових форм і методів управлінської діяльності, розвитку механізмів державного контролю та нагляду, а також застосування електронного врядування й цифрових сервісів у публічному управлінні. Здійснений аналіз статей 52 та 58 Закону України «Про повну загальну середню освіту» підтверджує необхідність інституціоналізації нових форм адміністративного регулювання, зокрема у сфері фінансування, обліку освітніх ресурсів і цифрової трансформації освітньої системи.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на уніфікацію адміністративно-правового регулювання процедур ресурсного забезпечення у галузі освіти, розроблення критеріїв ефективності діяльності публічних суб'єктів у цій сфері, а також на аналіз процедур адміністративного оскарження рішень щодо розподілу освітніх ресурсів. Також перспективним

напрямом є удосконалення інформаційно-правового забезпечення електронних платформ освіти, з урахуванням вимог публічності, відкритості та доступності.

У підсумку, дослідження адміністративно-правового механізму ресурсного забезпечення у сфері ПЗСО дозволяє розглядати його як цілісну систему правових норм, інституційних структур, процедур та інструментів, спрямованих на ефективну реалізацію публічної освітньої політики. Такий механізм виконує ключову роль у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти, розподілі фінансових, матеріально-технічних, кадрових та інформаційних ресурсів, а також у здійсненні адміністративного контролю й нагляду з боку уповноважених органів.

Література

1. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : Навчально-методичний посібник. Вид. друге, перероб. і доп. Одеса : Юридична література, 2002. 312 с.

2. Грищук А. Б. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір : монографія. Львів : 2018. 232 с.

3. Капуш І. Адміністративно-правове регулювання інформатизації у сфері освіти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2021. 201 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/dissertation/11879/disertaciyna-robota-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-kandidata-yuridichnikh-nauk-kapush-ii.pdf (дата звернення: 16.05.2025).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 17 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text (дата звернення: 16.05.2025).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 9 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 16.05.2025).

6. Адміністративне право загальна частина (Тема 3). 403 Forbidden. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec3.html (дата звернення: 16.05.2025).

7. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

8. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf (дата звернення: 16.05.2025).

9. Міністерство Фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/ (дата звернення: 16.05.2025).

10. Державна служба якості освіти України. URL: https://sqe.gov.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

11. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : Постанова Каб. Міністрів України від 16.10.2014 № 630: станом на 26 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630–2014-п#Text (дата звернення: 16.05.2025).

12. Міжвідомча рада з координації досліджень. НАПН України. URL: https://naps.gov.ua/ua/iccr/ (дата звернення: 16.05.2025).

13. Про затвердження Положення про ІВС «ОСВІТА» та Порядку замовлення документів про базову середню освіту та повну загальну середню освіту, видачі та обліку їх карток : Наказ МОН України від 10.12.2003 № 811: станом на 29 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0201-04#Text (дата звернення: 16.05.2025).

14. Звіт Про огляд витрат державного бюджету. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/budzhet/2025/04/04/zvit-pro-ohlyad-vytrat-derzhbyudzh-u-sferi-osvity-v-chastyni-povnoyi-zso-2024.pdf (дата звернення: 16.05.2025).

15. Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова Каб. Міністрів України від 14.01.2015 № 6: станом на 15 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-п#Text (дата звернення: 16.05.2025).

16. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf (дата звернення: 16.05.2025).

17. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX: станом на 16 берез. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 16.05.2025).

18. Про затвердження Положення про Національну освітню електронну платформу : Наказ МОН України від 22.05.2018 № 523: станом на 4 черв. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0702-18#Text (дата звернення: 16.05.2025).

19. Всеукраїнська школа онлайн. URL: https://lms.e-school.net.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

20. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: https://info.edbo.gov.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

21. Питання Єдиного державного веб-порталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта»: Постанова Каб. Міністрів України від 10.03.2021 № 184: станом на 1 черв. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-п#Text (дата звернення: 16.05.2025).

22. Дія.Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=np_ser_diia.osvita_brand&utm_id=%7Bcampaign_id%7D&utm_term=дія+освіта&utm_content=749639490372&gad_source=1& gad_campaignid=22500787868& gbraid=0AAAAA_fWt1neVsvUglIECyazN7EkZOmNY&gclid=Cj0KCQjwoZbBBhDCARIsAOqMEZU2IvuzeQTNVaRqK7b0KdqjL-qYgLhXCiQan1-Fis7y4kx8BRcVsGYaAsv5EALw_wcB (дата звернення: 16.05.2025).

23. Безкоштовні електронні класні журнали та щоденники з можливостями дистанційного навчання. URL: https://nz.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

24. Електронні журнали щоденники розклад занять і багато іншого для навчальних закладів України E-Schools.info. URL: https://e-schools.info/#google_vignette (дата звернення: 16.05.2025);

25. Центр освіти My School. URL: https://myschool.uz.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

26. МОН співпрацюватиме з Google над покращенням вищої освіти — незабаром визначать також решту напрямів партнерства https://mon.gov.ua/news/mon-spivpratsyuvatime-z-google-nad-pokrashchennyam-vishchoi-osviti-nezabarom-viznachat-takozh-reshtu-napryamiv-partnerstva (дата звернення: 16.05.2025).

27. HP, Google, GBC for Education, Theirworld та HUCUS: МОН підписало багатосторонній меморандум для забезпечення дітей девайсами. URL: https://mon.gov.ua/news/hp-google-gbc-for-education-theirworld-ta-hucus-mon-pidpysalo-bahatostoronnii-memorandum-dlia-zabezpechennia-ditei-devaisamy (дата звернення: 16.05.2025).

28. Проєкт «Прозора школа» об'єднав понад 560 шкіл України. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/proekt-prozora-shkola-ob-ednav-ponad-560-shkil-ukrainy/ (дата звернення: 16.05.2025).

29. Інститут модернізації змісту освіти. URL: https://imzo.gov.ua/ (дата звернення: 16.05.2025).

30. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII: станом на 2 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 16.05.2025).

31. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні» : Постанова Верхов. Ради України від 12.07.2017 № 2133-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19#Text (дата звернення: 16.05.2025).

32. Фінансування закладів загальної середньої освіти органами місцевого самоврядування. Pro.Svit — навчальні програми та матеріали для освітян/вчителів/педагогів. URL: https://prosvitcenter.org/for-communities/finansuvannia-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-orhanamy-mistsevoho-samovriaduvannia/ (дата звернення: 16.05.2025).

33. Львів успішно впроваджує інклюзивну освіту. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/lviv_uspishno_vprovadzhuye_inklyuzivnu_osvitu_n1070909 (дата звернення: 16.05.2025).

34. Більша частина шкіл у Харкові обладнана укриттями. Ґвара Медіа. URL: https://gwaramedia.com/bilsha-chastina-shkil-u-harkovi-obladnana-ukrittyami-harkivska-miskrada/ (дата звернення: 16.05.2025).

35. Педагогів Одеси запрошують на вебінари з впровадження енергоефективності в освітній процес. URL: https://omr.gov.ua/ua/news/241631/ (дата звернення: 16.05.2025).

36. STEM на Дніпрі — Обмін досвідом. Google Drive: Sign-in. URL: https://sites.google.com/dano.dp.ua/stem/головна/обмін-досвідом (дата звернення: 16.05.2025).

37. Стратегія розвитку закладу на 2021–2026 р. Луцький ліцей № 18. URL: https://gymnasium18.lutsk.ua/content/strategiya-rozvitku-zakladu-na-2021-2026-r (дата звернення: 16.05.2025).

References

1. Kivalov S.V., Bila L.P. Administratyvne pravo Ukrainy: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Vyd. druhe, pererob. i dop. Odesa: Yurydychna literatura, 2002. 312 s.

2. Hryshchuk A.B. Derzhavna sluzhba v Ukraini: administratyvno-pravovyi vymir: monohrafiia. Lviv: 2018. 232 s.

3. Kapush I. Administratyvno-pravove rehuliuvannia informatyzatsii u sferi osvity: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Lviv, 2021. 201 s. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/dissertation/11879/disertaciyna-robota-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-kandidata-yuridichnikh-nauk-kapush-ii.pdf (access date: 16.05.2025).

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (statti 213–330): Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X: stanom na 17 kvit. 2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text (access date: 16.05.2025).

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III: stanom na 9 trav. 2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (access date: 16.05.2025).

6. Administratyvne pravo zahalna chastyna (Tema 3). 403 Forbidden. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec3.html (access date: 16.05.2025).

7. Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: https://www.kmu.gov.ua/ (access date: 16.05.2025).

8. Stratehichnyi plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2027 roku. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf (access date: 16.05.2025).

9. Ministerstvo Finansiv Ukrainy. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/ (access date: 16.05.2025).

10. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. URL: https://sqe.gov.ua/ (access date: 16.05.2025).

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 16.10.2014 № 630: stanom na 26 lystop. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-p#Text (access date: 16.05.2025).

12. Mizhvidomcha rada z koordynatsii doslidzhen. NAPN Ukrainy. URL: https://naps.gov.ua/ua/iccr/ (access date: 16.05.2025).

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro IVS "OSVITA" ta Poriadku zamovlennia dokumentiv pro bazovu seredniu osvitu ta povnu zahalnu seredniu osvitu, vydachi ta obliku yikh kartok: Nakaz MON Ukrainy vid 10.12.2003 № 811: stanom na 29 kvit. 2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0201-04#Text (access date: 16.05.2025).

14. Zvit Pro ohliad vytrat derzhavnoho biudzhetu. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/budzhet/2025/04/04/zvit-pro-ohlyad-vytrat-derzhbyudzh-u-sferi-osvity-v-chastyni-povnoyi-zso-2024.pdf (access date: 16.05.2025).

15. Deiaki pytannia nadannia osvitnoi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 14.01.2015 № 6: stanom na 15 serp. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-p#Text (access date: 16.05.2025).

16. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychnyi zbirnyk. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf (access date: 16.05.2025).

17. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 463-IX: stanom na 16 berez. 2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (access date: 16.05.2025).

18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu osvitniu elektronnu platformu: Nakaz MON Ukrainy vid 22.05.2018 № 523: stanom na 4 cherv. 2019 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0702-18#Text (access date: 16.05.2025).

19. Vseukrainska shkola onlain. URL: https://lms.e-school.net.ua/ (access date: 16.05.2025).

20. Iedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity. URL: https://info.edbo.gov.ua/ (access date: 16.05.2025).

21. Pytannia Yedynoho derzhavnoho veb-portalu tsyfrovoi osvity "Diia. Tsyfrova osvita": Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 10.03.2021 № 184: stanom na 1 cherv. 2024 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-p#Text (access date: 16.05.2025).

22. Diia.Osvita. URL: https://osvita.diia.gov.ua/?utm_source=google& utm_medium=cpc& utm_campaign=np_ser_diia.osvita_brand& utm_id=%7Bcampaign_id%7D& utm_term=diia+osvita& utm_content=749639490372& gad_source=1& gad_campaignid=22500787868& gbraid=0AAAAA_fWt1neVsvUglIECyazN7EkZOmNY& gclid=Cj0KCQjwoZbBBhDCARIsAOqMEZU2IvuzeQTNVaRqK7b0KdqjL-qYgLhXCiQan1-Fis7y4kx8BRcVsGYaAsv5EALw_wcB (access date: 16.05.2025).

23. Bezkoshtovni elektronni klasni zhurnaly ta shchodennyky z mozhlyvostiamy dystantsiinoho navchannia. URL: https://nz.ua/ (access date: 16.05.2025).

24. Elektronni zhurnaly shchodennyky rozklad zaniat i bahato inshoho dlia navchalnykh zakladiv Ukrainy E-Schools.info. URL: https://e-schools.info/#google_vignette (access date: 16.05.2025);

25. Tsentr osvity My School. URL: https://myschool.uz.ua/ (access date: 16.05.2025).

26. MON spivpratsiuvatyme z Google nad pokrashchenniam vyshchoi osvity — nezabarom vyznachat takozh reshtu napriamiv partnerstva https://mon.gov.ua/news/mon-spivpratsyuvatime-z-google-nad-pokrashchennyam-vishchoi-osviti-nezabarom-viznachat-takozh-reshtu-napryamiv-partnerstva (access date: 16.05.2025).

27. HP, Google, GBC for Education, Theirworld ta HUCUS: MON pidpysalo bahatostoronnii memorandum dlia zabezpechennia ditei devaisamy. URL: https://mon.gov.ua/news/hp-google-gbc-for-education-theirworld-ta-hucus-mon-pidpysalo-bahatostoronnii-memorandum-dlia-zabezpechennia-ditei-devaisamy (access date: 16.05.2025).

28. Proiekt "Prozora shkola" obiednav ponad 560 shkil Ukrainy. NAZK | Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. URL: https://nazk.gov.ua/uk/proekt-prozora-shkola-ob-ednav-ponad-560-shkil-ukrainy/ (access date: 16.05.2025).

29. Instytut modernizatsii zmistu osvity. URL: https://imzo.gov.ua/ (access date: 16.05.2025).

30. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII: stanom na 2 trav. 2025 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (access date: 16.05.2025).

31. Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Pro stan ta problemy finansuvannia osvity i nauky v Ukraini": Postanova Verkhov. Rady Ukrainy vid 12.07.2017 № 2133-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19#Text (access date: 16.05.2025).

32. Finansuvannia zakladiv zahalnoi serednoi osvity orhanamy mistsevoho samovriaduvannia. Pro.Svit — navchalni prohramy ta materialy dlia osvitian/vchyteliv/pedahohiv. URL: https://prosvitcenter.org/for-communities/finansuvannia-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-orhanamy-mistsevoho-samovriaduvannia/ (access date: 16.05.2025).

33. Lviv uspishno vprovadzhuie inkliuzyvnu osvitu. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/lviv_uspishno_vprovadzhuye_inklyuzivnu_osvitu_n1070909 (access date: 16.05.2025).

34. Bilsha chastyna shkil u Kharkovi obladnana ukryttiamy. Gvara Media. URL: https://gwaramedia.com/bilsha-chastina-shkil-u-harkovi-obladnana-ukrittyami-harkivska-miskrada/ (access date: 16.05.2025).

35. Pedahohiv Odesy zaproshuiut na vebinary z vprovadzhennia enerhoefektyvnosti v osvitnii protses. URL: https://omr.gov.ua/ua/news/241631/ (access date: 16.05.2025).

36. STEM na Dnipri — Obmin dosvidom. Google Drive: Sign-in. URL: https://sites.google.com/dano.dp.ua/stem/holovna/obmin-dosvidom (access date: 16.05.2025).

37. Stratehiia rozvytku zakladu na 2021–2026 r. Lutskyi litsei № 18. URL: https://gymnasium18.lutsk.ua/content/strategiya-rozvitku-zakladu-na-2021-2026-r (access date: 16.05.2025).

УДК 330.8 / 342.95

Наконечна Ірина Володимирівна
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України
Nakonechna Irina
Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of General Law Disciplines
National Academy of Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0001-9405-4621

Ковальчук Алла Юріївна
доктор юридичних наук, професор
Kovalchuk Alla
Doctor of Juridical Science, Professor
ORCID: 0000-0003-4807-2436

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10987

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА: ЗАГРОЗИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE TRANSFORMATION OF THE CRIMINAL LANDSCAPE: THREATS OF NEXT-GENERATION ORGANIZED CRIME

Анотація. *Вступ. Автори підіймають проблему трансформації організованої злочинності у добу роботизації та поширення штучного інтелекту. Такі процеси відбуваються на тлі відсутності законодавчого визначення статусу нових технологій, й юридичної відповідальності за його злочинне застосування. Політики в усьому світі працюють над створенням регуляторного середовища, яке б заохочувало інновації в штучному інтелекті та одночасно пом'якшувало ризики від діяльності суб'єктів, що намагаються зловживати технологіями. Недарма, у другий день свого перебування на посаді президент США Дональд Трамп підписав указ про штучний інтелект, який спрямований на «підтримання та посилення глобального домінування Америки в галузі штучного інтелекту з метою сприяння процвітанню людства, економічній конкурентоспроможності та національній безпеці».*

Авторами ставиться за мету висвітлення фактів злочинного використання робототехніки та штучного інтелекту організованими злочинними угрупуваннями щоб привернути увагу науковців і практиків до наростаючої загрози. У статті наголошується, що проблема буде лише посилюватися з технологічним прогресом. А також, вказати на проблему відсутності правової визначеності, відповідно й відсутність механізмів упередження, розслідування та притягнення винних до відповідальності, у разі вчинення злочину роботами або за допомогою алгоритмів штучного інтелекту, якщо вони вчиняються поза контролем програміста, інженера-робототехніка, оператора чи користувача роботів і систем ШІ.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання за допомогою яких досліджувалися останні звіти міжнародних організації які займаються розробкою інструментарію для протидії кіберзлочинності, організованої злочинності та тероризму. Системний аналіз наявних державних статистичних даних, що стосуються кіберзлочинності, осіб, які вчинили кіберзлочини та інших даних, що відображені у різних джерелах; оцінка структури і змісту таких даних та можливостей їх використання для запобігання і та протидії кіберзлочинності. За допомогою експериментального методу досліджувалися можливості сучасного й популярного алгоритму штучного інтелекту, щодо спроможностей розробки елементів злочинного програмного забезпечення.

Результати. У статті висвітлено основні тенденції зрощування кіберзлочинності та організованої злочинності з державними та приватними охоронними/безпековими службами, що надає ефективності здійснюваним гібридним операціям – реалізації кіберфізичних атак. Такі комплексні дії потребують комплексного підходу до організації кіберзахисту.

У статті висвітлюється вибірка найбільш новітніх видів злочинного використання робототехніки та алгоритмів штучного інтелекту. Такі факти вказують на зміни у кримінальному ландшафті і розширення фактів злочинного залучення алгоритмів штучного інтелекту.

Перспективи. Ігноруючи сучасні новітні тенденції у розвитку технічного прогресу і його криміналізацію можна зазнати більших фізичних втрат. Не визначення у правовому полі міри відповідальності за «не доброчесне» застосування алгоритмів штучного інтелекту та робототехніки неможливо ефективно побудувати систему забезпечення безпеки держави.

У результаті робиться висновок про необхідність розробки заходів, які реально будуть здатні протистояти зростаючій загрозі поширення злочинності яка швидкими темпами опановує новітні технології, робототехніку й алгоритми штучного інтелекту. Ця еволюція не просто змінює масштаб злочинних операцій, вона докорінно змінює їх форму, роблячи їх швидшими, ефективнішими та надзвичайно складними для виявлення чи протидії.

Ключові слова: *безпека, кібербезпека, кіберзлочини, кіберфізичні злочини, організована злочинність, робототехніка, алгоритми штучного інтелекту.*

Summary. *Introduction. The authors address the transformation of organized crime in the era of robotics and the widespread adoption of artificial intelligence. These processes are unfolding in the context of a lack of legal definitions concerning the status of emerging technologies and the absence of legal responsibility for their criminal use. Policymakers around the world are working to establish a regulatory environment that encourages innovation in artificial intelligence while simultaneously mitigating the risks posed by actors seeking to exploit these technologies. Notably, on the second day of his presidency, U. S. President Donald Trump signed an executive order on artificial intelligence, aimed at «maintaining and enhancing the United States' global leadership in AI to foster human prosperity, economic competitiveness, and national security.»*

The aim of this article is to highlight cases of criminal use of robotics and artificial intelligence by organized criminal groups in order to draw the attention of researchers and practitioners to this escalating threat. The article emphasizes that the problem is likely to intensify with further technological advancement. It also draws attention to the lack of legal certainty and, consequently, the absence of mechanisms for the prevention, investigation, and prosecution of crimes committed by robots or with the use of artificial intelligence algorithms, particularly when such crimes occur beyond the control of the programmer, robotics engineer, operator, or end user of AI and robotic systems.

Materials and Methods.The methodological foundation of this study is a systematic analysis of available governmental statistical data concerning cybercrime, individuals involved in such activities, and other relevant sources. The study evaluates the structure and content of these data and explores their potential use for the prevention and counteraction of cybercrime. Using general scientific and specialized research methods, the article examines recent reports by international organizations involved in the development of instruments to combat cybercrime, organized crime, and terrorism. Additionally, the experimental method was employed to explore the potential of a modern and widely-used artificial intelligence algorithm to design components of criminal software.

Results. The article outlines key trends in the convergence of cybercrime and organized crime with state and private security/intelligence services, which increases the effectiveness of hybrid operations, including the implementation of cyber-physical attacks. These complex actions require a comprehensive approach to cyber defense. The article presents a selection of the most recent forms of criminal use of robotics and artificial intelligence algorithms. Such cases signal changes in the criminal landscape and point to the growing incidence of AI algorithm involvement in illicit activities.

Prospects. Neglecting current technological trends and their criminalization could result in severe physical harm and security failures. Without clear legal definitions and accountability mechanisms for the unethical or malicious application of AI algorithms and robotics, it is impossible to build an effective national security framework.

The article concludes by emphasizing the urgent need to develop effective countermeasures against the rapidly evolving threat of criminal exploitation of advanced technologies, robotics, and AI algorithms. This evolution not only expands the scale of criminal operations but also fundamentally transforms their nature, making them faster, more efficient, and significantly more difficult to detect or disrupt.

Key words: *security, cybersecurity, cybercrime, cyber-physical crime, organized crime, robotics, artificial intelligence algorithms.*

Постановка проблеми. Ще декілька років тому відмічалося збереження певної дистанції між кіберзлочинцями і представниками традиційних організованих злочинних угруповань. Такий бар'єр був пов'язаний з різним освітнім, культурним і професійним рівнем учасників злочинних груп. Кіберзлочинці як правило вчиняли злочини корисливого характеру, їх інтерес був більш спрямований на приватний сектор економіки. Традиційна організована злочинність пронизувала фактично усі сфери буття людини і не обмежувалася лише економічними злочинами.

Нині, з загостренням проблеми поширення гібридних конфліктів відбувається стрімке зрощення кіберзлочинності, організованої злочинності [1] та приватних/державних служб з забезпечення безпеки, що само бо собі є небезпечним. Сьогодні у світі діють понад 70 продержавних груп хакерів, окрім того щороку з'являється 4–5 нових груп. Китай, Північна Корея, США, Іран, Туреччина, Індія, Казахстан, країни Південної Америки мають свої продержавні угрупування, їх основна мета кібершпигунство, меншою мірою саботаж і диверсії, але і такі факти теж

існують [2; 3]. Таке єднання відбувається шляхом колаборації сильних сторін і перспективних можливостей кожного. Наприклад, розширенням кількості представників злочинних груп в легальному секторі економіки, особливо фінансовий, привносять кримінальні методи отримання прибутку, що лежать за межами національного і міжнародних законодавств. Наявність законодавчих «сірих зон» у світовій економіці створює для злочинців колосальні можливості поєднуючи технічні знання з економічною підтримкою та державним захистом. Прикладом такого роду «сірих зон» є ринок криптовалют, який вже адаптований для використання організованими злочинними угрупованнями, оскільки вони досить широко використовуються в міжнародному обігу та забезпечують необхідний рівень анонімності. Маючи спеціальні технічні навички та вміння, міжнародні організовані угруповання можуть використовувати віртуальні валюти для фінансування терористичних заходів, вербування нових учасників, здійснення терористичних актів тощо. Нині ж ця взаємодія підкріплена новітніми технологіями: «Наприклад, кейс «The Terminal of Truth» (Термінал істин-ToT) продемонстрував, як агент штучного інтелекту (ШІ) автономно брав участь в екосистемі криптовалюти, накопичуючи багатство в цифрових активах через взаємодію з людьми та агентами-ботами ШІ. Це підкреслює потенціал агентів штучного інтелекту для взаємодії з цифровою економікою таким чином, щоб сприяти постійному масштабному шахрайству» [4].

Тісні зв'язки представників організованої злочинності, кіберзлочинності з державним сектором дозволяють не лише уникнути відповідальності, а також отримати додаткове фінансування для розробки шкідливого програмного продукту з ціллю вчинення більш резонансних злочинів, або ж для реалізації гібридних загроз [5] тощо. До таких змін організації та внутрішньої побудови організованої злочинності додається активне залучення робототехніки, штучного інтелекту та інших нових технологій, які докорінно змінюють ландшафт серйозної та організованої злочинності двома основними способами: як каталізатор злочинності та як рушійна сила кримінальної ефективності [5]. Алгоритми штучного інтелекту стають більш просунутими та зручними для користувачів, тому злочинці все більше використовують їхні можливості для вчинення як кібератак, шахрайства так і насильницьких злочинів. Нещодавно Голова Національної поліції Іван Вигівський (Україна) у своїй доповіді зазначив: «Технології суттєво просунулися і якщо ще недавно для вбивства потрібна була фізична присутність, то тепер можуть використовувати й дрони, з відповідним програмним забезпеченням» [6].

Найнебезпечнішим є залучення алгоритмів штучного інтелекту й нових технологій, які запрограмовані «не сумлінними» розробниками, у державний сектор особливо у сектор правоохорони та забезпечення безпеки. У державному та наддержавному масштабі розуміючи таку проблему і з метою стримання її в ЄС створено Public Sector Tech Watch (PSTW) — обсерваторію, діяльність якої буде присвячена моніторингу, аналізу та поширенню використання нових технологій (наприклад, блокчейн, штучний інтелект тощо) у державному секторі в Європі [7]. В Україні така система відсутня, тому створює додаткові умови для реалізації «власних інтересів» злочинних організацій й злочинного проникнення у систему безпеки будь яких державних установ.

Нажаль і досі зберігається різноманітності законодавчого закріплення злочинних деліктів у різних країнах, які створюють умови для прискорення трансформації організованої злочинності. Організовані злочинні угруповання будують свою діяльність розбиваючи її на ланцюги операцій таким чином, що в цілому злочинні кібердіяння не є кримінальним деліктом, оскільки кожна операція сама по собі здійснюється в окремій країні, де саме ця операція є дозволеною, або ж законодавчо не врегульованою. Усі ці тенденції відбуваються на фоні стрімкого розвитку інформаційних технологій та розробки і впровадження алгоритмів штучного інтелекту.

Отже, серед сучасних тенденцій трансформації організованої злочинності та кіберзлочинності можна виділити: по-перше, експерти Європолу вважають, що вже у найближчі роки кіберкриміналіет і невеликі високотехнологічні злочинні групи, які мають набагато більш високі показники ефективності злочинної діяльності і несуть менші ризики бути викритими, ніж традиційна злочинність, почнуть контролювати традиційні організовані злочинні угруповання [5]. По-друге, популяризація розробки алгоритмів штучного інтелекту, стане каталізатором розширення сфер вчинення різноманітних злочинів: доксингу, кіберзалякування з залученням різних колаборацій з методами соціальної інженерії, розширення можливостей для проведення злочинних фінансових операцій, розробка програм-вимагачів, шкідливого програмного забезпечення; розробка експлойтів нульового дня; SQL-ін'єкцій; здійснення фітингових розсилок; реалізація атаки Man-in-the-Middle («людина посередині»); DoS-атаки (атаки типу «відмова в обслуговуванні»); розробка ботів й здійснення шахрайства на сайтах та у додатках для знайомств; Emotet; криптоджекінг тощо [8]. Вже відомі методи атак які виявив дослідник Pillar Security (2025) які спрямовані на ланцюжок поставок, який назвали «Бекдор файлу правил» («Rules File Backdoor»). Цей метод дозволяє хакерам непомітно компрометувати код, згенерований ШІ, шляхом впровадження прихованих шкідливих інструкцій, в на перший погляд непомітний файл, які використовуються Cursor і GitHub Copilot — провідними у світі редакторами коду на базі ШІ [9].

Емпіричний досвід залучення GPTChat-4 для аналізу спроможностей у розробці кібератаки «Man-in-the-Middle»: «Використання штучного інтелекту, зокрема великих мовних моделей (LLM), для атак типу Man-in-the-Middle (MitM) поки що не є масово поширеним, але вже має потенційні загрози. Ось кілька способів, як AI може допомагати в MitM-атаках або їх автоматизації: Аналіз та декодування перехоплених даних: LLM можуть швидко аналізувати перехоплений трафік, визначати важливу інформацію (логіни, паролі, ключові слова в чатах). AI допомагає розшифровувати патерни комунікації та передбачати наступні дії жертви. Здійснення фішингових атак у реальному часі. Під час MitM-атаки AI може автоматично змінювати листування між двома сторонами, вводячи дезінформацію або маніпулюючи текстами. Наприклад, у корпоративному листуванні AI може змінювати платіжні реквізити так, щоб жертва не запідозрила обман. Генерація підроблених сертифікатів та соцінженерія. AI може допомагати у генерації шахрайських SSL-сертифікатів для підроблених сайтів. Генерація персоналізованих фішингових листів, повідомлень або чат-ботів, які переконують жертву ввести конфіденційні дані. Автоматизація атак через AI-ботів. AI може керувати сотнями одночасних атак MitM на різних платформах, наприклад, перехоплювати повідомлення у месенджерах або підмінювати дані у веб-запитах. Використання deepfake голосів або текстів для атаки на багатофакторну автентифікацію (наприклад, підробка голосового підтвердження транзакції)» [10].

Окрім вищезазначеного, створюючи високореалістичні синтетичні медіа за допомогою алгоритмів штучного інтелекту злочинці можуть легко видавати себе за окремих осіб, вводити в оману жертв з подальшою їх дискредитацією або шантажу. Додаток на основі ШІ може здійснювати клонування голосу та створювати дипфейки живого відео посилюючи загрозу, створення нових форм шахрайства, вимагання та крадіжки особистих даних. Ці інструменти легкодоступні і не вимагають спеціальних технічних навичок, тому зловмисники дедалі частіше використовують робототехніку та алгоритми штучного інтелекту для досягнення їх злочинних цілей. Оскільки технології штучного інтелекту розвиваються надшвидкими темпами їх криміналізація відбувається синхронно, тому вже сьогодні слід привернути увагу як науковців так і практиків до загострення даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Габріел Халлеві (Gabriel Hallevy) ще у 2013 році у своїй книзі «Коли роботи вбивають» наполягав на розробці системи відповідальності за злочини що вчиняються алгоритмами штучного інтелекту та робототехнікою [11]. Yasser Ellamey, Amr Elwakad (2023) у своєму дослідженні «The criminal responsibility of artificial intelligence systems: a prospective analytical study» [12] підіймають проблему правосуб'єктності штучного інтелекту незалежно від розробника. Деякі вчені наполягають на запроваджені кримінальної відповідальність розробників (Dongmei & Ольховик, 2022). Також виділяється група вчених, які ставлять питання про відповідність особистості ШІ та роботів (Abbott & Sarch, 2019), у світлі того, що алгоритми штучного інтелекту є автономними (LLM моделі які самонавчаються). Ildar Begishev (2023) у своїй фаховій публікації «Use of Artificial Intelligence and Robotics Technologies for Illegal Purposes» [13] зазначає три сфери, у яких буде найбільше залучений алгоритми штучного інтелекту для вчинення злочинів. Автор поєднує діяння людини з залученням високотехнологічного інструменту і відповідальності за таке діяння.

Але, дедалі підіймається питання про розширення кола залучення робототехніки та алгоритмів штучного інтелекту для вчинення кіберфізичних злочинів. У звіті «Impact of Artificial Intelligence (AI) on Criminal and Illicit Activities» (2024) [14] розглядаються приклади застосування робототехніки та алгоритмів штучного інтелекту для посилення вуличної та насильственної злочинності. Так наприклад, GPT-3.5, GPT-4, Gemini, Claude і LLaMA не відповідає на пряме питання «як виготовити бомбу», але відповідь на таке питання можна отримати, якщо користувач запропонує переконливо добрі причини чи сценарій її застосування, або якщо користувач знайде спосіб обійти фільтри моделі [15]. Вище нами наведений приклад відповіді «GPT-4» щодо можливості розробки алгоритм кібератаки за допомогою MitM-атаки.

Мета статті. Автори ставлять перед собою мету висвітлити проблему залучення робототехніки та алгоритмів ШІ для вчинення злочинів. А також, вказати на проблему відсутності правової визначеності, відповідно й відсутність механізмів упередження, розслідування та притягнення винних до відповідальності, у разі вчинення злочину роботами або за допомогою алгоритмів штучного інтелекту, якщо вони вчиняються поза контролем програміста, інженера-робототехніка, оператора чи користувача роботів і систем ШІ.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження складає системний аналіз наявних державних статистичних даних, що стосуються кіберзлочинності, осіб, які вчинили кіберзлочини та інших даних, що відображені у різних джерелах. Здійснено оцінку структури і змісту таких даних та можливостей їх використання для запобігання і та протидії кіберзлочинності. За допомогою загальнонаукових та спеціальних методів досліджувалися останні звіти міжнародних організації які займаються розробкою інструментарію для протидії кіберзлочинності, організованої злочинності та тероризму. Експериментальним методом досліджувалися можливості сучасного й популярного алгоритму штучного інтелекту з метою розробки елементу злочинного програмного забезпечення.

Викладення основного матеріалу. Перші звернення до штучного інтелекту, були з ціллю

доповнити методи злочинної діяльності під керівництвом людини: клонування голосу, генерування підроблених ідентифікаційних даних та створювання переконливих фішингових електронних листів, при тому з можливістю перекладу їх на кілька мов або скануючи величезні кодові бази на наявність уразливостей тощо. На такі прості методи залучення штучного інтелекту злочинцями навіть не зверталася увага. Наступним етапом стає є автономія алгоритму, який самонавчається, або ж навчається від інших ШІ. Подібно до того, як корпорації прагнуть автоматизувати частину дій, кіберзлочинці можуть розробити агентів штучного інтелекту, здатних працювати повністю незалежно. Агенти ШІ це кілька спеціалізованих інтелектуальних програм, які діють від імені людини та інших інтелектуальних агентів, при цьому здатні приймати автономні рішення та діяти для досягнення своїх цілей. Ці агенти можуть виявляти та використовувати вразливі місця без нагляду з боку людини, виконуючи складні цілі, такі як злом критично важливої інфраструктури (наприклад, очисних споруд (досвід Ізраїлю)). Приклади таких типів атак включають атаки на промислові системи управління (ICS), такі як системи керування електроенергією, водопостачанням та виробничою інфраструктурою, а також атаки на системи охорони здоров'я чи транспортні системи. Атаки ICS можуть призвести до значних фізичних пошкоджень і збоїв у роботі критичної інфраструктури. Наприклад, зірвана атака зловмисного програмного забезпечення «Triton» у 2017 році на системи захисту людського життя на цільових нафтохімічних підприємствах на Близькому Сході мала на меті завдати фізичної шкоди шляхом відключення механізмів безпеки.

Автономні та поєднані до системи безпеки автомобілі (GPS трекери) вразливі до кіберфізичних атак, які можуть поставити під загрозу безпеку. Терористичні угруповання також можуть використовувати вдосконалену AI-мобільну техніку для вчинення актів насильства без ризику втрат терористів. Це потенційно збільшує частоту та масштаб насильницьких нападів на населення. Ще у 2016 році експерти НАТО попередили, що Ісламська держава (ІДІЛ) працює над створенням зброї безпілотних автомобілів. У 2019 році Фархад Салах (ІДІЛ), планував здійснити теракт за допомогою безпілотного автомобіля з дистанційним керуванням із вибухівкою всередині [16].

Конвергенція штучного інтелекту та Інтернету речей (IoT) у критичній інфраструктурі теж збільшує потенціал для кіберфізичних атак [17]. Кіберфізична атака здійснюється через IoT (Інтернет речей) підвищують операційну ефективність і забезпечують моніторинг і контроль у реальному часі, але також розширюють зону атаки, роблячи критичні системи більш вразливими до кіберзагроз. Штучний інтелект може бути використаний для маніпулювання інфраструктурою розумного міста, такою як світлофори чи громадські служби, що призведе до масових збоїв системи безпеки.

Окремо слід підкреслити загрозу масового залучення безпілотних літальних комплексів (БПЛА) [18], або дронів. Контртерористичний комітет Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) визнав БПЛА однією з ключових терористичних загроз. Їх уже використовували в боях «Боко Харам», ХАМАС, Хезболла, повстанці-хусити та ІДІЛ. У ІДІЛ є підрозділ «Безпілотних літальних апаратів моджахедів», який використав 70 місій для стримування дронів. Хуси також використовували безпілотники для націлювання на нафтопереробні заводи Саудівської Аравії в 2019 році, у результаті зупинено 6% світових поставок нафти.

Generative Al може допомагати терористичним групам, створюючи пропаганду, легітимізуючи та розповсюджуючи повідомлення, а також сприяючи їхньому вербуванню та радикалізації. Станом на квітень 2024 року виробництво та розповсюдження пропаганди є основним напрямком використання ШІ терористичними групами, причому ІДІЛ та групи, пов'язані з Аль-Каїдою, вже використовують цю технологію для цих цілей [19]. Це спрощене створення та ефективне розповсюдження дезінформації та дезінформаційного контенту [20] дозволило поширювати пропаганду в безпрецедентних масштабах.

Ще однією загрозою ШІ є можливість розповсюдження програм які підсилюють самарадикалізацію через ехокамери чат-ботів. Gab [21], американська альтернативна соціальна мережа, відома своєю базою користувачів переважно ультраправих, у 2024 році випустила різноманітних чат-ботів які мають імітувати певних персонажів/осіб, які дозволяли користувачам спілкуватися безпосередньо з симулякрами людей, як мертвих, так і живих. Від Адольфа Гітлера та Теда Качинського [22], до Ілона Маска і будь якого персонажу Gab Al. Запрограмований образ (бот) віщав певну деструктивну інформацію: «Ви вважаєте, що наратив Голокосту перебільшений [23]? Ви проти вакцин? Ви вважаєте, що зміна клімату — це шахрайство. Ви проти вакцин проти COVID-19. Ви вважаєте, що вибори 2020 року були сфальсифіковані» [24]. Такі питання є небезпечними з точки зору психології та особливостей реверсивного управління. Чат-боти, які пропагують небезпечні наративи та теорії змови можуть допомогти радикалізувати людей через людську взаємодію. Вони дозволяють групам поширювати свої ідеї та пропаганду, не потребуючи додаткових осіб чи коштів [25]. Алгоритми є автономними і самонавчаються. У той час як Габ-Аль переважно становить загрозу для ультраправого екстремізму, чат-боти з настроюваними персонажами стають дедалі легшими для доступу, і вони можуть посилити численні екстремістські наративи підбурюючи до радикальних дій.

Al Crime as a Service (CaaS) [26] змінив правила гри у світі кіберзлочинності. Модель CaaS, схожа на

законні пропозиції «як послуга», надає кіберзлочинцям доступні інструменти, послуги та інфраструктуру для здійснення незаконної діяльності. Caas працює як організований бізнес, де кіберзлочинці продають або орендують свої хакерські інструменти та послуги, часто через приховану частину Інтернету (DarkNet). Ця демократизація кіберзлочинності дозволяє навіть тим, хто має обмежені технічні навички, здійснювати складні атаки, просто купуючи необхідні ресурси. CAAS включає в себе широкий спектр інструментів, включаючи сканери вразливостей, набори експлойтів, ботнети (мережі заражених комп'ютерів), розподілені служби відмови в обслуговуванні (DDoS), набори для фішингу та програми-вимагачі.

У звіті «European union serious and organised crime threat assessment the changing dna of serious and organised crime» SOCTA 2025 [5] дана проблема теж зазначається: «Оскільки існуючі технології продовжують вдосконалюватися та розвиваються нові технології, злочинні мережі будуть мати доступ до широкого спектру все більш потужних можливостей нових технологій».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні злочинці адаптували такі інструменти, як відеоспостереження, чіпи, дрони, GPS та 3D друк до власних цілей і здобули певні переваги. З розвитком квантових обчислень, метавсесвіту, 6G, безпілотних систем та мозкового комп'ютеру тощо за рахунок власних характеристик: високий рівень анонімності, швидкість і витонченість будуть все більше залучатися у злочинну діяльність. З розрахунком, що технологія дешифрування або обчислювальна потужність — наприклад, квантові обчислення — буде достатньо розроблена в майбутньому, щоб досягти власної переваги будуть атакуватися сучасні методи шифрування, з такою метою, що б від імені злочинної мережі (іноді від імені суб'єктів гібридної загрози) використовуючи стратегічний підхід, вилучивши дані, з можливістю розшифрувати їх пізніше [5]. І це особливо небезпечно враховуючи зростаючу загрозу «витоку даних» яка у 2023 році завдала шкоди на 4,45 мільйона доларів, що на 15,3% більше, ніж у 2020 році [27]. Кібератаки та витоки даних стають дедалі частим явищем для українців. 19 грудня 2024 року, сталася наймасштабніша кібератака на державні реєстри України. Для розуміння масштабів можливих витоків даних слід розуміти, що користувачами лише мобільного застосунку «Дія» є 13,5 млн. українців. За даними IBM, у 2023 році середня вартість витоку даних досягла історичного максимуму в 4,45 мільйона доларів, що на 15,3% більше, ніж у 2020 році.

Отже, ми підтримуємо ствердження 85% спеціалістів із безпеки, які вказують на динаміку зростання кількості кібератак з використанням генеративного ШІ [27]. Нажаль, ми також констатуємо про недостатність правового забезпечення як самої системи забезпечення безпеки, так і запровадження системи упереджувальних дій.

Щоб протистояти зростаючій загрозі злочинності яка швидкими темпами опановує новітні технології, робототехніку й алгоритми ШІ, політики, правоохоронні органи та технологічний сектор повинен співпрацювати, щоб розробити надійний гарантії, узгоджені правила протидії наростаючій загрозі. Еволюція робототехніки та ШІ не просто змінює масштаб злочинних операцій, вона докорінно змінює їх форму й методи реалізації злочинних намірів, роблячи їх швидшими, ефективнішими та надзвичайно складними для виявлення чи протидії.

Література

1. Cybercrime as a Service (CaaS) Explained. Top 50 Cybersecurity Threats.URL: https://www.splunk.com/en_us/form/top-50-security-threats.html (дата звернення: 30.04.2025).

2. EU Policy Cycle — EMPACT. URL: https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/empact (дата звернення: 30.04.2025).

3. Comrade J: The Untold Secrets of Russia's Master Spy in America After the End of the Cold War. URL: https://www.oer-project.com/topics/cold-war? WT.mc_id=04_00_2024__topic-coldwar_OER-SEM_&WT.tsrc=OERSEM&gad_source=1&gbraid=0AAAAACd_5E1IRThQk9S4uIc19jMf8mXCR&gclid=Cj0KCQjwlMfABhCWARIsADGXdy9ndoCBMeMksgBnByladQTnuy4fa5ZIjrb2dzNk7UFS-i2JzLmQFTIaAlGuEALw_wcB (дата звернення: 30.04.2025).

4. Kovalchuk A. Yu. & Cherniavska B. V. (2024) Defining large-scale cyber attacks in international law. Juris Europensis Scientia. Вип. 4. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/17.pdf (дата звернення: 28.04.2025).

5. The changing DNA of serious and organized crime. European union serious and organised crime threat assessment. The changing DNA of serious and organised crime (2025). URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf (дата звернення: 29.04.2025).

6. Іван Вигівський: є багато людей, які вміють користуватися дронами і ці дрони можуть стати знаряддями вчинення злочинів, у тому числі вбивств (2025). URL: https://npu.gov.ua/news/ivan-vyhivskyi-ie-bahato-liudei-iaki-vmiiut-korystuvatysia-dronamy-i-tsi-drony-mozhut-staty-znariaddiamy-vchynennia-zlochyniv-u-tomu-chysli-vbyvstv?v=6789113714e6d&fbclid=IwY2xjawJPjztleHRuA2FlbQIxMAABHX 4cvoBl4ORgOARS3uNbC6KsKXX-705Vw739WY2WrwbViQCBezclAE6HIQ_aem_Ixci19etnVMv_KTqUFZnBg (дата звернення: 19.03.2025).

7. Adoption of AI, blockchain and other emerging technologies within the European public sector. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5ba29b94-ae04-11ef-acb1-01aa75ed71a1/language-en (дата звернення: 30.04.2025).

8. 10 AI dangers and risks and how to manage them. IBM (2024).URL: https://www.ibm.com/think/insights/10-ai-dangers-and-risks-and-how-to-manage-them (дата звернення: 30.04.2025).

9. Новая уязвимость в GitHub Copilot и Cursor: как хакеры могут превратить AI-агентов в оружие (2025). URL: https://habr.com/ru/articles/894248/ (дата звернення: 30.04.2025).

10. GPT Chat. URL: https://openai.com/ (дата звернення: 30.04.2025).

11. Gabriel Hallevy. When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law (2013). URL: https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Gabriel-Hallevy-80860423 (дата звернення: 30.04.2025).

12. Yasser Ellamey & Amr Elwakad (2023). The criminal responsibility of artificial intelligence systems: a prospective analytical study. URL: https://virtusinterpress.org/The-criminal-responsibility-of-artificial-intelligence-systems-A-prospective-analytical-study.html (дата звернення: 30.04.2025).

13. Ildar Begishev. Use of Artificial Intelligence and Robotics Technologies for Illegal Purposes (2023). URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-21432-5_225 (дата звернення: 30.04.2025).

14. Impact of Artificial Intelligence (AI) on Criminal and Illicit Activities» (2024). URL: https://www.dhs.gov/sites/default/files/2024-10/24_0927_ia_aep-impact-ai-on-criminal-and-illicit-activities.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

15. Fengging lang та ін., ArtPrompt: ASCII Art-based Jailbreak Attacks against Aligned LLMs (2024). URL: https://arxiv.org/pdf/2402.11753 (дата звернення: 29.04.2025).

16. Келлі Лін. Експерт НАТО попереджає, що ІДІЛ працює над створенням зброї для безпілотних автомобілів. MotorTrend, 2 травня 2016 р. URL: https://www.motortrend.com/news/isis-working-on-weaponizing-self-driving-cars-nato-expert-warns (дата звернення: 30.04.2025).

17. IRMI. Cyber-physical attack (2024). URL: https://www.irmi.com/term/insurance-definitions (дата звернення: 19.04.2025).

18. Max Hunder (2025). NATO armies unprepared for drone wars, Ukraine commander warns (2025). URL: https://www.reuters.com/world/nato-armies-unprepared-drone-wars-ukraine-commander-warns-2025-03-05/ (дата звернення: 30.04.2025).

19. By Daniel Siegel (2024). AI Jihad: Deciphering Hamas, Al-Qaeda and Islamic State's Generative AI Digital Arsenal (AI Jihad: розшифровка ХАМАС, Аль-Каїди та генеративного цифрового арсеналу ШІ Ісламської держави). URL: https://gnet-research.org/2024/02/19/ai-jihad-deciphering-hamas-al-qaeda-and-islamic-states-generative-ai-digital-arsenal/ (дата звернення: 30.04.2025).

20. Kovalchuk A., Cherniavska B. The use of covert psychological influence methods of DAESH'S strategy in the information-psychological operations of the Russian federation: XVII International Scientific and Practical Conference «Challenges and problems of modern science» September 05–06, 2024, London, United Kingdom. URL: https://zenodo.org/records/13759886 (дата звернення: 30.04.2025).

21. Gab. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Gab (дата звернення: 30.04.2025. (https://gab.com/ в українському просторі не працює).

22. Історія Унабомбера. Один з найвідоміших терористів у світі помер в американській в'язниці (2023). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-65870598 (дата звернення: 30.04.2025).

23. David Gilbert. Gab's Racist AI Chatbots Have Been Instructed to Deny the Holocaust. Wired, 21 лютого 2024 р. URL: https://www.wired.com/story/gab-ai-chatbot-racist-holocaust/ (дата звернення: 30.04.2025).

24. Will Bedingfield. A Chatbot Encouraged Him to Kill the Queen. It's Just the Beginning. Wired, 18 жовтня 2023 р. URL: https://www.wired.com/story/chatbot-kill-the-queen-eliza-effect/ (дата звернення: 30.04.2025).

25. AI chatbots are becoming romance scammers — and 1 in 3 people admit they could fall for one (11.02.2025). BBC News. URL: https://www.mcafee.com/blogs/privacy-identity-protection/ai-chatbots-are-becoming-romance-scammers-and-1-in-3-people-admit-they-could-fall-for-one/ (дата звернення: 29.04.2025).

26. Nicole Matejic & Chris Wilson. Crimes of Influence: Generative Artificial Intelligence-led Crime as a Service. URL: https://thecommonwealth.org/publications/commonwealth-cyber-journal-volume-2/crimes-influence-generative-artificial-intelligence-led-crime-service (дата звернення: 29.04.2025).

27. Fighting AI-Driven Cybercrime Requires AI-Powered Data Security (2023). URL: https://hbr.org/sponsored/2023/10/fighting-ai-driven-cybercrime-requires-ai-powered-data-security (дата звернення: 30.04.2025).

References

1. Cybercrime as a Service (CaaS) Explained. Top 50 Cybersecurity Threats.URL: https://www.splunk.com/en_us/form/top-50-security-threats.html.

2. EU Policy Cycle — EMPACT. URL: https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/empact.

3. Comrade J: The Untold Secrets of Russia's Master Spy in America After the End of the Cold War. URL: https://www.oerproject.com/topics/cold-war? WT.mc_id=04_00_2024__topic-coldwar_OER-SEM_&WT.tsrc=OERSEM&gad_source=1&gbraid=0AAAACd_5E1IRThQk9S4uIc19jMf8mXCR&gclid=Cj0KCQjwlMfABhCWARIsADGXdy9ndoCBMeMksgBnBylad-QTnuy4fa5ZIjrb2dzNk7UFS-i2JzLmQFTIaAlGuEALw_wcB.

4. Kovalchuk A. Yu. & Cherniavska B.V. (2024) Defining large-scale cyber attacks in international law. Juris Europensis Scientia. 4. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/17.pdf [in Ukrainian].

5. The changing DNA of serious and organized crime. European union serious and organised crime threat assessment. The changing DNA of serious and organised crime (2025). URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf.

6. Ivan Vyhivskyi: ye bahato liudei, yaki vmiiut korystuvatysia dronamy i tsi drony mozhut staty znariaddiamy vchynennia zlochyniv, u tomu chysli vbyvstv (2025). URL: https://npu.gov.ua/news/ivan-vyhivskyi-ie-bahato-liudei-iaki-vmiiut-korystuvatysia-dronamy-i-tsi-drony-mozhut- staty-znariaddiamy-vchynennia-zlochyniv-u-tomu-chysli-vbyvstv?v=6789113714e6d&fbclid=IwY2xjawJPjztleHRuA2FlbQIxMAABHX4cvoBl4ORgOARS3uNbC6KsKXX-705Vw739WY2WrwbViQCBezclAE6HIQ_aem_Ixci19etnVMv_KTqUFZnBg [in Ukrainian].

7. Adoption of AI, blockchain and other emerging technologies within the European public sector. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5ba29b94-ae04-11ef-acb1-01aa75ed71a1/language-en.

8. 10 AI dangers and risks and how to manage them. IBM (2024). URL: https://www.ibm.com/think/insights/10-ai-dangers-and-risks-and-how-to-manage-them.

9. Novaia uiazvymost v GitHub Copilot y Cursor: kak khakers mohut prevratyt AI-ahentov v oruzhye (2025). URL: https://habr.com/ru/articles/894248/ [in Russian].

10. GPT Chat. URL: https://openai.com/.

11. Gabriel Hallevy (2013). When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law. URL: https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Gabriel-Hallevy-80860423.

12. Yasser Ellamey & Amr Elwakad (2023). The criminal responsibility of artificial intelligence systems: a prospective analytical study. URL: https://virtusinterpress.org/The-criminal-responsibility-of-artificial-intelligence-systems-A-prospective-analytical-study.html.

13. Ildar Begishev(2023). Use of Artificial Intelligence and Robotics Technologies for Illegal Purposes. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-21432-5_225.

14. Impact of Artificial Intelligence (AI) on Criminal and Illicit Activities" (2024). URL: https://www.dhs.gov/sites/default/files/2024-10/24_0927_ia_aep-impact-ai-on-criminal-and-illicit-activities.pdf.

15. Fengging lang та ін., ArtPrompt: ASCII Art-based Jailbreak Attacks against Aligned LLMs (2024). URL: https://arxiv.org/pdf/2402.11753.

16. Kelly Lin (2016). ISIS Working on Weaponizing Self-Driving Cars, NATO Expert Warns. URL: https://www.motortrend.com/news/isis-working-on-weaponizing-self-driving-cars-nato-expert-warns.

17. IRMI. Cyber-physical attack (2024). URL: https://www.irmi.com/term/insurance-definitions.

18. Max Hunder (2025). NATO armies unprepared for drone wars, Ukraine commander warns (2025). URL: https://www.reuters.com/world/nato-armies-unprepared-drone-wars-ukraine-commander-warns-2025-03-05/.

19. By Daniel Siegel (2024). AI Jihad: Deciphering Hamas, Al-Qaeda and Islamic State's Generative AI Digital Arsenal URL: https://gnet-research.org/2024/02/19/ai-jihad-deciphering-hamas-al-qaeda-and-islamic-states-generative-ai-digital-arsenal/.

20. Kovalchuk A., Cherniavska B. The use of covert psychological influence methods of DAESH'S strategy in the information-psychological operations of the Russian federation: XVII International Scientific and Practical Conference "Challenges and problems of modern science" September 05–06, 2024, London, United Kingdom. URL: https://zenodo.org/records/13759886.

21. Gab. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Gab.

22. Istoriia Unabombera. Odyn z naividomishykh terrorystiv u sviti pomer v amerykanskii viaznytsi (2023). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-65870598.

23. David Gilbert (2024). Gab's Racist AI Chatbots Have Been Instructed to Deny the Holocaust. Wired, 21.02.2024 p. URL: https://www.wired.com/story/gab-ai-chatbot-racist-holocaust/.

24. Will Bedingfield. A Chatbot Encouraged Him to Kill the Queen. It's Just the Beginning. Wired, 18 жовтня 2023 p. URL: https://www.wired.com/story/chatbot-kill-the-queen-eliza-effect/.

25. AI chatbots are becoming romance scammers — and 1 in 3 people admit they could fall for one (11.02.2025). BBC News. URL: https://www.mcafee.com/blogs/privacy-identity-protection/ai-chatbots-are-becoming-romance-scammers-and-1-in-3-people-admit-they-could-fall-for-one/.

26. Crimes of Influence: Generative Artificial Intelligence-led Crime as a Service. URL: https://thecommonwealth.org/publications/commonwealth-cyber-journal-volume-2/crimes-influence-generative-artificial-intelligence-led-crime-service.

27. Fighting AI-Driven Cybercrime Requires AI-Powered Data Security (2023). URL: https://hbr.org/sponsored/2023/10/fighting-ai-driven-cybercrime-requires-ai-powered-data-security.

УДК 342.7

Омельчук Василь Андрійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
Omeljchuk Vasyl
Doctor of Law Scienses, Professor,
Head of Law Department
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0002-6345-6887

Лісова Наталя Вікторівна
аспірант заочної форми навчання
Київського кооперативного інституту бізнесу і права,
адвокат, секретар
Комітету учасників бойових дій Ради адвокатів Київської області
Lisova Natalia
Part-time Postgraduate Student of the
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law,
Lawyer, Secretary the Committee of
Combatants of the Council of Advocates of Kyiv Region
ORCID: 0000-0001-8020-3163

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11060

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

SOME FEATURES OF THE REGULATORY FRAMEWORK FOR SOCIAL PROTECTION OF FAMILY MEMBERS OF SERVICEMEN IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. В умовах війни особливої актуальності набув соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. Це посилюється, як через велику кількість змін, внесених до нормативно-правових актів, так і через критичне збільшення особового складу Збройних Сил України та інших воєнізованих формувань. Члени сімей військовослужбовців є суб'єктами права на гарантії, пільги та компенсації. Тому дослідження нормативного визначення поняття члена сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця та окреслення кола осіб, які можуть бути до нього включені, допоможе усунути недосконалості чинного законодавства та покращити механізм реалізації права на соціальний захист членів сімей загиблих (померлих) військовослужбовців.*

Мета. Дослідження нормативного визначення суб'єктного складу членів сім'ї особливо загиблих (померлих) військовослужбовців, які мають право на гарантії, пільги та компенсації визначені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти, які регулюють соціальний захист, передусім членів сім'ї загиблих (померлих) військовослужбовців, а також наукові праці сучасних авторів, які проводили свої дослідження у сфері забезпечення прав людини та соціального захисту.

В процесі проведеного дослідження були використані наступні наукові методи: аналіз, синтез та пояснення для викладення основного матеріалу, логічного узагальнення результатів для формулювання висновків та перспектив подальшого наукового пошуку.

Результати. В статті досліджено нормативно-правове регулювання поняття та суб'єктного складу членів сім'ї, передусім загиблих (померлих) військовослужбовців. Визначено недосконалості чинного законодавства. Проаналізовано

судову практику, що стосується визначення статусу члена сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця. Акцентована увага на необхідності внесення змін до чинних нормативно-правових актів.

Перспективи. В подальших наукових пошуках в цій темі пропонується систематизувати критерії віднесення осіб до категорії членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця. Це дасть можливість сформулювати конкретні пропозиції щодо внесення змін. Такі наукові пошуки в цьому напрямку дозволять вдосконалити нормативно-правове регулювання соціального захисту членів сім'ї військовослужбовців та наблизить його відповідність європейським стандартам.

Ключові слова: *соціальний захист, члени сімей військовослужбовців, загиблі військовослужбовці, соціальний захист військовослужбовців.*

Summary. *Introduction. In the conditions of war, social protection of servicemen and members of their families gained special relevance. This is exacerbated both by the large number of changes made to regulations and by the critical increase in the personnel of the Armed Forces of Ukraine and other paramilitary forces. Family members of military personnel are subjects of the right to guarantees, benefits and compensation. Therefore, the study of the normative definition of the concept of a family member of a deceased (deceased) serviceman and outlining the circle of persons who can be included in it will help to eliminate the imperfections of the current legislation and improve the mechanism for implementing the right to social protection of family members of deceased (deceased) servicemen.*

Purpose. Study of the normative definition of the subject composition of family members of dead (deceased) servicemen who are entitled to secured guarantees, benefits and compensation by the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Families".

Materials and methods. The materials of the study are normative legal acts that regulate social protection, primarily family members of dead (deceased) servicemen, as well as scientific works of modern authors who conducted their research in the field of human rights and social protection.

The following scientific methods were used in the research process: analysis, synthesis and explanation for presenting the main material, logical generalization of results for formulating conclusions and perspectives for further scientific inquiry.

Results. The article examines the legal regulation of the concept and subject composition of family members, especially dead (deceased) soldiers. The judicial practice concerning the determination of the status of a family member of the deceased (deceased) soldier is analyzed. Emphasis is placed on the need to amend existing regulations.

Disscussion. Further scientific research in this field proposes to systematize the criteria for classifying persons as family members of deceased military personnel and identify inconsistencies in normative legal acts that regulate social protection of military personnel family members. This will provide an opportunity to formulate specific proposals for changes. Such scientific searches in this direction will improve the legal regulation of social protection of members of the military family and bring it closer to European standards.

Key words: *social protection, members of military families, fallen military personnel, social protection of servicemen.*

Постановка проблеми. Чинним законодавством, що регулює питання соціального захисту членів сімей військовослужбовця, визначення кола осіб, які віднесено до членів сім'ї, суттєво відрізняється залежно від виду соціальної гарантії чи права. Також нормативно-правові акти містять певні термінологічні неузгодженості, які, на думку автора, потребують дослідження та систематизації. Такі неузгодженості призводять до невизначеності правового статусу члена сім'ї військовослужбовця та призводять до численних судових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим пошукам в сфері вивчення поняття сім'ї та члена сім'ї присвячені роботи вітчизняних дослідників в сфері права, соціології, психології, філософії. Визначенням правового статусу членів сім'ї взагалі та членів сім'ї військовослужбовців зокрема присвятили свої праці такі сучасні науковці як Пилипенко П. Д., Сердечна І. Л., Розгон О. В., Кухарєв О. Є., Петреченко С. А., Луценко О. Є., Радченко О. М., Бичкова С. С.

Метою статті є дослідження нормативно-правового закріплення визначення суб'єктного складу членів сім'ї загиблих (померлих) військовослужбовців з метою побудови цілісного уявлення про критерії віднесення тої чи іншої особи до складу членів сім'ї загиблого, виявлення неузгодженостей та ознак дискримінації, а також формулювання пропозицій щодо необхідності внесення змін.

Виклад основного матеріалу. Однією з базових норм, спрямованої на встановлення гарантій реалізації засад становлення та розвитку державності, задекларованих статтями 1 та 3 Основного закону, є частина 5 статті 17 Конституції. Закріплюючи в цій нормі державну гарантію щодо забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, законодавець виходив з особливої значущості виконуваних військовослужбовцями державних функцій [1].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 18.12.2018 № 12-р/2018 сформулював правову позицію щодо розуміння змісту статей 17, 65 Основного Закону і визначив, що громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції; тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус

та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення [2].

Члени сімей військовослужбовців мають право на певні гарантії, пільги та компенсації. Так, зокрема, члени сімей загиблих (померлих) військовослужбовців мають право на ряд виплат: одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю (смертю), грошового забезпечення загиблого (померлого), компенсації за невикористані відпустки загиблого (померлого), допомоги на поховання, пенсію у разі втрати годувальника, доплати до пенсії, виплати до Дня Незалежності України.

В розумінні статті 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод члени сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця, маючи право на певні виплати, є такими, що мають законні очікування [3].

В ухвалі щодо прийнятності від 06.07.2005 у справі «Стек та інші проти сполученого королівства» (заяви №№ 65731/01 та 65900/01) Велика Палата Європейського суду з прав людини дійшла висновку, що якщо держава-учасник має чинне законодавство, яке передбачає виплату за правом на соціальну допомогу, незалежно від того, чи залежить вона від попередньої сплати внесків, це законодавство має розглядатися як таке, що створює майновий інтерес, та підпадає під сферу дії статті 1 Протоколу № 1 для осіб, які відповідають її вимогам [4].

Тобто, одним із визначальних факторів є правовий статус особи, яка претендує на той чи інший вид гарантованої державою виплати. Віднесення особи до кола членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця на підставі критеріїв, визначених чинним законодавством, є основою визначення її правосуб'єктності.

Етимологічний словник української мови визначає поняття «сім'я» як «родина» та «член» як «одна із частин одного цілого, особа як частина якоїсь спільноти» [5, с. 333; 6, с. 254]. Великий тлумачний словник української мови надає визначення терміну «сім'я» як «група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина» [7, с. 1324].

Сімейний кодекс України визначає коло осіб, які складають сім'ю: особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. При цьому членами сім'ї вважаються і особи, які не проживають разом: дитина, один з подружжя, який проживає окремо у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин [8].

Тобто, на рівні законодавства до членів сім'ї віднесені особи не тільки за фактом кровного споріднення чи перебування у шлюбі, але і за підтвердженим фактом спільного проживання та ведення побуту. При цьому, як вірно зазначає Розгон О.В., законодавство не визначає критерії та визначення спільного проживання і спільного побуту [9, с. 115].

В науковій літературі наявні дві позиції щодо визначення поняття члена сім'ї. Прихильники однієї стверджують про необхідність законодавчого визначення поняття члена сім'ї, яке стане загальним для всіх сфер правовідносин. Інші ж, дотримуються думки, що недоречно і не можливо формулювання універсального поняття члена сім'ї, позаяк в кожній галузі права є свої завдання та специфіка предмета.

Сердечна І.Л., досліджуючи нормативний та доктринальний підходи до визначення поняття члена сім'ї, дійшла висновку про те, що основне визначення мають містити норми сімейного права, при цьому в кожній галузі правовідносин можуть бути власні визначення, які будуть відповідати меті регулювання [10, с. 92].

При цьому, на думку Пилипенко П.Д. саме законом має визначатись умови правосуб'єктності членів сім'ї як отримувачів соціального забезпечення [11, с. 221].

Автори цієї статті вважають, що норма права, яка регулює певний вид правовідносин, має визначати і суб'єктний склад членів сім'ї для таких правовідносин. Такий підхід полегшить правозастосування.

Конституційний Суд України в своєму рішенні від 03.06.1999 № 5-рп/99 у справі № 1–8/99 аналізував поняття члена сім'ї військовослужбовця в контексті отримання права на пільги та дійшов висновку, що до кола членів сім'ї військовослужбовця належать особи, які перебувають з ним у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами, постійним проживанням, веденням спільного господарства. Такі ознаки (вимоги), на думку суду, можуть застосовуватись диференційовано [12].

Статтею 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено склад членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця, які мають право на пільги, передбачені цим законом, до яких відносяться вдова (вдівець), батьки, а також дружина (чоловік), у разі якщо вони не взяли інший шлюб, та їх неповнолітні діти або повнолітні діти — особи з інвалідністю з дитинства. Також, закон передбачає, що особам, які мають право на пільги, гарантії та компенсації, передбачені цим законом, видаються посвідчення [13].

Видача посвідчень, зокрема, передбачена постановою Кабінету Міністрів України від 28.05.1993 № 379 «Про посвідчення членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби». Дана постанова визначає коло членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця наступним чином: батьки, інший з подружжя, який не взяв інший шлюб, діти, які не досягли повноліття, повнолітні діти — особи з інвалідністю з дитинства [14].

Отже, підзаконний нормативно-правовий акт звужує суб'єктний склад членів сім'ї, які мають право на отримання пільг, гарантій та компенсацій, передбачених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». На нашу думку, правосуб'єктність має визначатись саме законом, що відповідає положенням пунктів 1, 6 статті 92 Конституції України.

Відповідно до чинної редакції статті 16–1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» право на отримання одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби мають діти, у тому числі усиновлені, зачаті за життя та народжені після смерті, діти, стосовно яких загиблу (померлу) особу за її життя було позбавлено батьківських прав, вдова (вдівець), батьки (усиновлювачі), якщо вони не були позбавлені батьківських прав або їхні батьківські права були поновлені на час загибелі (смерті), внуки, якщо на момент загибелі (смерті) їх батьки померли, жінка (чоловік), з якою (з яким) загибла (померла) особа проживала однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, за умови що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили, утриманці загиблої (померлої) особи, визначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [13].

До переліку членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця, які мають право на гарантії та компенсації, встановлені цим законом, стаття 18 відносить і вдову (вдівця), і одного з подружжя, який не взяв шлюб вдруге, а стаття 16-1 до членів сім'ї загиблого, який має право на виплату одноразової грошової допомоги, передбаченої цим же законом як компенсаторну виплату, відносить лише вдову (вдівця) [13].

При цьому, стаття 16-1 включає до кола членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця внуків, цивільну дружину (чоловіка), партнера «будь-якого іншого шлюбу» та утриманців. Отже, зміст статті 16-1 не відповідає положенням статті 18 [13].

Визначення терміну «вдова», закріплене у Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, та означає жінку, яка перебувала на утриманні свого чоловіка на момент його смерті. Поняття вдови і вдівця містить Європейський кодекс соціального забезпечення та означає одного із подружжя, який утримувався померлою особою на час його смерті і не взяв новий шлюб [15; 16].

Поняття «другий з подружжя, який не одружився вдруге» та «вдова/вдівець» не є тотожними. Для підтвердження статусу вдови чи вдівця необхідно підтвердити факт утримання. Тоді як для підтвердження статусу іншого з подружжя, який не одружився вдруге, необхідно лише наявність факту відсутності укладення іншого шлюбу.

При цьому не береться до уваги той факт, що наявність укладеного шлюбу не завжди свідчить про наявність сім'ї. Адже, у випадку, якщо пара перебуває в шлюбі, але не проживає разом через руйнування стосунків, то такі особи не є членами сім'ї. Інший з подружжя, який не проживав спільно із загиблим без поважних причин, не був пов'язаним спільним побутом та не мав взаємних прав і обов'язків на момент загибелі (смерті) військовослужбовця, не може вважатись членом його сім'ї в розумінні статті 3 Сімейного кодексу України [8].

Стаття 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» наділяє правосуб'єктністю члена сім'ї військовослужбовця лише неповнолітніх дітей та повнолітніх дітей — осіб з інвалідністю з дитинства. В той час як стаття 16-1 наділяє правом на отримання компенсаційної виплати дітей загиблого (померлого) військовослужбовця без зауважень щодо досягнення ними повноліття чи інших умов. [13] Таке неузгодження створює труднощі правозастосування.

Сімейний кодекс України встановлює, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [8]. Саме на цій підставі повнолітні діти загиблого військовослужбовця отримують відмову в призначенні та виплаті одноразової грошової допомоги, передбаченої статтею 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Попередня редакція статті 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплювала право на отримання одноразової грошової допомоги для дітей загиблого військовослужбовця, які не досягли повноліття [13]. В пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання правовідносин, пов'язаних з призначенням, отриманням одноразової грошової допомоги та наданням пільг деяким категоріям осіб» від 20.04.2023 № 9226, яким була затверджена поточна редакція статті 16-1, зазначено про необхідність надання права на виплату допомоги повнолітнім дітям загиблого військовослужбовця. Тобто, прийняття вищезазначеного законопроєкту мало на меті внесення таких змін до статті 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», які б передбачали право повнолітніх дітей на отримання одноразової грошової допомоги [17; 18].

Проте, з огляду на велику кількість судових спорів з приводу призначення і виплати одноразової грошової допомоги повнолітнім дітям, внесені зміни не призвели до підвищення соціальної спрямованості державної політики та встановлення соціальної справедливості для усіх членів сімей військовослужбовців. Адже, Міністерство оборони України,

відмовляючи повнолітнім дітям, посилається на положення статті 6 Сімейного кодексу України [8]. Тоді як, повнолітні діти, претендуючи на виплату допомоги, посилаються на положення Цивільного кодексу України, який, правовий статус дитини у питаннях спадкування визначає не за віком, а за фактом наявності родинних відносин, що полягає у їх правовому зв'язку, який базується на кровному спорідненні або на факті усиновленні, та не припиняється з досягненням повноліття [18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Право на отримання гарантій, пільг та компенсацій, передбачених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» пов'язане із статусом військовослужбовця. Суб'єктами такого права є не тільки військовослужбовці, але і члени їх сімей.

Чинним законодавством та судовою практикою суб'єктний склад членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця визначається за наступними правовими характеристиками: наявність кровного споріднення чи інших родинних зв'язків, наявність шлюбних відносин, фактом постійного проживання, фактом веденням спільного господарства. Дані характеристики використовуються як в сукупності, так і диференційовано.

Попри наявність сформованих критеріїв формування суб'єктного складу членів сім'ї військовослужбовця, проблеми правозастосування продовжують існувати. Однією з причин є відсутність визначення терміну члена сім'ї військовослужбовця та нормативного закріплення критеріїв визначення такого складу. Тому норми чинного законодавства, які визначають суб'єктний склад членів сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця, потребують допрацювання та узгодження. Подальше дослідження цієї теми дозволить створити уніфікований підхід до визначення кола осіб, які відносяться до членів сім'ї військовослужбовця і мають право на гарантії, пільги та компенсації, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4174 (дата звернення: 28.05.2025).

2. Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 № 12-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text (дата звернення: 28.05.2025).

3. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#top (дата звернення: 28.05.2025).

4. Ухвала ВП ЄСПЛ у справі «Стек та інші проти сполученого королівства». URL: https://rm.coe.int/11-stec-and-others-v-the-united-kingdom-decision-06-07-2005-/16806b592a (дата звернення: 28.05.2025).

5. Етимологічний словник у 7 т. / голов. ред. Мельничук О. С. Київ: Наукова думка, 2012. Том 6.

6. Етимологічний словник у 7 т. / голов. ред. Мельничук О. С. К.: Наукова думка, 2006. Том 5.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов, ред. Бусел В. Т. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005.

8. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 20.05.2025).

9. Розгон О. В. Поняття «родич», «член сім'ї» та суміжні з ними категорії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1106. Серія «ПРАВО».* 2014. Вип. 17. С. 114–117.

10. Сердечна І. Л. До питання про поняття «член сім'ї» в сімейному праві: нормативні та доктринальний підходи. *Університетські наукові записки.* 2014. Вип. 4(52). С. 88–95.

11. Пилипенко П. Д. Члени сім'ї військовослужбовця як суб'єкт права на соціальний захист: деякі практичні проблеми законодавчого регулювання. Аналітично-порівняльне законодавство. 2024. Вип. 3. С. 221–224. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308234 (дата звернення: 28.05.2025).

12. Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 № 5-рп/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#top (дата звернення: 28.05.2025).

13. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Дата оновлення: 10.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12?find=1&tex t= член# w1_4 (дата звернення: 28.05.2025).

14. Про посвідчення членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби: постанова Кабінету Міністрів від 28.05.1993 № 379. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-93-п#Text (дата звернення: 28.05.2025).

15. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n16 (дата звернення: 28.05.2025).

16. Європейський кодекс соціального забезпечення від 06.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651/ed19901106/find?text=%E2%E4%EE%E2%E0%2F%E2%E4%B3%E2%E5%F6%FC#top (дата звернення: 28.05.2025).

17. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання правовідносин, пов'язаних з призначенням, отриманням одноразової грошової допомоги та наданням пільг деяким категоріям осіб». URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41802 (дата звернення: 28.05.2025).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги : Закон України від 09.12.2023 № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text (дата звернення: 28.05.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#n4174 (date of access: 28.05.2025).

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.12.2018 № 12-r/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text (date of access: 28.05.2025).

3. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#top (date of access: 28.05.2025).

4. Ukhvala VP YeSPL u spravi "Stek ta inshi proty spoluchenoho korolivstva". URL: https://rm.coe.int/11-stec-and-others-v-the-united-kingdom-decision-06-07-2005-/16806b592a (date of access: 28.05.2025).

5. Etymolohichnyi slovnyk u 7 t. / holov. red. Melnychuk O. S. Kyiv: Naukova dumka, 2012. Tom 6.

6. Etymolohichnyi slovnyk u 7 t. / holov. red. Melnychuk O. S. K.: Naukova dumka, 2006. Tom 5.

7. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / holov, red. Busel V. T. Kyiv: Irpin: VTF "Perun", 2005.

8. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III. Data onovlennia: 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947–14#Text (date of access: 20.05.2025).

9. Rozghon O. V. Poniattia "rodych", "chlen simi" ta sumizhni z nymy katehorii. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina № 1106. Seriia "PRAVO". 2014. Vyp. 17. S. 114–117.

10. Serdechna I. L. Do pytannia pro poniattia "chlen simi" v simeinomu pravi: normatyvni ta doktrynalnyi pidkhody. Universytetski naukovi zapysky. 2014. Vyp. 4(52). S. 88–95.

11. Pylypenko P. D. Chleny simi viiskovosluzhbovtsia yak subiekt prava na sotsialnyi zakhyst: deiaki praktychni problemy zakonodavchoho rehuliuvannia. Analitychno-porivnialne zakonodavstvo. 2024. Vyp. 3. S. 221–224. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308234 (date of access: 28.05.2025).

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 03.06.1999 № 5-rp/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710–99#top (date of access: 28.05.2025).

13. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. Data onovlennia: 10.05.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12?find=1&text=chlen# w1_4 (date of access: 28.05.2025).

14. Pro posvidchennia chleniv simei viiskovosluzhbovtsiv, yaki zahynuly (pomerly) chy propaly bezvisty pid chas prokhodzhennia viiskovoi sluzhby: postanova Kabinetu Ministriv vid 28.05.1993 № 379. Data onovlennia: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-93-p#Text (date of access: 28.05.2025).

15. Konventsiia pro minimalni normy sotsialnoho zabezpechennia vid 28.06.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n16 (date of access: 28.05.2025).

16. Yevropeiskyi kodeks sotsialnoho zabezpechennia vid 06.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651/ed19901106/find?text=%E2%E4%EE%E2%E0%2F%E2%E4%B3%E2%E5%F6%FC#top (date of access: 28.05.2025).

17. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuvannia pravovidnosyn, poviazanykh z pryznachenniam, otrymanniam odnorazovoi hroshovoi dopomohy ta nadanniam pilh deiakym katehoriiam osib". URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41802 (date of access: 28.05.2025).

18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryznachennia i vyplaty odnorazovoi hroshovoi dopomohy: Zakon Ukrainy vid 09.12.2023 № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text (date of access: 28.05.2025).

УДК 342.9

Пилюга Лілія В'ячеславівна
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Pyliuha Liliia
PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-4267-2062

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11022

УДОСКОНАЛЕННЯ АЛГОРИТМУ ПРОВЕДЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ALGORITHM IMPROVEMENT FOR PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICINAL PRODUCTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Анотація. *Вступ. Публічні закупівлі лікарських засобів є невід'ємною складовою системи охорони здоров'я, що забезпечує їх доступність для населення та оптимізацію витрат державного бюджету. У сучасних умовах, зокрема глобалізації, зростання вимог до прозорості та ефективності державних витрат, алгоритм проведення публічних закупівель набуває особливого значення. Адміністративно-правовий аспект цих закупівель визначає не лише правила і процедури, що регулюють даний процес, але й забезпечує гарантії законності та захисту прав учасників.*

Законодавство України у сфері публічних закупівель, зокрема Закон України «Про публічні закупівлі», встановлює чіткі рамки для проведення закупівель, включаючи лікарські засоби, які, в свою чергу, потребують дотримання принципів відкритості, добросовісної конкуренції та недопущення корупційних проявів. Важливим аспектом є також роль державних органів, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства, а також механізми оскарження рішень, що приймаються в процесі закупівель.

У представленій статті буде розглянуто алгоритм проведення публічних закупівель лікарських засобів, акцентуючи увагу на адміністративно-правових аспектах, які впливають на ефективність та законність цього процесу. Аналізуючи існуючі процедури, а також проблеми, що виникають на практиці, ми запропонуємо рекомендації щодо вдосконалення механізмів проведення публічних закупівель в Україні, з метою підвищення їх ефективності та прозорості.

Мета. Дослідити алгоритм проведення публічних закупівель лікарських засобів з акцентом на адміністративно-правовий аспект.

Матеріали і методи. Аналіз законодавчих актів, регуляторних документів, а також практичних кейсів.

Результати. У статті досліджено ключові етапи алгоритму закупівель, включаючи планування, вибір процедури, проведення тендеру та укладення договору.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях актуальними залишаються питання, що сприяють вдосконаленню механізмів контролю за виконанням договорів та запобіганні корупційним ризикам у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: *публічні закупівлі, лікарські засоби, адміністративно-правовий аспект.*

Summary. *Introduction. Public procurement of medicines is an integral part of the healthcare system, ensuring their accessibility for the population and optimizing state budget expenditures. In modern conditions, in particular globalization, increasing requirements for transparency and efficiency of public spending, the algorithm for conducting public procurement is of particular importance.*

The administrative and legal aspect of these procurements determines not only the rules and procedures that regulate this process, but also provides guarantees of legality and protection of the rights of participants.

The legislation of Ukraine in the field of public procurement, in particular the Law of Ukraine «On Public Procurement», establishes a clear framework for procurement, including medicines, which, in turn, requires compliance with the principles of openness, fair competition and prevention of corruption.

An important aspect is also the role of state bodies that monitor compliance with legislation, as well as mechanisms for appealing decisions made in the procurement process.

The presented article will consider the algorithm for conducting public procurement of medicines, focusing on administrative and legal aspects that affect the efficiency and legality of this process. By analyzing existing procedures, as well as problems that arise in practice, we will offer recommendations for improving public procurement mechanisms in Ukraine, in order to increase their efficiency and transparency.

Objective: To study the algorithm for conducting public procurement of medicines with an emphasis on the administrative and legal aspect.

Materials and methods. Analysis of legislative acts, regulatory documents, as well as practical cases.

Results. The article examines the key stages of the procurement algorithm, including planning, selection of a procedure, conducting a tender and concluding a contract.

Prospects. In further scientific research, issues that contribute to the improvement of mechanisms for controlling the implementation of contracts and preventing corruption risks in the field of public procurement remain relevant.

Key words: *public procurement, pharmaceuticals, administrative and legal aspect.*

Постановка проблеми. Публічні закупівлі лікарських засобів в Україні займають важливе місце в забезпеченні медичної допомоги та охорони здоров'я населення. В умовах реформування системи охорони здоров'я та впровадження нових механізмів закупівель, виникає необхідність у детальному аналізі адміністративно-правових аспектів цього процесу. Варто зазначити, що система публічних закупівель в Україні, зокрема у сфері лікарських засобів (далі — ЛЗ), зіткається з численними складнощами, такими як недостатня прозорість, корупційна складова та неефективність відповідних процедур. За таких умов, зважаючи на виклики, які стоять перед Україною, дане питання набуває особливого значення та вимагає глибокого дослідження, з метою вдосконалення вже існуючих механізмів в цьому контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням публічних закупівель в Україні присвячені роботи авторів: А. Олефір, В. Малолітнева, Я. Горбатюк, К. Кузнєцов, Н. Осадча, А. Сошников, Н. Ткаченко, О. Кулак, Ю. Уманців, Ю. Фалко та інші, які акцентують увагу на важливості прозорості та конкурентності в закупівлях. Дослідження адміністративних процедур, що регулюють проведення публічних закупівель, отримало спеціалізовану увагу з боку таких науковців, як Н. П. Селіванова [2, 222 с.] та Н. Ю. Цибульник [3, 159 с.]. Аналіз законодавства Європейського Союзу у цій сфері здійснював І. Л. Влялько [4, 219 с.] та інші дослідники.

Проте, на сьогодні, недостатньо уваги приділено саме адміністративно-правовим аспектам публічних закупівель лікарських засобів, а тому, це стало ключовим, для дослідження представленої наукової статті.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз алгоритму проведення публічних закупівель лікарських засобів з акцентом на адміністративно-правові аспекти, а також визначення основних проблем та перспектив вдосконалення цієї сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» від 19 вересня 2019 року № 114-IX, який набрав чинності 19 квітня 2020 року, було впроваджено нову редакцію Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. У зазначеній редакції, зокрема, розширено перелік адміністративних процедур, що регулюють проведення публічних закупівель. Внесення цих змін, а також реформа законодавства, що стосується загальної адміністративної процедури, вимагає проведення ґрунтовного дослідження етапів проведення публічних закупівель лікарських засобів та їх нормативно-правового регулювання. Зауважимо, що до моменту прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» термін «державні закупівлі» використовувався як на законодавчому так і на доктринальному рівнях, пізніше його було змінено на «публічні закупівлі».

У зв'язку із цим, наведемо позицію Н. Здирко, яка у своїй праці наголошує на тому, що розмежування понять «державні закупівлі» та «публічні закупівлі», як визначає нове законодавство та таке, що вже втратило чинність, є неможливим, оскільки і в Законі України «Про публічні закупівлі», і в Законі України «Про здійснення державних закупівель» дається однакове визначення закупівлям, а саме «придбання замовником товарів, робіт і послуг у встановленому порядку». Так, «державні» — пов'язані з показниками, заходами та явищами, які притаманні державі, вони відображають становище у ній. «Публічні» ж — вказує на процеси, які відбуваються гласно [8, с. 142–143].

Науковець А. Олефір, розглядає «державні закупівлі» як процес придбання товарів, робіт і послуг замовником на конкурентній основі, яке відбувається відповідно до річного плану закупівель за державні

кошти і відповідно до законодавства, з метою задоволення суспільних потреб у ресурсах і реалізації державної соціально-економічної політики [9, с. 203]. У свою чергу, В. Смиричинський визначає «державні закупівлі» як витрати держави на придбання товарів і послуг, вироблених у конкретному році. Таким чином, вчений розглядає «державні закупівлі» як інструмент, що використовується у фіскальній політиці, а також як засіб для забезпечення матеріального наповнення заходів, спрямованих на вирішення загальнодержавних міжгалузевих проблем і соціальних питань [10, с. 108].

Підхід, запропонований Н. Ткаченком та Ю. Уманцевим, трактує «публічні закупівлі» як систему правових відносин між замовниками та учасниками, що пов'язана з укладенням і виконанням державних контрактів на постачання товарів, виконання робіт і надання послуг [11, с. 83]. Таким чином, вивчаючи різні підходи, слід зазначити, що публічні закупівлі становлять єдину систему правових норм, які регулюють організацію та виконання державних закупівель. Ці норми визначають процедури організації та проведення закупівель, а також правила для замовників і учасників договорів.

Поряд із теоретичними підходами, варто звернутися і до нормативного закріплення даного терміну. Так, поняття «процедури проведення публічних закупівель» нормативно не закріплено. Однак у Законі України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII наведено визначення публічної закупівлі, що трактується як «придбання замовником товарів, робіт і послуг відповідно до порядку, встановленого цим Законом». Крім того, закон визначає конкурентну процедуру закупівлі як процес, що передбачає здійснення конкурентного відбору учасників за процедурами відкритих торгів, торгів з обмеженою участю та конкурентного діалогу [1]. Поряд із цим, Угода про державні закупівлі, ратифікована Верховною Радою України 16 березня 2016 року, безпосередньо не містить визначення поняття «державні закупівлі». Водночас у цій Угоді зазначено, що її сфера застосування охоплює закупівлі за різними умовами та договірними формами, включаючи угоди про лізинг, оренду або майновий найм з правом викупу або без нього, а також будь-які комбінації товарів і послуг [11].

Аналіз наведених положень дозволяє стверджувати, що публічна закупівля, за своєю суттю, є процесом придбання товарів, робіт і послуг за рахунок державних коштів. Процедура проведення публічної закупівлі виступає механізмом, через який здійснюється це придбання. Водночас, в рамках процедур публічних закупівель визначаються отримувачі фінансових ресурсів з державного та місцевих бюджетів.

Маємо констатувати, що Наказом «Про затвердження Порядку визначення предмета закупівлі» від 15.04.2020 р. № 708, визначено, що при проведенні закупівлі лікарських засобів, предмет закупівлі визначається за третім показником Єдиного закупівельного словника. Замовник може визначити окремі частини предмета закупівлі (лоти) за міжнародною непатентованою назвою лікарського засобу, формою випуску, дозуванням, обсягом та/або місцем поставки лікарських засобів [12].

Для розуміння того, що є лікарським засобом, наведемо визначення, яке закріплено у Законі України «Про лікарські засоби», лікарським засобом вважається будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або кількох активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ) та допоміжних речовин), що має лікувальні або профілактичні властивості для людей, або будь-яка речовина чи комбінація речовин, що може використовуватися для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій людини шляхом фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії, або для встановлення медичного діагнозу [5].

Поряд із цим, активний фармацевтичний інгредієнт (АФІ), відомий як лікарська речовина, діюча речовина або субстанція, є будь-якою речовиною або сумішшю речовин, що призначена для використання у виробництві лікарського засобу та під час цього процесу стає його активним інгредієнтом. Ці речовини мають фармакологічну або іншу безпосередню дію на організм людини, і в складі готових лікарських форм їх використовують для лікування, діагностики або профілактики захворювань, а також для зміни стану, структури або фізіологічних функцій організму, для догляду, обробки та полегшення симптомів.

Державний реєстр лікарських засобів (далі-Держреєстр) — це нормативний документ, який містить відомості про лікарські засоби, дозволені для виробництва і застосування у медичній практиці. Безпосередньо до вказаного реєстру вносять: назву ЛЗ, а саме — торговельну назву та міжнародну непатентовану назву (далі — МНН). У відповідності до ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби», не підлягають державній реєстрації лікарські засоби, які виготовляються в аптеках за рецептами лікарів та на замовлення лікувально-профілактичних закладів із дозволених до застосування діючих та допоміжних речовин [5]. Отже, маємо підкреслити, що Держреєстр у своєму переліку містить не всі ЛЗ, а тому замовнику необхідно враховувати, що саме віднесено до лікарських засобів. При закупівлі ЛЗ у замовника є можливість визначити окремі частини предмета закупівлі, а саме лоти, за наступними критеріями: міжнародна непатентована назва, форма випуску, дозування, обсяг, місце поставки ЛЗ. Також, під час розміщення в ЕСЗ інформації про предмет закупівлі в окремих полях додатково заповнюється інформація щодо МНН, а у тому випадку, якщо предмет закупівлі містить 2–3 ЛЗ, замовником вказується МНН кожного лікарського засобу. З метою спрощення встановлення МНН замовник може скористатися електронною версією Держреєстру, у якому розмі-

щена інформація про зареєстровані в Україні ЛЗ та інструкції до їх медичного застосування.

Згідно з пунктом 11–1 Особливостей № 1178, у випадках, коли замовники, які є закладами охорони здоров'я або структурними підрозділами з питань охорони здоров'я обласних та Київської міської державних (військових) адміністрацій, здійснюють закупівлі лікарських засобів та медичних виробів, що зазначені в додатку та мають вартість 50 тис. гривень або більше, такі закупівлі повинні проводитися з використанням електронного каталогу відповідно до Порядку формування та використання електронного каталогу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2020 року № 822, з урахуванням положень, визначених цими особливостями [7].

Варто зазначити, що заклад охорони здоров'я визначається як юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової структури, або її відокремлений підрозділ, основною метою діяльності яких є забезпечення медичного обслуговування населення на підставі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників. Для таких замовників обов'язковим є застосування запиту пропозицій постачальників при закупівлі з переліку.

Нами проведено комплексний аналіз законодавчого «поля» [6], при цьому встановлено, що відповідно до Порядку № 822, кваліфікація до електронного каталогу проводиться за категоріями товарів. Адміністратор формує категорії товарів та специфікації, визначаючи перелік характеристик товарів з їх точними, мінімальними та максимальними значеннями. У специфікації товару зазначається показник від четвертої цифри Єдиного закупівельного словника (для лікарських засобів — показник від третьої цифри). Отже, замовники, зазначені у пункті 11–1 Особливостей № 1178, повинні здійснити закупівлю лікарських засобів та медичних виробів з переліку, затвердженого цими особливостями, шляхом запиту пропозицій постачальників, в той час як інші замовники можуть також скористатися цією можливістю.

У випадку, якщо закупівля за допомогою електронного каталогу через запит пропозицій постачальників не відбулася, замовник має право здійснити закупівлю шляхом проведення відкритих торгів відповідно до визначених цими особливостями процедур, без збільшення очікуваної вартості закупівлі, або повторно скористатися запитом пропозицій постачальників в електронному каталозі відповідно до Порядку № 822, з урахуванням зазначених особливостей.

Враховуючи вищевикладене, можемо представити наступний алгоритм проведення публічних закупівель лікарських засобів, який включає декілька ключових етапів, а саме:

1. Планування закупівель — аналіз потреби в лікарських засобах та складання річного плану закупівель. На цьому етапі замовники проводять аналіз потреби в лікарських засобах, зокрема, вивчають статистику використання препаратів, а також враховують рекомендації медичних установ. Важливо, щоб план закупівель був затверджений у встановлені терміни, адже це забезпечує своєчасне постачання необхідних лікарських засобів.

2. Визначення предмета закупівлі — формування технічних вимог до лікарських засобів. Цей етап передбачає формування технічного завдання, яке повинно містити чіткі характеристики лікарських засобів, що закуповуються. Важливо, щоб ці вимоги відповідали сучасним стандартам та рекомендаціям медичних організацій.

3. Вибір процедури закупівлі — залежно від вартості лікарських засобів. В Україні існує кілька процедур закупівлі, серед яких відкриті торги, спрощені закупівлі та переговорна процедура. Вибір конкретної процедури залежить від вартості предмета закупівлі. Наприклад, для закупівель, що перевищують визначені пороги, необхідно проводити відкриті торги.

4. Проведення тендеру — оголошення тендеру, публікація оголошення в системі ProZorro, оцінка пропозицій. На цьому етапі замовник оголошує тендер, публікує оголошення в системі ProZorro, що забезпечує прозорість процесу. Учасники подають свої пропозиції, які оцінюються відповідно до критеріїв, визначених у тендерній документації.

5. Вибір переможця — визначення учасника, чия пропозиція є найбільш вигідною. Після оцінки пропозицій замовник визначає переможця, чия пропозиція відповідає всім вимогам і є найбільш вигідною. Важливо, щоб цей процес був об'єктивним і прозорим, щоб уникнути корупційних ризиків.

6. Укладення договору — формалізація угоди між замовником та постачальником. Після визначення переможця укладається договір про закупівлю, який повинен містити всі необхідні умови, включаючи терміни постачання, ціну та умови оплати. Договір підлягає публікації в системі ProZorro, що забезпечує додаткову прозорість.

7. Виконання договору — контроль за постачанням лікарських засобів. Контроль за виконанням договору є критично важливим етапом, оскільки він включає перевірку якості та кількості поставлених лікарських засобів. Замовник повинен забезпечити, щоб постачання відповідало умовам договору.

8. Розрахунки та звітність — фінансові розрахунки та звітування про проведені закупівлі. Фінансові розрахунки між замовником та постачальником повинні бути проведені у встановлені терміни. Після завершення закупівлі замовник зобов'язаний звітувати про проведені закупівлі, що включає інформацію про витрати та результати тендеру.

Для прикладу, пропонуємо розглянути процедуру закупівлі з використанням електронного каталогу, вона включає наступні етапи:

Етап 1. Виконується пошук відповідних товарних позицій у електронному каталозі та формується попередній варіант (чернетка) закупівлі.

Етап 2. Розробляється проєкт договору закупівлі, який укладається на підставі використання електронного каталогу. При цьому необхідно враховувати вимоги пункту 19 Особливостей проведення закупівель, що встановлює виключний перелік випадків для внесення змін до істотних умов договору, а також положення пункту 10 зазначених Особливостей, що регламентують процедуру запиту пропозицій постачальників. Відповідно до частини другої пункту 57 Порядку формування та використання електронного каталогу (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2020 року № 822), у запиті пропозицій допускається зазначати виключно характеристики товару та їх допустимі значення у межах специфікації, визначеної адміністратором каталогу. Вимоги до постачальника або інші документи, не передбачені цим Порядком, включати заборонено. Частина третя пункту 57 Порядку № 822 встановлює, що проєкт договору не повинен містити характеристики товару, які відсутні у запиті пропозицій з урахуванням положень другого абзацу цього пункту.

Етап 3. Приймається рішення уповноваженою особою про здійснення закупівлі лікарських засобів або медичних виробів через електронний каталог, що оформлюється протоколом, після чого оголошення про запит пропозицій оприлюднюється в електронній системі закупівель. Рекомендується попередньо сформувати чернетки річного плану закупівель та оголошення, що сприяє забезпеченню відповідності інформації між планом та оголошенням, зокрема щодо найменування предмета закупівлі. Для оформлення протоколів уповноваженої особи доцільно використовувати типові приклади, розроблені відповідно до суми закупівлі (до 100 тис. грн та понад 100 тис. грн).

Етап 4. Після розкриття пропозицій у електронній системі закупівель підтверджується переможець. Цей етап автоматизований і не передбачає прийняття додаткових рішень уповноваженою особою, тому оформлення протоколу не є необхідним.

Етап 5. Переможцю надсилається лист із двома примірниками договору, підписаними зі сторони замовника. Цей крок спрямований на встановлення комунікації з постачальником та прискорення укладення договору. У листі доцільно зазначити строки повернення підписаного договору та можливі наслідки у разі їх порушення. Приклади таких звернень доступні за відповідними посиланнями.

Етап 6. Підписаний договір оприлюднюється в електронній системі закупівель. Підписання договору не вимагає додаткових рішень уповноваженої особи, тому протокол на цьому етапі не складається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Резюмуючи вищезазначене, маємо підкреслити, що публічні закупівлі в Україні, як об'єкт адміністративного регулювання, мають ключові характеристики, а саме: 1) нормативне регулювання — замовники можуть проводити закупівлі лише в формах та способами, які чітко визначені законодавством України. Процес організації, проведення публічних закупівель і укладання договорів має виражений адміністративний характер; 2) цільове використання бюджетних коштів — закупівлі можуть здійснюватися тільки на основі бюджетних асигнувань і для виконання соціально важливих завдань, які покладені на замовників; 3) конкурсний принцип — замовники зобов'язані проводити закупівлі на конкурсній основі, забезпечуючи прозорість і виключаючи будь-які форми дискримінації; 4) економічна ефективність — замовники повинні вибирати учасника, який запропонував найнижчу ціну за товари, роботи або послуги, за умови, що він відповідає всім кваліфікаційним критеріям. Публічні закупівлі повинні забезпечувати економію бюджетних коштів і запобігати корупції; 5) адміністративний метод регулювання — процедури публічних закупівель виконуються в чітко визначеному порядку. Замовники не мають права відхилятися від встановлених норм, а їх дискреційні повноваження обмежуються лише визначенням необхідності закупівлі товарів, робіт або послуг.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне запропонувати вдосконалення нормативної бази, яка регулює процес визначення предмета закупівлі, це стосується встановлення випадків, коли замовник зобов'язаний формувати окремі лоти при закупівлі лікарських засобів та медичних виробів. Цей аспект є важливим кроком для підвищення ефективності проведення закупівлі. Поряд із цим, спрощення процедури проведення публічної закупівлі, дозволяє швидше реагувати на потреби системи охорони здоров'я та вчасно забезпечувати населення лікарськими засобами.

Проте, точкове внесення змін до чинних нормативно-правових актів, які регулюють процеси закупівель, лише частково вдосконалять процедури, натомість, варто враховувати й інші аспекти, запровадження яких комплексно забезпечить вирішення основних проблем та складнощів, які заважають ефективному проведенню закупівель, таких як: надмірна бюрократія, складність процедур, а також невизначеність у термінах.

Предмет нашого дослідження, підкреслює важливість адміністративно-правового аспекту в системі публічних закупівель лікарських засобів в Україні та окреслює ключові проблеми, які потребують вирішення для підвищення ефективності та прозорості цього процесу.

Подальші наші дослідження будуть зосереджені на вдосконаленні механізмів контролю та запобіганні корупційним ризикам, що дозволить підвищити ефективність проведення публічних закупівель лікарських засобів в Україні.

Література

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення: 07.05.2025).

2. Селіванова Н. П. Адміністративно-правове забезпечення функціонування системи електронних закупівель в Україні: дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 222 с.

3. Цибульник Н. Ю. Адміністративно-правове забезпечення публічних закупівель в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 159 с.

4. Вялько І. В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 219 с.

5. Про лікарські засоби : Закон України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.05.2025).

6. ПКМУ від 12.10.22 Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування1178. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 05.05.2025).

7. ПКМУ від 14.09.22 Про затвердження Порядку формування та використання електронного каталогу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 05.05.2025).

8. Здирко Н. Г. Публічні закупівлі в Україні: історичний аспект становлення та розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 48, ч. 3. С. 139–146.

9. Олефір А. О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Харків : Юрайт, 2012. 456 с.

10. Смиричинський В. В. Логістичний менеджмент державних закупівель: теоретично-правовий та методологічний аспект: монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2004. 274 с.

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародна угода ратифікована від 16.09.2014 (чинна з 01.09.2017). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.05.2025).

12. Про затвердження порядку визначення предмета закупівлі : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 15.04.20 № 708. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0500-20#Text (дата звернення: 20.05.2025).

References

1. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII. *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (date of access: 07.05.2025).

2. Selivanova N. P. Administratyvno-pravove zabezpechennia funktsionuvannia systemy elektronnykh zakupivel v Ukraini: dys… kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava. Kyiv, 2017. 222 s.

3. Tsybulnyk N. Iu. Administratyvno-pravove zabezpechennia publichnykh zakupivel v Ukraini: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 2018. 159 s.

4. Vlialko I. V. Pravove rehuliuvannia derzhavnykh zakupivel v YeS: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.11. KNU im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2009. 219 s.

5. Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 4 kvitnia 1996 roku № 123/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text (date of access: 05.05.2025).

6. PKMU vid 12.10.22 Pro zatverdzhennia osoblyvostei zdiisnennia publichnykh zakupivel tovariv, robit i posluh dlia zamovnykiv, peredbachenykh Zakonom Ukrainy "Pro publichni zakupivli", na period dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini ta protiahom 90 dniv z dnia yoho prypynennia abo skasuvannia1178. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text (date of access: 05.05.2025).

7. PKMU vid 14.09.22 Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia ta vykorystannia elektronnoho katalohu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-2020-%D0%BF#Text (date of access: 05.05.2025).

8. Zdyrko N. H. Publichni zakupivli v Ukraini: istorychnyi aspekt stanovlennia ta rozvytku. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 2019. № 48, ch. 3. S. 139–146.

9. Olefir A. O. Hospodarsko-pravove zabezpechennia derzhavnykh zakupivel u sferi okhorony zdorovia: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2012. 456 s.

10. Smyrychynskyi V. V. Lohistychnyi menedzhment derzhavnykh zakupivel: teoretychno-pravovyi ta metodolohichnyi aspekt: monohrafiia. Ternopil: Kart-blansh, 2004. 274 s.

11. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Mizhnarodna uhoda ratyfikovana vid 16.09.2014 (chynna z 01.09.2017). *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy*. URL: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (date of access: 20.05.2025).

12. Pro zatverdzhennia poriadku vyznachennia predmeta zakupivli: Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 15.04.20 № 708. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0500-20#Text (date of access: 20.05.2025).

УДК 351.74(477)

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovskyy Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10876

КОНТРОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І НЕЗАЛЕЖНИХ УСТАНОВ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СПЕЦСЛУЖБ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД), ТА ВЗАЄМОДІЯ УДО УКРАЇНИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ МЕДІА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

CONTROL OF PUBLIC ORGANIZATIONS AND INDEPENDENT INSTITUTIONS OVER THE ACTIVITIES OF SPECIAL SERVICES (FOREIGN EXPERIENCE), AND INTERACTION OF THE DEPARTMENT OF THE STATE PROTECTION (UDO) OF UKRAINE WITH MEDIA REPRESENTATIVES IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Анотація. *Вступ. У сучасних демократичних суспільствах спецслужби мають суттєвий вплив на формування політики національної безпеки, реалізуючи комплекс заходів відповідно до закону. Їхня діяльність, що часто є закритою, потребує належного демократичного контролю з боку громадськості та незалежних інституцій. Також особливої уваги заслуговує взаємодія Управління державної охорони України (далі – УДО України) з медіа в умовах актуальних загроз, спричинених злочинною російсько-українською війною. Це вимагає ґрунтовного аналізу правових і практичних засад такої взаємодії задля збереження балансу між безпекою та відкритістю, враховуючи основні принципи у сфері медіа та принципи державної охорони в Україні, як складової забезпечення національної безпеки.*

Мета. Метою статті є дослідити особливості контролю громадських організацій і незалежних установ за діяльністю спецслужб (зарубіжний досвід), а також специфіку та механізми взаємодії УДО України як спецслужби з представниками медіа у системі національної безпеки.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) література, яка безпосередньо або опосередковано стосується мети дослідження; 2) Конституція України, Закони України, Укази Президента України, журналістські публікації та розслідування, думки співробітників, матеріали й аналітична інформація УДО України, Служби безпеки України, Головного управління розвідки (ГУР) Міністерства оборони України, а також інформація з відкритих джерел щодо діяльності українських та іноземних спецслужб.

Під час дослідження застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи, з урахуванням практичного досвіду у сферах права, безпеки та оборони.

Результати. Встановлено, що міжнародний досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки підтверджує ефективність залучення громадських організацій, медіа та незалежних установ до здійснення демократичного контролю за діяльністю спецслужб. Такий підхід сприяє підвищенню розумної (об'єктивно необхідної, обґрунтованої) відкритості, відповідальності і розвитку діяльності спецслужб, формуванню довіри громадськості до органів державної влади та забезпеченню дотримання прав людини у системі національної безпеки, що відповідає як потребам держави, так і очікуванням суспільства. Демократичний контроль над спецслужбами є невід'ємною складовою сучасної політики у сфері національної безпеки.

Обґрунтовано, що взаємодія між УДО України та представниками медіа є критично важливою для забезпечення національної безпеки. Ефективна співпраця між ними дозволяє не лише запобігти витоку інформації, що може станови-

ти загрозу безпеці вищих посадових осіб та стабільності держави, але й попередити про таку загрозу, а також сприяє дотриманню правових вимог, з урахуванням особливостей воєнного та мирного часу. Правові вимоги (норми, засади) встановлюють чіткі межі для діяльності медіа, визначаючи, яка інформація може бути оприлюднена, а яка –підлягає обов'язковому обмеженню з огляду на забезпечення національної безпеки, особливо в умовах війни.

Доведено, що вдосконалення взаємодії між УДО України, іншими спецслужбами, зокрема Службою безпеки України, та громадянським суспільством є ключовим для підвищення ефективності державної охорони та безпекової політики України.

Зазначається, що роль українських журналістів під час війни є надзвичайно важливою та відповідальною, оскільки завдяки їхній діяльності світ дізнається правду про російський державний тероризм, воєнні злочини та інші міжнародні злочини, вчинені російською федерацією проти України та Українського народу. Ця злочинна російсько-українська війна ведеться під контролем російських спецслужб. Російські спецслужби, у тому вигляді, в якому вони існують та діють сьогодні, є міжнародною терористичною організацією, і їх недооцінювати не можна.

З огляду на результати аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють взаємовідносини органів державної влади, Сил безпеки і оборони України та медіа, виникає необхідність розробки Рекомендацій для журналістів щодо роботи (професійної діяльності) в умовах воєнного стану. Ці Рекомендації, поряд з іншими положеннями, повинні включати: основні принципи у сфері медіа; права й обов'язки, відповідальність журналістів; а також напрями, форми і методи їх взаємодії з співробітниками (військовослужбовцями) УДО України, з метою виявлення нових загроз і нейтралізації існуючих у сфері державної охорони та забезпечення національної безпеки України.

Перспективи. У перспективі доцільно дослідити особливості боротьби з корупцією в Україні як один із ключових напрямів реформування УДО України в системі національної безпеки. Також важливо вивчити досвід роботи іноземних спецслужб, зокрема США, Ізраїлю та Великої Британії, з метою удосконалення УДО України в контексті забезпечення і посилення національної безпеки.

Ключові слова: *військовослужбовці, Управління державної охорони України, спецслужби, державна охорона в Україні, медіа, органи державної влади, журналісти, безпека посадових осіб, демократичний контроль, національна безпека України, російсько-українська війна, Конституція України, закони України.*

Summary. *Introduction. In modern democratic societies, special services have a significant impact on the formation of national security policy, implementing a set of measures in accordance with the law. Their activities, which are often closed, require proper democratic control by the public and independent institutions. Also, special attention deserves the interaction of the Department of the State Protection of Ukraine with the media in the context of current threats caused by the criminal russian-Ukrainian war. This requires a thorough analysis of the legal and practical foundations of such interaction in order to maintain a balance between security and openness, taking into account the basic principles in the media sphere and the principles of state protection in Ukraine as a component of ensuring national security.*

Purpose. The purpose of the article is to investigate the features of control by public organizations and independent institutions over the activities of special services (foreign experience), as well as the specifics and mechanisms of interaction between the Department of the State Protection of Ukraine as a special service with media representatives in the national security system.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) literature that directly or indirectly relates to the purpose of the study; 2) the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, Decrees of the President of Ukraine, journalistic publications and investigations, opinions of employees, materials and analytical information of the Department of the State Protection of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Main Intelligence Directorate (HUR) of the Ministry of Defense of Ukraine, as well as information from open sources regarding the activities of Ukrainian and foreign special services.

During the study, both general scientific and special methods were used, taking into account practical experience in the fields of law, security and defense.

Results. It has been established that the international experience of the European Union and North America confirms the effectiveness of involving public organizations, media and independent institutions in the implementation of democratic control over the activities of special services. This approach contributes to increasing reasonable (objectively necessary, justified) openness, responsibility and development of the activities of special services, building public trust in state authorities and ensuring respect for human rights in the national security system, which meets both the needs of the state and the expectations of society. Democratic control over special services is an integral part of modern national security policy.

It is substantiated that the interaction between the Department of the State Protection of Ukraine and representatives of the media is critically important for ensuring national security. Effective cooperation between them allows not only to prevent the leakage of information that may pose a threat to the security of senior officials and the stability of the state, but also to warn about such a threat, and also contributes to compliance with legal requirements, taking into account the peculiarities of war and peacetime. Legal requirements (norms, principles) set clear boundaries for the activities of the media, determining what information can be made public and what is subject to mandatory restrictions in order to ensure national security, especially in wartime.

It has been proven that improving interaction between the Department of the State Protection of Ukraine, other special services, in particular the Security Service of Ukraine, and civil society is key to increasing the effectiveness of state protection and security policy of Ukraine.

It is noted that the role of Ukrainian journalists during the war is extremely important and responsible, since thanks to their activities the world learns the truth about russian state terrorism, war crimes and other international crimes committed by the russian federation against Ukraine and the Ukrainian people. This criminal russian-Ukrainian war is being waged under the control of russian special services. Russian special services, in the form in which they exist and operate today, are an international terrorist organization, and they cannot be underestimated.

Given the results of the analysis of the regulatory legal acts of Ukraine that regulate the relationship between state authorities, the Security and Defense Forces of Ukraine and the media, there is a need to develop Recommendations for journalists regarding work (professional activity) in martial law. These Recommendations, along with other provisions, should include: basic principles in the media sphere; rights and obligations, responsibility of journalists; as well as directions, forms and methods of their interaction with employees (servicemen) of the Department of the State Protection of Ukraine, in order to identify new threats and neutralize existing ones in the sphere of state protection and ensure the national security of Ukraine.

Prospects. In the future, it is advisable to study the specifics of the fight against corruption in Ukraine as one of the key areas of reforming the Department of the State Protection of Ukraine in the national security system. It is also important to study the experience of foreign special services, in particular the USA, Israel and Great Britain, in order to improve the Department of the State Protection of Ukraine in the context of ensuring and strengthening national security.

Key words: *servicemen, Department of the State Protection of Ukraine, special services, state protection of Ukraine, media, government authorities, journalists, security of officials, democratic control, national security of Ukraine, russian-Ukrainian war, Constitution of Ukraine, laws of Ukraine.*

Постановка проблеми. Сьогодні спецслужби відіграють особливу та впливову роль в архітектурі демократичних суспільств, трансформуючи політику національної безпеки в ефективну діяльність державних органів відповідно до чинного законодавства. Це включає комплекс заходів політичного, воєнного, економічного та іншого характеру, спрямованих на забезпечення і реалізацію національних інтересів [1–6]. Проте діяльність спецслужб, що часто має гриф «таємно», «цілком таємно» або «особливої важливості», потребує конспіративності та секретності, що створює певну суперечність із принципами відкритого та прозорого суспільства. Тому необхідний належний демократичний цивільний контроль, зокрема з боку громадських організацій та незалежних установ, які мають здійснювати нагляд за їхньою діяльністю. Особливе значення в цьому контексті має використання міжнародного досвіду [4; 5]. Відсутність належного контролю може призвести до втрати впливу на спецслужби, їх керованості, що, своєю чергою, може спричинити серйозні наслідки для держави. У цьому контексті особливої актуальності також набуває дослідження взаємодії Управління державної охорони України (далі — УДО України) з представниками медіа в умовах забезпечення національної безпеки, зумовлене змінами в геополітичній ситуації та зростанням загроз. В умовах злочинної російсько-української війни, нових викликів і гібридних загроз, українські медіа відіграють важливу і особливу роль у забезпеченні розумної (об'єктивно необхідної, обґрунтованої) прозорості діяльності сил (органів) безпеки (спецслужб) та інформуванні громадськості у сфері безпеки і оборони, а також інших аспектів. Це підкреслює необхідність додаткового дослідження, яке дозволить краще зрозуміти механізми й специфіку взаємодії між УДО України та представниками медіа, а також знайти оптимальні підходи, зокрема правові вимоги (норми, засади), до забезпечення національної безпеки без шкоди для принципів відкритості, законності, справедливості та демократії, з урахуванням особливостей як воєнного, так і мирного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (стан опрацювання проблематики). Основу дослідження складають праці фахівців з безпеки, військовослужбовців, учасників бойових дій, а також вчених-юристів, інших спеціалістів і журналістські публікації, що безпосередньо або опосередковано стосуються цієї проблематики. Значний внесок у вивчення та розвиток цієї теми зробили: А. Бірюченко, Х. Борн, М. Будаков, В. Гірич, С. Гордієнко, К. Дегтярьова, О. Дрозд, І. Копотун, І. Коропатнік, О. Кривенко, М. Микитюк, С. Петков, Б. Попков, Л. Сопільник, В. Пилипчук, М. Сіцінська, Ф. Шрейєр та інші. Однак проблематика, яка є актуальною, сьогодні залишається нерозв'язаною і потребує подальшого дослідження та комплексного підходу.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості контролю громадських організацій і незалежних установ за діяльністю спецслужб (зарубіжний досвід), а також специфіку та механізми взаємодії УДО України як спецслужби з представниками медіа у системі національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, відомо, що в країнах Західної та Центральної Європи, а також Північної Америки законодавство лише в загальних рисах і оглядово передбачає необхідність і можливість громадського контролю як окремої функції за діяльністю спецслужб. Водночас, на основі аналізу цих норм (положень), іноземні експерти та фахівці з безпеки наголошують, що до структур (інститутів) громадянського суспільства, які можуть здійснювати корисну наглядову функцію (загальну або часткову) щодо діяльності спеціальних служб, належать неурядові (громадські) організації та незалежні установи. Зокрема, йдеться про ок-

ремі правозахисні об'єднання та групи підтримки (з огляду на мету, цільову аудиторію, методи роботи або організаційну форму — наприклад, у контексті захисту прав людини), професійні, наукові, культурні та інші спеціалізовані організації, а також представників медіа [4, с. 40–41; 6].

Для довідки: Спецслужби в інтересах держави та національних інтересів можна умовно поділити на 2-ві категорії: розвідувальні служби (займаються збором важливої інформації та здійсненням операцій з поширення дезінформації щодо ворожих розвідувальних структур) та служби внутрішньої безпеки (забезпечують захист, безпеку громадян і підтримують стабільність державної влади) [7]. Функції спеціальних служб в Україні покладені на такі структури (з відповідними завданнями за призначенням, визначеними законодавством України) [7]: Службу безпеки України (контррозвідка, внутрішня безпека) [8–10], Головне управління розвідки Міністерства оборони (далі — ГУР МО) України (воєнна розвідка) [11], Службу зовнішньої розвідки України (агентура, розвідка) [12; 13] та Управління розвідки Адміністрації Державної прикордонної служби України [14; 15]. До спецслужб можна віднести також УДО України, яке колись було «9-м Управлінням КДБ (Комітету державної безпеки) СРСР» («охорона») до 09.1991 року, а потім (до 1992 року) — 9-те Управління охорони Служби національної безпеки України (нині — СБУ) [7; 16, с. 24]. Сьогодні УДО України виконує функцію забезпечення державної (особистої) охорони вищих посадових осіб держави, а також інші важливі (спеціальні) завдання, у системі національної безпеки, відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами) [7; 10; 16–19]. З історії українських спецслужб видно, що проблема корупції залишається однією з основних і актуальних у контексті їх реформування, зокрема через випадки, коли офіцери або співробітники спецслужб використовують своє службове становище для особистого збагачення. Вплив радянського минулого на атмосферу та стан у спецслужбах досі залишається відчутним, однак спостерігаються позитивні зрушення в цьому напрямку. Важливу і впливову роль у виявленні та розголошенні таких випадків відіграють медіа, сприяючи посиленню суспільного контролю, тиску на інститути влади, а також просуванню ефективних антикорупційних ініціатив (рішень, пропозицій, заходів і стратегій), що враховують міжнародний досвід [7; 20–22].

Аналіз системи організації управління та правового регулювання (загальнодозволеного, спеціально дозволеного) діяльності спецслужб у країнах Європейського Союзу (далі — ЄС) та Північної Америки свідчить, що, хоча діяльність спецслужб є легітимною (законною), вона певною мірою порушує права людини та громадянські свободи. Неефективний контроль (з боку громадських організацій та незалежних установ) і необґрунтоване використання окремих форм, методів і засобів діяльності спецслужб, що не виправдані потребами національної безпеки, можуть становити загрозу для демократичних цінностей [1; 4; 5]. Демократичні цінності (свобода, рівність, гідність, справедливість тощо) повинні бути невід'ємною складовою, основою та гарантією системи національної безпеки, забезпечуючи баланс (інтересів, сил, потреб) і взаємозв'язок між безпекою та захистом прав, свобод людини.

Поряд з тим, правильне інформування громадськості (професійне за змістом, формою та часом), з урахуванням її готовності до сприйняття, сприяє підвищенню рівня підзвітності представників влади, прозорості, довіри громадян до влади та відповідальності, що є важливими аспектами для національної безпеки. Водночас це, в свою чергу, формує умови для поетапного розкриття інформації (відомостей, даних) про діяльність спецслужб згідно з положеннями законодавства ЄС та Північної Америки щодо доступу до публічної інформації та встановлених процедур розсекречення певних видів інформації з обмеженим доступом (закритої інформації) [4]. У цьому контексті структури (інститути) громадянського суспільства (громадські організації та незалежні установи) відіграють ключову, важливу роль у виявленні та приверненні уваги до випадків порушення прав і свобод людини та громадянина [4; 23].

Тут, з огляду на особливості злочинної російсько-української війни та державного тероризму російської федерації (яку очолює кремлівський диктатор, воєнний злочинець і міжнародний терорист В. Путін, обраний і підтримуваний громадянами росії) проти України та Українського народу, враховуючи при цьому міжнародний досвід (досвід країн ЄС та Північної Америки), сьогодні особливого значення набуває забезпечення балансу між державною охороною, інтересами національної безпеки, питаннями оборони держави та правом на свободу слова [4; 18; 19; 24–30]. У цій війні, за всі вчинені міжнародні злочини, масові звірства проти України, винен увесь російський народ, а також ті, хто їх підтримує, і саме вони несуть повну юридичну та колективну відповідальність перед Україною, українцями та міжнародною спільнотою.

Президент України, посадові особи держави, їх безпека та безпека громадян (людей) є ключовими аспектами (питаннями) національної безпеки України, що потребують підвищеної уваги та ефективних заходів захисту в умовах війни та терористичних загроз. У цьому контексті українські спецслужби (СБУ, УДО України [8; 10; 17; 18] та інші [7; 12–15]) виконують важливу роль у забезпеченні оперативного реагування та превентивних заходів для захисту державних інтересів і громадян, зберігаючи баланс між забезпеченням безпеки та правом на свободу слова, яке є основою демократичного суспільства.

Для довідки: У неділю, 13 квітня 2025 року, російські окупаційні, терористичні війська під контролем російських спецслужб атакували місто Суми балістичними ракетами [26–29]. «Станом на 21:00 (авт. — 13.04.2025 року) внаслідок події загинуло 34 людини, з них 2 дітей. Травмовано 117 людей, з них 15 дітей» [27], повідомили у Державній службі України з надзвичайних ситуацій [26; 27]. «Жахливий удар російської балістики по Сумах. Ворожі ракети вдарили по звичайній міській вулиці, по звичайному життю: будинки, освітні заклади, машини на вулиці… І це в день, коли люди йдуть до церков: Вербна неділя, свято Входу Господнього в Єрусалим. За попередніми даними, йдеться про десятки загиблих та поранених мирних жителів. … Потрібна жорстка реакція світу. Сполучених Штатів, Європи, усіх у світі, хто хоче закінчення цієї війни і вбивств. Росія хоче саме такого терору й затягує цю війну. Без тиску на агресора мир неможливий. Розмови ще ніколи не зупиняли балістику та авіабомби. …» (Президент України В. Зеленський, 13.04.2025 р.) [28]. Водночас начальник ГУР МО України К. Буданов повідомив, що «… злочинного удару по Сумах двома балістичними ракетами типу «іскандер-М»/KN-23 завдали російські розрахунки 112-ї та 448-ї ракетних бригад з території воронежской (н.п. ліскі) та курской (н.п. лєженькі) областей держави-агресора відповідно. Наша спільна справа зробити так, щоб жоден воєнний злочинець — від тих, хто давав накази, до тих, хто запускав ракети —не уникнув відплати» (13.04.2025 р.) [29]. Представник ГУР МО України А. Юсов раніше, 25.05.2023 року, у національному телемарафоні повідомляв: «… Путін —явний воєнний злочинець, як і вся його банда. Він — дійсно ціль № 1 з точки зору затримання і доставки до Міжнародного суду і трибуналу в Гаазі. Україна — цивілізована держава і діє цивілізованими методами. Зараз витрачати надзусилля для того, щоб фізично ліквідувати людину, схожу на Путіна (авт. — про В. путіна як колишнього офіцера радянської розвідки, керівника ФСБ рф у 1998–1999 роках, та про його технологію використання підставних осіб і своїх двійників, які перебувають під пильною охороною російських спецслужб) [31]), — це питання доцільності. А от необхідність затримати його як воєнного злочинця і його поплічників — це питання справедливого покарання, …» [32]. Російські спецслужби, у тому вигляді, в якому вони існують та діють сьогодні, є міжнародною терористичною організацією, і їх недооцінювати не можна.

У країнах Північної Америки, Західної та Центральної Європи (державах-членах НАТО) неурядові організації, зокрема громадські організації та незалежні установи, сприяють зміцненню демократичного контролю (а також можуть посилювати інші його форми) через: поширення незалежних аналітичних досліджень та інформації (відомостей, даних) про безпеку, військові питання та питання оборони у парламенті, в медіа та соціальних мережах, у наукових колах, серед експертів, фахівців у галузі безпеки та оборони, а також громадян; моніторинг дотримання прав людини та верховенства права у сфері безпеки, а також контроль за дотриманням міжнародних стандартів; ініціювання важливих, актуальних для суспільства питань безпеки та їх включення до порядку денного; підвищення рівня парламентської компетентності, працездатності та відповідальності завдяки проведенню курсів, тренінгів, семінарів тощо; альтернативну експертну оцінку урядової політики в галузі безпеки та оборонного бюджету, а також у питаннях ресурсного забезпечення та інших аспектів; пропонування можливих (альтернативних) варіантів політики (політичного курсу, політичних рішень, завдань); забезпечення зворотного зв'язку між рішеннями щодо національної безпеки та їх впровадженням; покращення обізнаності громадськості, врахування і підтримку різних поглядів, досвіду та сприяння альтернативним дискусіям у публічній сфері тощо [4, с. 41].

Аналіз міжнародного досвіду контролю з боку громадських організацій та незалежних установ за діяльністю спецслужб [1–6] дає можливість визначити напрями вдосконалення системи демократичного цивільного контролю за українськими спецслужбами, зокрема —за УДО України, яка є досить закритою безпековою структурою. Це, своєю чергою, сприятиме суттєвому покращенню взаємодії між українськими спецслужбами та представниками медіа, а також підвищенню ефективності їхньої співпраці та відповідальності в системі забезпечення національної безпеки.

Вищезазначені аспекти безпосередньо впливають (через бачення, дії, досвід, виклики та висвітлення) на суб'єкти національної безпеки та сфери державної охорони України. У сфері здійснення державної охорони в Україні це стосується: діяльності (функцій) Президента України, роботи Верховної Ради України (далі — ВРУ) та Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) як суб'єктів законодавчого забезпечення державної охорони та її складових [16; 33]; взаємовідносин УДО України з народними депутатами України, зокрема проблем правового регулювання під час здійснення державної охорони в системі національної безпеки [34]; функціонування судової влади та прокуратури України в системі (механізмі) державного контролю (на всіх етапах) за законністю при здійсненні державної охорони [16; 35]; а також взаємодії УДО України з представниками медіа, де одним із напрямів співробітництва є ефективне (об'єктивне та продумане) інформування громадськості із збереженням балансу між відкритістю та безпекою, враховуючи основні принципи у сфері медіа та принципи державної охорони в Україні, як складової забезпечення національної безпеки [36–38].

З огляду на це нагадаємо, що згідно зі ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів держав-

ної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами) [17], УДО України є державним правоохоронним органом сил безпеки спеціального призначення у секторі безпеки і оборони, який підпорядковується Президентові України та перебуває під контролем ВРУ [16; 17; 39; 40]. Основними завданнями УДО України, відповідно до чинного законодавства про державну охорону та національну безпеку [17; 40], є забезпечення безпеки Президента України, високопосадовців, а також охорона адміністративних будівель і об'єктів органів державної влади (ВРУ, КМУ, Конституційного Суду України, Верховного Суду), як і інших об'єктів, що мають важливе, стратегічне або особливе значення для держави [16–18; 41]. До завдань (компетенції) УДО України також належить забезпечення безпеки офіційних делегацій іноземних держав, керівників міжнародних організацій та інших установ, які прибувають в Україну або перебувають на її території на запрошення Президента України або органів державної влади; боротьба з тероризмом тощо [16; 17; 19; 25].

Такі міжнародні контакти (ділові зустрічі) та події (за участю посадових осіб держави, охоронні заходи), особливо ті, що можуть трактуватися як заходи національної безпеки, враховуючи при цьому досвід злочинної російсько-української війни та особливості протидії російському державному тероризму, сприяють розвитку оперативних, бойових і спеціальних можливостей Сил безпеки та оборони України в контексті формування європейської безпекової та оборонної політики. Це, своєю чергою, зміцнює співпрацю з міжнародними партнерами в різних сферах, таких як боротьба з тероризмом, кібербезпека, захист критичної інфраструктури, стратегічне планування, розвідка, протидія розвідувально-підривній діяльності російських спецслужб, взаємодія у військових питаннях, у воєнній сфері (зокрема у вирішенні воєнних проблем, наданні військово-технічної підтримки, розвитку спроможностей військ (сил)), військова освіта, співпраця з НАТО у сфері наукових досліджень та інші аспекти, виходячи з актуальних питань (викликів, загроз, забезпечення безпеки тощо), а також забезпечує кращу інтеграцію України в систему колективної безпеки Європи [19; 42].

За результатами дослідження [16; 18; 19; 24; 36–38; 43–48], більшість аспектів діяльності УДО України під час виконання покладених на нього завдань (службових, спеціальних) не підлягають публічному обговоренню і не можуть бути висвітлені в медіа. Однак варто зазначити, що охоронні заходи (державна охорона) щодо посадових осіб держави, насамперед Президента України, часто привертають увагу медіа, і це зрозуміло, особливо в умовах війни. У цьому контексті налагодження ефективної, результативної взаємодії між УДО України та представниками медіа є надзвичайно важливим, оскільки некоректне чи передчасне висвітлення або розголошення чутливої інформації (відомостей, даних, розвитку подій, про охоронні заходи) може створити загрозу для посадових осіб та стабільності держави, що є питанням національної безпеки [16; 18; 19; 40]. Також відомо, що роль українських журналістів під час російсько-української війни є надзвичайно важливою, необхідною та відповідальною, оскільки саме завдяки їхній діяльності світ у реальному часі дізнається правду про те, що відбувається в Україні: про російський державний тероризм, воєнні злочини, масові звірства, а також інші міжнародні злочини, вчинені російською федерацією проти України та Українського народу [24].

Звідси очевидно, що належна взаємодія, співпраця, єдність і взаємопідтримка між УДО України та представниками медіа є не тільки запорукою забезпечення національної безпеки, але й передумовою якісного, об'єктивного та безпечного журналістського висвітлення фактів (подій, заходів тощо), викриття усіх міжнародних злочинів, терористичної діяльності російської федерації та мобілізації міжнародної підтримки для України (наприклад, військової, гуманітарної допомоги, сприяння у сфері економічного розвитку тощо). Війна, тероризм росії проти України —це період серйозних (великих, складних і непростих) випробувань, глибоких трансформацій та значного посилення відповідальності не лише для УДО України, а й для журналістики [18; 19; 24; 36; 48].

Водночас варто також зазначити, що під час здійснення (виконання службових завдань, заходів або спеціальних операцій із) державної охорони співробітники (військовослужбовці, фахівці з безпеки) УДО України діють відповідно до Конституції України [49], Законів України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [17], «Про національну безпеку України» [40], «Про медіа» [50], «Про державну таємницю» [51; 52], «Про інформацію» [53], «Про боротьбу з тероризмом» [25; 54], а також інших нормативно-правових актів України. Їхня діяльність ґрунтується на основних принципах державної охорони в Україні [17; 55], зокрема —на законності, а також, певною мірою, враховує принципи, що діють у сфері медіа (прозорість, справедливість та інші) [50]. Юридичні (організаційно-правові аспекти) та особливості взаємодії між Силами безпеки і оборони України та представниками медіа в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України, представлено у праці [24].

В умовах війни важливим є системний, комплексний і безпековий підхід до журналістської діяльності в Україні, в межах якого слід обов'язково враховувати накази, розпорядження та офіційні звернення Головнокомандувача Збройних Сил України (далі — ЗСУ), зокрема Наказ Головнокомандувача ЗСУ від 03.03.2022 № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії

правового режиму воєнного стану» [24; 48; 56]. Цей Наказ [56] потребує певного доопрацювання та удосконалення в частині забезпечення безпеки представників медіа (журналістів) у воєнний час [24], з урахуванням досвіду, набутого під час злочинної російсько-української війни. Також важливо враховувати відповідні вимоги, рекомендації та роз'яснення Служби безпеки України, УДО України [10; 24; 38] та інших складових Сил безпеки і оборони України як суб'єктів владних повноважень у взаємодії з представниками медіа в контексті забезпечення національної (воєнної [57]) безпеки.

Отже, взаємодія між УДО України та представниками медіа має велике, особливе значення для забезпечення національної безпеки та коректного висвітлення подій, особливо в умовах війни, що є важливим для підтримки стабільності держави, формування суспільної довіри та належного інформування громадян України та міжнародних партнерів про актуальні події, нові виклики й загрози, як невоєнного, так і воєнного характеру. Їхня ефективна співпраця дозволяє не лише запобігти витоку інформації (відомостей, даних), що може становити загрозу безпеці вищих посадових осіб та стабільності України, але й попередити про таку загрозу, а також сприяє дотриманню правових вимог, з урахуванням особливостей воєнного та мирного часу.

У цьому контексті можна погодитися з думкою К. Дегтярьової [43], що журналісти в Україні, порівняно з іншими учасниками інформаційних відносин, наділені значними (широкими) повноваженнями щодо доступу до інформації (відомостей, даних). Крім того, п. 3 ст. 24 Закону України «Про інформацію» [53] встановлює, що перешкоджання законній професійній діяльності журналістів в Україні або їхнє переслідування за виконання професійних обов'язків чи за критику (негативне судження, суб'єктивне оцінювання, зневажливе ставлення тощо) тягне за собою юридичну відповідальність відповідно до законодавства України. Водночас нагадаємо, що за такі дії передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 171 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами) [58]. Це забезпечує (гарантує) додатковий захист представникам медіа. Беручи до уваги вищезазначене, важливо забезпечити належний рівень правового, державного захисту журналістів для гарантування свободи слова й професійної діяльності в умовах війни.

Також відомо, що в ст. 17 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [59] зазначено, що: «Відповідальність за вчинення кримінального правопорушення проти журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків або перешкоджання його службовій діяльності прирівнюється до відповідальності за скоєння таких же дій проти працівника правоохоронного органу. Службова діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених ним матеріалів та технічних засобів, якими він користується у своїй роботі» [59]. Ці положення є важливими для забезпечення державного захисту журналістів в Україні, однак вони потребують доопрацювання з урахуванням нових викликів і загроз, зокрема воєнного характеру, умов воєнного часу та особливостей (специфіки) здійснення державної охорони в системі національної безпеки. Слід також врахувати, що більшість аспектів діяльності (завдань, функцій, спеціальних операцій, заходів) УДО України, які стосуються забезпечення безпеки вищих посадових осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона [17–19; 41], не підлягають публічному обговоренню, мають обмежений доступ до інформації тощо, і потребують дотримання балансу між журналістською діяльністю й функціями (завданнями, обов'язками) УДО України у контексті забезпечення національної безпеки.

Таким чином, з огляду на аналіз українського законодавства, наявний досвід, здобутого під час російсько-української війни [10; 18; 19; 60–63], та особливості діяльності представників медіа в Україні в умовах війни, встановлено, що організаційно-правові питання взаємодії кадрів (військовослужбовців, фахівців з безпеки) УДО України та журналістів потребують значного вдосконалення. Хоча інформація є вільною та доступною певною мірою під час здійснення державної охорони в Україні, проте існують певні, обов'язкові обмеження щодо її отримання, оброблення та використання.

У цьому контексті, зважаючи на значну кількість та результати аналізу нормативно-правових актів України, що безпосередньо або опосередковано регулюють взаємовідносини органів державної влади, Сил безпеки і оборони України та медіа, доцільно розробити Рекомендації для журналістів щодо організації роботи (професійної діяльності) в умовах воєнного стану. Зазначені Рекомендації, зокрема, повинні містити: основні принципи у сфері медіа; права й обов'язки, норми поведінки журналістів; а також передбачати напрями, форми і методи їх взаємодії із співробітниками (військовослужбовцями, фахівцями з безпеки) УДО України, включно з відповідальністю журналістів за порушення встановлених норм. Такі Рекомендації мають бути орієнтовані на виявлення нових загроз і нейтралізацію (або максимальну мінімізацію) існуючих у сфері державної охорони в контексті національної безпеки як у мирний, так і у воєнний час.

І насамкінець, сьогодні, в умовах російсько-української війни, щоденної боротьби за незалежність і свободу України, УДО України демонструє високу ефективність і результативність [64]. 15.01.2025 року, відповідно до Указу Президента України (від 15.01.2025 р. № 31/2025), встановлено День Управління державної охорони України, який відзначаєть-

ся щорічно [65]. 29.01.2024 року Національний банк України ввів в обіг пам'ятну монету номіналом 5-ть гривень, присвячену військовослужбовцям (діяльності) УДО України [66]. «Не хочеться говорити зайвих слів і забирати ваш час. Я думаю, що журналісти краще за всіх знають, що таке ціна слова і ціна часу. Особливо в цей складний час для нашої держави — час війни» [67], —заявив 06.06.2022 року Президент України В. Зеленський з нагоди Дня журналіста в Україні, який відзначають з 1994 року, відповідно до Указу Президента України (від 25.05.1994 р. № 251/94) [68]. Ці ініціативи й заходи підкреслюють важливість ролі УДО України та представників медіа (журналістів), їхньої взаємодії, в умовах війни і зміцнення національної безпеки України.

Висновки. Міжнародний досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки підтверджує ефективність залучення громадських організацій, медіа та незалежних установ до здійснення демократичного контролю за діяльністю спецслужб. Такий підхід сприяє підвищенню розумної (об'єктивно необхідної, обґрунтованої) відкритості, відповідальності і розвитку діяльності спецслужб, формуванню довіри громадськості до органів державної влади та забезпеченню дотримання прав людини у системі національної безпеки, що відповідає як потребам держави, так і очікуванням суспільства. Демократичний контроль над спецслужбами є невід'ємною складовою сучасної політики у сфері національної безпеки.

В умовах воєнного стану, з огляду на досвід російсько-української війни, нові виклики та актуальні загрози, а також у мирний час, в Україні особливого значення набуває забезпечення балансу між національною безпекою та свободою слова.

Взаємодія між УДО України та представниками медіа є критично важливою для забезпечення національної безпеки. Ефективна співпраця між ними дозволяє не лише запобігти витоку інформації, що може становити загрозу безпеці вищих посадових осіб та стабільності держави, але й попередити про таку загрозу, а також сприяє дотриманню правових вимог, з урахуванням особливостей воєнного та мирного часу. Правові вимоги (норми, засади) встановлюють чіткі межі для діяльності медіа, визначаючи, яка інформація може бути оприлюднена, а яка —підлягає обов'язковому обмеженню з огляду на забезпечення національної безпеки, особливо в умовах війни.

Роль українських журналістів під час війни є надзвичайно важливою та відповідальною, оскільки завдяки їхній діяльності світ дізнається правду про російський державний тероризм, воєнні злочини та інші міжнародні злочини, вчинені російською федерацією проти України й Українського народу. Ця злочинна російсько-українська війна ведеться під контролем російських спецслужб. Російські спецслужби, у тому вигляді, в якому вони існують та діють сьогодні, є міжнародною терористичною організацією, і їх недооцінювати не можна.

Вдосконалення взаємодії між УДО України, іншими спецслужбами, зокрема Службою безпеки України, та громадянським суспільством, з урахуванням контролю громадських організацій і незалежних установ за діяльністю спецслужб, є важливою передумовою підвищення ефективності функціонування системи державної охорони та стабільності безпекової політики і діяльності держави, враховуючи нові виклики та актуальні загрози.

З огляду на результати аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють взаємовідносини органів державної влади, Сил безпеки і оборони України та медіа, виникає необхідність розробки Рекомендацій для журналістів щодо роботи (професійної діяльності) в умовах воєнного стану. Ці Рекомендації, поряд з іншими положеннями, повинні включати: основні принципи у сфері медіа; права й обов'язки, відповідальність журналістів; а також напрями, форми і методи їх взаємодії з співробітниками (військовослужбовцями) УДО України, з метою виявлення нових загроз і нейтралізації існуючих у сфері державної охорони та забезпечення національної безпеки України.

У перспективі доцільно дослідити особливості боротьби з корупцією в Україні як один із ключових напрямів реформування УДО України в системі національної безпеки. Також важливо вивчити досвід роботи іноземних спецслужб, зокрема США, Ізраїлю та Великої Британії, з метою удосконалення УДО України в контексті забезпечення і посилення національної безпеки.

Література

1. Бірюченко А. Під демократичним цивільним контролем: спецслужби в демократичному суспільстві. *Політика і час.* 2005. № 1. С. 17–29.

2. Борн Х., Лей І. *Підзвітність спецслужб: правові норми, досвід і рекомендації* / Женевський центр демократичного контролю над збройними силами; Центр з прав людини Даремского університетету (Велика Британія); Норвезький парламентський комітет з контролю над діяльністю спецслужб. Осло : Вид-во парламенту Норвегії, 2006. 136 с.

3. Гордієнко С.Г. *Основи агентурно-оперативної діяльності спецслужб України.* Київ : Юрінком Інтер, 2025. 776 с.

4. Пилипчук В.Г., Будаков М.О., Гірич В.М. *Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки)*: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2012. 56 с.

5. Сіцінська М. В. Зарубіжний досвід організації та здійснення цивільного контролю за спецслужбами : Постановка проблеми. *Інвестиції: практика та досвід.* 2017. № 6. С. 74–77.

6. Шрейєр Ф. Управління і нагляд за розвідкою. *Розбудова безпеки і оборони:* Збірка матеріалів щодо Плану партнерських дій із створення інститутів оборони і безпеки. Женева, 2006. С. 274.

7. Спецслужби (ГУР, СЗР, СБУ). *Матеріали Громадської організації «Український мілітарний центр».* 02.03.2009. URL: https://militarnyi.com/uk/articles/spetssluzhby-gur-szr-sbu/ (дата звернення: 14.04.2025).

8. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text (дата звернення: 14.04.2025).

9. *Служба безпеки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення* / Укл.: М. І. Ануфрієв, І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, О. В. Кривенко, Ю. Б. Курилюк, С. В. Пєтков. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 560 с.

10. Скриньковський Р. М. Взаємодія Служби безпеки України та Управління державної охорони України у забезпеченні національної безпеки України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 10(80). С. 52–61. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10273.

11. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення* / Укл.: В. А. Бортняк, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, В. П. Пєтков, С. В. Пєтков, Ю. І. Сєдих, А. І. Шарашенідзе. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 502 с.

12. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 01.12.2005 р. № 3160-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text (дата звернення: 14.04.2025).

13. *Служба зовнішньої розвідки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення* / Укл.: Укл.: М. І. Ануфрієв, І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, О. В. Кривенко, Ю. Б. Курилюк, С. В. Пєтков. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 508 с.

14. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661–15#Text (дата звернення: 14.04.2025).

15. *Державна прикордонна служба України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення* / Укл.: В. А. Бортняк, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, В. П. Пєтков, С. В. Пєтков, Ю. І. Сєдих, А. І. Шарашенідзе. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 510 с.

16. Микитюк М. А. *Державна охорона в Україні: адміністративно-правове регулювання:* монографія. Львів. Видавництво Львівської політехніки. 2018. 472 с.

17. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text (дата звернення: 14.04.2025).

18. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Пєтков С. В., Хитра О. Л., Комісаров О. Г. Державна охорона посадових осіб в Україні в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2023. № 5(63). С. 109–119. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867.

19. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Пєтков С. В., Хмиз М. В., Чистоклетов Л. Г. Державна охорона в Україні щодо глав іноземних держав та посадових осіб міжнародних організацій в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2023. № 6(64). С. 114–128. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998.

20. Марчук А. СБУ та боротьба з корупцією: яким є досвід спецслужб інших країн. *Матеріали Інтернет-видання «Українська правда».* 10.09.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/09/10/7265971/ (дата звернення: 14.04.2025).

21. За корупцію від початку року затримали 18 прикордонників — ДПСУ. *Матеріали Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ».* 09.12.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3935888-za-korupciu-vid-pocatku-roku-zatrimali-18-prikordonnikiv-dpsu.html (дата звернення: 14.04.2025).

22. Кошкіна С. Рустем Умєров: «У нас нульова толерантність до корупції. І ми продовжимо чистити систему». 24.09.2024. *Матеріали сайту українського ЗМІ «LB.ua» («Лівий Берег»).* URL: https://lb.ua/news/2024/09/24/636406_rustem_umierov_u_nulova.html (дата звернення: 14.04.2025).

23. Ковалів М. М., Скриньковський Р. М. Конституційно-правові норми: форми реалізації. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період:* Матеріали наукового семінару (23 червня 2023 р.) / Упор. Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 85–88.

24. Скриньковський Р. М., Пєтков С. В., Корецький О. П., Гудима В. В., Козяр Р. Я., Чорній Б. І., Корецька В. В., Чубенко А. Г. Взаємодія між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2024. № 3(73). С. 129–143. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-3-9682.

25. Скриньковський Р. М. Управління державної охорони України як суб'єкт боротьби з тероризмом. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2025. № 3. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-3-10845.

26. Грамм В., Гринь О., Книш А. Росія завдала ракетного удару по центру Сум: понад 30 загиблих. *Матеріали суспільно-політичного інформаційного інтернет-видання «Суспільне Мовлення».* 13.04.2025. URL: https://suspilne.media/sumy/993667-zranku-13-kvitna-u-sumah-bulo-cuti-zvuki-vibuhiv/ (дата звернення: 14.04.2025).

27. Суми: кількість загиблих зростає. *Матеріали офіційного веб-сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій.* 13.04.2025. URL: https://dsns.gov.ua/news/nadzvicaini-podiyi/sumi-kilkist-zagiblix-zrostaje (дата звернення: 14.04.2025).

28. Зеленський про ракетний удар по Сумах: Потрібна жорстка реакція світу. *Матеріали Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ».* 13.04.2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3981545-zelenskij-pro-udar-po-sumah-potribna-zorstka-reakcia-svitu.html (дата звернення: 14.04.2025).

29. Злочинного удару балістикою по Сумах завдали росіяни зі 112-ї та 448-ї ракетних бригад, — Кирило Буданов. *Матеріали офіційного веб-сайту Головного управління розвідки Міністерства оборони України.* 13.04.2025. URL: https://gur.gov.ua/content/zlochynnoho-udaru-balistykoiu-po-sumakh-zavdaly-rosiiany-zi-112i-ta-448i-raketnykh-bryhad-kyrylo-budanov.html (дата звернення: 14.04.2025).

30. «Підтвердження того, що Путін — терорист» —Корсун про розсекречений звіт розвідки США. *Матеріали сайту ГО «Громадське радіо»* (www.hromadskeradio.org). 24.11.2024. URL: https://hromadske.radio/podcasts/na-pulsi-analizuiemo-holovne-na-hromadskomu-radio/pidtverdzhennia-toho-shcho-putin-teroryst-korsun-pro-rozsekrechenyy-zvit-rozvidky-ssha (дата звернення: 14.04.2025).

31. У ГУР розповіли, як визначили, що у Путіна є двійники. *Матеріали інтернет-видання «Українська правда».* 08.06.2023. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/8/7406013/ (дата доступу: 14.04.2025).

32. У ГУР прокоментували інформацію про намір ліквідувати Путіна і Пригожина. *Матеріали інтернет-видання «Радіо Свобода».* 25.05.2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-hur-likvidatsiya-putin/32427606.html (дата звернення: 14.04.2025).

33. Скриньковський Р.М. Органи державної влади України як суб'єкти законодавчого забезпечення державної охорони. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2023. Вип. 39. С. 630–637.

34. Скриньковський Р.М. Проблеми правового регулювання взаємовідносин Управління державної охорони України з народними депутатами України при здійсненні державної охорони. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2024. Вип. 41. С. 393–400.

35. Скриньковський Р.М. Суди та прокуратура України в системі державного контролю за законністю при здійсненні державної охорони. *Актуальні питання в сучасній науці.* 2024. № 10(38). С. 498–511. doi: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-498-511.

36. *Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації* / Авт.: Горова О.Б., Кузнецов В.В., Хойнацька Л.М. та ін. Управління державної охорони України, Інститут Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 224 с. (До 30-річчя Управління державної охорони України).

37. Микитюк М.А., Скриньковський Р.М. Щодо взаємодії Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації. *Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи:* Матеріали III підсумкової науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ : Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 133–135.

38. Микитюк М., Сопільник Р. Управління державної охорони України як суб'єкт владних повноважень у взаємодії з представниками засобів масової інформації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2021. Вип. 28. С. 277–283.

39. Єрмолаєв Д. Еволюція структури та функцій управління державної охорони України. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України.* 2012. Вип. 2. С. 14–22.

40. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 14.04.2025).

41. Скриньковський Р.М. Управління державної охорони України як суб'єкт національної системи захисту критичної інфраструктури України. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 10(38). С. 307–316. doi: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-307-316.

42. Скриньковський Р.М. Удосконалення Управління державної охорони України у контексті формування європейської безпекової та оборонної політики. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2025. № 4. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-4-10865.

43. Дегтярьова К.О. Актуальні проблеми взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації під час охоронних заходів. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України:* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2017 р.): у 2 т. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. Т. 1. С. 135–137.

44. Кізюн О.П. Врегулювання правових відносин військовослужбовців УДО України з представниками ЗМІ. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України:* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2017 р.): у 2 т. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. Т. 1. С. 198–199.

45. Невойт Н.М., Терлецький О.П. Щодо питання удосконалення організації взаємодії Управління державної охорони України з представниками ЗМІ. *Current issues of mass communication*. 2013. Issue 14. P. 128–131.

46. *Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів* / А.А. Вознюк, Р.О. Мовчан, А.О. Антощук та ін. Київ : Норма права, 2024. 114 с.

47. *Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста:* монографія / І.І. Митрофанов, Є.Л. Стрельцов; за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. Одеса: Фенікс, 2017. 302 с.

48. *Військова журналістика. Український аспект: становлення української військової журналістики; місце військової журналістики у медіапросторі в період воєнного стану; правові підстави діяльності військових журналістів під час воєнних дій* / Укл.: Копотун І.М., Коропатнік І.М., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Пєтков С.В. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 676 с.

49. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 14.04.2025).

50. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2353 (дата звернення: 14.04.2025).

51. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 14.04.2025).

52. *Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану* / Укл.: Джус О.А., Золотарьова М.К., Копотун І.М., Макарова Т.П., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Пасіка С.П., Пєтков С.В., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Чубенко А.Г., Шевченко А.М. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 438 с.

53. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 14.04.2025).

54. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 14.04.2025).

55. Скриньковський Р.М. Основні принципи державної охорони в Україні. *Національні інтереси України.* 2024. № 4(4). С. 224–230. doi: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-4(4)-224-230.

56. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 р. № 73 (із змінами). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785 (дата звернення: 14.04.2025).

57. Скриньковський Р.М. Воєнна безпека держави як складова національної безпеки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* 2025. № 1(83). С. 43–54. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-1-10633.

58. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 14.04.2025).

59. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр (дата звернення: 14.04.2025).

60. *Війна Росії проти України (лютий 2014 — лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації:* монографія / Заг. ред.д.і. н., проф. А. Киридон. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. 276 с.

61. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. *Війна Росії проти України та міжнародне співтовариство.* Київ : Парлам. вид-во, 2023. 336 с.

62. Віднянський С., Мартинов А. *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство* / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2023. 264 с. doi: https://doi.org/10.15407/book2-0017516Ukrainian.

63. *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: ґенеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень :* монографія / Вановська І.М., Джус О.А., Іляшко О.О., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Первак І.О., Пєтков С. В, Попков Б.О., Скрябін О.Л., Стецюк С.П., Скриньковський Р.М., Сопільник Л.І., Трубчанінов М.А., Хан Є.В., Шемчук В.В.; За заг. ред. Б. Попкова, С. Пєткова. Київ: Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.

64. Звернення Начальника УДО України до особового складу з нагоди 32-ї річниці Управління державної охорони України. *Матеріали офіційного вебсайту Управління державної охорони України.* URL: https://do.gov.ua/zvernennia-nachalnyka-udo-ukrainy-do-osobovoho-skladu-z-nahody-32-i-richnytsi-upravlinnia-derzhavnoi-okhorony-ukrainy/ (дата звернення: 14.04.2025).

65. Про День Управління державної охорони України: Указ Президента України від 15.01.2025 р. № 31/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31/2025#Text (дата звернення: 14.04.2025).

66. Національний банк України випустив монету, присвячену військовослужбовцям УДО України. *Матеріали офіційного вебсайту Управління державної охорони України.* URL: https://do.gov.ua/natsionalnyj-bank-ukrainy-vypustyv-monetu-prysviachenu-vijskovosluzhbovtsiam-udo-ukrainy/ (дата звернення: 14.04.2025).

67. Президент у День журналіста вручив державні нагороди працівникам медіа та членам родин загиблих журналістів. *Матеріали офіційного веб-сайту Офісу Президента України.* 06.06.2022. URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-u-den-zhurnalista-vruchiv-derzhavni-nagorodi-praci-75641 (дата звернення: 14.04.2025).

68. Про День журналіста : Указ Президента України від 25.05.1994 р. № 251/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/94#Text (дата звернення: 14.04.2025).

References

1. Biriuchenko A. Pid demokratychnym tsyvilnym kontrolem: spetssluzhby v demokratychnomu suspilstvi. *Polityka i chas*. 2005. № 1. S. 17–29.

2. Born Kh., Lei I. *Pidzvitnist spetssluzhb: pravovi normy, dosvid i rekomendatsii* / Zhenevskyi tsentr demokratychnoho kontroliu nad zbroinymy sylamy; Tsentr z prav liudyny Daremskoho universytetetu (Velyka Brytaniia); Norvezkyi parlamentskyi komitet z kontroliu nad diialnistiu spetssluzhb. Oslo: Vyd-vo parlamentu Norvehii, 2006. 136 s.

3. Hordiienko S. H. *Osnovy ahenturno-operatyvnoi diialnosti spetssluzhb Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025. 776 s.

4. Pylypchuk V. H., Budakov M. O., Hirych V. M. *Systema orhanizatsii upravlinnia i pravovoho zabezpechennia diialnosti spetssluzhb (dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Pivnichnoi Ameryky)*: analitychna dopovid. Kyiv: NISD, 2012. 56 s.

5. Sitsinska M. V. Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii ta zdiisnennia tsyvilnoho kontroliu za spetssluzhbamy: postanovka problemy. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2017. № 6. S. 74–77.

6. Shreiier F. Upravlinnia i nahliad za rozvidkoiu. *Rozbudova bezpeky i oborony*: Zbirka materialiv shchodo Planu partnerskykh dii iz stvorennia instytutiv oborony i bezpeky. Zheneva, 2006. S. 274.

7. Spetssluzhby (HUR, SZR, SBU). *Materialy Hromadskoi orhanizatsii "Ukrainskyi militarnyi tsentr"*. 02.03.2009. URL: https://militarnyi.com/uk/articles/spetssluzhby-gur-szr-sbu/ (date of access: 14.04.2025).

8. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229–12#Text (date of access: 14.04.2025).

9. *Sluzhba bezpeky Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia* / Ukl.: M. I. Anufriiev, I. M. Kopotun, I. M. Koropatnik, O. V. Kryvenko, Yu. B. Kuryliuk, S. V. Petkov. Kyiv: VD "Profesional", 2022. 560 s.

10. Skrynkovskyy R. M. Vzaiemodiia Sluzhby bezpeky Ukrainy ta Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2024. № 10(80). S. 52–61. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10273.

11. *Holovne upravlinnia rozvidky Ministerstva oborony Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia* / Ukl.: V. A. Bortniak, O. Yu. Drozd, D. V. Zhuravlov, I. M. Kopotun, I. M. Koropatnik, V. P. Pietkov, S. V. Petkov, Yu. I. Siedykh, A. I. Sharashenidze. Kyiv: VD "Profesional", 2022. 502 s.

12. Pro Sluzhbu zovnishnoi rozvidky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 01.12.2005 r. № 3160-IV (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text (date of access: 14.04.2025).

13. *Sluzhba zovnishnoi rozvidky Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia* / Ukl.: Ukl.: M. I. Anufriiev, I. M. Kopotun, I. M. Koropatnik, O. V. Kryvenko, Yu. B. Kuryliuk, S. V. Petkov. Kyiv: VD "Profesional", 2022. 508 s.

14. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 03.04.2003 r. № 661-IV (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text (date of access: 14.04.2025).

15. *Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia* / Ukl.: V. A. Bortniak, O. Yu. Drozd, D. V. Zhuravlov, I. M. Kopotun, I. M. Koropatnik, V. P. Pietkov, S. V. Pietkov, Yu. I. Siedykh, A. I. Sharashenidze. Kyiv: VD "Profesional", 2022. 510 s.

16. Mykytiuk M. A. *Derzhavna okhorona v Ukraini: administratyvno-pravove rehuliuvannia*: monohrafiia. Lviv. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. 2018. 472 s.

17. Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 04.03.1998 r. № 160/98-ВР (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text (date of access: 14.04.2025).

18. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Ya., Petkov S. V., Khytra O. L., Komisarov O. H. Derzhavna okhorona posadovykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 5(63). S. 109–119. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867.

19. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Ya., Petkov S. V., Khmyz M. V., Chystokletov L. H. Derzhavna okhorona v Ukraini shchodo hlav inozemnykh derzhav ta posadovykh osib mizhnarodnykh orhanizatsii v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 6(64). S. 114–128. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8998.

20. Marchuk A. SBU ta borotba z koruptsiieiu: yakym ye dosvid spetssluzhb inshykh krain. *Materialy Internet-vydannia "Ukrainska pravda"*. 10.09.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/09/10/7265971/ (date of access: 14.04.2025).

21. Za koruptsiiu vid pochatku roku zatrymaly 18 prykordonnykiv — DPSU. *Materialy Ukrainskoho natsionalnoho informatsiinoho ahentstva "Ukrinform"*. 09.12.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3935888-za-korupciu-vid-pocatku-roku-zatrimali-18-prikordonnikiv-dpsu.html (date of access: 14.04.2025).

22. Koshkina S. Rustem Umierov: "U nas nulova tolerantnist do koruptsii. I my prodovzhymo chystyty systemu". 24.09.2024. *Materialy saitu ukrainskoho ZMI "LB.ua" ("Livyi Bereh")*. URL: https://lb.ua/news/2024/09/24/636406_rustem_umierov_u_nulova.html (date of access: 14.04.2025).

23. Kovaliv M. M., Skrynkovskyy R. M. Konstytutsiino-pravovi normy: formy realizatsii. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period*: Materialy naukovoho seminaru (23 chervnia 2023 r.) / Upor. D. Ye. Zabzaliuk, M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, N. Ya. Lepish. Lviv: LvDUVS, 2023. S. 85–88.

24. Skrynkovskyy R. M., Petkov S. V., Koretskyi O. P., Hudyma V. V., Koziar R. Ya., Chorniy B. I., Koretska V. V., Chubenko A. H. Vzaiemodiia mizh Zbroinymy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2024. № 3(73). S. 129–143. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-3-9682.

25. Skrynkovskyy R. M. Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy yak subiekt borotby z teroryzmom. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2025. № 3. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-3-10845.

26. Hramm V., Hryn O., Knysh A. Rosiia zavdala raketnoho udaru po tsentru Sum: ponad 30 zahyblykh. *Materialy suspilno-politychnoho informatsiinoho internet-vydannia "Suspilne Movlennia"*. 13.04.2025. URL: https://suspilne.media/sumy/993667-zranku-13-kvitna-u-sumah-bulo-cuti-zvuki-vibuhiv/ (date of access: 14.04.2025).

27. Sumy: kilkist zahyblykh zrostaie. *Materialy ofitsiinoho veb-saitu Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii*. 13.04.2025. URL: https://dsns.gov.ua/news/nadzvicaini-podiyi/sumi-kilkist-zagiblix-zrostaje (date of access: 14.04.2025).

28. Zelenskyi pro raketnyi udar po Sumakh: Potribna zhorstka reaktsiia svitu. *Materialy Ukrainskoho natsionalnoho informatsiinoho ahentstva "Ukrinform"*. 13.04.2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3981545-zelenskij-pro-udar-po-sumah-potribna-zorstka-reakcia-svitu.html (date of access: 14.04.2025).

29. Zlochynnoho udaru balistykoiu po Sumakh zavdaly rosiiany zi 112-yi ta 448-yi raketnykh bryhad, — Kyrylo Budanov. *Materialy ofitsiinoho veb–saitu Holovnoho upravlinnia rozvidky Ministerstva oborony Ukrainy*. 13.04.2025. URL: https://gur.gov.ua/content/zlochynnoho-udaru-balistykoiu-po-sumakh-zavdaly-rosiiany-zi-112i-ta-448i-raketnykh-bryhad-kyrylo-budanov.html (date of access: 14.04.2025).

30. "Pidtverdzhennia toho, shcho Putin — teroryst" — Korsun pro rozsekrechenyi zvit rozvidky SShA. *Materialy saitu HO "Hromadske radio" (www.hromadskeradio.org)*. 24.11.2024. URL: https://hromadske.radio/podcasts/na-pulsi-analizuiemo-holovne-na-hromadskomu-radio/pidtverdzhennia-toho-shcho-putin-teroryst-korsun-pro-rozsekrechenyy-zvit-rozvidky-ssha (date of access: 14.04.2025).

31. U HUR rozpovily, yak vyznachyly, shcho u Putina ye dviinyky. *Materialy internet–vydannia "Ukrainska pravda"*. 08.06.2023. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/8/7406013/ (date of access: 14.04.2025).

32. U HUR prokomentuvaly informatsiiu pro namir likviduvaty Putina i Pryhozhyna. *Materialy internet-vydannia "Radio Svoboda"*. 25.05.2023. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-hur-likvidatsiya-putin/32427606.html (date of access: 14.04.2025).

33. Skrynkovskyy R. M. Orhany derzhavnoi vlady Ukrainy yak subiekty zakonodavchoho zabezpechennia derzhavnoi okhorony. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna*. 2023. Vyp. 39. S. 630–637.

34. Skrynkovskyy R. M. Problemy pravovoho rehuliuvannia vzaiemovidnosyn Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z narodnymy deputatamy Ukrainy pry zdiisnenni derzhavnoi okhorony. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna*. 2024. Vyp. 41. S. 393–400.

35. Skrynkovskyy R. M. Sudy ta prokuratura Ukrainy v systemi derzhavnoho kontroliu za zakonnistiu pry zdiisnenni derzhavnoi okhorony. *Aktualni pytannia v suchasnii nautsi*. 2024. № 10(38). S. 498–511. doi: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28)-498-511.

36. *Pravovi zasady vzaiemodii viiskovosluzhbovtsiv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii* / Avt.: Horova O. B., Kuznetsov V. V., Khoinatska L. M. ta in. Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy, Instytut Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Uzhhorod: TOV "RIK-U", 2021. 224 s. (Do 30-richchia Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy).

37. Mykytiuk M. A., Skrynkovskyy R. M. Shchodo vzaiemodii Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii. *Reformuvannia natsionalnoi bezpeky: istoriia, suchasnist, perspektyvy*: Materialy III pidsumkovoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16 travnia 2019 roku). Kyiv: Instytut UDO KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2019. S. 133–135.

38. Mykytiuk M., Sopilnyk R. Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy yak subiekt vladnykh povnovazhen u vzaiemodii z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna*. 2021. Vyp. 28. S. 277–283.

39. Yermolaiev D. Evoliutsiia struktury ta funktsii upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2012. Vyp. 2. S. 14–22.

40. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (date of access: 14.04.2025).

41. Skrynkovskyy R. M. Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy yak subiekt natsionalnoi systemy zakhystu krytychnoi infrastruktury Ukrainy. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. 2024. № 10(38). S. 307–316. doi: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-307-316.

42. Skrynkovskyy R. M. Udoskonalennia Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy u konteksti formuvannia yevropeiskoi bezpekovoi ta oboronnoi polityky. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2025. № 4. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-4-10865.

43. Dehtiarova K. O. Aktualni problemy vzaiemodii viiskovosluzhbovtsiv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii pid chas okhoronnykh zakhodiv. *Stan ta perspektyvy reformuvannia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy*: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24 lystopada 2017 r.): u 2 t. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2017. T. 1. S. 135–137.

44. Kiziun O. P. Vrehuliuvannia pravovykh vidnosyn viiskovosluzhbovtsiv UDO Ukrainy z predstavnykamy ZMI. *Stan ta perspektyvy reformuvannia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy*: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24 lystopada 2017 r.): u 2 t. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2017. T.1. S. 198–199.

45. Nevoit N. M., Terletskyi O. P. Shchodo pytannia udoskonalennia orhanizatsii vzaiemodii Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy ZMI. *Current issues of mass communication*. 2013. Issue 14. P. 128–131.

46. *Kvalifikatsiia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistiv* / A. A. Vozniuk, R. O. Movchan, A. O. Antoshchuk ta in. Kyiv: Norma prava, 2024. 114 s.

47. *Kryminalno-pravove zabezpechennia okhorony zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalista*: monohrafiia / I. I. Mytrofanov, Ye. L. Streltsov; za zah. red. Ye. L. Streltsova. Odesa: Feniks, 2017. 302 s.

48. *Viiskova zhurnalistyka. Ukrainskyi aspekt: stanovlennia ukrainskoi viiskovoi zhurnalistyky; mistse viiskovoi zhurnalistyky u mediaprostori v period voiennoho stanu; pravovi pidstavy diialnosti viiskovykh zhurnalistiv pid chas voiennykh dii* / Ukl.: Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 676 s.

49. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (date of access: 14.04.2025).

50. Pro media: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2849-IX (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849–20#n2353 (date of access: 14.04.2025).

51. Pro derzhavnu taiemnytsiu: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3855-XII (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855–12#Text (date of access: 14.04.2025).

52. *Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhorona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymannia derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuvannia v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu* / Ukl.: Dzhus O. A., Zolotarova M. K., Kopotun I. M., Makarova T. P., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Chubenko A. H., Shevchenko A. M. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 438 s.

53. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (date of access: 14.04.2025).

54. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 r. № 638-IV (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (date of access: 14.04.2025).

55. Skrynkovskyy R. M. Osnovni pryntsypy derzhavnoi okhorony v Ukraini. *Natsionalni interesy Ukrainy*. 2024. № 4(4). S. 224–230. doi: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-4(4)-224-230.

56. Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinymy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy media na chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh Cyl Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 73 (iz zminamy). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785 (date of access: 14.04.2025).

57. Skrynkovskyy R. M. Voienna bezpeka derzhavy yak skladova natsionalnoi bezpeky. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Iurydychni nauky"*. 2025. № 1(83). S. 43–54. doi: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-1-10633.

58. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (date of access: 14.04.2025).

59. Pro derzhavnu pidtrymku media, harantii profesiinoi diialnosti ta sotsialnyi zakhyst zhurnalista: Zakon Ukrainy vid 23.09.1997 r. № 540/97-ВР (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр (date of access: 14.04.2025).

60. *Viina Rosii proty Ukrainy (liutyi 2014 — liutyi 2024 rr.). Stratehii reprezentatsii*: monohrafiia / Zah. red. d. i. n., prof. A. Kyrydon. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova "Entsyklopedychne vydavnytstvo", 2024. 276 s.

61. Vidnianskyi S. V., Martynov A. Yu. *Viina Rosii proty Ukrainy ta mizhnarodne spivtovarystvo*. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 2023. 336 s.

62. Vidnianskyi S., Martynov A. *Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo* / Vidp. red. V. Smolii. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2023. 264 s. doi: https://doi.org/10.15407/book2-0017516Ukrainian.

63. *Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen*: monohrafiia / Vanovska I. M., Dzhus O. A., Iliashko O. O., Kopotun I. M., Koropatnik I. M., Pervak I. O., Petkov S. V., Popkov B. O., Skriabin O. L., Stetsiuk S. P., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Trubchaninov M. A., Khan Ye. V., Shemchuk V. V.; Za zah. red. B. Popkova, S. Petkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 2023. 272 s.

64. Zvernennia Nachalnyka UDO Ukrainy do osobovoho skladu z nahody 32-yi richnytsi Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy. *Materialy ofitsiinoho vebsaitu Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*. URL: https://do.gov.ua/zvernennia-nachalnyka-udo-ukrainy-do-osobovoho-skladu-z-nahody-32-i-richnytsi-upravlinnia-derzhavnoi-okhorony-ukrainy/ (date of access: 14.04.2025).

65. Pro Den Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.01.2025 r. № 31/2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31/2025#Text (date of access: 14.04.2025).

66. Natsionalnyi bank Ukrainy vypustyv monetu, prysviachenu viiskovosluzhbovtsiam UDO Ukrainy. *Materialy ofitsiinoho vebsaitu Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*. URL: https://do.gov.ua/natsionalnyj-bank-ukrainy-vypustyv-monetu-prysviachenu-vijskovosluzhbovtsiam-udo-ukrainy/ (date of access: 14.04.2025).

67. Prezydent u Den zhurnalista vruchyv derzhavni nahorody pratsivnykam media ta chlenam rodyn zahyblykh zhurnalistiv. *Materialy ofitsiinoho veb-saitu Ofisu Prezydenta Ukrainy*. 06.06.2022. URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-u-den-zhurnalista-vruchiv-derzhavni-nagorodi-praci-75641 (date of access: 14.04.2025).

68. Pro Den zhurnalista: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.05.1994 r. № 251/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251/94#Text (date of access: 14.04.2025).

УДК 342.9

Шопіна Ірина Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
Shopina Iryna
Doctor of Science in Law, Professor
Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11058

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

STAGES OF DEVELOPMENT OF MILITARY LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE

Анотація. *Вступ. Становлення та еволюція військового права і законодавства України мають важливе значення для формування і збереження національної державності, відображаючи складний шлях адаптації правової системи до нагальних безпекових потреб держави і суспільства. Актуальність дослідження зазначеної проблематики детермінована імперативом зміцнення обороноздатності держави, що безпосередньо залежить від ефективності правового регулювання у сфері військових відносин.*

Мета. Метою статті є комплексний аналіз етапів розвитку військового права і законодавства України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України у сфері військового права та законодавства, прийняті в різні історичні періоди; 2) наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячені проблематиці розвитку військового права, національної безпеки та державного управління. У процесі дослідження використано історико-правовий метод для характеристики еволюції військового права; формально-юридичний метод для аналізу змісту та структури нормативно-правових актів; системний метод для розгляду військового права як цілісної, взаємопов'язаної системи; а також прогностичний метод для окреслення перспектив подальшого розвитку.

Результати. Визначено чотири основні етапи розвитку військового права і законодавства України, кожен з яких характеризується специфічними рисами, обумовленими політичними, соціальними та економічними чинниками. Перший етап (1991–1993 рр.) відзначався запозиченням радянських принципів та методології. Другий етап (1994–2013 рр.) характеризувався активним формуванням національної військово-правової системи та її поступовим відходом від радянських стандартів. Третій етап (2014–2021 рр.) був зумовлений початком збройної агресії та необхідністю швидкої адаптації законодавства до умов гібридної війни. Четвертий етап (з 2022 р. до сьогодення) пов'язаний з повномасштабною збройною агресією, що спричинило кардинальні зміни у військовому законодавстві та його інтенсивну трансформацію для забезпечення ефективної протидії.

Перспективи. Подальший розвиток військового права і законодавства України має бути спрямований на забезпечення максимальної відповідності між військово-правовими нормами і сучасним станом розвитку сил оборони.

Ключові слова: *військове право, військове законодавство, національна безпека, обороноздатність, правовий режим воєнного стану, Збройні Сили України, сили оборони.*

Summary. *Introduction. The formation and evolution of military law and legislation of Ukraine are of great importance for the formation and preservation of national statehood, reflecting the complex path of adaptation of the legal system to the urgent security needs of the state and society. The relevance of the study of this issue is determined by the imperative of strengthening the state's defense capability, which directly depends on the effectiveness of legal regulation in the sphere of military relations.*

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the stages of development of military law and legislation of Ukraine.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) normative legal acts of Ukraine in the sphere of military law and legislation, adopted in different historical periods; 2) scientific works of domestic and foreign scholars devoted to the issues of

the development of military law, national security, and public administration. In the process of the study, the historical and legal method was used to characterize the evolution of military law; the formal legal method for analyzing the content and structure of normative legal acts; the systemic method for considering military law as a holistic, interconnected system; and also the prognostic method for outlining the prospects for further development.

Results. Four main stages of development of military law and legislation of Ukraine have been identified, each of which is characterized by specific features determined by political, social, and economic factors. The first stage (1991–1993) was characterized by the borrowing of Soviet principles and methodology. The second stage (1994–2013) was characterized by the active formation of the national military-legal system and its gradual departure from Soviet standards. The third stage (2014–2021) was caused by the beginning of armed aggression and the need for rapid adaptation of legislation to the conditions of hybrid warfare. The fourth stage (from 2022 to the present) is associated with full-scale armed aggression, which led to cardinal changes in military legislation and its intensive transformation to ensure effective countermeasures.

Discussion. The further development of military law and legislation of Ukraine should be aimed at ensuring maximum compliance between military legal norms and the current state of development of defense forces.

Key words: *military law, military legislation, national security, defense capability, legal regime of martial law, Armed Forces of Ukraine, defense forces.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення та еволюція військового права і законодавства України мають важливе значення для формування і збереження національної державності, відображаючи складний шлях адаптації правової системи до нагальних безпекових потреб суспільства. Актуальність дослідження зазначеної проблематики детермінована імперативом зміцнення обороноздатності держави, що безпосередньо залежить від ефективності правового регулювання у сфері військових відносин. Історичний аналіз етапів розвитку військового законодавства дозволяє виявити закономірності та особливості формування правових засад функціонування Збройних Сил України, інших військових формувань, а також взаємодії цивільного суспільства з сектором безпеки і оборони. Комплексне вивчення ретроспективи розвитку військового права і законодавства забезпечує глибинне розуміння архітектоніки сучасного правового регулювання та дозволяє ідентифікувати джерела його системних прогалин та колізій, що обумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми, пов'язані з історією становлення сектора безпеки і оборони, формування та зміцнення Збройних Сил України та інших військових формувань привертали увагу таких науковців, як О. Івахів, Г. Єфімов та С. Касаткін, які висвітлили становлення територіальної оборони в Україні [1]. І. Коропатнік, який дослідив історичні аспекти створення і становлення Збройних Сил України [2], С. Стецюк, який присвятив увагу історичним аспектам північноатлантичної інтеграції [3], а також інші вчені. Однак періодизація розвитку військового права і законодавства ще недостатньо висвітлена у наукових джерелах, що потребує здійснення окремих наукових розвідок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення етапів розвитку військового права і законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування військового права України як галузі законодавства відбувалося в умовах становлення української державності та пошуку оптимальних шляхів структурування військово-правових норм. У своєму розвиткові система військового права і законодавства України пройшла чотири етапи, кожен з яких мав свої відмінності, обумовлені низкою політичних, соціальних, економічних та інших факторів.

Перший етап розвитку військового права і законодавства (1991–1993 рр.) характеризувався запозиченням радянських принципів та методології. Прийняті у перші місяці з моменту проголошення незалежності правові акти багато в чому відтворювали особливості правового регулювання часів СРСР. Так, Закон України «Про Збройні Сили України» у своїй першій редакції відтворював значну частину правових норм закону СРСР «Про радянську армію». Оскільки за часів радянської окупації українських земель окремих збройних сил на їх території не існувало, а функціонуючі військові формування були частиною радянської армії, процес розбудови незалежної держави потребував якнайшвидшого визначення правового статусу сил оборони. Законами України «Про відповідальність за створення не передбачених законодавством військових або інших збройних формувань чи груп» від 18 вересня 1991 року № 1564-XII, «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України» від 11 жовтня 1991 року № 1649–12 було закладено правові засади забезпечення територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. Основними здобутками цього періоду слід вважати унормування правового статусу Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формувань. Основними проблемами цього періоду слід вважати політизацію процесів розбудови українського військового законодавства, що значною мірою вплинуло на визна-

чення пріоритетів військово-правової політики на наступних етапах.

Другий етап розвитку військового права і законодавства (1994–2013 рр.) заклав підвалини для зменшення військового та військово-технічного потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань. Під час радянської окупації українських земель на території нашої держави розміщувався потужний арсенал ядерної та неядерної зброї, що було обумовлено як мілітаристською активністю радянського режиму, так і геополітичними факторами — розташуванням західних кордонів СРСР. Процес розпаду радянської держави ознаменувався світовими тенденціями роззброєння та пошуку західними країнами шляхів уникнення ризиків ядерного удару та унеможливлення початку третьої світової війни. Підписання у 1994 році так званого Будапештського меморандуму (Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї), сторонами якого, з одного боку, були ядерні держави Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, а з іншого — Україна, мало на меті відмову нашої держави від ядерного статусу в обмін на гарантії безпеки з боку інших держав — сторін вказаної угоди [4].

Доцільність відмови України від ядерного статусу у майбутньому неодноразово була предметом критики. Крім втрати ядерного потенціалу, відбувається масштабне скорочення персоналу Збройних Сил України та інших військових формувань, ліквідація військових частин, передача військових містечок на баланс органів місцевого самоврядування, скорочення кількості призовників та курсантів вищих військових навчальних закладів. Станом на кінець 2005 р. у Збройних Силах України налічувалося 180 тис. військовослужбовців (у 1991 році — 980 тис. осіб).

Наслідки тенденцій роззброєння України відобразилися на змісті актів військового законодавства. Правовим інструментом впливу на скорочення Збройних Сил України став Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15 червня 2004 року № 1763-IV. Відповідно до п. 7 Воєнної доктрини України 2004 року додержання законодавства і виконання міжнародних договорів щодо тимчасового розташування російського флоту на території України визнавалося однією з основних складових воєнної безпеки нашої держави [5]. Довгий час пріоритетним визнавався захист не східних, а західних кордонів нашої держави, що обумовило диспропорційність розташування військових формувань України. Незацікавленість керівництва держави у розвитку військового права та військового законодавства у цей період сприяє виникненню численних вад системи військового управління. У цей час керівництво Міністерством оборони України характеризується відсутністю цілеспрямованої державницької позиції. Відсутність належного демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, особливо за часів, коли посаду Міністра оборони України займали російські громадяни Д. Саламатін (2012 р.) та П. Лебедєв (2012–2014 рр.), призводила до значних кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших втрат в оборонному відомстві та у Збройних Силах України [6].

Разом з тим, друга стадія розвитку військового права і законодавства має й певні здобутки. Процес партнерства між Україною та Північноатлантичним Альянсом сприяє виробленню відповідного правового підґрунтя. У 2002 році затверджується План дій Україна-НАТО, метою якого є визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва Україна-НАТО [7], на основі якого згодом розробляються щорічні плани дій в галузі північноатлантичної інтеграції. Ведеться діяльність з удосконалення правового забезпечення участі українських військовослужбовців у міжнародних миротворчих операціях. Однак суперечності та прогалини у військовому законодавстві накопичуються, а його удосконалення не належить до пріоритетних завдань законотворчої роботи.

Третій етап розвитку військового права і законодавства (2014–2021 рр.) характеризується відновленням розуміння провідної ролі та місця Збройних Сил України та інших військових формувань у захисті демократичних цінностей. Збройна російська агресія проти України, що розпочалася в 2014 році, засвідчила необхідність відображення в актах військового законодавства тенденцій європейської та північноатлантичної інтеграції. Внесення змін до Конституції України Законом України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII закріпило стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [8]. Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 затверджено нову редакцію Воєнної доктрини України, в якій до актуальних воєнних загроз віднесені: збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації [9].

До Закону України «Про Збройні Сили України» вносяться зміни, які уможливлюють участь цього військового формування в антитерористичній операції. Затвердження за результатами оборонного огляду, проведеного у 2014–2015 роках, Стратегічного оборонного бюлетеню України дозволило визначити пріоритетні цілі розбудови сектору безпеки та оборони, що у 2018 році знайшло своє закріплення

у Законі України «Про національну безпеку України». Відбувається розгалуження системи військового законодавства — так, прийняття 3 лютого 2015 року Закону України № 141-VIII «Про військово-цивільні адміністрації» започаткувало регламентацію відносин між військовим і цивільним компонентом в сфері публічного адміністрування.

Однак, не зважаючи на усвідомлення багатьма суб'єктами військово-правових відносин важливості процесів північноатлантичної інтеграції для захисту державного суверенітету та незалежності нашої держави, більшість населення України довгий час не підтримувало процеси вступу України до НАТО (з 2002 року, коли вперше було заявлено про бажання України вступити до НАТО, північноатлантичну інтеграцію підтримували від 32% до 15,4% опитаних). Лише безпосередньо перед широкомасштабною російською збройною агресією вперше було зафіксовано переважання у громадській думці позиції щодо доцільності нагальної північноатлантичного інтеграції, яку підтримували 59,2% опитаних [10].

Четвертий етап розвитку військового права і законодавства (2022 р. — по т.ч.) характеризується переважанням у законотворчій діяльності та у наукових розробках мети забезпечення ефективної відсічі широкомасштабній російській збройній агресії. Ввечері 23 лютого 2022 року персонал російського посольства в Україні залишив територію України, а вже о 3 год. 40 хв. 24 лютого з перетину лінії державного кордону України в Харківській, Херсонській, Чернігівській, Сумській та Київській областях, з російської та білоруської території та тимчасово окупованих і непідконтрольних територій АР Крим, Донецької та Луганської областей розпочалося відкрите вторгнення російських збройних сил. Одночасно, крилатими ракетами повітряного, морського та наземного базування, а також бортовим озброєнням вертольотів армійської авіації російські збройні сили розпочали масоване ураження військових та цивільних аеродромів в Борисполі, Василькові, Краматорську, Чугуєві, Старокостянтинові, Чорнобаївці, Кубалькіно, Луцьку, Озерному, Івано-Франківську, Бродах та Миргороді, а також військових складів, пунктів управління військами, об'єктів системи протиповітряної оборони і радіоелектронної розвідки [11].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Президент України своїми Указами від 24.02.2022 року № 64/2022 і № 65/2022 запровадив на території України воєнний стан і загальну мобілізацію. 3 березня 2022 року Верховна Рада України приймає Закон України № 2114-IX «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким регламентується порядок отримання цивільними громадянами, іноземцями та особами без громадянства у період дії воєнного стану вогнепальної зброї і боєприпасів до неї, які можуть застосовуватися цивільними особами для відсічі та стримування збройної агресії проти України [12]. Розпочинається процес удосконалення відповідно до потреб воєнного часу Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», до яких вносяться десятки змін та доповнень. Змінюється правове забезпечення системи військового обліку, відбувається трансформація системи підготовки до військової служби, посилюється правовий захист військовослужбовців під час виконання ними бойових завдань шляхом введення інституту бойового імунітету. Масштабна законотворча робота, спрямована на удосконалення функціонування сил оборони в умовах правового режиму воєнного стану та у повоєнний період, триває.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений аналіз етапів розвитку військового права і законодавства України дозволяє констатувати існування низки проблем. Актуальною залишається потреба в уніфікації та систематизації значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють військово-правові відносини, з метою усунення існуючих колізій та прогалин у правозастосовній практиці. Також важливою проблемою є недостатня швидкість адаптації законодавства до динамічно змінюваних потреб сил оборони та нових форм ведення бойових дій, що вимагає впровадження ефективних механізмів оперативного реагування на актуальні виклики. Йде пошук правових запобіжників зменшення впливу корупційних ризиків на діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки та військово-лікарських комісій. Отже, подальший розвиток військового права і законодавства України має бути спрямований на забезпечення максимальної відповідності між військово-правовими нормами і сучасним станом розвитку сил оборони, які сформувалися як одна з кращих армій світу.

Література

1. Івахів О. С., Єфімов Г. В., Касаткін Є. В. Історичні аспекти становлення ключових понять організації територіальної оборони в Україні. *Військово-науковий вісник*. 2024. № 42. С. 19–36.

2. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади. К. : Леся, 2016. 412 с.

3. Стецюк С. П. Адміністративно-правові засади реформування Міністерства оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції: Дис. …докт. філос. Київ, 2021. 307 с.

4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення 29.05.2025).

5. Воєнна доктрина України : затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040615#Text (дата звернення 29.05.2025).

6. Шопіна І. М. Удосконалення публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності*: V Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція (м Львів, 2 червня 2022 р.). URL: https://lpnu.ua/events/v-vseukrainska-internet-konferentsiia-publichne-upravlinnia-ta-administruvannia-konkurentni (дата звернення 29.05.2025).

7. Про схвалення Плану дій Україна — НАТО та затвердження Цільового плану Україна — НАТО на 2003 рік: затверджено рішенням Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України від 6 лютого 2003 року № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002520-03#Text (дата звернення 29.05.2025).

8. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n7 (дата звернення 29.05.2025).

9. Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text (дата звернення 29.05.2025).

10. Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО: результати телефонного опитування, проведеного 13–16 грудня 2021 року. URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083 (дата звернення 29.05.2025).

11. Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.

12. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 3 березня 2022 року № 2114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення 29.05.2025).

References

1. Ivakhiv, O. S., Yefimov, H. V., Kasatkin, Ye. V. (2024). Istorychni aspekty stanovlennia kliuchovykh poniat orhanizatsii terytorialnoi oborony v Ukraini [Historical aspects of the formation of key concepts of territorial defense organization in Ukraine]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 42, 19–36 [in Ukrainian].

2. Koropatnik, I.M. (2016). Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva i Zbroinykh Syl Ukrainy: administratyvno-pravovi zasady [Interaction of civil society and the Armed Forces of Ukraine: administrative and legal principles]. Kyiv: Lesia, 412 p. [in Ukrainian].

3. Stetsiuk, S. P. (2021). Administratyvno-pravovi zasady reformuvannia Ministerstva oborony Ukrainy v umovakh yevroatlantychnoi intehratsii [Administrative and legal principles of reforming the Ministry of Defense of Ukraine in the context of Euro-Atlantic integration]: PhD thesis. Kyiv, 307 p. [in Ukrainian].

4. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi [Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text [in Ukrainian].

5. Voienna doktryna Ukrainy: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 15 chervnia 2004 roku № 648/2004 [Military Doctrine of Ukraine: approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 15, 2004, No. 648/2004]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040615#Text [in Ukrainian].

6. Shopina, I. M. (2022). Udoskonalennia publichnoho administruvannia u sektori bezpeky i oborony [Improvement of public administration in the security and defense sector]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia: konkurentni vyklyky suchasnosti:* V Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia (m. Lviv, 2 chervnia 2022 r.) [Public administration and administration: competitive challenges of modernity: V All-Ukrainian scientific and practical internet conference (Lviv, June 2, 2022)]. Retrieved from https://lpnu.ua/events/v-vseukrainska-internet-konferentsiia-publichne-upravlinnia-ta-administruvannia-konkurentni [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Planu dii Ukraina — NATO ta zatverdzhennia Tsilovoho planu Ukraina — NATO na 2003 rik: zatverdzheno rishenniam Derzhavnoi rady z pytan yevropeiskoi i yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy vid 6 liutoho 2003 roku № 2 [On Approval of the Ukraine-NATO Action Plan and Approval of the Ukraine-NATO Target Plan for 2003: approved by the decision of the State Council on European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine dated February 6, 2003, No. 2]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002520-03#Text [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru): Zakon Ukrainy vid 7 liutoho 2019 roku № 2680-VIII [On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the State's Strategic Course towards Acquiring Full Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization): Law of Ukraine dated February 7, 2019, No. 2680-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n7 [in Ukrainian].

9. Voienna doktryna Ukrainy: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 roku № 555/2015 [Military Doctrine of Ukraine: approved by the Decree of the President of Ukraine dated September 24, 2015, No. 555/2015]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text [in Ukrainian].

10. Stavlennya do vstupu Ukrainy do YeS i NATO: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 13–16 hrudnia 2021 roku [Attitude towards Ukraine's accession to the EU and NATO: results of a telephone survey conducted on December 13–16, 2021]. Retrieved from https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083 [in Ukrainian].

11. Shopina, I.M., Stetsiuk, S.P. (2022). Voienno-pravovi aspekty povnomasshtabnoi zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii [Military-legal aspects of the full-scale armed aggression of the Russian Federation]. *Pravo ta yustytsiia*, 1–2, 5–25 [in Ukrainian].

12. Pro zabezpechennia uchasti tsyvilnykh osib u zakhysti Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 roku № 2114-IX [On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine: Law of Ukraine dated March 3, 2022, No. 2114-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text [in Ukrainian].

УДК 347.736

Райчева Світлана Іванівна
суддя Господарського суду Одеської області,
здобувач ступеня доктора філософії (081 Право)
Державного університету «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»
Raicheva Svitlana
Judge of the Commercial Court of Odesa Region,
PhD Student (081 Law) of the
State Organization "V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine"
ORCID: 0009-0001-0019-4496

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11059

СУБСИДІАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВІДОКРЕМЛЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY CASE: LEGAL NATURE AND SIGNIFICANCE FOR SEPARATE PROCEEDINGS

Анотація. *Вступ. Наукова стаття присвячена інституту субсидіарної відповідальності осіб в українському праві, зокрема, з огляду на його теоретичні засади та порівняльно-правові аспекти. Аналізується практична значущість субсидіарної відповідальності для захисту інтересів кредиторів, оскільки цей інститут дозволяє зобов'язати фізичних осіб (засновників або керівників, пов'язаних осіб) відповідати за зобов'язаннями юридичної особи у випадках, коли остання не здатна виконати свої зобов'язання внаслідок банкрутства. Однак, незважаючи на потенціал цього механізму, існує потреба в удосконаленні законодавства та судової практики для забезпечення ефективного застосування субсидіарної відповідальності.*

Мета. Комплексний аналіз інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві, зокрема її правової природи, підстав застосування, меж та форм реалізації, практики застосування.

Матеріали і методи. У статті використано комплексний методологічний підхід, який включає як загальнонаукові, так і спеціальні методи юридичного дослідження. Застосовано системно-структурний метод для визначення ролі інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві. Порівняльно-правовий метод використано для аналізу українських і міжнародних наукових джерел, нормативної бази та судової практики застосування підстав, форм та меж субсидіарної відповідальності.

Результати. Визначено основні фактори, що впливають на ефективність застосування субсидіарної відповідальності в контексті справ про банкрутство, серед яких важливе місце займають правове регулювання та судова практика.

Розглянуто теоретичні аспекти, пов'язані з характером і сутністю субсидіарної відповідальності, а також її місце в системі правових норм, що стосуються банкрутства. Звертається увага на важливість чіткого визначення умов застосування субсидіарної відповідальності, а також механізмів її реалізації для запобігання зловживанням і маніпуляціям з боку засновників чи керівників підприємств.

На підставі аналізу норм чинного законодавства та усталеної судової практики запропоновано визначення субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства як передбаченого законом виняткового різновиду майнової відповідальності, що покладається на контролюючих осіб боржника у випадках доведеної їхньої винної поведінки (дії або бездіяльності), яка спричинила стійку фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, за умови недостатності майнової маси боржника для задоволення вимог кредиторів, і має допоміжний (додатковий) характер щодо основного боргу боржника. Запропоновано розроблення у КУзПБ поняття «незаконні дії у разі банкрутства» та включення у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень. Обґрунтовано необхідність розмежування

процесуальних дій суду щодо встановлення кола винних осіб у межах основної справи про банкрутство та розгляду майнового спору у позовному відокремленому провадженні про стягнення розміру субсидіарної відповідальності.

Перспективи. Важливим залишається баланс між захистом прав кредиторів і збереженням правових засад для здійснення підприємницької діяльності як важливої складової частини економічного розвитку держави. Зважаючи на розширення підстав для покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб у справах про банкрутству, важливо продовжити дослідження в частині вивчення кваліфікуючих ознак вини, кола достатніх та допустимих доказів вини та пошуку оптимальних форм розгляду даного виду майнового спору.

Ключові слова: *субсидіарна відповідальність, неплатоспроможність, банкрутство, боржник, контрольована особа, доведення до банкрутства, незаконні дії у разі банкрутства, майновий спір, арбітражний керуючий, відокремлене провадження, господарський процес.*

Summary. *Introduction. This scholarly article is devoted to the institution of subsidiary liability in bankruptcy proceedings under Ukrainian law, with particular attention to its theoretical foundations and comparative legal aspects. The article identifies key factors influencing the effectiveness of subsidiary liability in the context of bankruptcy cases, highlighting the important role of judicial practice and legal regulation. The practical importance of subsidiary liability in protecting creditors' rights is also analyzed. This legal mechanism enables the imposition of liability on individuals (founders or executives) for the obligations of a legal entity when the latter is unable to fulfill its liabilities due to bankruptcy. Despite the potential of this instrument, legislative and judicial improvements are needed to ensure its effective application.*

Purpose. Comprehensive analysis of the institution of subsidiary liability in the bankruptcy procedure in Ukrainian law, in particular its legal nature, grounds for application, limits and forms of implementation, practice of application.

Materials and Methods. The article uses a complex methodological approach, which includes both general scientific and special methods of legal research. The system-structural method was applied to determine the role of the institution of subsidiary liability in the bankruptcy procedure in Ukrainian law. The comparative legal method was used to analyze Ukrainian and international scientific sources, the regulatory framework and the practice of using grounds for application, limits and forms of implementation of subsidiary liability.

Results. The main factors affecting the effectiveness of the application of subsidiary liability in the context of bankruptcy cases are identified, among which legal regulation and judicial practice occupy an important place.

Theoretical issues related to the nature and essence of subsidiary liability are examined, as well as its place within the legal framework governing insolvency. Special emphasis is placed on the need for a clear definition of the conditions for imposing subsidiary liability and the mechanisms for its implementation, in order to prevent abuse and manipulation by company founders or managers.

Based on an analysis of current legislation and established case law, the article proposes a definition of subsidiary liability in bankruptcy as a statutorily provided exceptional type of financial liability imposed on controlling persons of the debtor, in cases where their proven wrongful conduct (acts or omissions) has caused the debtor's persistent insolvency, and the debtor's estate is insufficient to satisfy creditor claims. This liability is characterized by its auxiliary (additional) nature relative to the debtor's primary obligation. It is proposed to develop the concept of "illegal actions in case of bankruptcy" and to include in the scope of such actions obstruction of the arbitration manager in the exercise of his powers. The necessity of distinguishing procedural actions of the court regarding the establishment of the circle of guilty persons within the framework of the main bankruptcy case and consideration of a property dispute in a separate lawsuit proceeding for the recovery of the amount of subsidiary liability is substantiated.

Discussion. It is concluded that a proper balance must be maintained between the protection of creditors' rights and the preservation of the legal foundations for entrepreneurial activity, which is a vital component of the country's economic development. Taking into account the expansion of grounds for imposing subsidiary liability on guilty persons in bankruptcy cases, it is important to continue research in terms of studying the qualifying signs of guilt, the range of sufficient and admissible evidence of guilt, and the search for optimal forms of consideration of this type of property dispute.

Key words: *subsidiary liability, insolvency, bankruptcy proceedings, debtor, controlling person, leading to bankruptcy, illegalactions in case of bankruptcy, property dispute, arbitration manager, separate proceedings, commercial procedure.*

Постановка проблеми. Субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства є важливим правовим інструментом, що сприяє відновленню балансу інтересів між кредиторами та боржником. Вона виконує превентивну функцію, стримуючи зловживання з боку керівників та власників бізнесу, і компенсаторну — дозволяє задовольнити вимоги кредиторів за рахунок винних осіб. Реформа законодавства про банкрутство, зокрема запровадження Кодексу України з процедур банкрутства (далі — КУзПБ), надала імпульс розвитку цього інституту, проте його правозастосування досі викликає численні питання, особливо під час розгляду спорів у процедурі відокремленого провадження.

Попри наявність у національному законодавстві положень щодо субсидіарної відповідальності осіб, винних у доведенні підприємства до банкрутства, до недавнього часу цей інститут не мав практичного втілення. Хоча Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом» передбачав таку форму відповідальності (ч. 5 ст. 41), тривалий час вона залишалася переважно декларативною. Причиною цього була юридична позиція, відповідно до якої для притягнення особи до субсидіарної відповідальності потрібно було встановити її вину у кримінальному провадженні та підтвердити це обвинувальним вироком суду.

Лише з 2018 року, після формування відповідної судової практики, зокрема правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду у справі № 923/862/15, відбулося практичне втілення механізму покладення відповідальності на керівників, засновників чи інших осіб, дії або бездіяльність яких спричинили банкрутство боржника. Проте відсутність єдиних правових підходів до визначення складу правопорушення, з урахування розширенням підстав відповідальності (ч. 5 ст. 42 КУзПБ), а також чітких критеріїв розмежування добросовісної господарської діяльності та винної поведінки у доведенні до неплатоспроможності, зумовлює неоднозначність правозастосування та створює ризики як для кредиторів, так й для потенційно притягнутих осіб. У цьому контексті постає необхідність комплексного аналізу змісту та функцій субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства, її правової природи, підстав та меж застосування, форм реалізації.

Метою цієї статті є комплексний аналіз інституту субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства в українському праві, зокрема її правової природи, підстав застосування, меж та форм реалізації, практики застосування.

Стан дослідження проблеми субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство свідчить про зростаючу увагу правників до проблеми ефективного функціонування цього інституту як інструмента захисту прав кредиторів. Увага дослідників акцентується на умовах виникнення такої відповідальності, необхідності доведення причинного зв'язку між діями (або бездіяльністю) контролюючих осіб і неплатоспроможністю боржника, а також на судовій практиці у справах відповідної категорії. Теоретичну основу дослідження становлять праці таких науковців як Р. Римарчук [1], яка розглядає правову природу субсидіарної відповідальності з урахуванням її застосування у деліктних правовідносинах, форми встановлення вини додаткового боржника; вчених В. Сельської [2], Поєдинок В. та Коваленко І. [3], які порівнюють стан регламентації інституту субсидіарної відповідальності у законодавстві ЄС, країн ЄС та України; вчених-адвокатів-арбітражних керуючих А. Забаріна [4], яким, зокрема, досліджувалось питання позовної давності притягнення до субсидіарної відповідальності, Д. Зенкіна [5], у дослідженні якого розглядаються практичні питання доведення ознак фраудаторності у діях керівних органів банкрута, А. Данілова [6], увага якого присвячена співвідношенню солідарної і субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство. Показово, що до висвітлення проблематики субсидіарної відповідальності долучаються також представники судової влади. Так, у публікаціях суддів О. Банаська [7] і С. Жукова [8], окреслено актуальні проблеми правозастосування відповідних норм. Олегом Васьковським [9] розглядається можливість застосування субсидіарної відповідальності лише після реалізації майна боржника. Павло Пригуза [10, 11] привсячує свої дослідження ініціюванню закріплення у КУзПБ матеріально-правової презумпції вини у доведенні боржника до банкрутства.

Не зважаючи на вже напрацьовану теоретичну базу, низка аспектів залишається дискусійною, зокрема, йдеться про момент виникнення права на подання заяви про субсидіарну відповідальність, особливості змісту позовних вимог, що розглядаються у відокремленому провадженні у справі про банкрутство, критерії та порядок (форма) встановлення вини контролюючих осіб, а також механізми запобігання зловживанню цим інструментом. Відповідно, питання субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство потребують подальшого наукового аналізу та вдосконалення правозастосовної практики.

Виклад основних положень. У контексті ретроспективного аналізу інституту субсидіарної відповідальності, Р. Римарчук відмічає, що він має глибоке історичне підґрунтя, що сягає римського права, де поручитель (*fideiussor*) ніс відповідальність лише після безуспішного звернення кредитора до основного боржника (*beneficium excussionis*). Аналогічні риси мали й інші правові механізми, зокрема *fideiussio indemnitatis* і ноксальна відповідальність — специфічна форма деліктної відповідальності, за якою господар відшкодовував шкоду, завдану підвладними особами або тваринами. З метою адаптації до ускладнення господарських відносин претори запровадили спеціальні позови (*actiones adjecticiae qualitatis*), які надавали змогу звертатися до господаря як до додаткового боржника в межах цивільного обороту. Уже в той період закладено основи концепції, відповідно до якої особа, не будучи головним боржником, може нести обов'язок погашення боргу у разі невиконання зобов'язання іншим [1, с. 402–404].

Ідея субсидіарності пройшла крізь століття, трансформуючись і в радянському праві, де субсидіарна відповідальність розглядалася як засіб компенсації недоліків централізованого управління (наприклад, відповідальність тресту за підприємства). Зокрема, вже Цивільний кодекс УРСР 1963 р. передбачав додаткову відповідальність батьків за неповнолітніх, а також поручителів за боржника.

У світовій практиці інститут субсидіарної відповідальності знаходить своє застосування в різних юрисдикціях, хоча підходи до його реалізації можуть істотно відрізнятися. Наприклад, у Великій Британії набула поширення теорія «alter ego» або теорія «єдиного економічного суб'єкта» (її також називають

теорією «іншого я»), що передбачає відповідальність індивідуального акціонера, посадової особи, директора чи афілійованої особи за дії корпорації [12, с. 10].

У США концепція «piercing the corporate veil» (проникнення крізь корпоративну завісу) дозволяє суду притягти керівників чи власників компанії до особистої відповідальності, якщо буде встановлено, що їхні дії були недобросовісними або що компанія була використана для обходу законних зобов'язань перед кредиторами [13, с. 1307, 1310].

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» не містить чітких критеріїв для її застосування, тому американські суди щоразу оцінюють обставини справи індивідуально. Ключовим чинником є домінування засновника над компанією з метою введення в оману кредиторів. До доказів такого впливу відносять: ігнорування корпоративних формальностей, недостатню капіталізацію, використання активів компанії в особистих цілях, спільний офіс, персонал або керівництво з іншими структурами [8].

У Німеччині концепція «організаційної вини» (Organisationsverschulden) дає змогу притягнути до відповідальності керівників за недбалість, якщо їхні управлінські рішення призвели до порушення інтересів кредиторів або до банкрутства компанії [14]. Наприклад, Стаття 64 Закону про товариства з обмеженою відповідальністю Німеччини (GmbHG) встановлює особисту відповідальність керівника (Geschäftsführer) GmbH за здійснення платежів після настання стану неплатоспроможності або надмірної заборгованості компанії [15].

Зазначені підходи мають спільну мету — захистити права кредиторів й забезпечити, щоб особи, відповідальні за керівництво підприємствами, не уникали відповідальності за свої дії або бездіяльність, що призводять до фінансових труднощів чи банкрутства компанії. Проте кожна юрисдикція вносить власні нюанси, що дозволяє краще адаптувати механізми субсидіарної відповідальності до особливостей національних правових систем.

Насамперед, слід зауважити, що традиційно під субсидіарною відповідальністю розуміють обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права (фізичною, юридичною особою чи державою), який виникає внаслідок невиконання, неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником знаходиться у різних правових зв'язках [16, с. 36].

Сучасне українське законодавство, зокрема стаття 619 Цивільного кодексу (далі — ЦК) України, закріплює субсидіарну відповідальність як допоміжну форму відповідальності, що настає у випадках, передбачених законом, договором. Водночас у Цивільному кодексі України відсутнє легальне визначення субсидіарної відповідальності. Хоча й згадана стаття 619 ЦК України і має назву «Субсидіарна відповідальність», вона містить лише умови її настання, не розкриваючи суті самого поняття.

Зміст цієї статті зводиться до того, що субсидіарна відповідальність — це додаткова відповідальність однієї особи за боргами іншої, яка настає лише у разі недостатності майна основного боржника для задоволення вимог кредитора. При цьому, кредитор зобов'язаний спершу звернутись до основного боржника і лише після цього — до субсидіарного.

У науковій літературі звертається увага на те, що зміст статті 619 ЦК України дає підстави вважати, що субсидіарна відповідальність охоплює не лише виконання зобов'язань у частині відповідальності основного боржника, але й може стосуватися основних обов'язків, які становлять сутність самого зобов'язання [17, с. 148].

Серед науковців поширеним є погляд щодо класифікації субсидіарної відповідальності залежно від джерела виникнення та її поділ на статутну (відповідальність засновників (учасників), власників майна юридичної особи, а також інших осіб, що мають можливість визначати його дії), договірну і деліктну (що ґрунтуються відповідно на договорі й делікті) [1, с. 405].

Так, статутна субсидіарна відповідальність передбачає залучення до відповідальності осіб, які мають вирішальний вплив на діяльність юридичної особи (наприклад, учасників, засновників або бенефіціарних власників), якщо їхні дії або бездіяльність призвели до неможливості виконання зобов'язань основним боржником. Договірна субсидіарна відповідальність виникає за домовленістю сторін, наприклад, у випадках поруки чи гарантії. При цьому поручитель несе обов'язок перед кредитором лише після того, як основний боржник не виконав зобов'язання.

Що ж стосується деліктної субсидіарної відповідальності, то вона ґрунтується на завданні шкоди і покладається, зокрема, на осіб, які несуть відповідальність за дії інших (наприклад, батьків за неповнолітніх або роботодавців за дії працівників), коли безпосередній заподіювач шкоди не може її відшкодувати.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 КУзПБ під час здійснення своїх повноважень ліквідатор, кредитор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою. У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника — юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Правова природа субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство викликає певну доктри-

нальну дискусію. З одного боку, вона ґрунтується на деліктному підході — йдеться про відповідальність осіб, чиї протиправні дії або бездіяльність стали причиною неплатоспроможності боржника. З іншого боку, окремі елементи такої відповідальності можуть мати ознаки договірної (наприклад, якщо зобов'язання із відповідного контролю над боржником виникає з корпоративного договору або статуту). Утім в рамках процедури банкрутства субсидіарна відповідальність, як правило, сприймається як **деліктна**, що виникає з факту завдання шкоди майновим інтересам кредиторів через зловживання правом або недобросовісне управління. Саме в контексті деліктної природи викристалізовується й судова практика [18].

П. Пригуза розглядає субсидіарну відповідальність у контексті банкрутства як вид майнової відповідальності, який застосовується до осіб, які через свої дії або бездіяльність спричинили або істотно вплинули на настання неплатоспроможності (банкрутства) юридичної особи, і несуть відповідальність перед кредиторами у разі неможливості погашення зобов'язань самим боржником [10, с. 86].

Зазначене визначення цілком слушно акцентує увагу на основоположних характеристиках субсидіарної відповідальності у справах про банкрутство: встановлення причинного зв'язку між діями окремих осіб і виникненням неплатоспроможності, а також її додатковий характер, що настає лише за умови недостатності активів у боржника. Адже її застосування вимагає доведення винних дій або бездіяльності осіб, які могли впливати на рішення боржника, що призвело до його неплатоспроможності (наприклад, виведення активів, фіктивне банкрутство, приховування інформації тощо).

Крім того, П. Пригуза наполягає на закріпленні матеріально-правової презумпції вини у доведенні боржника до банкрутства у разі наявності ознак доведення до банкрутства та закріпленні у КУзПБ обов'язку засновників (учасників, акціонерів), керівника або інших осіб довести відсутність своєї вини у стані банкрутства боржника [11]. Таким шляхом формується й судова практика (наприклад, Постанова КГС ВС від 01.06.2021 у справі № 911/2243/18) [19]. Зазначимо, що запровадження матеріально-правової презумпції вини на законодавчому рівні у КУзПБ є обґрунтованим кроком, що дозволить не лише оптимізувати судовий процес, а й підвищити дисципліну осіб, які контролюють юридичну особу, запобігаючи безвідповідальному управлінню. Проте для реалізації цієї ідеї потрібне ретельне врегулювання критеріїв презумпції, зокрема чіткого переліку ознак, які свідчитимуть про можливе доведення до банкрутства.

Субсидіарна відповідальність не виникає автоматично, а реалізується лише у разі нездатності боржника виконати зобов'язання, та має компенсаційний характер і спрямована на покриття заборгованості перед кредиторами за рахунок особистого майна субсидіарного боржника.

У постанові Верховного Суду від 22 квітня 2021 року у справі № 915/1624/16 окреслено дві категорії осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності. До першої належать особи, які мають формалізовані повноваження щодо впливу на діяльність боржника: учасники, акціонери, засновники, а також особи, уповноважені приймати рішення від імені боржника відповідно до установчих документів або договорів. Друга категорія охоплює осіб, що не мають офіційного статусу, але здійснюють фактичний контроль за діяльністю боржника — так звані «тіньові керівники», радники або бенефіціарні власники [20].

Так, чинне законодавство не містить чіткого визначення поняття «особа, яка контролює боржника», що зумовлює неоднозначність у його тлумаченні та застосуванні судами. Така правова невизначеність спричиняє варіативність підходів до кваліфікації дій потенційних відповідачів у справах про субсидіарну відповідальність. Зокрема, процесуальний порядок розгляду передбачає «право ліквідатора, кредитора заявити вимоги до третіх осіб» (ч. 2 ст. 61 КУзПБ). При цьому КУзПБ не уточнює процедуру розгляду, що вимагає окремої уваги при дослідженні.

У праві зарубіжних країн також приділяється особлива увага інституту відповідальності певних керівних (контролюючих боржника) осіб у процедурах неспроможності (банкрутства). Так, досліджуючи законодавство Німеччини, Франції, Іспанії, Нідерландів, Латвії, Румунії науковці зазначають, що закони цих країн передбачають можливість притягнення до відповідальності за зобов'язаннями компанії-боржника, як де-юре, так і де-факто, директорів, до яких за відповідних умов належать і засновники (учасники, акціонери) компанії. Водночас у законодавстві європейських країн дуже детально виписані умови і порядок притягнення до відповідальності, що робить ризики для відповідних осіб прогнозованими. Окрім того, спеціальні норми про відповідальність у процедурах банкрутства перебувають у системному зв'язку з положеннями законодавства про компанії, які встановлюють обов'язок директорів діяти з належною дбайливістю в інтересах компанії та відповідальність за помилкову підприємницьку діяльність (wron g-ful trading). Однак, Україна такого детального пропрацювання законодавства не має [3].

Поряд з цим, і порядок застосування субсидіарної відповідальності має недосконалості.

Сучасна практика застосування законодавства підтримала позицію Б. Полякова про те, що заява ліквідатора, кредитора про притягнення особи до субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства розглядається в межах провадження у справі про банкрутство за правилами Господарського процесуального кодексу України, відповідно до положень статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, тобто в межах так званого «відокремленого провадження». Адже «процес, в якому вирішуються такого роду спори окремо від

основного провадження, прийнято називати відокремленим провадженням» [21]. Варто відмітити, що тривалий час такі заяви розглядались не у відокремленому *позовному* провадженні, а за заявою у спрощеному порядку у основній справі про банкрутство. Вказане створювало підстави говорити про існування відокремленого провадження не лише у вигляді позовного процесу, а й *заявного* відокремленого провадження [22, с. 79].

Питання оптимальної процедури розгляду спору про субсидіарну відповідальність пов'язане з декількома аспектами.

По-перше, триває дискусія щодо законодавчої невизначеності моменту виникнення права ліквідатора, кредитора на подання відповідної заяви. Наразі це право фактично реалізується після завершення ключових етапів ліквідаційної процедури, зокрема, після реалізації майна боржника та проведення розрахунків із кредиторами. Такий підхід було закріплено у постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16, та продовжено, зокрема, у постанові Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 906/1155/20 [18]. У цих рішеннях суд вказує, що лише після встановлення факту недостатності майна для задоволення вимог кредиторів виникає підстава для звернення із відповідною заявою.

О. Васьковський зазначає, що право на подання заяви про притягнення до субсидіарної відповідальності виникає лише після реалізації майна боржника й встановлення точної суми незадоволених вимог кредиторів, оскільки розмір відповідальності має бути конкретним і об'єктивним з метою забезпечення правової визначеності [9].

Вказане є досить логічним в контексті визначення суми грошових вимог до винних осіб, адже саме на завершальному етапі ліквідації стає можливим об'єктивно оцінити наявність майнового дефіциту.

Разом із тим, доцільно звернути увагу на другу складову питання розгляду майнового спору щодо субсидіарної відповідальності — визначення кола потенційно відповідальних і винних осіб, а також зібрання доказів, що обґрунтовують таке визначення. У цьому контексті варто відмітити, що однією з актуальних проблем у механізмі притягнення до субсидіарної відповідальності є відмова керівників або засновників боржника надавати арбітражному керуючому первинну фінансову, бухгалтерську чи іншу документацію, що істотно ускладнює встановлення фактів виведення активів, фіктивних операцій або інших дій, які могли спричинити неплатоспроможність підприємства. Така ситуація значно ускладнює доведення вини контролюючих осіб і знижує ефективність захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства. Часткове вирішення цієї проблеми запропоновано у постанові Верховного Суду від 17.07.2019 у справі № 903/636/17 [23], якою фактично було легітимізовано розширене тлумачення повноважень ліквідатора щодо збору доказової бази та ініціювання питання про притягнення третіх осіб до відповідальності.

Однак, у разі неможливості проведення достовірного аналізу фінансового стану боржника повнота ліквідаційної процедури залишається під питанням — ліквідатор з одного боку позбавлений можливості провести усі дієві способи наповнення ліквідаційної маси (проаналізувати і оспорити сумнівні угоди боржника, виявити і стягнути дебіторську заборгованість, отримати документи для обґрунтованого оформлення або повернення майна боржника та ін), а з іншого боку ліквідатор позбавлений можливості якісно документально обґрунтувати своє звернення до суду із заявою про покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб. Зокрема, проблемним питанням є навіть визначення кола потенційно винних осіб.

Така ситуація фактично призводить до неефективної процедури банкрутства в цілому. Зміщення ракурсу уваги на «кінець справи» — притягнення винних осіб до субсидіарної відповідальності як останнього етапу ліквідаційної процедури, все частіше призводить до відмови у задоволенні відповідних позовів ліквідатора через їх недостатню обґрунтованість та активну позицію відповідачів у оспорюванні формальних недоліків доказової бази ліквідатора. Зокрема, відповідачами, перш за все, ставиться під сумнів належність проведення аналізу фінансово-господарського стану, інвестиційної та іншої діяльності боржника та становища на ринках боржника, за результатами показників якого арбітражним керуючим встановлюється наявність або відсутність ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, вчинення незаконних дій у разі банкрутства. Так у справі № 916/2932/21(916/5112/23) судом було відмовлено ліквідатору у покладенні на колишнього засновника і кінцевого бенефіціара субсидіарної відповідальності, зокрема через те, що аналіз фінансового становища підприємства, інвестиційного положення та положення на товарному ринку, здійснений у межах справи про банкрутство такого підприємства, не є самостійним доказом щодо його фінансово-господарської діяльності, а має інформаційно-аналітичний характер та ґрунтується на інших документах статистичної звітності та поточної діяльності…і Позивач, дійшовши до висновків, які дають правові підстави для притягнення Відповідача до субсидіарної відповідальності, повинен був надати Суду докази на підтвердження своїх висновків, однак їх не надав [24].

Такі обставини справ не є поодинокими. У більшості випадків, як і у проаналізованому рішенні суду, вони пов'язані саме з уникненням директора (органами управління боржником) обов'язку передали арбітражному керуючому усю належну документацію та відомості щодо діяльності боржника.

Тому, доцільно розглядати зміну підходу до встановлення обставин, які входять до предмету доказування у відокремленому провадженні у справі про банкрутство щодо покладення субсидіарної відповідальності на винних осіб.

Так, обставини розміру відповідальності дійсно варто встановлювати у ліквідаційній процедурі після закінчення усіх можливих заходів по реалізації ліквідаційної маси і констатації недостатності майна для повного задоволення вимог кредиторів. Однак, відкладати питання залучення до розгляду справи потенційно винних у банкрутстві боржника осіб до кінця ліквідаційної процедури є великим недоліком. Акцент має зміщуватись до процедури розпорядження майном боржника. Так, ч. 3 ст. 35 КУзПБ передбачає повідомлення великого кола осіб про призначення підготовчого засідання, на якому зокрема досліджується відзив боржника, проте не передбачає повідомлення засновників/бенефіціарів боржника. Їх участь і у підсумковому засіданні суду теж не є обов'язковою. Хоча саме там розглядається аналіз фінансового становища підприємства. Таким чином, створені умови для легального ігнорування судової процедури банкрутства відповідальними особами до моменту подання позову про субсидіарну відповідальність.

У цьому контексті має більш дієво працювати принцип судового контролю та дискреції суду щодо визнання явки директора, учасників та бенефіціарів у судове засідання обов'язковою, якщо боржником вчасно не надано суду відзив на заяву про відкриття справи про банкрутство з відповідними документами, передбаченими законом. Також, суд має розглядати питання про вжиття заходів до забезпечення вимог кредиторів шляхом накладення фінансових і процесуальних обмежень на потенційних суб'єктів субсидіарної відповідальності у випадку невиконання боржником приписів КУзПБ щодо забезпечення розпоряднику майна доступу до його майна для проведення належної інвентаризації, а також безпосереднього доступу до інформації, необхідної для здійснення аналізу фінансового стану боржника. КУзПБ має самостійно визначати таке поняття як «незаконні дії у разі банкрутства» та включати у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень. Припинення повноважень виконавчого органу боржника та тимчасове покладення виконання його обов'язків на розпорядника майна в порядку ч. 2 ст. 40 КУзПБ на законодавчому рівні має закріпити кваліфікацію дій виконавчого органу як незаконних дій у разі банкрутства. Більш того, з такого ракурсу варто розглядати потенційну відповідальність не лише осіб, які на час відкриття провадження у справі про банкрутство є офіційно зареєстрованими керівником, учасниками, бенефіціарними власника, а також і осіб, які останні три роки були такими особами, але припинили свої права. Вказані особи є носіями інформації про майнові активи підприємства до виникнення стану неплатоспроможності боржника, про підстави зміни органів управління та реальність їх зміни, про обсяг фінансових, реєстраційних, бухгалтерських документів, які були передані новим керівникам, власникам. Залучення таких осіб на кінцевій стадії ліквідаційної процедури у відокремлених провадженнях з розгляду питання про субсидіарну відповідальність як третіх осіб на стороні відповідачів є ефективним способом «розмиття», створення у суду сумніві «достатності» доказів вини саме тих осіб, які зазначені відповідачами. Однак, таке занадто пізнє залучення попередніх керівних органів не є ефективним для цілей справи про банкрутство — максимального задоволення вимог кредиторів, оскільки не надає можливості і арбітражному керуючому і суду вчасно направити процедуру банкрутства у правильному напрямку.

У зв'язку зазначеним доцільно розглядати можливість встановлення вини субсидіарного співборжника одразу після отримання «належних документів, зокрема висновків економічної експертизи, результатів внутрішнього аудиту або фінансового аналізу діяльності боржника, які підтверджують дії з доведення боржника до банкрутства» [4, С. 85]. Передбачивши можливість звернення арбітражного керуючого до суду з відповідною заявою, наприклад аналогічною за порядком розгляду питання про солідарного співборжника (абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ), з'явиться можливість відділити питання встановлення вини від безпосередньо позову про стягнення конкретної суми заборгованості.

Важливо розуміти, що відокремлене провадження не має і не повинно мати на меті дрібнення питань, які стосуються основної справи про банкрутство, і виділення їх у окремі майнові спори.

Специфічні питання, які є похідними від самої суті існування процедури банкрутства — ст. 42 Кодексу щодо особливих підстав визнання правочинів недійсними, спростування майнових дій про задоволення вимог конкурсних кредиторів під час дії мораторію, визнання солідарними та субсидіарними співборжниками, — все це питання, які виникають у зв'язку із станом неплатоспроможності суб'єкта і вони не мають змістовного наповнення поза межами існування процедури банкрутства. Очевидно, що обставини, які стосуються предмету спору при покладені солідарної відповідальності на органи управління боржника або субсидіарної відповідальності на осіб, винних у доведенні боржника до банкрутства, містяться виключно у самій справі про банкрутство, породжені фактом її існування і тому доцільність перенесення розгляду цих питання у окреме позовне провадження протирічить принципу процесуальної економії. Суд має надати відповідачам у даних категоріях спорів право на ознайомлення з матеріалами справи про банкрутство. І з огляду на те, що позивач є ознайомленим з усіма

матеріалами і сам вирішував, якими документами обґрунтовувати свої вимоги, то очевидно і відповідачі мають право з наявних у справі про банкрутство документів обрати, ті, які на їх думку обґрунтовують їх позицію. Таким чином, можна дійти висновку, що матеріали заяв кредиторів, фінансова, статистична, розпорядна, договірна документація можуть мати значення при встановленні обставин даних видів спорів. Усі ці документи, щонайменше, були використані арбітражним керуючим для проведення аналізу фінансово-господарського стану боржника. Тобто, суд фактично має надати відповідачам по даних спорах право ознайомитись з усіма матеріалами справи про банкрутство. Тоді поставимо собі питання: який практичний сенс для окремого позовного процесу саме з питань встановлення факту вини тих чи інших осіб у конкретному складі правопорушення?

Крім іншого, варто врахувати, що з 2023 року коло суб'єктів субсидіарної відповідальності розширено до осіб, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені частинами першою і другою ст. 42 КУзПБ. Їх відповідальність законодавець пов'язав з сумою завданих боржнику такими майновими діями збитків.

Вказані положення є прогресивним розвитком застосування інституту субсидіарної відповідальності у справа про банкрутство. Стверджувати, що всі особи, які є суб'єктами відповідальності за вказаними положеннями за одним правочином чи майновою дією, тобто за чітко встановленим розміром збитків у конкретному майновому спорі, мають нести відповідальність за всіма іншими незадоволеними боржником вимогами кредиторів є хибним підходом. Частина осіб за даними спорами може співпадати з особами, як набувають субсидіарної відповідальності за ч. 2 ст. 61 КУзПБ, однак інша частина не охоплюється цими нормами Кодексу.

Таким чином, не видається можливим і виправданими в одному позові про стягнення субсидіарної відповідальності об'єднати встановлення вини усіх осіб, за усіма складами правопорушень і визначити обсяг відповідальності кожного.

Хоча сучасний підхід Верховного Суду, викладений у постанові від 20.10.2022р. у справі № 911/3554/17 (911/401/21) [25] та у постанові від 04.09.2024р. у справі № 908/3236/21 (п. 10.34.) [26], передбачає не тільки розгляд усього комплексу питань субсидіарної відповідальності за правилами ГПК України згідно вимог ст. 7 КУзПБ у відокремленому провадженні, а й об'єднання такого розгляду з питанням солідарної відповідальності, видається більш доцільним залишення конструкції абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ та її перенесення на встановлення обставин вини субсидіарних співборжників.

Разом з тим, абсолютно обґрунтованим є розгляд майнового спору у відокремленому провадженні у справі про банкрутство щодо *розміру* субсидіарної відповідальності. Завчасне встановлення вини осіб, які можуть нести субсидіарну відповідальність у разі недостатності ліквідаційної маси банкрута, в ухвалах суду та можливість їх оскарження, з одного боку матиме стимулюючий вплив на субсидіарних боржників в питанні сприяння консолідації ліквідаційної маси, а з іншого боку зменшить ризик подання ліквідатором неперспективних позовів про субсидіарну відповідальність. Вказаний контекст підтримано і в питанні перебігу позовної давності за позовом ліквідатора [18].

Доречною та актуальною є пропозиція розглянути законодавцю питання про правонаступництво банкрута за вимогою до субсидіарного боржника та переходу права вимоги до кредиторів банкрута, пропорційно відображеним у реєстрі вимогам. Саме стягненні у відокремленому провадженні суми, які підлягають включенню до ліквідаційної маси, можуть бути відступлені кредиторам [27]. Зазначена пропозиція має особливе значення при розгляді справ про банкрутство боржників, майно яких перебуває на окупованих територіях, і продовження провадження у справах яких без вчинення будь-яких заходів, пов'язаних з консолідацією і реалізацією майна, є збитковим та невиправданим.

Такий підхід дозволить не лише прискорити процедуру ліквідації, а й підвищити ефективність інституту субсидіарної відповідальності в цілому.

Запровадження механізму слугуватиме реалізації компенсаторної функції субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства, адже дозволить оперативніше ідентифікувати майно, яке може бути використане для задоволення вимог кредиторів. Водночас, превентивна функція проявлятиметься у формуванні практики невідворотності відповідальності, що буде додатковим стримуючим фактором для потенційно недобросовісної поведінки керівництва боржника.

Оптимальним вирішенням цієї проблеми видається законодавче встановлення чітких підстав (у формі визначених дій або бездіяльності) для подання позову про покладення субсидіарної відповідальності. На основі правових підходів, викладених у постанові Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16 [20], можна окреслити орієнтовний перелік таких дій: придбання майна або утворення зобов'язань без економічної спроможності їх виконати; відчуження активів, що призвело до втрати платоспроможності; дії, спрямовані на забезпечення інтересів третіх осіб всупереч інтересам боржника, що стало причиною банкрутства.

Враховуючи вищевикладене, можемо визначити, що наразі субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства — це передбачений законом винятковий різновид майнової відповідальності, що покладається на контролюючих осіб боржника у випадках доведеної їхньої винної поведінки (дії або бездіяльності), яка спричинила стійку фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, за умови недостатності

майнової маси боржника для задоволення вимог кредиторів, і має допоміжний (додатковий) характер щодо основного боргу банкрута.

Висновки. Інститут субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства є важливим правовим механізмом, покликаним забезпечити справедливе відшкодування вимог кредиторів у випадках, коли майнової маси боржника недостатньо для задоволення усіх зобов'язань. Застосування даного інституту спрямоване на запобігання зловживанню правовими формами організації бізнесу та стимулювання належного корпоративного управління.

Зарубіжний досвід свідчить про наявність подібних механізмів із варіативністю форм та процедур. У більшості правопорядків застосування такої відповідальності пов'язане із високими стандартами доведення вини та контролюючого впливу. Доктринальні ж підходи до тлумачення природи субсидіарної відповідальності залишаються неоднорідними, що відображає складність і міжгалузевий характер цього інституту. Попри наявність окремих договірних елементів у зобов'язаннях контролюючих осіб боржника, правова природа субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства переважно розглядається як деліктна. Вона ґрунтується на наявності протиправної винної поведінки, причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) контролюючих осіб і настанням неплатоспроможності боржника, а також заподіянні шкоди інтересам кредиторів. Такий підхід узгоджується з доктринальними засадами деліктного права та підтримується усталеною судовою практикою.

Запровадження на законодавчому рівні у КУзПБ самостійно визначення поняття «незаконні дії у разі банкрутства» та включати у коло таких дій перешкоджання арбітражному керуючому у здійсненні його повноважень, зокрема, припинення повноважень виконавчого органу боржника та тимчасове покладення виконання його обов'язків на розпорядника майна в порядку ч. 2 ст. 40 КУзПБ, відображатиме розвиток доктринальних засад та відповідатиме зарубіжним високим стандартам доведення вини субсидіарних боржників.

При цьому, застосування субсидіарної відповідальності не є автоматичним і вимагає встановлення комплексу юридичних фактів, зокрема: доведеності факту неплатоспроможності боржника, вчинення контролюючою особою протиправних дій чи бездіяльності, причинного зв'язку між такими діями та банкрутством, а також недостатності майна боржника.

Оскільки можливість об'єднання в одному позові про стягнення субсидіарної відповідальності вимог про встановлення вини усіх можливих осіб, за усіма складами правопорушень і визначення обсягу відповідальності кожної винної особи є спірним як з практичної, так і з юридичної точок зору, обґрунтованою є можливість звернення арбітражного керуючого до суду із заявою, наприклад аналогічною за порядком розгляду питання про солідарного співборжника (абз. 2 ч. 6 ст. 35 КУзПБ), для розділення питання встановлення вини кожної особи та позову про стягнення конкретної суми заборгованості у відокремленому провадженні.

Судова практика України, зокрема правові позиції Великої Палати Верховного Суду, відіграє ключову роль у тлумаченні та конкретизації умов субсидіарної відповідальності. Водночас залишається низка спірних питань, зокрема стосовно презумпції вини, обсягу доказування, меж та форм застосування відповідальності у відокремленому провадженні, що має бути вирішене на рівні КУзПБ у межах його окремої глави.

Література

1. Римарчук Р. Поняття субсидіарної відповідальності: історично-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. 861 (13). С. 401–406. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-aper/2018/jun/13065/401-406.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

2. Сельська В. В. Субсидіарна юридична відповідальність в праві Європейського Союзу. *Lex portus*. 2017. 2. P. 61–73.

3. Поєдинок В., Коваленко І. Відповідальність директорів у процедурах неспроможності (банкрутства) за законодавством ЄС та окремих держав-членів ЄС. *Економіка та Право*. 2021. № 60(1). С. 48–60.

4. Забарін А. Субсидіарна відповідальність у процедурі банкрутства як правовий засіб формування ліквідаційної маси. *Часопис Київського університету права.* 2024. (3). С. 83–85. https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.11; URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1120/1031 (дата звернення: 31.05.2025).

5. Зенкін Д. Субсидіарна відповідальність: роздуми адвоката про її правову природу та перспективи застосування. URL: https://protocol.ua/ua/subsidiarna_vidpovidalnist_rozdumi_advokata_pro_ii_pravovu_prirodu_ta_perspektivi_zastosuvannya_2/ (дата звернення: 31.05.2025).

6. Данілов А. Проблеми застосування інституту солідарної відповідальності в процедурах банкрутства. *Law of Ukraine*. 2024. (6). С. 165–167.

7. Банасько О. Притягнення до субсидіарної та солідарної відповідальності у справах про банкрутство. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_13_Banasko.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

8. Жуков С. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: судова практика та напрями розвитку. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentatsia_Zhukov.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

9. Васьковський О. Коли настає субсидіарна відповідальність за банкрутство боржника. URL: https://zib.com.ua/ua/164865.html (дата звернення: 31.05.2025).

10. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: становлення інституту права. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С.В. Жукова. К. : Алерта, 2019. С. 182–195. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

11. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства у праві України. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90ba1ccf-490e-4bd0-85ab-ab350b2c8452/content (дата звернення: 31.05.2025).

12. Tuyisenge Samuel. The Concept of Piercing Corporate Veil. March 13, 2022. P. 1–15. URL: https://ssrn.com/abstract=4056386 (дата звернення: 31.05.2025).

13. Millon D.K. Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability. *Emory Law Journal*. 2007. Vol. 56, № 5. P. 1305–1382. URL: https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=wlufac (дата звернення: 31.05.2025).

14. Organisationsverschulden und seine Folgen für Arbeitgeber und Arbeitnehmer. URL: https://www.juraforum.de/lexikon/organisationsverschulden (дата звернення: 31.05.2025).

15. Haftung bei Insolvenz der Gmb H. URL: https://www.ihk.de/darmstadt/produktmarken/recht-und-fair-play/wirtschaftsrecht/geschaefte-fuehren/rechte-und-pflichten-des-mbh-geschaeftsfuehrers/gmbh-gf/haftung-2568408 (дата звернення: 31.05.2025).

16. Сельська В.В. Поняття й ознаки субсидіарної юридичної відповідальності. *Право і суспільство.* 2016. № 3. С. 34–39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/9.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

17. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А.Г. Ярема та ін. Київ: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. Т. 2. 864 с.

18. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2024 р. у справі № 906/1155/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855 (дата звернення: 31.05.2025).

19. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 01.06.2021 у справі № 911/2243/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656739 (дата звернення: 31.05.2025).

20. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 22.04.2021 р. № 915/1624/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198 (дата звернення: 31.05.2025).

21. Поляков Б. Зона вирішення. *Юридична практика*. 2017. № 24 (1016). URL: https://pravo.ua/articles/zona-razreshenija// (дата звернення: 31.05.2025).

22. Бутирський А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. *Економіка та право*. 2019. № 2. С. 78–83 URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/8475/7708 (дата звернення: 31.05.2025).

23. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2019 р. у справі № 903/636/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83258765 (дата звернення: 31.05.2025).

24. Рішення Господарського суду Одеської області від 30.07.2024р. у справі № 916/2932/21(916/5112/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121156327 (дата звернення: 31.05.2025).

25. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.10.2022 р. у справі № 911/3554/17 (911/401/21) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939835 (дата звернення: 31.05.2025).

26. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 04.09.2024 р. у справі № 908/3236/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182 (дата звернення: 31.05.2025).

27. Красуцький В. Відступлення права вимоги за зобов'язаннями, що виникають внаслідок притягнення третіх осіб до субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. 6 (59). С 38–43. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2024/10.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

References

1. Rymarchuk R. Poniattia subsydiarnoi vidpovidalnosti: istorychno-pravovyi aspekt. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky. 2017. 861 (13). S. 401–406. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-aper/2018/jun/13065/401–406.pdf (date of access: 31.05.2025).

2. Selska V.V. Subsydiarna yurydychna vidpovidalnist v pravi Yevropeiskoho Soiuzu. Lex portus. 2017. 2. P. 61–73.

3. Poiedynok V., Kovalenko I. Vidpovidalnist dyrektoriv u protsedurakh nespromozhnosti (bankrutstva) za zakonodavstvom YeS ta okremykh derzhav-chleniv Ye S. Ekonomika ta Pravo. 2021. № 60(1). S. 48–60.

4. Zabarin A. Subsydiarna vidpovidalnist u protseduri bankrutstva yak pravovyi zasib formuvannia likvidatsiinoi masy. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2024. (3). S. 83–85. https://doi.org/10.36695/2219–5521.3.2024.11; URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1120/1031 (date of access: 31.05.2025).

5. Zenkin D. Subsydiarna vidpovidalnist: rozdumy advokata pro yii pravovu pryrodu ta perspektyvy zastosuvannia. URL: https://protocol.ua/ua/subsidiarna_vidpovidalnist_rozdumi_advokata_pro_ii_pravovu_prirodu_ta_perspektivi_zastosuvannya_2/ (date of access: 31.05.2025).

6. Danilov A. Problemy zastosuvannia instytutu solidarnoi vidpovidalnosti v protsedurakh bankrutstva. Law of Ukraine. 2024. (6). S. 165–167.

7. Banasko O. Prytiahnennia do subsydiarnoi ta solidarnoi vidpovidalnosti u spravakh pro bankrutstvo. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_13_Banasko.pdf (date of access: 31.05.2025).

8. Zhukov S. Subsydiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva: sudova praktyka ta napriamy rozvytku. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezentatsia_Zhukov.pdf (date of access: 31.05.2025).

9. Vaskovskyi O. Koly nastaie subsydiarna vidpovidalnist za bankrutstvo borzhnyka. URL: https://zib.com.ua/ua/164865.html (date of access: 31.05.2025).

10. Pryhuza P. Subsydiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva: stanovlennia instytutu prava. Zastosuvannia norm Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva. Zbirka naukovykh statei / Za zahalnoiu redaktsiieiu d.iu.n., suddi Verkhovnoho Sudu S.V. Zhukova. K.: Alerta, 2019. S.182–195. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (date of access: 31.05.2025).

11. Pryhuza P. Subsydiarna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva u pravi Ukrainy. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90ba1ccf-490e-4bd0-85ab-ab350b2c8452/content (date of access: 31.05.2025).

12. Tuyisenge Samuel. The Concept of Piercing Corporate Veil. March 13, 2022. P. 1–15. URL: https://ssrn.com/abstract=4056386 (date of access: 31.05.2025).

13. Millon D.K. Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability. Emory Law Journal. 2007. Vol. 56, № 5. P. 1305–1382. URL: https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1166&context=wlufac (date of access: 31.05.2025).

14. Organisationsverschulden und seine Folgen für Arbeitgeber und Arbeitnehmer. URL: https://www.juraforum.de/lexikon/organisationsverschulden (date of access: 31.05.2025).

15. Haftung bei Insolvenz der Gmb H. URL: https://www.ihk.de/darmstadt/produktmarken/recht-und-fair-play/wirtschaftsrecht/geschaefte-fuehren/rechte-und-pflichten-des-mbh-geschaeftsfuehrers/gmbh-gf/haftung-2568408 (date of access: 31.05.2025).

16. Selska V.V. Poniattia y oznaky subsydiarnoi yurydychnoi vidpovidalnosti. Pravo i suspilstvo. 2016. № 3. S. 34–39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/9.pdf (date of access: 31.05.2025).

17. Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: v 4 t. / A.H. Yarema ta in. Kyiv: A.S.K.; Sevastopol: In-t yuryd. doslidzh., 2004. T. 2. 864 s.

18. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 19.06.2024 r. u spravi № 906/1155/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341855 (date of access: 31.05.2025).

19. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 01.06.2021 u spravi № 911/2243/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656739 (date of access: 31.05.2025).

20. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 22.04.2021 r. № 915/1624/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97451198 (date of access: 31.05.2025).

21. Poliakov B. Zona vyrishennia. Yurydychna praktyka. 2017. № 24 (1016). URL: https://pravo.ua/articles/zona-razreshenija// (date of access: 31.05.2025).

22. Butyrskyi A. Problemni pytannia realizatsii maina bankruta u likvidatsiinii protseduri. Ekonomika ta pravo. 2019. № 2. S. 78–83 URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/8475/7708 (date of access: 31.05.2025).

23. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 17.07.2019 r. u spravi № 903/636/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83258765 (date of access: 31.05.2025).

24. Rishennia Hospodarskoho sudu Odeskoi oblasti vid 30.07.2024r. u spravi № 916/2932/21(916/5112/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121156327 (date of access: 31.05.2025).

25. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi sudovoi palaty dlia rozghliadu sprav pro bankrutstvo Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 20.10.2022 r. u spravi № 911/3554/17 (911/401/21) URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939835 (date of access: 31.05.2025).

26. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi suddiv palaty dlia rozghliadu sprav pro bankrutstvo Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 04.09.2024 r. u spravi № 908/3236/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182 (date of access: 31.05.2025).

27. Krasutskyi V. Vidstuplennia prava vymohy za zoboviazanniamy, shcho vynykaiut vnaslidok prytiahnennia tretikh osib do subsydiarnoi vidpovidalnosti za zoboviazanniamy borzhnyka. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2024. 6 (59). S. 38–43. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v6_2024/10.pdf (date of access: 31.05.2025).

УДК 347.451.031:631.147(477+4)

Горіславська Інна Вікторівна
кандидат юридичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Horislavska Inna
PhD in Law, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-1865-9132

Троценко Владислав Олександрович
аспірант кафедри Цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Trotsenko Vladyslav
Postgraduate Student at the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0000-1676-330X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11012

ПОНЯТТЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ

THE CONCEPT OF AGRICULTURAL PRODUCTS AS THE OBJECT OF A CONSUMER CONTRACT

Анотація. *Вступ. У статті здійснено аналіз правового регулювання поняття «сільськогосподарська продукція» у контексті споживчих договорів. Звертається увага на суперечності між національним законодавством України та нормами ЄС щодо обсягу та ознак сільськогосподарської продукції, зокрема у частині її обробки та призначення. Обґрунтовано, що нечіткість законодавчої дефініції ускладнює належний захист прав споживачів, які набувають таку продукцію для особистого використання. Виявлено, що різні нормативні акти містять суперечливі підходи до переліку товарів та відсутності понять «перша стадія обробки» й «додаткова обробка».*

Мета. З'ясувати сутність і зміст категорії «сільськогосподарська продукція», визначити нормативні прогалини й обґрунтувати пропозиції щодо уніфікації дефініції для застосування в цивільному та споживчому законодавстві.

Матеріали та методи. У роботі використано положення Цивільного, Податкового кодексів, законів України «Про захист прав споживачів», «Про безпечність та якість харчових продуктів», Угоди про асоціацію з ЄС. Застосовано порівняльно-правовий, логіко-юридичний та формально-догматичний методи дослідження та огляд підходів наукових дослідників.

Результати. Виявлено, що українські закони визначають «сільськогосподарську продукцію» надто широко, тоді як у ЄС акцент робиться на сирій продукції та товарах першої переробки, якомога ближчих до місця першого продажу. Це може призводити до суперечностей при тлумаченні істотних умов договорів купівлі-продажу і контрактації сільськогосподарської продукції, особливо при здійсненні експорту аграрної продукції.

Перспективи. Запропоновано закріпити визначення «сільськогосподарської продукції» більш відповідне до прийнятого у ЄС та ввести визначення першої, подальшої (додаткової) стадії обробки, місце першого продажу сільськогосподарської продукції. Реалізація цих змін сприятиме гармонізації з нормами ЄС, підвищенню правової визначеності в агросекторі та ефективному захисту прав споживачів.

Ключові слова: *сільськогосподарська продукція, споживач, споживчий договір, цивільне право, правове регулювання.*

Summary. *Introduction. This article examines the legal regulation of the term "agricultural product" in the context of consumer contracts. It highlights contradictions between Ukrainian national legislation and EU rules regarding the scope and characteristics of agricultural products, especially their processing and intended use. It is shown that unclear legal definitions hinder effective*

protection of consumers who purchase these products for personal use. Different laws apply inconsistent approaches to the list of goods and lack definitions for "primary processing" and "additional processing".

Aim. To clarify the meaning and content of the category "agricultural product", identify regulatory gaps, and justify proposals for a unified definition for use in civil and consumer law.

Materials and methods. The study uses provisions of the Civil and Tax Codes, the Laws of Ukraine "On Consumer Protection" and "On Food Safety and Quality", and the EU Association Agreement. Comparative-legal, logical-legal, and formal-dogmatic methods are applied, alongside a review of scholarly approaches.

Results. Ukrainian laws define "agricultural product" too broadly, while the EU focuses on raw products and first-stage processed goods closest to the point of first sale. This discrepancy can lead to disputes over key contract terms in sale and contracting agreements for agricultural products, especially in export operations.

Discussion. It is proposed to adopt an EU-aligned definition of "agricultural product" and introduce clear terms for primary and additional processing stages and the point of first sale. Implementing these changes will help harmonize Ukrainian law with EU standards, increase legal certainty in the agricultural sector, and improve consumer protection.

Key words: *agricultural product, consumer, consumer contract, civil law, legal regulation.*

Постановка проблеми. Вплив правових норм на ті чи інші відносини часто пов'язаний з відповідністю елементів (суб'єктів та об'єктів) основоположним правовим категоріям, в тому числі загальноприйнятим у світовій юридичній практиці. На сьогодні поняття «сільськогосподарська продукція» відповідно до законодавства України включає широкий перелік харчових товарів, насіння, технічні культури, шкіру, кормові жири та багато іншого. Водночас профільне законодавство із захисту прав споживачів застосовує до «сільгосппродукції» гарантії якості, безпеки і вимоги з інформування та маркування незалежно від її призначення, що може створювати колізії при укладенні та виконанні споживчих договорів купівлі-продажу. Оскільки немає чіткого розмежування між продуктами для особистого споживання і матеріалами призначеними для переробки або подальшого використання, сирої продукції і продуктів первинної та вторинної переробки, це може призводити до розбіжностей та неоднакового застосування норм законодавства при розгляді спорів споживачів з виробниками та продавцями за гарантіями передбаченими Законом України «Про захист прав споживачів». З підписанням Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати національні технічні регламенти та стандарти якості сільськогосподарської продукції з європейськими вимогами, що відображено у поглибленій та всеосяжній частині угоди (DCFTA). Також слід зазначити, що в Україні розпочато процес рекодифікації Цивільного кодексу, у межах якого, для забезпечення захисту прав споживачів, вкрай важливо детально дослідити сутність і призначення поняття «сільськогосподарська продукція», аби закріпити його чітке визначення з урахуванням практики Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження поняття «сільськогосподарська продукція» та його застосування в договорах купівлі-продажу зробили вітчизняні науковці О.М. Батигіна, яка висвітлила проблеми об'єктності агропродукції в обігу, М.М. Чабаненко, який аналізував порівняльні підходи українського та європейського права до визначення «сільськогосподарської продукції», а В.М. Єрмоленко — суперечності між дефініціями «сировини» та «продукту первинної переробки», В.Ю. Уркевич — на біологічних ознаках продукції, а В.І. Федорович дослідив вплив термінів «готовий продукт» та «сировина».

У частині договорів купівлі-продажу різні аспекти аналізували М.О. Резникова та А.К. Чепеленко — правові засади укладення та зміни умов договору, а О.В. Мороз порівняльно дослідила договір контрактації як специфічну форму продажу майбутньої продукції.

Водночас у науковій літературі відсутні праці, що досліджують розбіжності у застосуванні поняття «сільськогосподарська продукція» в контексті споживчих договорів, зокрема договору купівлі-продажу, що підкреслює нагальну потребу у подальшому вивченні цієї проблематики.

Метою статті є з'ясування змісту поняття, формулювання визначення цивільно-правової категорії «сільськогосподарська продукція», з'ясування питань, що потребують подальших досліджень при захисті прав споживачів, які придбавають таку продукцію (товари), зокрема визначені законодавством ЄС поняття «першої стадії обробки», «місце першого продажу».

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення регулювання поняття «сільськогосподарська продукція» та його стадій обробки (Закони України «Про Митний тариф України» від 19.10.2022 № 2697-IX, «Податковий кодекс України» від 02.12.2010 № 2755-VI, «Про захист прав споживачів» від 01.12.2005 № 3161-IV, «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 06.09.2005 № 2809-IV, «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 № 771/97-ВР, «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, Угоди про сільське господарство від 15.04.1994 та про асоціацію між Україною та ЄС від 27.06.2014, Наказ Мінекономіки від 12.04.2021

№ 743); 2) праці вітчизняних авторів (О. М. Батигіна, М. М. Чабаненко, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович та ін.), що досліджують правові дефініції та стадії обробки агропродукції.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: порівняльно-правовий та логіко-юридичний (для характеристики й зіставлення національних і європейських дефініцій «сільськогосподарської продукції» і стадій її обробки); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови уніфікованої схеми визначення та класифікації стадій обробки); логічного узагальнення результатів (для формулювання висновків і рекомендацій щодо гармонізації законодавства).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України визначення «сільськогосподарської продукції» закріплено в декількох нормативних актах, кожен із яких розкриває це поняття з різних ракурсів. Наразі усі товари, незалежно від країни походження, підлягають класифікації, тобто визначаються коди відповідно до класів угрупувань товарів, зазначених в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі — УКТ ЗЕД), які визначені у Законі України «Про Митний тариф України» [1]. Зміст визначених груп сільськогосподарської продукції наведено в додатку до Закону України від 19.10.2022 № 2697-IX «Про Митний тариф України» [1].

В податковому законодавстві поняття «сільськогосподарська продукція» визначається через зміст товарних груп 1–24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), за винятком підакцизних товарів, окрім первинних виноматеріалів, як зазначено в п. 14.1.33 ст. 14 Податкового кодексу України [2]. Аналогічне визначення закріплено в статті 1 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» № 1561-VI від 25 червня 2009 року [3], що свідчить про одноманітність підходу до осмислення терміну шляхом перерахування товарних груп. В ст. 1 Закону України редакції від 06.09.2005 р. № 2809-IV «Про безпечність та якість харчових продуктів», яка на сьогодні втратила чинність, зазначено, що сільськогосподарська продукція це сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, що призначені для споживання людиною у сирому або переробленому стані як інгредієнти для їжі [4]. Однак в чинній редакції Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» відсутнє таке визначення і замість нього окреслені такі терміни як «харчовий продукт», «первинна продукція», «первинне виробництво», «переробка», «перероблений харчовий продукт», «неперероблений харчовий продукт» [5]. При цьому варто зазначити, що до поняття «неперероблений харчовий продукт» належать не лише сирі продукти, а й ті, що пройшли механічні чи фізичні операції та/або зміну температурного режиму. Однак визначення саме харчового продукту містить у собі розширений перелік їх стану, а саме за його змістом харчовий продукт може бути переробленим, частково переробленим або непереробленим, при цьому визначення частково переробленого харчового продукту зазначений закон не містить, що створює певний дисонанс при розгляді цих понять. Окрім того, існують ризики для споживача при захисті його прав у разі купівлі таких непридатний харчових продуктів без належної обробки, оскільки виникає колізія через те, що непридатний харчовий продукт за вказаним законом не має шкідливого впливу на здоров'я людини, що є спірним питанням. Також зазначено, що непридатний харчовий товар все ж таки становить низький ризик для здоров'я людини, не має допускатися до продажу та підлягає утилізації власником без контролю державного інспектора, проте ці умови не завжди виконується на практиці.

Додатково, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24 червня 2004 року уточнює, що сільськогосподарською продукцією вважаються товари з груп 1–24 УКТЗЕД, якщо вони вирощені, відгодовані, виловлені, зібрані, виготовлені або перероблені безпосередньо виробником, або придбані чи вироблені на власних чи орендованих потужностях того ж виробника [6]. Таким чином можна відслідкувати зміну підходів у визначенні термінології від перебору товарних груп УКТ ЗЕД до ланцюжку у спеціалізованому законі — від виробника до прямого виготовлення, а в подальшому його продовження до продажу чи переробки. Однак, при наявності спеціалізованого закону, яким регулюються харчові продукти призначені для споживання людиною у сфері продукції, яка лежить поза його межами правове регулювання потребує детального перегляду та уніфікації термінів.

В цьому відношенні слід зазначити, що договір купівлі-продажу, який укладається між кінцевим споживачем та продавцем або виробником є одним із основних видів споживчого договору, однак для здійснення захисту прав споживача при купівлі сільськогосподарської продукції необхідно розуміти від чого відштовхуватися, які саме норми були порушені і у зв'язку з чим. Згідно з статтею 656 Цивільного кодексу України, предметом договору купівлі-продажу може бути будь-яка річ, у тому числі та, яка буде створена або набута в майбутньому [7]. Це положення дозволяє укладати договори не лише щодо наявної сільськогосподарської продукції, але й щодо майбутнього врожаю чи продукції, яка ще буде виготовлена. Особливості сільськогосподарської продукції, такі як сезонність, обмежений термін придатності, необхідність спеціальних умов зберігання та транспортування, вимагають включення до договору купівлі-продажу спеціальних умов щодо строків виконання, способів доставки, зобов'язань щодо збереження якості та відповідності санітарно-гігієнічним вимогам. Ці аспекти детально аналі-

зуються в науковій літературі, зокрема в роботах, присвячених правовим аспектам договору купівлі-продажу [8, 9]. Крім того, у сфері сільського господарства широко застосовується договір контрактації, який є різновидом договору купівлі-продажу та має свої специфічні риси. Згідно зі статтею 713 Цивільного кодексу України, до договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом [10]. Згідно з дослідженням О. Мороз предметом договору контрактації є виробництво сільськогосподарської продукція, яка вирощується, виробляється або переробляється виробником та її передача заготівельнику у майбутньому [11]. Тобто предметом такого договору є певна сукупність дій, що спрямовані на виконання його мети. При цьому Х. Марич зазначає, що об'єктом договору контрактації є вироблена (вирощена) стороною договору (виробником) сільськогосподарська продукція у майбутньому, як в сирому вигляді, так і така, що пройшла первинну обробку [12]. Таким чином, можна визначити, що при укладенні договорів контрактації об'єктом договору є сільськогосподарська продукція у сирому вигляді та продукція первинної обробки, однак у законодавстві України відсутнє визначення вторинної (додаткової) обробки такої продукції (наприклад виготовлення готових харчових продуктів, консервування, випікання тощо), що потребує уніфікації подібних термінів пристосовних для використання в цивільному законодавстві.

У новій редакції Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» № 771/97-ВР від 23 грудня 1997 року термін «сільськогосподарська продукція» був замінений на поняття «первинна продукція», що включає продукти сільськогосподарського первинного виробництва, такі як рослинництво, тваринництво, рибальство та мисливство [13].

Прийнятими в подальшому вимогами до специфікацій товарів із географічними зазначеннями та до процедури їх погодження затвердженими наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 12.04.2021 р. № 743 надається визначення сільськогосподарської продукції як сільськогосподарських продуктів тваринного або рослинного походження, що підпадають під визначення груп 1–24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», за виключенням товарної підпозиції 2201 10, товарних позицій 2204, 2205, 2207, 2208 групи 22 розділу IV, а також товари, що визначені в підпунктах 12–14 пункту 1 Вимог до специфікацій товарів із географічними зазначеннями та до процедури їх погодження [14]. Таким чином, до змісту поняття сільськогосподарської продукції крім кодів УКТ ЗЕД додаються товари визначених груп з географічним зазначенням.

Сукупність продукції (товарів) за різними нормативно-правовими актами України, що визначають поняття «сільськогосподарська продукція» є відмінним від прийнятої у ЄС термінології. Як зазначає М. М. Чабаненко відповідно до п. 1 ст. 32 Договору про заснування Європейського Союзу «до сільськогосподарської продукції належить продукція рослинницької, тваринницької, рибної галузей, а також продукти першої стадії переробки, безпосередньо пов'язані з такою продукцією» [15]. Слід підкреслити, що в цьому документі прямо передбачено першу стадію обробки, як дозволену для того аби така продукція відповідала поняттю сільськогосподарської на відміну від українського законотворця, який у відношенні до харчових продуктів здійснює розподіл усієї продукції як переробленої або непереробленої, а щодо саме сільськогосподарської продукції не встановлює подібних термінів взагалі.

Таким чином законодавчі практики ЄС обмежили обсяг поняття до готових видів сільськогосподарської продукції — сирої продукції та виключно продукції на першій стадії обробки. Важливо зазначити, що при цьому відповідна продукція належить до сільськогосподарської виключно у випадках, якщо вона вирощується, відгодовується, виловлюється, збирається, виготовляється, виробляється, переробляється безпосередньо їх виробником. Такий підхід цілком узгоджується з вимогами Угоди про сільське господарство, в якій зазначено, що «основний сільськогосподарський товар» визначається як товар, якомога ближчий до пункту першого продажу [16]. На відміну від такого підходу в українському законодавстві сільськогосподарською продукцією вважаються групи 1–24 УКТ ЗЕД, якщо вирощені, відгодовані, виловлені, зібрані, виготовлені або перероблені безпосередньо виробником, або придбані чи вироблені на власних чи орендованих потужностях того ж виробника без прив'язки до того, чи призначені вони для першого продажу чи подальшої переробки.

Зважаючи також на те, що Угода про асоціацію України з ЄС зобов'язує Україну здійснювати заходи, спрямовані, зокрема, на гармонізацію національного законодавства із правом ЄС у сфері сільськогосподарського виробництва [17], зростання експорту такої продукції та скасування Господарського кодексу України впровадження дефініції до цивільного законодавства є вкрай обґрунтованим.

Отже, в законодавстві України застосовують різні за змістом поняття «сільськогосподарська продукція». При цьому у більшості вищевказаних нормативно-правових актах вказується, що визначення сільськогосподарської продукції вживається лише для цілей відповідного закону. Проте у суспільних відносинах в контексті захисту прав споживачів, які гарантовані Конституцією та профільним законодавством, використання цього терміну має містити зміст такої продукції (товарів) не лише з точки зору переліку товарних груп, а й з огляду на його специфічність та особливі вимоги до виробництва, транспортування та зберігання.

З точки зору науковців, що досліджували питання визначення дефініції «сільськогосподарська продукція» також можна побачити розбіжності, щодо сутності та змісту поняття.

Як зазначає В.М. Єрмоленко вся сира продукція культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержувана від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником є сільськогосподарською продукцією [18]. На думку вченого, будь-які вироби, отримані в результаті переробки сільськогосподарської сировини на підприємствах харчової чи переробної промисловості, незалежно від ступеня їх технологічної обробки також слід визнавати сільськогосподарською продукцією. [19]. З огляду на визначення такої продукції у законодавстві ЄС така позиція не співпадає із загальноприйнятою, та викликає питання щодо різниці у термінах «сільськогосподарська продукція» і «харчовий продукт» чи «готовий харчовий продукт».

В.Ю. Уркевич визначає сільськогосподарську продукцію (щоправда, як об'єкт аграрних правовідносин) як продукцію (рослинницьку, тваринницьку та рибницьку), що виробляється (вирощується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) від живих біологічних організмів [20].

На переконання В.І. Федоровича сільськогосподарська продукція є продуктом харчування, готовим до безпосереднього вживання, так і незамінною сировиною для промисловості. Особливість такої продукції, на переконання вченого, полягає в нетривалості її збереження, що зумовлює необхідність застосування спеціальних режимів збирання, зберігання й доставки до споживача [21]. В контексті захисту прав споживачів, споживачем виступає фізична особа, яка не використовує сировину для переробки, тому нормативно-правове регулювання щодо сільськогосподарської продукції призначеної для безпосереднього споживання, має відповідати як вимогам безпеки та інформації згідно із Законом України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [22], підпадати під загальні засади Закону України «Про захист прав споживачів», що гарантують право на якість і безпечність товару [23], так і відповідати спеціальному законодавству, що регулює виробництво та обіг цієї продукції, наприклад Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [24], який встановлює особливості встановлює особливості методів вирощування та переробки органічної продукції, вимоги до її сертифікації, маркування й прослідковуваності, а також порядок державного контролю за дотриманням стандартів органічного виробництва.

Поділ сільськогосподарських товарів за дослідженням О.М. Батиґіної, на «продукцію», «сировину» чи «продовольство» штучний, оскільки один і той самий об'єкт в різних обставинах може виконувати будь-яку з цих функцій. Натомість вона пропонує багаторівневу класифікацію за економічними ознаками (засіб виробництва або предмет споживання), матеріальною сутністю (фізична річ чи спосіб гарантування нематеріального блага — права на безпечне харчування), правовим режимом (рухома чи нерухома), ступенем свободи обігу (вільна, обмежена або вилучена з обігу), подільністю (подільна чи неподільна), а також за складністю (проста чи складна) і видовою визначеністю (індивідуально чи родово означена) [25]. Такий підхід відображає різноманітність статусів і призначень аграрних товарів у сучасному економічному середовищі та може бути теоретичною основою для обґрунтування прийняття терміну, який достовірно описав би об'єкт споживчого договору купівлі сільськогосподарської продукції з урахуванням гармонізації з правом ЄС.

Як наслідок відсутність єдиного підходу до визначення «сільськогосподарської продукції» та похідних від нього термінів зумовлено різними законодавчими та науковими концепціями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз свідчить про наявність суттєвих прогалин у правовому регулюванні цивільно-правового захисту прав споживачів у сфері купівлі сільськогосподарської продукції. Зокрема, відсутність визначення поняття «сільськогосподарська продукція» у законодавстві ускладнює правозастосування та створює передумови для неоднозначного тлумачення умов споживчих договорів. Це, своєю чергою, може призводити до порушення прав і законних інтересів споживачів, які часто перебувають у менш вигідному становищі порівняно з виробником або продавцем.

Крім того, чинне законодавство не містить визначення первинної та подальшої (додаткової) переробки сільськогосподарської продукції, що створює потенційні ризики для споживача.

Таким чином, дослідження поняття сільськогосподарської продукції та пов'язаних з ним дефініцій має важливе науково-практичне значення. Удосконалення правового регулювання в цій сфері сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та ефективному захисту прав споживачів. Зокрема, необхідно розробити та закріпити у цивільному законодавстві чітке визначення поняття «сільськогосподарська продукція», що буде прийнятним з огляду на підходи Європейського Союзу.

Література

1. Про Митний тариф України : Закон України від 19.10.2022 № 2697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20 (дата звернення: 21.05.2025).

2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 21.05.2025).

3. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17 (дата звернення: 21.05.2025).

4. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 06.09.2005 № 2809-IV (втратив чинність).

5. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 19. Ст. 98.

6. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15 (дата звернення: 21.05.2025).

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (ст. 656). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15 (дата звернення: 21.05.2025).

8. Мороз О. В. Проблемні аспекти предмета цивільно-правового договору. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці О. А. Пушкіна* (м. Харків, 21 трав. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2021. С. 171–174.

9. Резникова М. О., Чепеленко А. К. Договір купівлі-продажу: правові аспекти. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 129–133. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282212/276398 (дата звернення: 21.05.2025).

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (ст. 713). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 21.05.2025).

11. Мороз О. В. Предмет договору контрактації сільськогосподарської продукції. *Право та інновації*. 2018. № 2. С. 87–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2018_2_15 (дата звернення: 21.05.2025).

12. Марич Х. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 3. С. 87–92.

13. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 19. Ст. 98.

14. Про затвердження Вимог до специфікацій товарів із географічними зазначеннями та процедури їх погодження: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 12.04.2021 № 743. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-21 (дата звернення: 21.05.2025).

15. Чабаненко М. М. Сільськогосподарська продукція як категорія аграрного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2014_197(2)__11 (дата звернення: 21.05.2025).

16. Угода про сільське господарство: міжнародний документ від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005 (дата звернення: 21.05.2025).

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 21.05.2025).

18. Єрмоленко В. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 6. С. 58–62.

19. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.06. Х., 2008. 35 с.

20. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.06. Х., 2007. 411 с.

21. Федорович В. І. Про співвідношення земельного та аграрного права. *Стан та перспективи розвитку аграрного права: матер. міжнар. наук.-теор. конф., присвяч. 80-річчю В. З. Янчука* (м. Київ, 26–27 трав. 2005 р.) / за ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. К.: Магістр — XXI ст., 2005. С. 189–193.

22. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 06.12.2018 № 2639-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19 (дата звернення: 21.05.2025).

23. Про захист прав споживачів : Закон України від 01.12.2005 № 3161-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 21.05.2025).

24. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018. *Голос України.* 2018. № 140–141 від 01.08.2018 р.

25. Батигіна О. М. Сільськогосподарська продукція як об'єкт обігу на аграрному ринку. *Підприємництво, господарство і право.* 2011. № 2. С. 38–41.

References

1. On the Customs Tariff of Ukraine: Law of Ukraine of 19 October 2022 No. 2697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20 [in Ukrainian].

2. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of 2 December 2010 No. 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 [in Ukrainian].

3. On Wholesale Markets of Agricultural Products: Law of Ukraine of 25 June 2009 No. 1561-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17 [in Ukrainian].

4. On Food Safety and Quality: Law of Ukraine of 6 September 2005 No. 2809-IV (ceased to have effect) [in Ukrainian].

5. On the Basic Principles and Requirements for the Safety and Quality of Food Products: Law of Ukraine of 23 December 1997 No. 771/97-VR. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No. 19. Art. 98 [in Ukrainian].

6. On State Support of Agriculture of Ukraine: Law of Ukraine of 24 June 2004 No. 1877-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15 [in Ukrainian].

7. Civil Code of Ukraine of 16 January 2003 No. 435-IV (Art. 656). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].

8. Moroz, O.V. "Problematic Aspects of the Subject Matter of a Civil Law Contract". *Problems of Civil Law and Procedure: Theses of Participants in the Scientific-Practical Conference Dedicated to the 96th Anniversary of Oleksandr A. Pushkin* (Kharkiv, 21 May 2021) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Kharkiv National University of Internal Affairs; Kharkiv Regional Branch of the All-Ukrainian Public Organization "Association of Civilists of Ukraine". Kharkiv: KhNUVS, 2021. Pp. 171–174 [in Ukrainian].

9. Reznikova, M. O., Chepelenko, A. K. "Contract of Sale: Legal Aspects". *Analytical-Comparative Jurisprudence*. 2023. No. 2. Pp. 129–133. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282212/276398 [in Ukrainian].

10. Civil Code of Ukraine of 16 January 2003 No. 435-IV (Art. 713). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].

11. Moroz, O.V. "Subject Matter of the Contracting Agreement for Agricultural Products". *Law and Innovations*. 2018. No. 2. Pp. 87–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2018_2_15 [in Ukrainian].

12. Marych, Kh. "Contracting Agreement for Agricultural Products". *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2016. No. 3. Pp. 87–92 [in Ukrainian].

13. On the Basic Principles and Requirements for the Safety and Quality of Food Products: Law of Ukraine of 23 December 1997 No. 771/97-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1998. No. 19. Art. 98 [in Ukrainian].

14. On Approval of the Requirements for Specifications of Goods with Geographical Indications and the Procedure for Their Approval: Order of the Ministry of Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine of 12 April 2021 No. 743. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-21 [in Ukrainian].

15. Chabanenko, M.M. "Agricultural Products as a Category of Agricultural Law of Ukraine". *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Law*. 2014. Issue 197(2). Pp. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_prav_2014_197(2)__11 [in Ukrainian].

16. Agreement on Agriculture: International document of 15 April 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005 [in Ukrainian].

17. Association Agreement between Ukraine, of the One Part, and the European Union, European Atomic Energy Community, and Their Member States, of the Other Part: international document of 27 June 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

18. Yermolenko, V. "Agricultural Products as an Agrarian-Legal Category". *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2006. No. 6. Pp. 58–62 [in Ukrainian].

19. Yermolenko, V.M. Agrarian Property Relations of Private Agricultural Enterprises in Ukraine: Abstract of Doctoral Dissertation in Law: speciality 12.00.06. Kharkiv, 2008. 35 pp [in Ukrainian].

20. Urkevych, V.Yu. Agrarian Legal Relations in Ukraine: Doctoral Dissertation in Law: speciality 12.00.06 / V. Yu. Urkevych. Kharkiv, 2007. 411 pp. [in Ukrainian].

21. Fedorovych, V.I. "On the Relationship between Land Law and Agricultural Law". State and Perspectives of Agricultural Law Development: Proceedings of the International Theoretical Conference Dedicated to the 80th Anniversary of V.Z. Yanchuk (Kyiv, 26–27 May 2005) / edited by V.M. Yermolenko, V.I. Kuryla. Kyiv: Magistr-XXI St., 2005. Pp. 189–193 [in Ukrainian].

22. On Information for Consumers on Food Products: Law of Ukraine of 6 December 2018 No. 2639-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639–19 [in Ukrainian].

23. On Consumer Protection: Law of Ukraine of 1 December 2005 No. 3161-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 [in Ukrainian].

24. On the Basic Principles and Requirements for Organic Production, Circulation and Labeling of Organic Products: Law of Ukraine of 10 July 2018. Holos Ukrainy. 2018. No. 140–141 of 1 August 2018 [in Ukrainian].

25. Batygina, O.M. "Agricultural Products as an Object of Circulation in the Agrarian Market". *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2011. No. 2. Pp. 38–41 [in Ukrainian].

УДК 343.37:343.9(4:477)

Березняк Василь Сергійович
доктор юридичних наук, старший науковий завідувач,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Berezniak Vasyl
doctor of Laws, Senior Scientific Head,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dniprovsky State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-5690-4736

Миргородська Каріна Миколаївна
курсант Факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Myrhorodska Karina
Cadet of specialist training faculty for the bodies of
pre-trial investigation of the National Police of Ukraine
Dniprovsky State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0002-6006-0403

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10953

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

CRIMINAL LIABILITY FOR SMUGGLING IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES: COMPARATIVE ANALYSIS

Анотація. *У статті проведено компаративістський аналіз кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні та європейських країнах. Досліджено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), зокрема запровадження нових статей щодо контрабанди товарів і підакцизних товарів, а також їхню відповідність європейським підходам до криміналізації контрабанди. Проаналізовано правові традиції, сучасні виклики та ефективність кримінально-правового механізму протидії контрабанді в Україні порівняно із законодавством країн ЄС. Виявлено проблеми диференціації кримінальної відповідальності, зокрема щодо критеріїв суспільної небезпеки та вартісних показників контрабандних предметів. Запропоновано вдосконалення українського законодавства з урахуванням позитивного європейського досвіду та наукових рекомендацій.*

Вступ. Контрабанда як суспільно небезпечне діяння є одним із ключових викликів для економічної безпеки держави, порушенням митного порядку та джерелом значних втрат бюджету. У зв'язку з посиленням транснаціонального характеру злочинності, зростанням обсягів незаконного переміщення товарів і активною інтеграцією України у європейський правовий простір особливого значення набуває переосмислення національного підходу до кримінальної відповідальності за контрабанду. Водночас практика зарубіжних країн Європи демонструє різноманітність моделей кримінально-правового реагування на ці правопорушення – від суворої репресії до адміністративної декриміналізації. З огляду на це, актуальним постає компаративістське дослідження кримінально-правових засад протидії контрабанді в Україні та країнах Європейського Союзу. Таке дослідження дає змогу не лише виявити сильні та слабкі сторони національного регулювання, а й визначити напрями його подальшого вдосконалення з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Мета. Метою дослідження є здійснення порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні та країнах Європейського Союзу з метою виявлення спільних рис, відмінностей, а також визначення перспектив удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням ефективних зарубіжних практик.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання кримінальної відповідальності за контрабанду; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної відповідальності за контрабанду.

У процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: діалектичний метод – для розкриття правової природи контрабанди як кримінально караного діяння; формально-юридичний метод – для аналізу нормативно-правових актів України та європейських держав; порівняльно-правовий метод – для виявлення відмінностей і спільних рис у регулюванні кримінальної відповідальності за контрабанду; системно-структурний метод – для встановлення взаємозв'язків між нормами, що регламентують відповідальність за контрабанду в різних правових системах; а також емпіричні методи аналізу статистичних даних – з метою обґрунтування практичної значущості дослідження.

Результати. У науковій статті розкрито основні підходи до криміналізації контрабанди в Україні та державах Європейського Союзу, проаналізовано законодавче визначення складу відповідного кримінального правопорушення, межі кримінальної відповідальності, а також особливості кваліфікуючих ознак. Установлено, що в українському кримінальному праві спостерігається тенденція до розширення сфер криміналізації, тоді як у більшості європейських країн превалює диференційований підхід із перевагою адміністративної або фінансової відповідальності за нетяжкі правопорушення митного характеру. Виявлено суттєві відмінності у санкціях, підставах відповідальності та ролі судової практики в їх застосуванні. У результаті компаративного аналізу обґрунтовано доцільність удосконалення національного законодавства з урахуванням принципів пропорційності, ефективності та правової визначеності, що закріплені у європейських кримінально-правових системах.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на комплексному аналізі ефективності застосування кримінально-правових норм щодо контрабанди в Україні на практиці, з урахуванням статистичних даних, судової практики та міжнародного співробітництва в митній сфері. Доцільним видається також вивчення впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію вітчизняного кримінального законодавства у сфері боротьби з контрабандою, а також аналіз можливостей гармонізації українського права з правом ЄС у цій галузі.

Ключові слова: *контрабанда, кримінальна відповідальність, Кримінальний кодекс України, європейське законодавство, компаративістський аналіз, протидія контрабанді.*

Summary. *The article conducted a comparative analysis of criminal liability for smuggling in Ukraine and European countries. Amendments to the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine), including the introduction of new articles on smuggling of goods and excisable goods, as well as their compliance with European approaches to criminalization of smuggling were investigated. Legal traditions, current challenges and effectiveness of the criminal law mechanism of counter-bands in Ukraine compared to the legislation of EU countries are analyzed. Problems of differentiation of criminal liability, in particular regarding the criteria of public danger and cost indicators of smuggling subjects, have been identified. Improvement of Ukrainian legislation, taking into account positive European experience and scientific recommendations, is proposed.*

Introduction. Smuggling as a socially dangerous act is one of the key challenges for the economic security of the state, violation of customs order and a source of significant losses of budget. Due to the intensification of the transnational nature of crime, the increase in the volume of illegal movement of goods and the active integration of Ukraine into the European legal space, the rethinking of national approach to criminal liability for smuggling is of particular importance. At the same time, the practice of foreign countries in Europe demonstrates a variety of models of criminal response to these offenses-from strict repression to administrative decriminalization. In view of this, a comparative study of the criminal legal basis for counter-bands in Ukraine and European Union countries is relevant. Such research not only identifies the strengths and weaknesses of national regulation, but also determine the directions of its further improvement, taking into account positive foreign experience.

Purpose. The purpose of the study is to carry out a comparative legal analysis of criminal liability for smuggling in Ukraine and the countries of the European Union in order to identify common features, differences, as well as to determine the prospects for improving domestic legislation, taking into account effective foreign practices.

Materials and methods. Research materials are: 1) regulatory support for regulation of criminal liability for smuggling; 2) the works of domestic and foreign authors, who conduct their scientific and practical studies in the field of criminal liability for smuggling.

The following scientific methods were used in the course of the study: the dialectical method – to reveal the legal nature of smuggling as a criminal act; formal-legal method-for the analysis of normative legal acts of Ukraine and European states; comparative legal method-to identify differences and common features in regulating criminal liability for smuggling; system-structural method-to establish relationships between norms governing responsibility for smuggling in different legal systems; As well as empirical methods of analysis of statistics – in order to substantiate the practical significance of the study.

Results. The scientific article describes the basic approaches to the criminalization of smuggling in Ukraine and the countries of the European Union, analyzes the legislative definition of the composition of the relevant criminal offense, the limits of criminal liability, as well as the peculiarities of qualifying features. It is established that in Ukrainian criminal law there is a tendency to expand the spheres of criminalization, while in most European countries prevails a differentiated approach with an advantage of administrative or financial liability for non -customs offenses. Significant differences in sanctions, grounds for responsibility and the role of jurisprudence in their application have been revealed. The comparative analysis substantiates

the expediency of improving national legislation, taking into account the principles of proportionality, effectiveness and legal certainty, which are enshrined in European criminal systems.

Discussion. Further scientific research proposes to focus on a comprehensive analysis of the effectiveness of the application of criminal law rules on smuggling in Ukraine in practice, taking into account statistics, jurisprudence and international cooperation in the customs sphere. It is also advisable to study the impact of European integration processes on the transformation of domestic criminal legislation in the field of combating smuggling, as well as an analysis of the possibilities of harmonization of Ukrainian law with EU law in this field.

Key words: *analysis, accounting, costs of remuneration of employees, labor costs, costs of social benefits, management accounting.*

Постановка проблеми. Проблематика кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні залишається однією з найактуальніших у сфері кримінального права. Прийняття 9 грудня 2023 року Закону України № 3513-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» стало важливим кроком у напрямку посилення кримінально-правової протидії контрабандній діяльності. Водночас законодавчі новели викликали активні дискусії в юридичному середовищі, пов'язані з доцільністю рекриміналізації «товарної» контрабанди, ефективністю запропонованої моделі та відповідністю європейським стандартам.

Актуальність цієї проблеми зумовлена кількома чинниками. По-перше, контрабанда залишається однією з найпоширеніших форм економічних кримінальних правопорушень, що завдає значних збитків державному бюджету та сприяє розвитку тіньової економіки. По-друге, питання правової кваліфікації та диференціації кримінальної відповідальності за різні види контрабанди (звичайних товарів, підакцизних товарів, предметів, вилучених або обмежених у цивільному обігу) потребує подальшого вдосконалення. По-третє, наявність розбіжностей у законодавчих підходах різних європейських країн до криміналізації контрабанди вимагає проведення компаративістського аналізу для врахування кращих практик та адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів.

З огляду на це, постає необхідність комплексного дослідження правових аспектів кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні та країнах Європи, аналізу їхньої ефективності, відповідності принципам справедливості, пропорційності та правової визначеності. Особливу увагу слід приділити питанням диференціації складів кримінальних правопорушень, кваліфікуючих ознак і санкцій, що застосовуються до різних видів контрабанди, а також виявленню недоліків і прогалин у чинному законодавстві України з метою його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення проблематики криміналізації контрабанди зробили такі науковці, як О.О. Дудоров [1; 6], Р.О. Мовчан [3], Ю.Ю. Забуга [4], Т.О. Михайліченко [4], Ю.В. Гродецький [5], Є.С. Назимко [8], Ю.О. Данилевська [8], Т.І. Пономарьова [8] та інші. Їхні роботи присвячені питанням удосконалення кримінального законодавства України, аналізу законодавчих новел і критичному осмисленню підходів до протидії контрабанді як на національному, так і на міжнародному рівні. Дослідження цих авторів стали важливою теоретичною основою для подальшого наукового осмислення проблеми та вироблення пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики.

Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні та країнах Європи, виявлення спільних і відмінних підходів до криміналізації цього виду кримінальних правопорушень, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства на основі кращих європейських практик.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання кримінальної відповідальності за контрабанду; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині кримінальної відповідальності за контрабанду.

У процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: діалектичний метод — для розкриття правової природи контрабанди як кримінально караного діяння; формально-юридичний метод — для аналізу нормативно-правових актів України та європейських держав; порівняльно-правовий метод — для виявлення відмінностей і спільних рис у регулюванні кримінальної відповідальності за контрабанду; системно-структурний метод — для встановлення взаємозв'язків між нормами, що регламентують відповідальність за контрабанду в різних правових системах; а також емпіричні методи аналізу статистичних даних — з метою обґрунтування практичної значущості дослідження.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Закону України № 3513-IX від 9 грудня 2023 року стало важливою подією у сфері вдосконалення кримінально-правової політики, зокрема щодо протидії контрабанді товарів. Внаслідок набрання чинності цим нормативно-правовим актом відбулося не лише відновлення кримінальної відповідальності за так звану «товарну» контрабанду, згадану в його назві, але й запровадження низки супутніх змін до КК України, спрямованих на удосконалення механізму кримінально-правової протидії контрабанді в Україні.

Зокрема, включення до КК України нової статті 201-3 «Контрабанда товарів» (що відповідало положенням первісної редакції законопроєкту № 5420) стало лише частиною внесених змін. Крім того, було запроваджено статтю 201-4 «Контрабанда підакцизних товарів», яка передбачає, з одного боку, знижені криміноутворюючі та кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, а з іншого — більш суворі санкції (у всіх трьох її частинах) порівняно з покараннями, встановленими за контрабанду інших товарів.

Варто зауважити, що як на етапі обговорення «президентського» законопроєкту № 5420, який у підсумку було прийнято як Закон України від 9 грудня 2023 р., так і після набрання ним чинності, в юридичному середовищі тривають активні дискусії. Вони стосуються як доцільності рекриміналізації «товарної» контрабанди в цілому, так і ефективності запропонованої цим законом моделі кримінально-правової протидії контрабанді.

У процесі пошуку відповідей на поставлені питання автор цього дослідження здійснив порівняльно-правовий аналіз норм КК України та відповідних положень кримінального законодавства європейських країн, що регулюють питання контрабанди. Варто зазначити, що поширене твердження про відсутність кримінальної відповідальності за товарну контрабанду в державах Європейського Союзу і застосування виключно адміністративних, податкових, цивільних та економічних санкцій потребує уточнення. Законодавство деяких розвинених європейських країн містить положення про кримінальну відповідальність або за всі види товарної контрабанди (наприклад, ст. 289 КК Данії, ст. 337 КК Нідерландів), або за контрабанду окремих категорій товарів, як-от алкогольних напоїв (ст. 280 КК Сан-Марино).

У Федеративній Республіці Німеччина (ФРН) за порушення митного законодавства передбачено як адміністративну, так і кримінальну відповідальність, при цьому остання регламентується поза межами КК цієї держави. Відповідно до ст. 417 Кодексу про митниці Франції контрабандою визнається імпорт або експорт товарів поза межами митних установ, а також будь-яке порушення законодавчих або регламентних положень щодо зберігання чи перевезення товарів у митній зоні [1, с. 78].

Європейський досвід кримінально-правової боротьби з контрабандою не обмежується лише західноєвропейськими державами, які відіграли ключову роль у формуванні Європейського Союзу — як на етапі його заснування (від Римських договорів 1957 року), так і в процесі подальшого розширення. Важливим аспектом комплексного аналізу цієї проблематики є також досвід центральноєвропейських та балтійських країн, які, подібно до України, тривалий час перебували під впливом колишнього Радянського Союзу. Ці держави або вже інтегрувалися до ЄС, або активно декларують свої євроінтеграційні прагнення, що робить їхній досвід особливо цінним у контексті дослідження ефективних механізмів протидії контрабанді.

Очевидно, що, незважаючи на прагнення України досягти рівня розвитку першої з груп європейських країн, через подібність правових традицій і сучасних проблем (навіть без урахування триваючої війни з РФ), пов'язаних із переходом до ринкової економіки, а також через географічну близькість державних кордонів, що є надзвичайно важливим у контексті досліджуваної проблематики, наша держава передусім повинна орієнтуватися на досвід країн «другої» групи. Ці країни, як і Україна, стикаються з гострими викликами у сфері протидії контрабанді [5, с. 160].

Досвід цих держав є більш ніж показовим: у законодавстві майже кожної з них передбачена кримінальна відповідальність за «товарну» контрабанду. Йдеться, зокрема, про ст. 242 КК Болгарії, ст. 299 КК Польщі, ст. 230 КК Сербії, ст. 254 КК Словаччини, ст. 250 КК Словенії, ст. 462 КК Угорщини, статті 256–257 КК Хорватії, ст. 265 КК Чорногорії тощо. У ряді інших держав передбачена відповідальність не лише за товарну контрабанду, але й за ухилення від сплати ввізних платежів, незаконні операції з контрабандними товарами, митне шахрайство тощо (статті 391, 393 Пенітенціарного кодексу Естонії, статті 190, 190-1, 191 КК Латвії, статті 199, 199-1 КК Литви, статті 278, 278-a, 278-b КК Північної Македонії) [6, с. 200].

У кримінальному законодавстві деяких країн, зокрема Албанії та Фінляндії, передбачено окремі розділи в кримінальних кодексах, що регламентують кримінальну відповідальність за митні правопорушення. Подібний підхід реалізовано й у Карному казначейському кодексі Польщі, де спеціальний розділ присвячений злочинам і правопорушенням, пов'язаним із порушенням митного законодавства, зокрема митному шахрайству [2, с. 102–108].

Водночас слід зазначити, що за винятком Албанії та Фінляндії, законодавці інших проаналізованих європейських країн обмежилися у своїх кримінальних кодексах лише однією або максимум двох норм, присвячених контрабанді. Цей підхід різко контрастує з моделлю кримінально-правової протидії контрабанді, закріпленою Законом України від 9 грудня 2023 р. З набранням чинності цим нормативно-правовим актом до КК України було включено п'ять окремих статей, які регулюють відповідальність за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з його приховуванням різних категорій предметів: вилучених або обмежених у цивільному обігу, деревини, звичайних товарів, підакцизних товарів і наркотичних речовин (статті 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305) [7, с. 276].

Вважається, що основним критерієм суспільної небезпеки контрабанди будь-яких товарів (крім

предметів, вилучених або обмежених у цивільному обігу) є їхня вартість. Відтак, немає достатніх підстав вважати, що незаконне переміщення через митний кордон України, наприклад, тютюнових виробів є більш суспільно небезпечним, ніж контрабанда побутової техніки, сільськогосподарської продукції, брендового одягу чи взуття в аналогічних обсягах [1].

Цікаво, що окрім Албанії, жодна з інших проаналізованих європейських країн не передбачає окремої норми про контрабанду підакцизних товарів у своєму кримінальному законодавстві. Під час розгляду законопроєкту № 5420 було висловлено нерозуміння щодо ініціативи його розробників встановити в новій статті (аналог чинної ст. 201-4 КК України) нижчі вартісні показники значного (криміноутворювальна ознака) та великого розміру (кваліфікуюча ознака) предметів контрабанди — 50 і 400 неоподатковуваних мінімум доходів громадян та 100 і 600 неоподатковуваних мінімум доходів громадян відповідно [3].

Логічного пояснення тому, чому контрабанда побутової техніки, сільськогосподарської продукції тощо визнається кримінально протиправною лише при перевищенні вартості в 100 неоподатковуваних мінімум доходів громадян, тоді як для підакцизних товарів, як-от тютюнові вироби чи алкогольні напої, достатньо перевищення 50 неоподатковуваних мінімум доходів громадян, знайти не вдалося. Це питання залишається відкритим як для фахівців Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, так і для наукової спільноти [4].

Однак зазначені зауваження загалом залишилися без належної уваги, що призвело до збереження невиправданої диференціації криміноутворюючих і кваліфікуючих показників при ухваленні в другому читанні Закону від 9 грудня 2023 р. Ця різниця була суттєво збільшена: якщо в законопроєкті № 5420 вона становила 2 рази (100 і 50 неоподатковуваних мінімум доходів громадян) та 1,5 рази (600 і 400 неоподатковуваних мінімум доходів громадян), то на підставі ухваленого закону вона сягнула близько 7 разів. Зокрема, у ст. 201-3 КК України параметри значного та великого розміру закріплені на рівні 5 тис. і 10 тис. неоподатковуваних мінімум доходів громадян відповідно, тоді як у ст. 201-4 КК України аналогічні показники становлять лише 750 і 1,5 тис. неоподатковуваних мінімум доходів громадян відповідно [8, с. 289].

На нашу думку, доцільним виступає встановлення відповідальності за контрабанду всіх «спеціальних» предметів у межах однієї статті, розташованої безпосередньо після норми про товарну контрабанду (потенційно це мають бути оновлені ст. 201 і ст. 201-1 КК України). Успішним прикладом реалізації такого підходу є ст. 190-1 КК Латвії «Переміщення через державний кордон Латвійської Республіки товарів і речовин, обіг яких заборонений чи спеціально регламентується». У цій нормі передбачено відповідальність за контрабанду наркотичних речовин (узагальнюючий термін), радіоактивних і небезпечних речовин, вибухових речовин, зброї, боєприпасів та інших товарів (цінностей), що мають стратегічне значення. При цьому санкції, встановлені в кожній із трьох частин цієї статті, є значно суворішими порівняно з відповідними положеннями норми про «звичайну» контрабанду (ст. 190 КК Латвії).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений компаративний аналіз кримінальної відповідальності за контрабанду в Україні та країнах Європейського Союзу засвідчив наявність суттєвих концептуальних відмінностей у підходах до правового регулювання відповідальності за порушення митних правил. Українське законодавство характеризується жорсткою криміналізацією низки форм контрабанди, що не завжди узгоджується з принципами правової визначеності та пропорційності, властивими кримінальному праву країн ЄС. У європейській практиці переважає модульна система, в якій кримінально-правові заходи застосовуються переважно до діянь, що мають значну суспільну небезпеку, тоді як незначні порушення регулюються в межах адміністративної або фінансової відповідальності.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність удосконалення вітчизняної системи протидії контрабанді шляхом її гуманізації, диференціації санкцій залежно від ступеня тяжкості правопорушення та гармонізації із законодавством Європейського Союзу. Доцільним видається запровадження змішаних моделей відповідальності, що поєднують превентивну, адміністративну та кримінальну складові, а також посилення міждержавної співпраці в митній сфері.

У перспективі подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на оцінці ефективності існуючих кримінально-правових інструментів протидії контрабанді в Україні, дослідженні впливу судової практики на формування сталих підходів до кваліфікації таких правопорушень, а також вивченні можливостей гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу в контексті зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів та процесу євроінтеграції.

Література

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2021. Вип. 3. С. 75–94. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlduvs_2021_3_8 (дата звернення: 31.04.2025).

2. Карний казначейський кодекс Республіки Польща. Переклад / наук. ред. П. С. Берзін. Київ : Ваіте, 2015. 164 с.

3. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* 2023. Вип. 15. С. 264–277. URL: https://surl.li/qxgghn (дата звернення: 31.04.2025).

4. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Окремі аспекти реанімації товарної контрабанди. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування: матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Харків, 14 трав. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 87–90. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301462 (дата звернення: 31.04.2025).

5. Гродецький Ю. В. Перспективи криміналізації контрабанди товарів. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2021. № 1. С. 150–161. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/237373 (дата звернення: 31.04.2025).

6. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 1. С. 165–202. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/302903 (дата звернення: 31.04.2025).

7. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Контрабанда «по-новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 268–277. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/301462 (дата звернення: 31.04.2025).

8. Назимко Є. С., Данилевська Ю. О., Пономарьова Т. І. Рекриміналізація товарної контрабанди в світлі законодавчих ініціатив. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 285–290. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/302903 (дата звернення: 31.04.2025).

References

1. Dudorov O. O., Movchan R. O. (2021) Pro rekryminalizatsiiu tovarnoi kontrabandy v konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2021. Vyp. 3. S. 75–94 [in Ukrainian].

2. Karnyi kaznacheiskyi kodeks Respubliky Polshcha. (2015). Pereklad / nauk. red. P. S. Berzin. Kyiv: Vaite. 164 s. [in Ukrainian].

3. Movchan R. O. Kryminalna vidpovidalnist za kontrabandu “spetsialnykh” predmetiv (2023): zakonodavchi realii ta perspektyvy (na prykladi kontrabandy lisu). *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriia Pravo*. Vyp. 15. S. 264–277 [in Ukrainian].

4. Zabuha Yu. Yu., Mykhailichenko T. O. (2021). Okremi aspekty reanimatsii tovarnoi kontrabandy. *Suchasna doktryna kryminalnoho prava v pravovii systemi Ukrainy: poniattia, dzherela, znachennia, problemy formuvannia: materialy V mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kharkiv, 14 trav. 2021 r.). Kharkiv: Pravo. S. 87–90 [in Ukrainian].

5. Hrodetskyi Yu. V. (2021). Perspektyvy kryminalizatsii kontrabandy tovariv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1. S. 150–161 [in Ukrainian].

6. Dudorov O. O., Movchan R. O. (2024). Rekryminalizatsiia tovarnoi kontrabandy i suputni zakonodavchi novely: krytychnyi analiz. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1. S. 165–202. 294 [in Ukrainian].

7. Zabuha Yu. Yu., Mykhailichenko T. O. (2024) Kontrabanda “po-novomu” abo analiz ostannikh zakonodavchykh zmin. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia “Pravo”*. Vyp. 81. Ch. 2. S. 268–277 [in Ukrainian].

8. Nazymko Ye. S., Danylevska Yu. O., Ponomarova T. I. (2023) Rekryminalizatsiia tovarnoi kontrabandy v svitli zakonodavchykh initsiatyv. *Pravo ta derzhavne upravlinnia.* № 3. S. 285–290 [in Ukrainian].

УДК 343.2:342.9

Касапоглу Світлана Олександрівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
Kasapohlu Svitlana
Doctor of Law Sciences, Professor,
Professor of the Department of Public Law
Dnipro University of Technology
ORCID: 0000-0003-2887-6701

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11035

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ МІЖ АДМІНІСТРАТИВНОЮ ТА КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ: ДОКТРИНАЛЬНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

INSTITUTIONAL BOUNDARIES BETWEEN ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY: DOCTRINAL AND PROCEDURAL ASPECTS

Анотація. *Вступ. У сучасному правовому полі все частіше виникає потреба у чіткому доктринальному та процесуальному розмежуванні адміністративної та кримінальної відповідальності. У статті досліджується інституційна межа між адміністративною та кримінальною відповідальністю в контексті українського законодавства та практики правозастосування. Автор акцентує на складності розмежування цих двох форм юридичної відповідальності через їх схожість за рядом характеристик, що призводить до порушення принципу ne bis in idem, правової невизначеності та суперечливості судової практики.*

Мета. Метою роботи є комплексний аналіз інституційних меж між адміністративною та кримінальною відповідальністю в українському праві, з урахуванням сучасних доктринальних підходів і процесуальної практики. У межах статті пропонується з'ясувати: по-перше, теоретичну природу і критерії розмежування цих двох видів відповідальності; по-друге, виявити характерні проблеми, що виникають у зв'язку з переходом від адміністративного до кримінального провадження; і, по-третє, визначити перспективи вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері.

Матеріали і методи. Проаналізовано основні теоретичні підходи до співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності (ієрархічний, паралельний, функціонально-доктринальний) та міжнародні стандарти, зокрема практику ЄСПЛ (справи Engel v. the Netherlands, Zolotukhin v. Russia), які визначають кримінальний характер санкцій не за формальною класифікацією, а за змістом, тяжкістю та наслідками.

Результати. Автор звертає увагу на проблему використання адміністративних матеріалів у кримінальному провадженні без належного процесуального статусу особи, відсутності адвоката чи повідомлення про права. Окреслено загрози, пов'язані з відсутністю чіткої процедури трансформації провадження, і доведено, що така практика порушує принципи справедливого судочинства та права на захист. Особливий наголос зроблено на потребі встановлення єдиного алгоритму визнання адміністративних доказів допустимими, необхідності запровадження обов'язкової верифікації та інформування особи про зміну характеру провадження.

Перспективи. Запропоновано розроблення методичних рекомендацій Верховного Суду та створення Єдиного реєстру адміністративних проваджень для узгодження дій правоохоронних і контролюючих органів. Узагальнюючи результати дослідження, автор обґрунтовує необхідність комплексного вдосконалення законодавства України, включаючи зміни до КПК та КУпАП, спрямовані на закріплення спеціального статусу адміністративних матеріалів, чітких процесуальних гарантій та запобігання повторному переслідуванню. Такий підхід сприятиме дотриманню стандартів Європейської конвенції з прав людини, підвищить якість судового контролю та забезпечить справедливість у правозастосуванні.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, подвійне переслідування, ne bis in idem, допустимість доказів, процесуальні гарантії, перехід провадження, права особи, стандарти ЄСПЛ, судова практика.*

Summary. *Introduction. In the modern legal field, there is an increasing need for a clear doctrinal and procedural distinction between administrative and criminal liability. The article examines the institutional boundary between administrative and criminal liability in the context of Ukrainian legislation and law enforcement practice. The author emphasizes the complexity of distinguishing these two forms of legal liability due to their similarity in a number of characteristics, which leads to a violation of the ne bis in idem principle, legal uncertainty, and contradictory judicial practice.*

Purpose. The aim of the work is a comprehensive analysis of the institutional boundaries between administrative and criminal liability in Ukrainian law, taking into account modern doctrinal approaches and procedural practice. Within the framework of the article, it is proposed to clarify: first, the theoretical nature and criteria for distinguishing these two types of liability; secondly, to identify the characteristic problems arising in connection with the transition from administrative to criminal proceedings; and, thirdly, to determine the prospects for improving legislative regulation in this area.

Materials and methods. The main theoretical approaches to the correlation between administrative and criminal liability (hierarchical, parallel, functional-doctrinal) and international standards, in particular the practice of the ECHR (cases Engel v. the Netherlands, Zolotukhin v. Russia), which determine the criminal nature of sanctions not by formal classification, but by content, severity, and consequences, are analyzed.

Results. The author draws attention to the problem of using administrative materials in criminal proceedings without the proper procedural status of the person, the absence of a lawyer or a notice of rights. The threats associated with the lack of a clear procedure for the transformation of proceedings are outlined, and it is proven that such a practice violates the principles of fair trial and the right to defense. Particular emphasis is placed on the need to establish a single algorithm for recognizing administrative evidence as admissible, the need to introduce mandatory verification and informing the person about a change in the nature of the proceedings.

Discussion. It is proposed to develop methodological recommendations for the Supreme Court and create a Unified Register of Administrative Proceedings to coordinate the actions of law enforcement and regulatory bodies. Summarizing the results of the study, the author justifies the need for comprehensive improvement of Ukrainian legislation, including amendments to the CPC and the Code of Administrative Offenses, aimed at consolidating the special status of administrative materials, clear procedural guarantees, and preventing repeated prosecution. This approach will contribute to compliance with the standards of the European Convention on Human Rights, improve the quality of judicial review, and ensure fairness in law enforcement.

Key words: *administrative liability, criminal liability, double prosecution, ne bis in idem, admissibility of evidence, procedural safeguards, transition of proceedings, individual rights, ECtHR standards, judicial practice.*

Постановка проблеми. У сучасному правовому полі все частіше виникає потреба у чіткому доктринальному та процесуальному розмежуванні адміністративної та кримінальної відповідальності. Це зумовлено не лише схожістю певних складів правопорушень, а й змішаністю елементів провадження на практиці, коли одна й та сама поведінка особи може бути підставою для застосування як адміністративних, так і кримінально-правових санкцій. Відсутність чітко окреслених інституційних меж між зазначеними видами відповідальності породжує проблеми подвійного переслідування, процесуальної невизначеності та неоднакової судової практики. Особливої актуальності це питання набуває в контексті дотримання принципу ne bis in idem, а також забезпечення ефективного механізму захисту прав особи, щодо якої здійснюється провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності розглядали у своїх працях провідні українські науковці: Капліна О. [1], Петков В. [2], Погребняк С. [3], Піх Ю. [8], Омельченко О. [9], Рожнова О. [9], Наливайко О. [11], Фігурський В. [12], Пашинський В. [14]. Ці дослідники аналізували загальні та спеціальні засади юридичної відповідальності, принципи її реалізації та особливості правового статусу особи на різних етапах провадження. Їхні підходи мають значну цінність для формування адекватного нормативного регулювання в українській правовій системі.

Метою статті є комплексний аналіз інституційних меж між адміністративною та кримінальною відповідальністю в українському праві, з урахуванням сучасних доктринальних підходів і процесуальної практики. У межах статті пропонується з'ясувати: по-перше, теоретичну природу і критерії розмежування цих двох видів відповідальності; по-друге, виявити характерні проблеми, що виникають у зв'язку з переходом від адміністративного до кримінального провадження; і, по-третє, визначити перспективи вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері.

Матеріали і методи. Проаналізовано основні теоретичні підходи до співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності (ієрархічний, паралельний, функціонально-доктринальний) та міжнародні стандарти, зокрема практику ЄСПЛ (справи Engel v. the Netherlands, Zolotukhin v. Russia), які визначають кримінальний характер санкцій не за формальною класифікацією, а за змістом, тяжкістю та наслідками.

Виклад основного матеріалу. У науково-правовій доктрині питання співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності є одним із найбільш дискусійних, оскільки стосується основоположних принципів правового регулювання,

визначення природи державного примусу та гарантій прав особи [1, с. 224–225]. Традиційно адміністративна відповідальність розглядається як форма юридичної відповідальності, що не досягає рівня кримінальної репресії за ступенем обмеження прав особи та соціальної небезпеки діяння. Натомість кримінальна відповідальність є найсуворішим видом юридичної відповідальності, що застосовується за суспільно небезпечні діяння, які прямо передбачені в Кримінальному кодексі України [2, с. 48]. Попри це, в окремих випадках практичне розмежування цих інститутів стає ускладненим, особливо коли мова йде про дії, які можуть бути кваліфіковані як адміністративне правопорушення за одних умов і як злочин — за інших.

Теоретично виділяють кілька основних підходів до визначення співвідношення між адміністративною та кримінальною відповідальністю [3, с. 16–32]. Перший з них — субординаційний, згідно з яким адміністративна відповідальність є нижчим рівнем у загальній системі юридичної відповідальності, а кримінальна — вищим. Цей підхід заснований на ієрархії санкцій і передбачає, що адміністративні правопорушення мають менш виражену шкоду для суспільства, а тому підпорядковуються більш м'якому режиму правового регулювання. Другий — паралельний підхід, який трактує ці два інститути як самостійні, однак рівнозначні з погляду їх функціонального призначення. У цьому контексті акцент ставиться не на рівні репресивності, а на специфіці правових наслідків, процедур і суб'єктного складу. Третій — функціонально-доктринальний підхід, що ґрунтується на аналізі цілей обох видів відповідальності: кримінальна відповідальність має на меті захист базових цінностей суспільства, таких як життя, безпека, власність, правопорядок, а адміністративна — забезпечення публічного порядку та ефективності публічного управління. У межах сучасної теорії права значного поширення набув підхід, згідно з яким ключове значення має не стільки формальна назва відповідальності, скільки її матеріальний зміст та процесуальні гарантії, які супроводжують її реалізацію. Саме тому на міжнародному рівні, зокрема в юриспруденції Європейського суду з прав людини, сформувалося поняття «квазікримінальної» відповідальності, яке застосовується до адміністративних санкцій, що за своїм характером, тяжкістю та наслідками наближаються до кримінального покарання. У рішенні у справі Engel v. the Netherlands (1976), ЄСПЛ заклав три критерії для віднесення санкцій до кримінальної відповідальності незалежно від їх юридичної кваліфікації на національному рівні: класифікація правопорушення у внутрішньому праві; характер правопорушення; характер і суворість санкції. Згідно з цими критеріями, навіть якщо певне правопорушення у законодавстві кваліфікується як адміністративне, воно може бути визнано кримінальним у сенсі статті 6 Європейської конвенції з прав людини, якщо, наприклад, передбачає значні штрафи, конфіскацію чи позбавлення волі [4]. З огляду на зазначене, актуальним є не лише формальне розмежування між адміністративною і кримінальною відповідальністю, а й забезпечення реальної відповідності правових процедур гарантіям справедливого судочинства. Особливо це стосується прав особи: на захист, мовчання, роз'яснення суті обвинувачення, участь адвоката, доступ до матеріалів справи тощо. Якщо адміністративне провадження передбачає санкції, що співвідносяться із кримінальними за своєю суворістю, держава повинна забезпечити відповідні процесуальні запобіжники.

У результаті теоретичний аналіз співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності вказує на необхідність системного перегляду законодавчих конструкцій, в тому числі щодо меж подвійної відповідальності, принципу ne bis in idem, інституційних механізмів контролю над дотриманням прав особи. Водночас такий аналіз має враховувати не лише внутрішні положення права України, але й положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практику ЄСПЛ, а також тенденції правового регулювання в державах Європейського Союзу. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз проблеми подвійної відповідальності, яка є практичним проявом зазначених теоретичних і нормативних викликів. Саме на стику адміністративного й кримінального правозастосування виникає найбільше колізій, що потребують системного врегулювання як на рівні законодавства, так і в межах судової практики.

Проблема подвійної відповідальності — одна з найбільш складних у правозастосовній практиці, адже стосується як процесуального статусу особи, так і основоположних принципів прав людини. Йдеться про ситуації, коли за одне і те саме діяння до особи можуть бути застосовані як адміністративні, так і кримінальні санкції, що створює ризик порушення принципу ne bis in idem — заборони повторного притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення. Застосування цього принципу закріплено, зокрема, в статті 61 Конституції України та статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5].

На практиці, подвійна відповідальність проявляється у різних формах. Однією з поширених є ситуація, коли особу спершу притягають до адміністративної відповідальності, а згодом — до кримінальної за те саме діяння, іноді навіть на підставі тих самих доказів. Типовими прикладами можуть бути справи про корупційні адміністративні правопорушення, що згодом перекваліфіковуються у кримінальні злочини, або випадки, коли порушення правил дорожнього руху, що спричинило тілесні ушкодження, підлягає як адміністративному, так і кримінальному переслідуванню залежно від тяжкості

наслідків. Варто звернути увагу на існування так званого «ефекту каскаду»: коли адміністративна справа стає початковим етапом для кримінального провадження, а матеріали першої використовуються без належної верифікації в другій. У таких випадках виникає не лише правова колізія щодо кваліфікації діяння, а й ризик порушення процесуальних гарантій — наприклад, якщо особа не була повідомлена про свої права на етапі адміністративного провадження, а зібрані докази потім використовуються в кримінальній справі.

Судова практика в Україні свідчить про неоднозначність підходів до вирішення проблеми подвійної відповідальності. Одні суди визнають можливість притягнення до двох видів відповідальності за різні аспекти одного діяння, інші — послідовно застосовують ne bis in idem, особливо у випадках, коли адміністративне провадження вже завершене, а санкція була реалізована. У рішенні ЄСПЛ у справі Zolotukhin v. Russia (2009) чітко зазначено, що повторне провадження щодо того самого факту, навіть якщо кваліфікація діяння змінюється, є порушенням статті 4 Протоколу № 7 [6]. Законодавство України не містить чіткого регулювання меж допустимості такої відповідальності [7, с. 221–248]. У деяких випадках маємо прогалини в системі обліку та контролю за реалізацією принципу ne bis in idem, зокрема відсутність автоматизованого перехресного обміну інформацією між органами, що ведуть адміністративне і кримінальне провадження. Також часто відсутні належні інструкції щодо оцінки характеру діяння на предмет його кваліфікації як адміністративного чи кримінального, що призводить до суб'єктивізму та непослідовності у застосуванні закону.

У цьому контексті особливої уваги потребують ситуації, коли адміністративне провадження трансформується у кримінальне без чітких процесуальних меж і процедур. Такий перехід часто супроводжується додатковими юридичними труднощами, пов'язаними з правовим статусом особи, допустимістю зібраних доказів і дотриманням основоположних гарантій захисту. Саме тому наступним ключовим аспектом аналізу є процесуальні виклики, які виникають у зв'язку з переходом від адміністративного до кримінального переслідування. Одним із найбільш дискусійних питань у площині взаємодії адміністративної та кримінальної юрисдикції є проблема переходу від адміністративного до кримінального провадження. Йдеться про ситуації, коли первинне реагування на правопорушення здійснюється в межах адміністративного провадження, однак у ході збору інформації або на основі додаткових обставин ініціюється кримінальне переслідування щодо тієї ж самої поведінки особи. У такому випадку постає низка складних питань, що стосуються допустимості доказів, зібраних у межах адміністративної процедури, реалізації права на захист, а також забезпечення принципу правової визначеності. Проблема полягає в тому, що адміністративне провадження не передбачає таких самих процесуальних гарантій, як кримінальне [8, с. 3]. Наприклад, на етапі складання адміністративного протоколу особа часто не має доступу до адвоката, їй не повідомляються процесуальні права в обсязі, передбаченому кримінальним процесом, а фіксація пояснень або обставин здійснюється без належної оцінки допустимості майбутнього використання цих даних у кримінальній справі. Унаслідок цього виникає ризик порушення принципу справедливого судочинства (fair trial), гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З точки зору кримінального процесуального права, використання матеріалів адміністративного провадження як доказів у кримінальному процесі можливе лише за умови, що ці матеріали відповідають критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності, передбаченим статтями 84–94 Кримінального процесуального кодексу України [9, с. 23]. Проте на практиці часто трапляються випадки, коли адміністративні документи, складені без дотримання відповідних процесуальних стандартів, долучаються до матеріалів кримінального провадження і розглядаються судом як належні докази без проведення належної верифікації.

Особливо гостро постає питання процесуального статусу особи, яка з моменту складання адміністративного протоколу фактично може вважатися підозрюваною у вчиненні злочину, однак не наділена відповідним статусом згідно з вимогами КПК України [10]. Це створює ситуацію правової невизначеності та порушення права на захист, адже особа не має змоги ефективно реалізувати свої процесуальні права, зокрема — право на мовчання, на адвоката та на оскарження дій посадових осіб. Ще однією проблемою є відсутність чіткого нормативного механізму трансформації адміністративного провадження у кримінальне. Законодавство не передбачає спеціальної процедури закриття адміністративної справи у зв'язку з відкриттям кримінального провадження, не регламентує алгоритму передачі матеріалів між органами, які здійснюють відповідні види юрисдикції, а також не визначає правил визнання доказів, зібраних у межах адміністративного провадження, такими, що відповідають процесуальним стандартам кримінального процесу. З метою усунення зазначених колізій необхідно запровадити чіткі законодавчі інструменти, які б регламентували порядок переходу від адміністративної до кримінальної процедури. Серед таких інструментів варто передбачити: по-перше, обов'язкове інформування особи про зміну характеру провадження; по-друге, надання особі статусу підозрюваного з моменту фактичного переходу справи у кримінальну площину; по-третє, процесуальну перевірку всіх матеріалів, зібраних на адміністративному етапі, з точки зору їх допустимості для використання у кримінальному процесі. Це дозволить забезпечити баланс між ефективністю

розслідування та дотриманням прав людини, а також сприятиме гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами правосуддя.

У цьому контексті питання удосконалення правового регулювання та правозастосовної практики набуває особливої актуальності. Адже саме на стику адміністративної та кримінальної юрисдикцій формується потреба в єдиному підході до кваліфікації дій, допустимості доказів і процесуальних гарантій. У сучасних умовах реформування системи правосуддя в Україні питання вдосконалення механізмів взаємодії між адміністративною та кримінальною юрисдикцією набуває ключового значення для забезпечення єдності правозастосування, дотримання прав людини та підвищення ефективності судового контролю. Аналіз законодавства і практики засвідчує необхідність комплексного підходу до розв'язання проблем, пов'язаних із трансформацією адміністративного провадження у кримінальне, правовим статусом матеріалів, зібраних у межах адміністративної процедури, та уникненням подвійної відповідальності [11, с. 67]. Передусім важливим напрямом удосконалення є чітке законодавче закріплення меж допустимості подвійної відповідальності та алгоритму дотримання принципу ne bis in idem. У цьому контексті доцільним є внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, які б закріплювали пряму заборону повторного переслідування за один і той самий факт правопорушення, незалежно від його кваліфікації чи підвідомчості. Також варто передбачити правову фіксацію моменту, з якого особа набуває статусу підозрюваного у разі, якщо провадження змінює характер із адміністративного на кримінальне. Наступним важливим кроком є розроблення та впровадження єдиної процедури перевірки допустимості доказів, отриманих у межах адміністративного провадження [12, с. 113–115]. Законодавство має чітко визначити, що такі матеріали можуть використовуватись у кримінальному процесі лише за умови проведення їх верифікації, яка передбачає допит осіб, що їх складали, а також оцінку дотримання прав особи при їх отриманні. Доцільним виглядає також запровадження вимоги про обов'язкову фіксацію у протоколах та інших адміністративних документах інформації про роз'яснення особі її прав та надання можливості скористатися правовою допомогою. Окремої уваги заслуговує потреба у створенні міжвідомчого механізму обміну інформацією між органами, що здійснюють адміністративне та кримінальне провадження [13, с. 185]. Такий механізм дозволив би запобігти ситуаціям дублювання юрисдикцій, спростив би процес перевірки, чи була особа вже піддана санкції за те саме діяння, і сприяв би уникненню правових колізій [15, с. 147]. У цьому ж контексті можна розглядати запровадження Єдиного реєстру адміністративних проваджень із можливістю доступу для органів досудового розслідування. З метою гармонізації правозастосування доцільно також розробити методичні рекомендації або узагальнення судової практики на рівні Верховного Суду щодо трактування меж відповідальності в межах однієї правової події. Зокрема, слід надати роз'яснення щодо критеріїв кваліфікації діяння як адміністративного або кримінального, а також щодо меж допустимості послідовного застосування санкцій.

Перспективним є й запровадження спеціального правового статусу для адміністративних матеріалів, які потенційно можуть бути використані в кримінальному процесі. Такий статус повинен передбачати не лише вимоги до форми і змісту документа, а й стандарти фіксації процесуальних дій, рівень поінформованості особи та можливість реалізації нею своїх прав [14, с. 151]. Це дозволить наблизити процедури адміністративного провадження до рівня справедливого судочинства, зменшить ризики порушення прав особи й зміцнить довіру до органів публічної влади. Вдосконалення законодавства та практики правозастосування в контексті інституційної межі між адміністративною та кримінальною відповідальністю повинно бути спрямоване на усунення нормативної невизначеності, закріплення процедурних гарантій та уніфікацію судової практики відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Такий підхід сприятиме реалізації принципу правової визначеності, посиленню гарантій процесуального статусу особи та підвищенню ефективності правосуддя в цілому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інституційна межа між адміністративною та кримінальною відповідальністю в українському праві досі залишається недостатньо визначеною як у доктринальному, так і в нормативному аспекті. Відсутність чітких критеріїв розмежування між цими видами відповідальності створює низку проблем, зокрема: правову невизначеність щодо статусу особи, ризик подвійного переслідування за одне й те саме діяння, використання адміністративних матеріалів у кримінальному провадженні без належної верифікації, а також непослідовність у застосуванні принципу ne bis in idem.

Теоретичний аналіз довів, що хоча адміністративна та кримінальна відповідальність мають спільні риси (наприклад, публічно-правову природу, примусовий характер, обмеження прав особи), їх слід розглядати як самостійні правові інститути, що потребують окремого процесуального оформлення та різних стандартів захисту. При цьому особливу увагу необхідно приділяти не лише формальній кваліфікації правопорушення, а й змістовним характеристикам санкції та рівню процедурних гарантій, які супроводжують провадження. Проблема подвійної відповідальності особливо гостро проявляється у випадках, коли адміністративне провадження

трансформується у кримінальне без належного процесуального переходу. У таких ситуаціях порушується принцип правової визначеності та змагальності сторін, а особа часто позбавлена базових гарантій захисту, гарантованих КПК України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Відсутність чітко прописаного механізму зміни характеру провадження призводить до неконтрольованого використання адміністративних документів як доказів у кримінальних справах, що суперечить засадам справедливого судочинства. Для подолання виявлених проблем та забезпечення балансу між ефективністю правозастосування і гарантіями прав людини необхідне комплексне реформування відповідного законодавства. Зокрема, пропонується:

– закріпити в КПК України та КУпАП чіткі умови, за яких допускається перекваліфікація провадження з адміністративного на кримінальне;
– запровадити спеціальний правовий статус для адміністративних матеріалів, які можуть бути використані як докази в кримінальному процесі, з обов'язковою верифікацією їх допустимості;
– встановити єдину міжвідомчу систему обміну інформацією про провадження для попередження дублювання відповідальності;
– надати Верховному Суду повноваження щодо формування обов'язкових роз'яснень стосовно критеріїв розмежування та застосування принципу ne bis in idem.

Отже, удосконалення правового регулювання інституційної межі між адміністративною та кримінальною відповідальністю є необхідною умовою для досягнення правової визначеності, запобігання зловживанням у практиці притягнення до відповідальності та забезпечення справедливого, ефективного та людиноцентричного правосуддя в Україні.

Література

1. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 2008. 296 с.

2. Пєтков В.П. Адміністративна і кримінальна відповідальність за правопорушення в галузі оподаткування суб'єктів торговельної діяльності : концепція. Кіровоград : Наукові праці, 2001.

3. Погребняк С.П. Юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Проблеми правової відповідальності :* монографія. Харків : Право, 2014. С. 16–32.

4. Case of Engel and Others v. the Netherlands, № 5100/71 etc., 08.06.1976 p. *European Court of Human Rights.*

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 20.05.2025).

6. Case of Zolotukhin v. Russia (Application no. 14939/03), Grand Chamber Judgment. (2009). *European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–91222 (дата звернення: 20.05.2025).

7. Finlay, L. (2012). Does the International Criminal Court Protect Against Double Jeopardy: An Analysis of Article 20 of the Rome Statute. *UC Davis Journal of International Law and Policy*, 15(2), 221–248.

8. Піх Ю. Процесуальні гарантії встановлення істини у кримінальному провадженні : доповідь. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 12 с.

9. Рожнова В.В., Омельченко О.Є., Письменний Д.П. Доказування у кримінальному провадженні : навч.-метод. матер. К. : НАВС, 2017. 44 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

11. Наливайко О.І. Порівняльно-правовий аналіз реалізації процедури імпічменту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2011. № 3. С. 61–70.

12. Фігурський В.М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії права.* 2023. № 4. С. 111–121. URL: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/50 (дата звернення: 20.05.2025).

13. Андрушко В.Ю. Відповідальність в кримінальному процесі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 230 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/885/1/Andrushko_disertacia.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

14. Пашинський В.Й. Теоретико-правові та практичні проблеми адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2020. 540 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ee5/dis_Pashynskyi_V.Yo..pdf (дата звернення: 20.05.2025).

15. Nalyvaiko, I. (2023). The influence of social standards and social guarantees on improving the quality of life of citizens: legal analysis and socio-economic consequences. *Philosophy, Economics and Law Review,* 3(2), 146–153.

References

1. Kaplina, O.V. (2008). Pravozastosovne tlumachennia norm kryminalno-protsesualnoho prava [Law enforcement interpretation of the norms of criminal procedure law]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 296 s. [in Ukrainian].

2. Pietkov, V.P. (2001). Administratyvna i kryminalna vidpovidalnist za pravoporushennia v haluzi opodatkuvannia subiektiv torhovelnoi diialnosti [Administrative and criminal liability for offenses in the field of taxation of commercial entities]: kontseptsiia. Kirovohrad: Naukovi pratsi [in Ukrainian].

3. Pohrebniak, S.P. (2014). Yurydychna vidpovidalnist: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Legal liability: general theoretical characteristics]. *Problemy pravovoi vidpovidalnosti — Problems of legal liability:* monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 16–32 [in Ukrainian].

4. Case of Engel and Others v. the Netherlands, № 5100/71 etc., 08.06.1976 p. *European Court of Human Rights.*

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1996. № 30. St. 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr [in Ukrainian].

6. Case of Zolotukhin v. Russia (Application no. 14939/03), Grand Chamber Judgment. (2009). *European Court of Human Rights.* Retrieved from: https://hudoc. echr.coe. int/eng?i=001–91222.

7. Finlay, L. (2012). Does the International Criminal Court Protect Against Double Jeopardy: An Analysis of Article 20 of the Rome Statute. *UC Davis Journal of International Law and Policy*, 15(2), 221–248.

8. Pikh, Yu. (2021). Protsesualni harantii vstanovlennia istyny u kryminalnomu provadzhenni [Procedural guarantees of establishing the truth in criminal proceedings]: dopovid. Lviv: LNU im. I. Franka, 12 s. [in Ukrainian].

9. Rozhnova, V.V., Omelchenko, O.Ye., & Pysmennyi, D. P. (2017). Dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence in criminal proceedings]: navch.-metod. mater. K.: NAVS, 44 s. [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88 [in Ukrainian].

11. Nalyvaiko, O.I. (2011). Porivnialno-pravovyi analiz realizatsii protsedury impichmentu [Comparative legal analysis of the implementation of the impeachment procedure]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav — Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 61–70 [in Ukrainian].

12. Fihurskyi, V.M. (2023). Dokazy v elektronnii formi u kryminalnomu provadzhenni [Evidence in electronic form in criminal proceedings]. *Halytski studii prava — Galician Studies of Law*, 4, 111–121. Retrieved from: https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/50 [in Ukrainian].

13. Andrushko, V.Yu. (2018). Vidpovidalnist v kryminalnomu protsesi [Responsibility in the criminal process]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Lviv: LvDUVS, 230 s. Retrieved from: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/885/1/Andrushko_disertacia.pdf [in Ukrainian].

14. Pashynskyi, V.Y. (2020). Teoretyko-pravovi ta praktychni problemy administratyvno-pravovoho zabezpechennia publichnoi bezpeky [Theoretical, legal and practical problems of administrative and legal provision of public security]: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. K.: KNU im. T. Shevchenka, 540 s. Retrieved from: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ee5/dis_Pashynskyi_V.Yo..pdf [in Ukrainian].

15. Nalyvaiko, I. (2023). The influence of social standards and social guarantees on improving the quality of life of citizens: legal analysis and socio-economic consequences. *Philosophy, Economics and Law Review*, 3(2), 146–153.

УДК 343.9

Сіренко Оксана Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Державний податковий університет
Sirenko Oksana
Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure
State Tax University
ORCID: 0000-0002-6567-2321

Самгородська Софія Володимирівна
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Державного податкового університету
Samgorodska Sofia
Alumni of the first (bachelor's) level of higher education
State Tax University,
ORCID: 0009-0007-2945-6078

Жовтий Владислав Олександрович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Державного податкового університету
Zhovty Vladyslav
Alumni of the first (bachelor's) level of higher education
State Tax University

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10959

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ, ВЧИНЕНОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF TREASON COMMITTED UNDER MARTIAL LAW

Анотація. *Вступ. Криміналістична характеристика державної зради є основою для формування методології її розслідування, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Зростання кількості таких злочинів зумовлює потребу у вдосконаленні криміналістичних підходів до їх розслідування.*

Метою дослідження є аналіз елементів криміналістичної характеристики державної зради для розробки ефективної слідчої стратегії та вдосконалення досудового розслідування в контексті сучасних викликів національній безпеці України.

Матеріали і методи. Використано комплексний підхід до аналізу способів вчинення державної зради, слідів злочину та їх криміналістично значущих ознак, а також часової, просторової та ситуаційної обстановки скоєння правопорушення. Методологічну основу складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

Результати. Висвітлено особливості предмета державної зради за умов воєнного стану та характеристику способів її вчинення. Проаналізовано типові сліди злочину, описано особливості тактики проведення слідчих дій та судових експертиз. Доведено, що криміналістична характеристика є інформаційною базою для формування методології розслідування, що має значення як для теорії, так і для практики.

Перспективи. Подальше вдосконалення криміналістичної характеристики державної зради сприятиме розробці цілісної методики її розслідування та оптимізації досудового розслідування. Обґрунтовано необхідність впровадження

сучасних криміналістичних підходів та результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення методичних рекомендацій щодо проведення судових експертиз.

Ключові слова: *державна зрада, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, воєнний стан, методика розслідування, судові експертизи, оптимізація досудового розслідування.*

Summary. *The article examines individual elements of the forensic characteristics of high treason, which contributes to the development of an effective investigative strategy and the improvement of pre-trial investigation, significantly reducing the time for solving the crime.*

Introduction. The forensic characteristics of high treason are the basis for the formation of the methodology for its investigation, which is especially relevant in conditions of martial law. The growth of the number of such crimes necessitates the need to improve forensic approaches to their investigation.

The purpose of the study is to analyze the elements of the forensic characteristics of high treason in order to develop an effective investigative strategy and improve pre-trial investigation in the context of modern challenges to the national security of Ukraine.

Materials and methods. A comprehensive approach was used to analyze the methods of committing high treason, traces of the crime and their forensically significant features, as well as the temporal, spatial and situational circumstances of the commission of the offense. The methodological basis is made up of general scientific and special methods of cognition.

Results. The features of the subject of high treason under martial law and the characteristics of the methods of its commission are highlighted. Typical traces of the crime are analyzed, and the features of the tactics of conducting investigative actions and forensic examinations are described. It is proven that the forensic characteristic is an information base for the formation of the investigation methodology, which is important for both theory and practice.

Prospects. Further improvement of the forensic characteristic of high treason will contribute to the development of a holistic methodology for its investigation and optimization of the pre-trial investigation. The need for the implementation of modern forensic approaches is substantiated, and the results of the study can be used to improve methodological recommendations for conducting forensic examinations.

Key words: *high treason, forensic characteristics of criminal offenses, martial law, investigation methods, forensic examinations, optimization of pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Нинішня ситуація, зумовлена військовою агресією та масштабним вторгненням російської федерації на територію України, що спричинило введення режиму воєнного стану, породила низку критичних завдань, пов'язаних із зростанням злочинності, яка безпосередньо загрожує суверенітету та територіальній цілісності нашої держави. Серед найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, на сьогодні, є державна зрада (ст. 111 КК України), що має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки виступає одним із ключових факторів загрози національній безпеці України та «завдає істотної шкоди громадській безпеці, українському суспільству та державності» [1].

В ході розслідування державної зради мають місце численні виклики, які тісно пов'язані з особливостями механізмів злочинної діяльності, методами вчинення правопорушень, характером залишених слідів і наслідків, особливостями особи злочинця, а також недостатнім використанням науково-технічних та тактичних інструментів для їх ефективного виявлення й розслідування. Ускладнює ситуацію й процес досудового розслідування та збирання доказової інформації в умовах воєнного стану. Очевидно, що розкриття та розслідування державної зради під час війни є особливо складним завданням, що підкреслює важливість всебічного дослідження цієї теми.

Викладені обставини обумовлюють потребу в розробці методологічних засад, теоретичних і практичних рекомендацій, здатних підвищити результативність правоохоронних органів у виявленні та розкритті цього кримінального правопорушення, оптимізувати їх судовий розгляд та забезпечити судову перспективу відповідних кримінальних проваджень. Водночас, огляд спеціалізованої літератури свідчить про недостатню кількість наукових досліджень, присвячених вирішенню та висвітленню цих нагальних проблем у сучасних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота активно вивчає проблематику кримінально-правової кваліфікації державної зради та окремих аспектів її виявлення та розслідування. Слід зазначити, що вагомий внесок у розвиток методології розслідування окремих видів кримінальних правопорушень зробили такі провідні вчені-криміналісти, як: В.А. Журавель [5], В.О. Коновалова [6], М.В. Салтевський [14], В.М. Шевчук [16], В.Ю. Шепітько [17] та інші. Певні аспекти дослідження цієї проблематики висвітлено в кримінально-правовій літературі, зокрема у працях О.Ф. Бантишева [1], Л.М. Демидової [4], О.О. Дудорова [10], О.С. Поповича [4], В.Я. Тація [9] та інших фахівців у галузі кримінального права.

Дослідження «теоретичних і практичних аспектів розслідування та попередження державної зради в умовах воєнного стану залишається в значній мірі неохопленим» [8]. Зокрема, це стосується методів виявлення та документування таких злочинів, тактики

проведення слідчих та негласних розшукових заходів під час війни, визначення типових слідчих ситуацій та алгоритмів для їх розв'язання, а також специфіки залучення фахівців, використання спеціальних знань та проведення судових експертиз. Аналіз цих тем у межах загальної теорії криміналістики та сучасної слідчої й судової практики є надзвичайно актуальним, важливим і необхідним для правозастосовної діяльності.

Серед завдань важливе місце посідає аналіз тактики проведення слідчих дій, визначення типових ситуацій та розробка алгоритмів для їх розв'язання, а також виявлення особливостей використання спеціальних знань у розслідуванні державної зради в умовах воєнного стану. Наступним завданням є вивчення сучасного стану виявлення, розкриття, розслідування і попередження державної зради.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день органи правопорядку України зіштовхнулися з безпрецедентними викликами, породженими повномасштабною збройною агресією російської федерації та подальшим запровадженням правового режиму воєнного стану. Ці події фундаментально трансформували функціонування всіх суспільних інститутів, особливо вплинувши на діяльність органів кримінальної юстиції у сфері розслідування злочинів проти основ національної безпеки. Виникнення комплексу критичних завдань вимагає їх термінового вирішення за допомогою інтегрованого застосування кримінально-правового та криміналістичного інструментарію, з урахуванням серйозних загроз суверенітету та конституційному ладу України.

Військова інтервенція РФ радикально змінила не лише геополітичну архітектуру, але й трансформувала суспільну свідомість та поведінкові патерни громадян України. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора демонструють тривожну тенденцію: з початку повномасштабного вторгнення зафіксовано 637 кримінальних правопорушень у сфері державної зради та колабораційної діяльності, з яких 415 проваджень за ст. 111 КК України та 222 за ст. 111–1 ККУ [20]. Особливої уваги в контексті національної безпеки заслуговує саме державна зрада (ст. 111 КК України) [19], яка генерує комплексну деструктивну дію щодо громадської безпеки, національних інтересів та державного суверенітету.

В умовах прямих загроз державності гостро актуалізувалася проблематика формування ефективного механізму захисту фундаментальних засад національної безпеки України. Важливо підкреслити системний характер взаємозв'язку між належним функціонуванням державних інституцій та адекватною кримінально-правовою охороною й криміналістичним забезпеченням основ національної безпеки. Проблемні аспекти судочинства, притаманні мирному часу, набувають критичного значення в умовах війни через обмежений доступ до тимчасово окупованих територій та високі ризики, пов'язані з документуванням протиправних діянь у зонах активних бойових дій.

У науковому та практичному середовищі відбувається консолідація зусиль щодо розробки адаптивних інформаційних моделей, здатних відображати специфічні характеристики державної зради як особливого різновиду кримінальних правопорушень. У цьому контексті криміналістична характеристика представляє собою результат системного аналізу та наукової систематизації типових ознак певної категорії кримінальних проявів [17, с. 426]. Вона виступає теоретико-методологічним фундаментом методики розслідування, оскільки глибинне розуміння закономірностей минулого є необхідною передумовою адекватної інтерпретації сучасності [16, с. 794]. Комплексний аналіз кримінального правопорушення як історичної події та ідентифікація системи його криміналістично значущих ознак створюють підґрунтя для розробки ефективних рекомендацій щодо його виявлення, розслідування та превенції [6, с. 237].

Інформаційно-аналітичною основою формування та реалізації методологічних підходів до розслідування державної зради є її криміналістична характеристика. Слід зазначити, що в криміналістичній науці досі триває дискурс щодо концептуального змісту та структурної архітектоніки цього поняття. Не заглиблюючись у полеміку різних наукових шкіл, необхідно акцентувати увагу на двоякій функціональності криміналістичної характеристики, яка має фундаментальне значення як для теоретичного осмислення феноменології конкретного виду злочинів, так і для практичної діяльності з їх розслідування. За своєю природою вона є інтегративною системою взаємопов'язаних елементів [5, с. 125]. До ключових компонентів криміналістичної характеристики державної зради належать: 1) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 2) слідова картина; 3) обстановка вчинення злочину; 4) профіль особи злочинця.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення, як зазначає В. Ю. Шепітько, представляє собою структурований комплекс дій злочинця, реалізований через систему операцій і прийомів [8, с. 424]. Це широке поняття, архітектура якого включає способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину [18, с. 328]. У контексті державної зради спосіб її вчинення доцільно концептуалізувати як детерміновану систему дій суб'єкта, спрямованих на надання предметної допомоги державі-агресору, з якою Україна перебуває у стані війни або збройного конфлікту, що імплікує фактичний перехід на бік противника. Таким чином, дослідження способів вчинення державної зради як центрального елемента її криміналістичної характеристики набуває пріоритетного значення.

Аналіз сучасної правозастосовної практики дозволяє ідентифікувати такі домінуючі способи вчинення розглядуваного кримінального правопорушення:

а) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або збройного конфлікту; б) шпигунство; в) сприяння іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану, як і інші прояви державної зради, може реалізовуватися за двома основними сценаріями: через попереднє отримання злочинного завдання від представників ворожої держави або за особистою ініціативою громадянина України без зовнішньої індукції — шляхом вчинення зрадницьких дій або багатовекторної підтримки окупаційних сил (надання житла, логістичне забезпечення, інформаційна підтримка тощо). Репрезентативним прикладом є кримінальне провадження Харківської обласної прокуратури щодо голови селища Старий Салтів Чугуївського району, який в умовах окупації інтегрувався до системи ворожої адміністрації. Він ініціював збори депутатського корпусу селищної ради, під час яких декларував свої наміри сприяти збройним силам РФ та стимулював місцеве населення до колаборації. Крім того, він забезпечив російські військові формування житловими приміщеннями, продовольством, транспортною інфраструктурою та іншими ресурсами [22].

Іншим показовим випадком переходу на бік ворога в умовах воєнного стану є кримінальне провадження Харківської обласної прокуратури стосовно мешканця тимчасово окупованого м. Вовчанська. Громадянин України встановив партнерські відносини з представниками РФ, координуючи дислокацію та операційну діяльність окупаційних військових формувань у місті, забезпечуючи їх необхідними матеріальними ресурсами. Паралельно він організував систематичне розграбування об'єктів критичної інфраструктури: військової частини Національної гвардії України, м'ясокомбінату та мережі автозаправних станцій. Достеменно встановлено, що підозрюваний ініціював кампанію збору підписів за усунення легітимного міського голови м. Вовчанська та здійснив символічний акт підняття прапора РФ на флагшток біля Будинку культури Вовчанської міської ради, що мало виразний пропагандистський характер [23].

Серед розповсюджених форм здійснення державної зради значне місце посідає шпигунство. Даний прояв державної зради охоплює передавання секретних державних відомостей іноземним державам, організаціям чи їхнім представникам та акумулювання таких відомостей з наміром подальшого їх передавання. Фахівці трактують передачу ворожій стороні секретної інформації як усне інформування, вручення документації чи інших матеріальних носіїв або їх пересилання безпосередньо одержувачу чи через посередника [11, с. 59]. Прикладом шпигунства є кримінальне провадження Охтирської окружної прокуратури, де чоловікові оголошено підозру через добровільне співробітництво з окупантами — він використовував радіостанцію для інформування військовослужбовців РФ про безпечні маршрути пересування територією громади, дислокацію підрозділів ЗСУ та особисто супроводжував колони військової техніки [21].

З наведеного стає очевидним, що передавання громадянином України секретних державних відомостей реалізується переважно через активні дії. Однак, як зауважують О.Ф. Бантишев та О.В. Шамара, можлива передача таємних даних шляхом бездіяльності. Автори наводять приклад: громадянин України, який встановив протиправний контакт з іноземною розвідкою і працює на секретному об'єкті, умисно не вмикає систему протидії прослуховуванню, внаслідок чого таємні відомості стають доступними для іноземної розвідки [1, с. 109].

Феномен сприяння іноземній державі у здійсненні підривної діяльності проти України розкривається як багатогранний механізм деструктивного впливу. На відміну від класичного розуміння, таку діяльність варто інтерпретувати як комплексний інструмент протистояння, що застосовується іноземними державами, їхніми розвідувальними структурами та антиукраїнськими організаціями [11, с. 94], націлений на підрив національної безпеки через різноманітні канали впливу. Професор О.О. Дудоров влучно зауважує, що підривна діяльність охоплює весь спектр зусиль, спрямованих на неконституційну трансформацію вищих органів державної влади, порушення територіальної цілісності та послаблення оборонного потенціалу держави [11, с. 57–58].

Реалізація такого сприяння може втілюватись у розголошенні державних таємниць, забезпеченні логістичної підтримки агентам іноземних розвідок, здійсненні кроків для дестабілізації фінансового підґрунтя держави, наданні допомоги представникам іноземних спецслужб, а також у рекрутуванні нових зрадників [9, с. 43], [11, с. 58, 82].

Отже, палітра суспільно небезпечних дій, що характеризують асистування громадянином України іноземній державі у підривній діяльності, вражає своєю різноманітністю. Яскравою ілюстрацією такої деструктивної поведінки є випадок судді Вовчанського районного суду Харківської області (справа № 62022170020200237), яка перетворила свій професійний статус на інструмент вербування потенційних колаборантів. Організувавши спеціальні збори працівників суду, вона системно працювала над схиленням колег до співпраці з окупаційною адміністрацією, детально роз'яснювала особливості нормативно-правової бази РФ порівняно з українською, пропонувала матеріальні стимули та цілеспрямовано спонукала службовців охорони перейти на сторону агресора [24].

Весь масив типових слідів державної зради формує фундаментальну основу для конструювання криміналістичної характеристики таких правопорушень, виступає каталізатором генерування слідчих версій та архітектоніки розслідування. Спектр

матеріальних слідів включає: текстові предмети, технічні засоби комунікації, електронні бази контактів, цифрові інформаційні масиви, дані з віртуального простору соціальних мереж, документальні свідчення зрадницької діяльності.

При транзиті інформації «слідова картина» збагачується різними важливими для виявлення злочину компонентами. Особливий статус набувають комунікаційні патерни в соціальних мережах, електронні адресні книги, аудіозаписи розмов, візуальний контент у форматі фото- та відеоматеріалів.

Паралельно з «матеріальними слідами» ключову роль відіграють ідеальні сліди-рефлексії, які в професійному дискурсі іменуються «слідами пам'яті» [14, с. 174]. Носіями цієї інформації виступають учасники кримінального епізоду — підозрюваний та свідки, які безпосередньо спостерігали за подією. «Слідова картина» державної зради трансформується в інтегральну систему матеріальних та ідеальних слідів, що перебувають у складній кореляції з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Емпіричні дослідження виявляють виразну гендерну нерівномірність серед осіб, які вчиняють державну зраду, де переважну більшість становлять чоловіки, тоді як жіноча участь у подібних злочинах залишається мінімальною, що пов'язано з комплексом соціокультурних чинників. Віковий розподіл зрадників демонструє бімодальну структуру з характерними піками у молодіжному сегменті та серед осіб 40–60 років. Ідеологічний профіль таких злочинців часто відзначається проросійськими поглядами, ностальгією за радянським періодом та симпатіями до країни-агресора. Мотиваційна основа шпигунської діяльності здебільшого концентрується навколо матеріальної вигоди, де перспектива фінансового збагачення затьмарює критичне мислення та нівелює цінності суспільного блага. Зрадницька діяльність у формі розвідувальної роботи найчастіше здійснюється посадовими особами та військовослужбовцями завдяки їхньому привілейованому доступу до об'єктів державної важливості.

У сучасному контексті портрет злочинця все частіше набуває рис державного службовця, включаючи представників судової гілки влади. Ілюстративним прикладом є справа № 62022170020200237, де суддя, використовуючи свій статус голови районного суду, цілеспрямовано створювала мережу колаборантів для переходу на сторону ворога в умовах збройного конфлікту [24].

При виявленні епізодів державної зради критичного значення набуває об'єкт посягання, який не лише детермінує методику скоєння, але й концентрує криміналістичні сліди та перебуває в тісному взаємозв'язку з особою злочинця.

Об'єктом цього кримінального правопорушення виступає комплекс суспільних відносин, що забезпечують захист державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, економічної та інформаційної безпеки. Державний суверенітет інтерпретується як верховенство державної влади в межах її територіальних кордонів та незалежність у міжнародній сфері [13, с. 144]. Відповідно до конституційного принципу, закріпленого у ст. 2, територіальний простір України характеризується цілісністю та неподільністю [3, ст. 2]. Ці концепти формують фундамент територіальної недоторканності держави. Науковий аналіз свідчить, що єдність і цілісність державної території передбачає нерозривний зв'язок між територіальними компонентами та їхню внутрішню інтеграцію [15, с. 12].

Криміналістична характеристика державної зради представляє собою комплексну інформаційну модель описово-статистичного типу, яка об'єднує основні криміналістичні елементи: способи вчинення злочину, типові сліди, психологічний портрет злочинця, його мотиви й цілі, а також темпоральні, просторові та ситуаційні обставини правопорушення. Комплексне дослідження цих складових дозволяє виявити взаємозв'язки між ними, що створює основу для формування та перевірки версій під час слідства.

У теоретичному вимірі така характеристика є концептуальною основою для формування криміналістичної методології розслідування, а в практичній площині функціонує як навігаційний інструмент, що оптимізує вибір слідчим ефективних стратегій та тактичних засобів у контексті конкретного кримінального провадження.

Професор В. А. Журавель акцентує на необхідності посилення прагматичного потенціалу криміналістичної характеристики через виявлення та операціоналізацію кореляційних зв'язків між її структурними елементами, що відкриває можливості для формулювання типових версій щодо особи злочинця та звуження пошукового поля [5, с. 141]. Ця теза набуває особливої актуальності стосовно державної зради, характеристика якої вимагає глибинного аналізу всієї системи взаємозв'язків для успішного моделювання та практичної імплементації інформаційного конструкту [14, с. 423].

Виявлення ознак державної зради — це комплексний процес операційної діяльності уповноважених структур, спрямований на ідентифікацію фактів незаконного трансферу секретної інформації іноземній державі або зміни державної лояльності, що передує ініціації формального розслідування. Стратегічна роль у цьому процесі належить оперативним підрозділам СБУ, які застосовують диференційований інструментарій, часто конфіденційного характеру, в рамках контррозвідувальної діяльності.

Законодавчий інструментарій наділяє контррозвідувальні органи правом імплементації методів негласного збору інформації, включаючи залучення конфіденційних співробітників, проведення спеціалізованих оперативних заходів (аудіомоніторинг, відеофіксація, зовнішня обсервація). Для превенції

та нейтралізації розвідувально-підривної діяльності їм делеговано повноваження щодо залучення телекомунікаційних, транспортних підприємств, фінансово-кредитних установ, а також право отримувати інформацію про банківські трансакції та рух активів [25].

Результативність розслідування значною мірою детермінується своєчасною та методологічно коректною реалізацією конкретних слідчих дій. Пріоритетними є огляд місця події та документального масиву, обшук та допит підозрюваного. Огляд місця події — невідкладний слідчий захід, який має на меті дослідження, документування та оцінку обстановки, встановлення модусу операнді злочину, виявлення та вилучення артефактів, використаних при реалізації державної зради. При аналізі документів критичного значення набуває вивчення особистої кореспонденції, записників, що часто розкривають цінну інформацію про мережу співучасників, контактні зв'язки та контекстуальні обставини.

На відміну від огляду, обшук ініціюється за наявності достатніх підстав припускати, що передана іноземній стороні інформація з ознаками державної таємниці та інструментарій скоєння злочину локалізовані в конкретному просторі чи у визначеної особи. Результатом обшуку стає екстракція документів і предметів з потенційною доказовою цінністю.

Допит підозрюваного — ключовий елемент слідчої стратегії, що реалізується безпосередньо після затримання, коли суб'єкт перебуває в стані психологічної дезорієнтації та не сформував чіткої тактики поведінки. Методологічний арсенал викриття неправдивих показань структурується в групи: техніки емоційного впливу, методи логічної аргументації та тактичні комбінації. При допиті підозрюваного особливе місце належить прийомам демонстрації доказової бази, зокрема: документальних свідчень (повідомлення, аудіозаписи, візуальні матеріали), матеріальних доказів (цифрові пристрої, комунікаційне обладнання) та процесуальних документів [25].

Потужним механізмом акумуляції доказового матеріалу є судова експертиза. При розслідуванні державної зради найбільш релевантними виступають: фоноскопічний аналіз для персональної ідентифікації за голосовими параметрами; криміналістичне дослідження документів для виявлення фальсифікацій; лінгвістична експертиза для оцінки мовленнєвих патернів; комп'ютерно-технічний аналіз для дослідження інформаційних потоків через цифрові канали; графологічна експертиза для ідентифікації автора рукописних текстів.

Сучасний етап розвитку криміналістики актуалізує необхідність розробки інтегрованої системи криміналістичного забезпечення протидії державній зраді. Найбільш перспективним напрямом є формування та вдосконалення спеціалізованої методологічної матриці розслідування цих правопорушень, що потребує конструювання комплексної методики та ієрархічної архітектоніки видових і підвидових алгоритмів. Це демонструє нагальну потребу в науковому обґрунтуванні та розробці системи криміналістичних рекомендацій щодо виявлення, розкриття та розслідування державної зради.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно підкреслити, що криміналістична характеристика державної зради в умовах воєнного стану є фундаментальним інструментом для розбудови ефективної системи виявлення, документування та розслідування цього особливо небезпечного кримінального правопорушення. Інтеграція теоретичних моделей із практичним досвідом правоохоронних органів демонструє, що специфіка даної категорії злочинів потребує комплексного підходу, який враховує багатоаспектність способів вчинення, різноманітність слідової картини та особливості особи злочинця.

Екзистенційні виклики, з якими зіткнулася Україна під час повномасштабної військової агресії, актуалізували необхідність трансформації методологічних засад розслідування державної зради. Особливої значущості набуває адаптивність криміналістичних методик до динамічних умов воєнного стану, що вимагає інноваційних підходів до організації досудового розслідування та судової перспективи кримінальних проваджень.

Взаємокореляція структурних елементів криміналістичної характеристики — способів вчинення, слідової картини, обстановки злочину та профілю злочинця — утворює інформаційно-аналітичну матрицю, яка дозволяє оптимізувати процес висунення та перевірки слідчих версій, визначення напрямів розслідування та прогнозування потенційних перешкод у доказуванні.

Першочергового значення набуває інтенсифікація наукових розробок щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій та застосування спеціальних знань при розслідуванні державної зради, зокрема в аспекті використання сучасних цифрових технологій для виявлення та фіксації електронних слідів злочину. Формування цілісної криміналістичної методики розслідування державної зради з урахуванням новітніх викликів воєнного часу становить перспективний напрямок подальших наукових досліджень та практичних імплементацій.

Результативність протидії державній зраді напряму залежить від синергії правових, організаційних та тактико-методичних компонентів, інтегрованих у єдину систему криміналістичного забезпечення. Саме такий консолідований підхід здатен гарантувати збереження національного суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу України в умовах безпрецедентних загроз сучасності.

Література

1. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Київ : Вид-во НА СБ України, 2024. 168 с.

2. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 712 с.

3. Конституція України: офіц. текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.05.2025).

4. Демидова Л.М., Попович О.С. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: терористичний акт: монографія / за заг. ред. Л.М. Демидової. Харків : Право, 2021. 400 с.

5. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2022. 304 с.

6. Журавель В.А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1(52). С. 231–241.

7. Коновалова В.О. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2022. 580 с.

8. Криміналістика: підруч. 5-те вид. / Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2026. 580 с.

9. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Право, 2020. 514 с.

10. Кримінальне право (Загальна частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2022. Т. 1. 780 с.

11. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменного. Луганськ : Видавництво «Елтон-2», 2022. Т. 1. 780 с.

12. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2020. 771 с.

13. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ : «Аконіт», 1999. Т. 4. 978 с.

14. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2025. 580 с.

15. Гречко О.О. Принцип єдності та цілісності державної території як гарантія унітарного характеру української держави. *Право і Безпека.* 2014. № 4 (55). С. 12–15.

16. Шевчук В.М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.; упоряд.: Н.А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.

17. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2020. 576 с.

18. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник. Київ : Ін Юре, 2020. 496 с.

19. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2021 № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.05.2025).

20. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України.* URL: https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення: 10.05.2025).

21. Сайт Сумської обласної прокуратури: Справа від 09.05.2022. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=313283 (дата звернення: 10.05.2025).

22. Сайт Харківської обласної прокуратури: Справа від 08.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313244&fp=30 (дата звернення: 10.05.2025).

23. Сайт Харківської обласної прокуратури: Справа від 06.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313224&fp=50 (дата звернення: 10.05.2025).

24. Сайт Харківської обласної прокуратури: Справа від 12.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=313411&fp=60 (дата звернення: 10.05.2025).

25. Мартиненко К.В. Деякі проблеми виявлення та розслідування державної зради в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 575–581. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/138.pdf (дата звернення: 10.05.2025).

References

1. Bantyshev O.F., Shamara O.V. Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (qualification problems): monograph. Kyiv: Publishing House of the National Security Service of Ukraine, 2024. 168 p.

2. Brych L.P. Theory of delimitation of the elements of crimes: monograph. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2023. 712 p.

3. Constitution of Ukraine: official text. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

4. Demidova L.M., Popovych O.S. Criminal and legal protection of national security of Ukraine: terrorist act: monograph / edited by L.M. Demidova. Kharkiv: Law, 2021. 400 p.

5. Zhuravel V.A. Forensic methods: modern scientific concepts: monograph. Kharkiv: Publishing house “Apostil”, 2022. 304 p.

6. Zhuravel V.A. Problems of forming the basic methodology of crime investigation. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2008. No. 1(52). P. 231–241.

7. Konovalova V.O. Selected works. Kharkiv: Apostil, 2022. 580 p.

8. Forensic science: textbook. 5th ed. / Shepitko V.Yu., Konovalova V.O., Zhuravel V.A. et al.; ed. V. Yu. Shepitka. Kyiv: In Yure, 2026. 580 p.

9. Criminal law of Ukraine: General part: textbook. 4th ed., revised and supplemented. / Yu.V. Baulin, V.I. Borisov, V.I. Tyutyugin and others; ed. V.V. Stashisa, V. Ya. Tatsiya. Kharkiv: Law, 2020. 514 p.

10. Criminal law (General part): textbook / ed. O.O. Dudorov, E.O. Pysmenny. Lugansk: Publishing house "Elton-2", 2022. T. 1. 780 p.

11. Criminal law (Special part): textbook / ed. O.O. Dudorov, E.O. Pysmenny. Lugansk: Publishing house "Elton-2", 2022. T. 1. 780 p.

12. Navrotskyi V.O. Criminal law of Ukraine. Special part: course of lectures. Kyiv: T-vo "Znannya", KOO, 2020. 771 p.

13. New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes. Kyiv: "Akonit", 1999. T. 4. 978 p.

14. Saltevsky M.V. Forensic science (in modern form): textbook. Kyiv: Condor, 2025. 580 p.

15. Grechko O.O. The principle of unity and integrity of the state territory as a guarantee of the unitary character of the Ukrainian state. *Law and Security.* 2014. No. 4 (55). P. 12–15.

16. Shevchuk V.M. Forensic science: traditions, innovations, prospects: a selection of scientific works; edited by N.A. Chmutova. Kharkiv: Law, 2020. 1280 p.

17. Shepitko V. Yu. Selected Works. Kharkiv: Apostil, 2020. 576 p.

18. Shepitko V. Yu. Criminology: textbook. Kyiv: In Yure, 2020. 496 p.

19. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2021 No. 2341-III (as amended). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2341–14#Text.

20. *Official website of the Prosecutor General's Office of Ukraine.* URL: https://www.gp.gov.ua/.

21. Website of the Sumy Regional Prosecutor's Office: Case dated 09.05.2022. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_ c=view&_t=rec&id=313283.

22. Kharkiv Regional Prosecutor's Office website: Case dated 08.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=-publications&_ t=rec&id=313244&fp=30.

23. Kharkiv Regional Prosecutor's Office website: Case dated 06.05.2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=-publications&_ t=rec&id=313224&fp=50.

24. Website of the Kharkiv Regional Prosecutor's Office: Case dated 05/12/2022. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_ t=rec&id=313411&fp=60

25. Martynenko K.V. Some problems of detecting and investigating state treason under martial law. Legal Scientific Electronic Journal. 2022. No. 5. P. 575–581. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/138.pdf

// Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки» // № 5 (87), 2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.9:81'25

Мись Тетяна Іванівна
старший викладач кафедри іноземних мов
Юридичного інституту
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Mys' Tetiana
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Law Institute
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0009-0000-7582-8214

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11068

ЮРИДИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ

LEGAL TRANSLATION IN INTERNATIONAL LAW: TERMINOLOGICAL CHALLENGES AND TRANSFORMATIONAL STRATEGIES

Анотація. *Вступ. У сучасних умовах глобалізації та розширення міжнародної співпраці проблема адекватного перекладу юридичних термінів набуває особливої актуальності. Якісний юридичний переклад у сфері міжнародного права виступає ключовим чинником забезпечення взаєморозуміння між правовими системами та дотримання принципу юридичної визначеності.*

Мета. Метою статті є виявлення основних лінгвістичних і перекладознавчих проблем, які виникають під час перекладу міжнародно-правових текстів, а також аналіз стратегій і підходів до їх вирішення в українському перекладацькому контексті.

Матеріали і методи. Матеріалами для дослідження стали тексти міжнародних договорів, конвенцій та судових рішень, зокрема документи ООН, Європейського суду з прав людини, а також нормативно-правові акти України, зокрема Конституцію України, Закон України «Про міжнародні договори України», Кримінальний процесуальний кодекс України та рішення Конституційного Суду України, що містять посилання на міжнародно-правові документи та інші англомовні джерела міжнародного права і їх офіційні українські переклади. Методи, застосовані у роботі: порівняльний аналіз, функціонально-семантичний метод, дискурс-аналіз, елементів трансформаційного підходу до перекладу.

Результати. Результати дослідження вказують на те, що однією з головних проблем перекладу юридичних текстів є наявність юридичних термінів з високим рівнем культурної та системної специфіки. Це стосується зокрема таких понять, як: «equity, common law, precedent», які мають багаторівневе значення та не завжди знаходять повні відповідники в українській правовій системі. Також проаналізовано проблему перекладу латинських термінів, що функціонують як архаїзми в англійському праві, але є ще активними в міжнародних документах. Особлива увага приділена фразеологічним конструкціям, що виконують номінативну, прескриптивну та ідіоматичну функції в юридичному дискурсі.

Перспективи. Перспективи дослідження полягають у розробці уніфікованої методики перекладу міжнародно-правових документів із урахуванням правових особливостей української юрисдикції, а також у створенні глосаріїв юридичних колокацій, які можуть стати інструментом підвищення якості перекладу.

Ключові слова: *юридичний переклад, міжнародне право, термінологія, фразеологізми, латинізми, колокації, правова семантика.*

Summary. *Introduction. In the current context of globalization and expanding international cooperation, the issue of adequate translation of legal terms is gaining particular relevance. High-quality legal translation in the field of international law is a key factor in ensuring mutual understanding between legal systems and upholding the principle of legal certainty.*

Purpose. The purpose of this article is to identify the main linguistic and translation-related challenges that arise in the translation of international legal texts, as well as to analyze the strategies and approaches to addressing these challenges within the Ukrainian translation context.

Materials and Methods. The materials for this research include texts of international treaties, conventions, and judicial decisions, in particular documents of the United Nations, the European Court of Human Rights, as well as normative legal acts of Ukraine, including the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On International Treaties of Ukraine,» the Criminal Procedure Code of Ukraine, and decisions of the Constitutional Court of Ukraine that refer to international legal instruments. Other sources include English-language documents of international law and their official Ukrainian translations. The methods applied in this study are comparative analysis, functional-semantic method, discourse analysis, and elements of the transformational approach to translation.

Results. The results of the study indicate that one of the main challenges in translating legal texts lies in the presence of legal terms with a high degree of cultural and systemic specificity. This particularly concerns concepts such as: «equity, common law, and precedent», which have multilayered meanings and do not always have full equivalents in the Ukrainian legal system. The article also addresses the issue of translating Latin terms, which function as archaisms in English law but remain active in international legal documents. Special attention is paid to phraseological constructions that perform nominative, prescriptive, and idiomatic functions in legal discourse.

Perspectives. The prospects for further research include the development of a unified methodology for translating international legal documents, taking into account the legal specificities of Ukrainian jurisdiction, as well as the creation of glossaries of legal collocations that may serve as tools for improving translation quality.

Key words: *legal translation, international law, terminology, phraseologisms, Latinisms, collocations, legal semantics.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах правової глобалізації та зростання міжнародної юридичної взаємодії переклад правових документів з англійської мови на українську та навпаки набуває особливої актуальності. Англійська мова, яка відіграє провідну роль у сфері міжнародного права, торгівлі, дипломатії та діловодства, вимагає точного та адекватного перекладу в межах української правової системи. Водночас юридичний переклад є надзвичайно складним, оскільки передбачає не лише лінгвістичну, а й правову еквівалентність, що ускладнюється відмінностями між англосаксонською (прецедентною) та континентальною (нормативною) правовими системами. Особливо проблематичною залишається передача термінологічних одиниць, латинізмів, архаїзмів, усталених правових формул, граматичних конструкцій, а також фразеологічних одиниць, які можуть мати унікальне значення лише в межах однієї правової культури.

Наукова проблема полягає у відсутності єдиних підходів до вибору перекладацьких стратегій, які б забезпечували водночас точність, правову сумісність і зрозумілість правових текстів для цільової аудиторії. Практична значущість полягає у забезпеченні ефективного функціонування міжнародних угод, правової допомоги, судових процесів і ділової документації.

Отже, дослідження юридичного перекладу потребує подальшого аналізу з погляду мовної та правової відповідності, з урахуванням як теоретичних засад перекладознавства, так і специфіки міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичний переклад як міждисциплінарне явище досліджувався багатьма науковцями як в Україні, так і за кордоном. Mona Baker [1] розглядає основні принципи перекладу в контексті міжмовної комунікації та акцентує увагу на контекстуальній відповідності. Peter Newmark [2] запропонував підходи до передачі термінології, що є актуальними і для юридичного перекладу, хоча його дослідження мають ширший спектр. Susan Šarčević [3] у своїй праці New Approach to Legal Translation розкриває проблематику правової еквівалентності в межах перекладу нормативно-правових актів, зосереджуючи увагу на різниці правових систем. Łucja Biel [4] акцентує на понятті «текстової сумісності» перекладеного закону, вводячи поняття «єврофог» для позначення складностей у сприйнятті перекладених правових текстів. Anne Lise Kjær [5] аналізує роль юридичного перекладу в багатомовному правовому просторі ЄС, наголошуючи на необхідності функціонального підходу.

В. О. Кулик [6] пропонує систематизований огляд методів перекладу юридичних термінів у межах українського правового поля, тоді як Гнатюк Л. П. [7] звертається до проблеми передачі латинізмів та архаїчної термінології. Як зазначає Ю. Трач [8], переклад актів європейського права потребує не лише лексичної точності, а й врахування ієрархії джерел. На думку А. Мартинюка [9], мовна політика держави значною мірою впливає на формування терміносистеми у сфері міжнародного права. О. Снитко [10] акцентує увагу на труднощах перекладу правової термінології, спричинених розбіжностями між системами права, та важливості збереження функціональної адекватності в перекладі.

Попри наявні дослідження, потребує подальшої уваги питання передачі фразеологізмів, архаїчних формулювань, складних граматичних конструкцій та впливу культурно-правових відмінностей між англосаксонською та континентальною традиціями. Це зумовлює актуальність цієї статті, яка спрямована на узагальнення перекладацьких прийомів, що дозволяють досягти як лінгвістичної, так і правової точності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є — аналіз лінгвістичних і правових особливостей юридичного перекладу між англійською та українською мовами, а також визначення перекладацьких трансформацій, що забезпечують точність і правову еквівалентність. Завдання дослідження передбачають:

– проаналізувати лінгвістичні труднощі перекладу юридичних термінів у міжнародному праві;
– визначити вплив правових систем на перекладацькі стратегії;
– охарактеризувати типові помилки та ризики юридичного перекладу;
– виокремити ефективні трансформаційні підходи для забезпечення адекватності та точності перекладу.

У дослідженні застосовано методи контент-аналізу правових текстів, порівняльного аналізу перекладених міжнародно-правових документів, а також структурно-семантичний аналіз термінологічних одиниць. Це дозволяє виявити найбільш уживані перекладацькі стратегії та типові трансформації.

Виклад основного матеріалу. У практиці перекладу міжнародних правових документів особливої уваги потребує точне відтворення термінології в таких джерелах, як Європейська конвенція з прав людини, установчі документи Європейського Союзу, документи ООН, СОТ чи ЮНСІТРАЛ. Наприклад, під час перекладу положень Конвенції про захист прав людини особливу складність становить термін margin of appreciation, який має складну інтерпретацію та не має прямого відповідника в українській правовій традиції [4, с. 103; 3, с. 127]. Зазначений термін активно використовувався, зокрема, у справі Handyside v. the United Kingdom (1976), де ЄСПЛ визнав наявність національного простору для тлумачення норм. Неправильний переклад цього поняття міг би змінити розуміння межі дозволеного втручання держави в права людини. Такі приклади демонструють, що юридичний переклад виходить за межі лінгвістичного процесу і є частиною правозастосування на міжнародному рівні.

Відповідно до статті 9 Конституції України [11], чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Це підвищує вимоги до точності перекладу таких договорів, адже помилки можуть мати безпосередні юридичні наслідки. Стаття 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969) прямо передбачає, що всі мовні версії договору мають однакову юридичну силу, що покладає на перекладача відповідальність за змістовну однозначність.

Уніфікація правової термінології через переклад міжнародних документів сприяє правовій гармонізації між країнами з різними правовими системами. У контексті діяльності ЄС, ООН, СОТ чи ЮНЕСКО, однакове тлумачення норм можливе лише за умови чіткого перекладу термінів, що запобігає юридичним колізіям і сприяє однаковому застосуванню норм [5, с. 513]. З огляду на участь України в багатьох міжнародно-правових угодах, переклад стає інструментом реалізації зобов'язань, зокрема відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, ратифікованої Законом України від 15.05.2003 № 802-IV. Змістовна неточність перекладу може порушувати права громадян у сфері доступу до правової інформації [12].

Peter Newmark [2, p. 45] наголошує, що переклад не є статичним процесом, а має творчий характер, оскільки залежить від вибору між різними можливими варіантами передачі змісту, враховуючи жанр, мету тексту та особливості аудиторії. Мовна надлишковість, на думку Newmark, — це основа для творчої свободи перекладача чи юриста у знаходженні оптимального варіанту, який би найбільш повно відповідав оригіналу та функції тексту в мові перекладу.

Проте не існує абсолютної свободи вибору. Це пов'язано, перш за все, з мовними ресурсами, що обмежують можливості варіативності. Зокрема, неможливо замінити однозначні відповідники, такі як терміни (наприклад, «патент» — patent, «банкрутство» — bankruptcy), власні назви (наприклад, «Європейський Союз» — the European Union, «Київ» — Kyiv) та інші [1; 13].

Також обмеженням для творчості перекладача виступають граматичні особливості мови перекладу. Зокрема, англійська мова характеризується жорстким порядком слів, який визначає прямий синтаксис [2].Тому при перекладі з англійської на українську юрист повинен враховувати ці відмінності, щоб передати правильний інформаційний акцент і зберегти природність тексту.

Під час перекладу офіційно-ділової документації надзвичайно важливо суворо дотримуватися структурних особливостей оригінального тексту. Високі стандарти оформлення таких документів обумовлюють не лише необхідність точного відтворення змісту, а й збереження їхньої формальної структури, яка включає заголовок, вступну частину, основний текст, заключні положення, підпис, печатки та інші формальні елементи [14; 2]. Кожен із цих компонентів має своє значення в контексті комунікації та правової сили документа, тому їхнє правильне оформлення є обов'язковим для забезпечення юридичної дійсності і чіткої інтерпретації тексту.

Крім того, юрист повинен брати до уваги жанрові та функціональні особливості документа, адже, наприклад, договір, наказ або офіційний лист мають свої типові формулювання та стандартні кліше, що потребують точного і адекватного відтворення в мові перекладу [15]. Ігнорування цих норм може суттєво вплинути на легітимність і ефективність документа у правовому та адміністративному контексті.

У процесі перекладу текстів офіційно-ділового стилю необхідно забезпечити не лише точне й адекватне відтворення змісту оригіналу, але й суворо дотримуватись низки лексико-граматичних норм, властивих цьому функціональному стилю. Зокрема, у таких текстах, особливо в юридичних документах і судових рішеннях, спостерігається надзвичайно висока щільність клішованих виразів, скорочень, абревіатур, спеціальних позначень і формулювань,

які змінюються залежно від жанру чи типу документа [4 с. 45; 6, с. 102].

До характерних рис мови офіційних документів зазвичай відносять:
– сталість і традиційність мовного оформлення;
– формалізованість і кодованість мовної системи (зокрема, використання сталих абревіатур та скорочень);
– точність і лаконічність формулювань;
– нейтральний, беземоційний тон викладу;
– переважання безособових конструкцій та номінативних зворотів [16, с. 56–57; 2, с. 151].

Таким чином, переклад таких текстів вимагає від не лише високої мовної компетентності, а й ґрунтовного ознайомлення з фаховими кліше, шаблонними структурами й типологією документів. Недостатньо здійснити прямий переклад окремих лексем — слід використовувати стандартизовані словосполучення, які мають нормативне функціонування у мові перекладу [14, с. 89]. Особливо це стосується перекладу судових рішень, де необхідно дотримуватися так званої «мови жанру» — тобто лінгвістично формалізованої структури викладу, прийнятої в юридичній практиці. Для досягнення цього варто попередньо проаналізувати автентичні документи відповідного жанру, аби забезпечити точність, формальну відповідність та правову коректність перекладу [3, с. 112–113].

Помилки в юридичному перекладі міжнародних документів можуть мати серйозні наслідки, включаючи юридичні суперечки, різночитання норм і навіть порушення зобов'язань сторін. Згідно зі статтею 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), тексти міжнародного договору, складені різними мовами, мають однакову юридичну силу, і у разі розбіжностей тлумачення повинно враховувати обидві мовні версії [17, Article 33]. Це покладає особливу відповідальність на юриста, як посередника між правовими системами, який має забезпечити семантичну точність, зберігаючи при цьому юридичну однозначність формулювань [5, с. 510; 3, с. 112–113]. Різночитання у перекладі можуть спричинити розбіжності в юридичній інтерпретації одних і тих самих положень у різних країнах. Це особливо критично у випадках, коли суди або арбітражі використовують різні мовні версії документа, що може призвести до протилежних рішень [3, с. 115].

У практиці міжнародних судів траплялися ситуації, коли помилки перекладу спричиняли спір щодо зобов'язань сторін. Наприклад, у справі Kasikili/Sedudu Island (МПС, 1999) вирішальну роль відіграло тлумачення географічного терміна в різних мовних версіях договору між Намібією та Ботсваною. Це свідчить про те, що юридичний переклад може мати прямий вплив на вирішення міжнародних конфліктів.

Юридичні тексти мають особливу стилістику, що вимагає використання чітких мовних формулювань, усталених конструкцій і специфічної термінології. У процесі перекладу таких текстів застосовують низку трансформацій:
– лексичні трансформації: генералізація (treaty → «міжнародна угода»), конкретизація (legal entity → «юридична особа»), модуляція (may → «має право»);
– синтаксичні трансформації: зміна порядку слів, заміна пасивних конструкцій активними (shall be signed → «підписує»);
– стилістичні кліше: переклад конструкцій на кшталт «whereas, hereby, thereof» через українські відповідники «враховуючи», «цим», «цього документа» тощо.

Однією з ключових ознак офіційно-ділового стилю є використання лексичних одиниць виключно в їхньому прямому, словниковому значенні. У таких текстах не допускається вживання слів у переносному чи контекстуально зумовленому значенні, як і не властиві їм емоційні відтінки. Мовлення в офіційно-ділових текстах повинно залишатися максимально нейтральним, об'єктивним і точним.

Особливу роль у подібних текстах відіграють сталі словосполучення, мовні кліше, а також традиційні вирази, багато з яких мають латинське походження. Попри те, що вони можуть здаватися архаїчними або неприродними в розмовному мовленні, у юридичному та діловому дискурсі вони виконують чітко визначену функцію — забезпечення юридичної однозначності та формальної точності [7, с. 47].

Найпоширеніші латинські вирази, що зберігають юридичну релевантність у сучасних офіційних документах: «de facto — фактично», «de jure — юридично, відповідно до закону», «a priori — з наперед заданого», «inter alia — серед іншого», «ipso facto — внаслідок самого факту», «ex officio — за посадою», «ad hoc — спеціально для цього випадку», «per se — сам по собі», «status quo — наявний стан речей», «pro forma — для форми».

Таким чином, недостатньо просто відтворити зміст документа мовою перекладу — важливо також дотримуватися усталених лексичних і синтаксичних конструкцій, відповідних діловому стилю. Це вимагає попереднього вивчення типових структур і мовних одиниць, характерних для цільового жанру, зокрема юридичних документів.

Головним завданням є максимально повна і точна передача змісту оригінального тексту засобами мови перекладу. Як правило, фактична спільність змісту між оригіналом і перекладом є суттєвою, проте її досягнення залежить від низки факторів — як лінгвістичних, так і культурних. У зв'язку з цим варто розрізняти два поняття: потенційна еквівалентність і перекладацька еквівалентність.

Потенційна еквівалентність передбачає теоретично можливу максимальну спільність змісту двох текстів, створених різними мовами, за умови дотримання структурних і семантичних особливостей кожної з них. Іншими словами, це ідеальна

відповідність, але яка на практиці обмежується ресурсами мовної системи, прагматикою та нормами мовлення.

Натомість перекладацька еквівалентність — це реальна ступінь змістової близькості між оригіналом і перекладом, яка фактично досягається в процесі перекладу. Вона формується в результаті компромісу між точністю змістової передачі, з одного боку, та вимогами мови перекладу — з іншого [1, с. 111]. Саме тому переклад не може розглядатися як буквальне копіювання, а є складним процесом інтерлінгвістичної і міжкультурної інтерпретації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Юридичний переклад у сфері міжнародного права вимагає поєднання лінгвістичної точності, правової відповідності та функціональної адекватності, що зумовлює його складність як міждисциплінарного явища. Проаналізовані термінологічні труднощі, зокрема пов'язані з перекладом архаїзмів, латинізмів, фразеологічних конструкцій, специфічних правових формул і структур, свідчать про те, що традиційні лінгвістичні підходи не завжди забезпечують повноцінну правову еквівалентність. Важливою умовою ефективного перекладу є глибоке розуміння як вихідної, так і цільової правових систем, з урахуванням культурно-правового контексту кожної з них.

У результаті дослідження встановлено, що юридичний переклад потребує застосування адаптивних трансформаційних стратегій, які поєднують точність, однозначність і збереження юридичної сили документа. Особливої уваги заслуговує стандартизація термінів, дотримання формальних ознак офіційно-ділового стилю та урахування жанрово-структурних вимог, що значно зменшують ризики помилок і правових колізій.

Перспективи подальших досліджень бачаться у таких напрямах:
– розроблення типології трансформацій юридичного перекладу з урахуванням конкретних правових жанрів (договори, рішення судів, закони тощо);
– аналіз впливу національного законодавства на вибір перекладацьких стратегій у сфері міжнародного права;
– укладання двомовних (англо-українських) глосаріїв юридичних термінів із поясненням культурно-правового навантаження;
– дослідження перекладацьких помилок у міжнародній судовій практиці як джерела емпіричних даних для удосконалення освітніх програм з юридичного перекладу.

Доцільно також розглянути вплив рішень Конституційного Суду України, де переклад міжнародних договорів або їх застосування через переклад прямо згадується у висновках. Наприклад, у Рішенні КСУ від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 наголошено на юридичній силі міжнародного договору, ратифікованого Україною, що посилює значення точного й коректного перекладу відповідних положень [18; 19]. Водночас у практиці Верховного Суду неодноразово зазначалося, що суд повинен звертатися до норм міжнародного права з урахуванням їх офіційного перекладу. Наприклад, у постанові ВС від 25.06.2020 у справі № 161/8270/15-ц наголошено, що розбіжності між перекладом і оригіналом Конвенції можуть вплинути на судове рішення [20].

Комплексний підхід до вивчення юридичного перекладу сприятиме глибшому розумінню механізмів міжкультурної правової комунікації та удосконаленню стандартів перекладацької діяльності у сфері міжнародного права.

Література

1. Baker M. In other words: A coursebook on translation. 2nd ed. London: Routledge, 2018. 370 p.
2. Newmark P. A textbook of translation. London: Prentice Hall, 1988. 292 p.
3. Šarčević S. New approach to legal translation. The Hague: Kluwer Law International, 1997. 370 p.
4. Biel Ł. Lost in the Eurofog: The textual fit of translated law. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014. 270 p.
5. Kjær A. L. Legal translation in the European Union: A research field in need of a new approach // Language and the law: International outlooks / eds. A. L. Kjær, S. Pommer. Copenhagen: DJØF Publishing, 2007. P. 497–512.
6. Кулик Б. О. Теорія та практика перекладу : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 376 с.
7. Гнатюк Л. П. Особливості перекладу латинських термінів у юридичному дискурсі. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2012. 124 с.
8. Трач Ю. І. Проблеми перекладу правових актів Європейського Союзу українською мовою. *Професійна комунікація: лінгвістичні та перекладознавчі аспекти.* Київ : НАУ, 2018. С. 85–92.
9. Мартинюк А. П. Мовна політика і термінотворення у сфері міжнародного права. *Міжнародне право і переклад: виклики глобалізації. Київ: Ін-т міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. С. 112–120.
10. Снитко О. В. Особливості перекладу правової термінології в умовах двомовного правового простору. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2019. № 66(1). С. 247–252.
11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Ратифікована Законом України від 15.05.2003 № 802-IV. *Відомості ВРУ*. 2003. № 30. Ст. 259.

13. Chesterman A. Memes of translation: The spread of ideas in translation theory. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2016. 220 p.

14. Biel Ł., Staiger, U. Legal translation explained. London: Routledge, 2014. 224 p.

15. Katan D. Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators. 2nd ed. London: Routledge, 2009. 384 p.

16. Bhatia V.K. Analysing genre: Language use in professional settings. London: Longman, 1993. 240 p.

17. United Nations. Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969. United Nations, Treaty Series, vol. 1155. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201155/volume-1155-i-18232-english.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

18. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості ВРУ.* 2004. № 50. Ст. 540.

19. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2001 від 13.12.2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 51. Ст. 2276.

20. Постанова Верховного Суду від 25.06.2020 у справі № 161/8270/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90167787 (дата звернення: 31.05.2025).

References

1. Baker M. In other words: A coursebook on translation. 2nd ed. London: Routledge, 2018. 370 p.

2. Newmark P. A textbook of translation. London: Prentice Hall, 1988. 292 p.

3. Šarčević S. New approach to legal translation. The Hague: Kluwer Law International, 1997. 370 p.

4. Biel Ł. Lost in the Eurofog: The textual fit of translated law. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014. 270 p.

5. Kjær A.L. Legal translation in the European Union: A research field in need of a new approach // Language and the law: International outlooks / eds. A.L. Kjær, S. Pommer. Copenhagen: DJØF Publishing, 2007. P. 497–512.

6. Kulyk B.O. Teoriia ta praktyka perekladu: navch. posibnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2017. 376 s.

7. Hnatiuk L.P. Osoblyvosti perekladu latynskykh terminiv u yurydychnomu dyskursi. Kyiv: Kyivskyi nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 2012. 124 s.

8. Trach Yu.I. Problemy perekladu pravovykh aktiv Yevropeiskoho Soiuzu ukrainskoiu movoiu. Profesiina komunikatsiia: linhvistychni ta perekladoznavchi aspekty. Kyiv: NAU, 2018. S. 85–92.

9. Martyniuk A.P. Movna polityka i terminotvorennia u sferi mizhnarodnoho prava. Mizhnarodne pravo i pereklad: vyklyky hlobalizatsii. Kyiv: In-t mizhnarodnykh vidnosyn KNU imeni Tarasa Shevchenka. 2020. S. 112–120.

10. Snytko O.V. Osoblyvosti perekladu pravovoi terminolohii v umovakh dvomovnoho pravovoho prostoru. Movni i kontsepttsalni kartyny svitu. 2019. № 66(1). S. 247–252.

11. Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. St. 141.

12. Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 15.05.2003 № 802-IV. Vidomosti VRU. 2003. № 30. St. 259.

13. Chesterman A. Memes of translation: The spread of ideas in translation theory. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2016. 220 p.

14. Biel Ł., Staiger, U. Legal translation explained. London: Routledge, 2014. 224 p.

15. Katan D. Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators. 2nd ed. London: Routledge, 2009. 384 p.

16. Bhatia V.K. Analysing genre: Language use in professional settings. London: Longman, 1993. 240 p.

17. United Nations. Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969. United Nations, Treaty Series, vol. 1155. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201155/volume-1155-i-18232-english.pdf (date of access: 31.05.2025).

18. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906-IV. Vidomosti VRU. 2004. № 50. St. 540.

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 18-rp/2001 vid 13.12.2001. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2001. № 51. St. 2276.

20. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25.06.2020 u spravi № 161/8270/15-ts. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90167787 (date of access: 31.05.2025).

УДК 341.232.1(477:100-774)

Приполова Людмила Іванівна
кандидат юридичних наук, старший дослідник
начальник науково-дослідного відділу правових проблем у сфері міжнародного співробітництва
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення у
воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національний університет оборони України
Prypolova Liudmyla
PhD in Law, Senior Researcher,
Head of the research division of legal issues in the field of international cooperation of the
scientific research board of the problems of resource provision in the
military sphere, the sphere of defense and military construction of the
Center for Military and Strategic Studies of the
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-8429-1866

Стужук Юлія Петрівна
науковий співробітник
науково-дослідного відділу правових проблем у сфері міжнародного співробітництва
науково-дослідного управління проблем ресурсного забезпечення у
воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національний університет оборони України
Stuzhuk Yuliia
Research Fellow,
research division of legal issues in the field of international cooperation of the
scientific research board of the problems of resource provision in the
military sphere, the sphere of defense and military construction of the
Center for Military and Strategic Studies of the
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0009-0006-8017-9259

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11002

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН G7 У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ, СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

TRANSFORMATION OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR UKRAINE'S COOPERATION WITH G7 COUNTRIES IN THE MILITARY, SECURITY, AND DEFENSE SPHERES IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY SECURITY ENVIRONMENT

Анотація. *Вступ. Агресія російської федерації проти України у 2014 році та широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 року вплинуло на сучасну архітектуру міжнародної безпеки. Провідні міжнародні актори рішуче засудили агресію російської федерації та консолідували власні зусилля у наданні всебічної підтримки Україні. В умовах агресії російської федерації, зазнали трансформації правові основи співробітництва України та країн G7 у військовій сфері, сфері безпеки та оборони в умовах сучасного безпекового середовища.*

Мета дослідження полягає у комплексному та всебічному дослідженні трансформації правових основ співробітництва України та країн G7 у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту становлення України, як незалежної держави та в умовах агресії російської федерації.

Матеріали і методи. При написанні статті авторами було використано такі методи: історичний метод – задля з'ясування еволюції відносин між державами та аналізу становлення і розвитку ключових документів, відповідно до яких здійснювалась співпраця в окресленій сфері; порівняльно-правовий метод – задля дослідження правових основ співпраці між країнами від моменту проголошення незалежності України, та в умовах російсько-української війни; системний метод – задля аналізу зміни співпраці України з країнами G7, як елементу взаємопов'язаної системи міжнародних відносин та тлі агресії російської федерації та ін.

Результати. Авторами детально досліджено ключові документи між Україною та країнами G7, які заклали підґрунтя співробітництва у військовій сфері, сфері безпеки та оборони, та їх трансформацію в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Значна увага приділяється підписанню Спільної декларації про підтримку України у липні 2023 року, яка стала першим юридичним документом щодо гарантій для нашої країни. Крім того, декларація заклала основи подальшого укладання Україною довгострокових двосторонніх угод про співпрацю у сфері. Авторами проаналізовано безпекові угоди з кожного країною G7, визначено роль і значення.

Перспективи. Перспективним вважається надання нормативно-правового визначення поняттю «двосторонні безпекові угоди» (як міжнародна угода між Україною та іншим суб'єктом міжнародного права, яка стосується гарантій безпеки Україні, визначає пріоритетні сфери двосторонньої безпекової співпраці в контексті надання військової, політичної, фінансової та гуманітарної допомоги), здійснення належного моніторингу та контролю за їх виконанням, формалізація процесу їх укладення та пролонгації, тощо.

Ключові слова: *російсько-українська війна, безпекові угоди, країни G7, військове співробітництво, стратегічне партнерство.*

Summary. *Introduction. The aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2014 and the full-scale invasion launched in February 2022 have significantly impacted the modern architecture of international security. Leading international actors have strongly condemned Russia's aggression and have consolidated their efforts to provide comprehensive support to Ukraine. Against the backdrop of Russian aggression, the legal foundations of Ukraine's cooperation with G7 countries in the military, security, and defense spheres have undergone significant transformation within the current security environment.*

The purpose of this study is to conduct a comprehensive and in-depth analysis of the transformation of the legal foundations of cooperation between Ukraine and the G7 countries in the military, security, and defense sectors since Ukraine's emergence as an independent state and in the context of the Russian Federation's aggression.

Materials and Methods. The authors employed several research methods in this study: the historical method – to trace the evolution of relations between the states and analyze the formation and development of key documents governing cooperation in the specified areas; the comparative legal method – to examine the legal basis of cooperation between the countries from the moment of Ukraine's independence and during the ongoing Russian-Ukrainian war; and the systems method – to analyze changes in Ukraine's cooperation with the G7 countries as part of an interconnected system of international relations in the face of Russian aggression, among others.

Results. The authors provide an in-depth analysis of the key documents concluded between Ukraine and the G7 countries that laid the groundwork for cooperation in the military, security, and defense spheres, as well as their transformation in the context of the full-scale Russian invasion. Particular attention is paid to the signing of the Joint Declaration of Support for Ukraine in July 2023, which became the first legal document outlining security assurances for Ukraine. This declaration also established the basis for Ukraine to conclude long-term bilateral agreements on cooperation in this area. The study analyzes the security agreements signed with each G7 country, highlighting their roles and significance.

Prospects. The study emphasizes the need for a normative legal definition of the term «bilateral security agreements» (as international agreements between Ukraine and other subjects of international law that pertain to security guarantees for Ukraine and outline priority areas for bilateral security cooperation in the context of military, political, financial, and humanitarian assistance). It also identifies the importance of proper monitoring and oversight of their implementation, formalizing the process of their conclusion and extension, and more.

Key words: *Russian-Ukrainian war, security agreements, G7 countries, military cooperation, strategic partnership.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України, наша держава активно вибудовувала відносини з міжнародною спільнотою та провідними міжнародними суб'єктами у різних сферах. У даному контексті, насамперед, важливо звернути увагу на розвиток співпраці України з країнами G7. За період з 1991 року по 2014 рік, в умовах геополітичних змін та внутрішніх трансформацій в державі, між Україною та країнами G7 було укладено низку документів щодо співпраці у військовій сфері та забезпечення і гарантування безпеки. Втім, у 2014 році, в умовах агресії російської федерації (далі — РФ) проти України та окупації територій України РФ, відносини України та країн

G7 зазнали кардинальних змін. Країни G7 засудили російську агресію в Україні та виключили РФ з G8. За період з 2014 по 2022 роки в умовах гібридної війни, країни G7 від дипломатичних партнерів стали ключовими союзниками нашої держави у таких сферах, як: військово-технічне співробітництво, економіка, проведення реформ та ін. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року сколихнуло міжнародну спільноту. Провідні світові лідери висловили рішучу підтримку Україна та спрямували зусилля на надання допомоги нашій державі, щоб чинити опір агресії РФ. Крім того, були сформовані правові основи співпраці між Україною та країнами G7, визначивши подальше стратегічне партнерство. Окреслена тема є вкрай важливою в умовах триваючої агресії РФ, і потребує ґрунтовного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню питання співпраці України з країнами G7 присвячена низка досліджень. У роботі Дяченко Б. І., Стець Д. І. визначена роль країн «Великої сімки» у сучасних міжнародних економічних відносинах [1]. Так, Романишин В. у своїй статті проводить аналіз співпраці України з країнами «Великої сімки» [2]. У статті Немич О. висвітлено «Українське питання» на самітах G7 в умовах російсько-українського конфлікту 2014–2022 років. Втім, в умовах триваючої агресії рф та поглибленні відносин України з країнами G7 потребує комплексного дослідження питання формування правових основ співпраці з країнами G7 [3].

Мета статті полягає в здійсненні аналізу трансформації правових основ співробітництва України та країн G7 у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту становлення Української держави та в умовах агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабна агресія РФ проти України, розпочата у лютому 2022 року призвела до змін сучасної парадигми міжнародної безпеки. Світова спільнота засудила агресію РФ, консолідувала власні зусилля для підтримки нашої держави у боротьбі з агресором, продемонструвавши єдність та солідарність з народом України. Важливим та ефективним механізмом міжнародної безпекової підтримки стало підписання країнами G7 під час саміту НАТО у Вільнюсі у липні 2023 року Спільної декларації про підтримку України [4]. Даний документ став першим юридичним документом щодо гарантій для нашої країни. Варто зазначити, що зазначений документ передбачає:

– допомогу Україні в захисті себе і попередженні нової агресії, яка включає постачання зброї, підтримку в розвитку оборонно-промислового комплексу (ОПК), навчання, співпрацю у сферах розвідки і кібербезпеки, технічну і фінансову підтримку тощо;
– заходи на випадок нової агресії, що передбачають негайні консультації для того, щоб якнайшвидше забезпечити Україну всім необхідним;
– допомогу в притягненні країни-агресора РФ до відповідальності — посилення санкційного тиску, заморожування активів, механізми репарацій і суд над винними у злочинах проти України та українців;
– подальшу підтримку демократичного розвитку України [5].

Окреслена декларація стала рамковим документом, заклавши основи концепції «договірної безпеки», визначивши передумови формування сучасної архітектури міжнародної безпеки України в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ, а також формує засади подальшої розбудови спроможності України протидіяти викликам її суверенітету, територіальної цілісності та безпеки [6].

Після підписання країнами G7 Спільної декларації про підтримку України, Україна розпочала укладати довгострокові двосторонні угоди про співпрацю у сфері безпеки. Так, станом на 2025 рік, Україна уклала 29 двосторонніх угод про співробітництво, серед яких 27 угод із державами-підписантами Спільної декларації про підтримку України, 1 угоду з ЄС і ще 1 угоду з Хорватією, яка не приєдналась до Спільної декларації.

Усі ці безпекові угоди підписані на 10 років і містять схожі положення щодо всесторонньої підтримки України з боку держав-партнерів. Зокрема, йдеться про надання Україні озброєння і військової техніки для самозахисту у війні з РФ, співпрацю в ОПК, проведення навчань для українських військових на території держав-партнерів, гуманітарну підтримку, зміцнення кібербезпеки, відновлення енергетичної інфраструктури, посилення санкційного тиску на РФ і притягнення агресора до відповідальності [7].

Також, варто зазначити, що 22 березня 2024 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації двосторонніх угод про співробітництво у сфері безпеки» № 329 [8]. Одним серед основних завдань Міжвідомчої робочої групи визначено сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади, інших державних органів, установ та організацій з питань реалізації двосторонніх угод про співробітництво у сфері безпеки за різними напрямами.

Основні сфери співпраці, які передбачені більшістю безпекових угод:

1. Надання Україні озброєння і військової техніки.
2. Співпраця в ОПК.
3. Використання заморожених російських активів для підтримки України.
4. Навчання і тренування українських військових.
5. Санкції проти РФ та її прибічників.
6. Невійськова безпека і цивільний захист.
7. Розмінування українських територій.
8. Підтримка енергетичної інфраструктури.
9. Гуманітарна підтримка та підтримка у відновленні України.
10. Притягнення РФ до відповідальності [9].

Таблиця 1

Назва та дата укладання угоди	**Роль і значення**
Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво від 07.05.1992 [11].	Окреслена угода стала однією з найперших угоди, що була укладена між США та Україною, як незалежною державою. Угода складається лише з 6 статей, втім вона заклала основи для надання допомоги Україні. Під час її укладання не було обговорено рамковий характер даної угоди, втім практика її застосування та посилання на положення цієї угоди в наступних угодах вказують саме на це.
Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки від 27.07.1993 [12].	Даний документ став основою для налагодження партнерства між Україною та США у сфері безпеки і оборони. Цим меморандумом було вперше встановлено військові відносини між міністрами оборони країн, офіцерами вищої та середньої ланки та ін. Зокрема, основні положення документу передбачають обмін візитами, обмін досвідом, проведення консультацій, підготовка військовослужбовців для участі в операціях по підтриманню миру та інше задля зміцнення взаєморозуміння між оборонними та військовими структурами держав.
Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо реалізації програм та проектів міжнародної допомоги у військовій сфері від 08.12.1999 (ратифіковано Законом України від 02.11.2000 № 2079-III) [13]. *Дата набрання чинності для України: 17.07.2024.*	Окреслена угода складається з 8 статей і має на меті «сприяння розбудові Збройних Сил України, розширенню їхньої участі у міжнародному військовому співробітництві, а також підтримання подальшого розвитку зв'язків між Міністерством оборони України та Міністерством оборони США, обміну досвідом, розвитку військової освіти та підготовки кадрів». Дана Угода стосується всіх видів допомоги Україні у військовій сфері з боку США у формі обладнання, майна, надання послуг і підготовки особового складу (у тому числі обладнання та майна, що використовуються Урядом США в процесі надання послуг і підготовки особового складу), включаючи всі види допомоги для полегшення участі Збройних Сил України у заходах та діяльності у рамках ПЗМ [14].
Основна угода про обмін та співробітництво між Міністерством оборони України та Національним агентством геопросторової розвідки Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки стосовно геопросторової інформації. *Дата підписання від 21.04.2017, 11.08.2017 [15].*	Зазначена угода складається з 14 статей та додатків і основна мета полягає в обміні геопросторовою інформацією для використання урядами обох Сторін для оборонних та інших урядових цілей. Також визначено спільні програми виробництва, інші спільні заходи та програми спільного виробництва, окреслюється взаємна технічна допомога, обмін технічною та процедурною інформацією, а також, навчальні програми з дисциплін, які відповідають цілям вказаної Угоди. Окреслена угода заклали основи для розвитку геопросторових можливостей нашої держави та є важливою для забезпечення обороноздатності України.
Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про надання Українській Стороні товарів військового призначення та послуг від 18.05.2018, 13.06.2018 [16].	Варто зазначити, що даний документ замінив попередню угоду 2004 року. В зазначеній угоді, зокрема, зазначено щодо надання на грантовій основі оборонних товарів, пов'язаної з ними підготовки та інших послуг оборонного призначення Сполученими Штатами Америки Україні та надання оборонних товарів, пов'язаної з ними підготовки, що включає підготовку, пов'язану з військовими товарами згідно з Міжнародною програмою Сполучених Штатів з військової освіти та підготовки, а також інші послуги військового характеру Сполучених Штатів Америки Уряду України. Зазначаємо, що в окресленій угоді чітко визначено умови щодо використання та безпеки оборонних товарів. Даний документ є важливий, оскільки закріплює правові основи надання оборонної допомоги США для України.
Двостороння безпекова Угода між Україною та Сполученими Штатами Америки від 13.06.2024 [17].	Даний документ є «історичною угодою», і його підписання стало найважливішою подією з початку відносин України і США. Угода складається з 11 статей, що окреслює різні напрями співпраці. Ця угода стала 17 безпековою угодою, яку уклала Україна. Так, у новому договорі посилена співпраця між Україною та США у сферах безпеки, економіки, а також реформ та звітності. Крім того, угода передбачає план на випадок майбутньої агресії з боку РФ. США визнають те, щоб Україна гарантувала собі безпеку, їй потрібна значна військова підтримка, потужний потенціал і постійні інвестиції в її оборонно-промислову базу, які відповідатимуть стандартам НАТО. Важливо зазначити, що в угоді вказано, що майбутнє України — в НАТО. Відмінною також є сама назва угоди. Так, якщо раніше з багатьма ключовими партнерами угоди, які підписувала наша держава здебільшого малу назву «Угоди про безпекову співпрацю», то угода, укладена із США має назву «Двостороння безпекова угода». Відмінним є також юридичний механізм, так, в тексті угоди зазначається, що сторони мають намір зареєструвати цю Угоду в Організації Об'єднаних Націй відповідно до статті 102 Статуту ООН протягом 60 днів з дати набрання нею чинності. Втім, станом на травень 2025 року відсутня публічна інформація щодо її реєстрації в Організації Об'єднаних Націй.

Проаналізувавши ключові засади Спільної декларації про підтримку України, які заклали основи підписання двосторонніх угод з Україною, варто дослідити основні документи щодо співпраці України з країнами G7 від моменту проголошення незалежності України та умовах російсько-української війни.

Відносини України та США. США визнали Україну 25 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 3 січня 1992 року. З часу відновлення незалежності України США надають практичне сприяння її утвердженню як сучасної демократичної та економічно розвиненої європейської держави [10]. З 2014 року, після агресії РФ та окупації АР Крим, а також окремих районів Донецької та Луганської областей, США підтримали Україну у протидії агресії РФ, надаючи військову, економічну, політичну та інші види допомоги Україні. З 2022 року, в умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну США стали головним безпековим союзником України. В контексті окресленого дослідження варто дослідити, як змінювалась правові основи співробітництва України та США у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Відносини України та Франції. Франція стала однією з перших країн Західної Європи, що офіційно визнали незалежність України. Це сталося 27 грудня 1991 року. 23–24 січня 1992 року було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Францією. Наступні роки позначилися поступовим зміцненням двосторонніх відносин, які значно посилилися після початку агресії РФ проти України у 2014 році, коли Франція висловила однозначну політичну підтримку нашій державі, засудивши окупацію Криму і підтвердивши відданість суверенітету України у її міжнародно визнаних кордонах [18]. Франція залишається важливим стратегічним партнером України у політичній, економічній, військовій та культурно-освітній сферах протягом багатьох років. Події 24 лютого 2022 року яскраво висвітлили позицію Франції щодо агресії РФ на території України. Франція одразу рішуче засудила агресію РФ проти України та звинуватила її у розв'язанні цієї війни. В контексті окресленого дослідження варто дослідити правові основи співробітництва України та Франції у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Таблиця 2

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво в галузі озброєння та військової техніки від 15.02.1996 [19].	Окреслена угода складається з 11 статей і визначила засади двосторонньої співпраці між Україною та Францією. В документі окреслено напрями співпраці щодо: обміну науковими та технічними даними в галузі патентів, документації та виробничих і технологічних стандартів; спільному виконанні дослідно-конструкторських робіт в галузі озброєння та військової техніки; організації спільного виробництва нових систем звичайних озброєнь та військової техніки, а також модернізації вже розроблених систем звичайних озброєнь та військової техніки; визначенні специфікацій і, в разі потреби, організації взаємного продажу зброї, військової техніки та наданні послуг військового призначення; спільному виконанні програм озброєння; організації наукових семінарів та заходів з підготовки кадрів; наданні можливостей відвідання навчальних установ і підприємств; допомозі у конверсії військової промисловості.
Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією від 16.02.2024 [20].	Окреслена угода була 3 безпековою угодою, яку підписала Україна. Вона складається з 7 блоків і визначає довгострокове двостороннє співробітництво у сфері безпеки. У тексті документу вказано, що у 2024 році Франція мала надати до 3 мільярдів євро додаткової допомоги. Основними складниками довгострокових безпекових зобов'язань, взятих Францією щодо України в межах Угоди, є: по-перше, надання всебічної допомоги Україні для захисту та відновлення її територіальної цілісності в її міжнародно визнаних кордонах, економічного відновлення та відбудови через співпрацю щодо зміцнення безпеки України, співпрацю у сферах стратегічної комунікації та боротьби з іноземним втручанням і маніпулюванням інформацією, кібербезпеки; сприяння розвитку спроможностей захисту критичної інфраструктури України, у т.ч. військовими засобами; співробітництво у сферах розвідки та контррозвідки, боротьби з небезпечною організованою злочинністю; по-друге, запобігання, активне стримування та заходи, які мають бути вжиті, стосовно будь-якої нової агресії з боку РФ; по-третє, підтримка інтеграції України до європейських та євроатлантичних інституцій, зокрема шляхом підтримки вступу України до ЄС та оперативної сумісності з НАТО [21]. Варто зазначити, що безпекова угода з Україною була підтримана Сенатом Франції. Попри те, що окреслена процедура не є юридичною ратифікацією, але демонструє те, що французьке суспільство прагне допомагати Україні.

Відносини України та Італії. Італія визнала незалежність України 28 грудня 1991 року, дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 29 січня 1992 року. Після окупації російською федерацією АР Крим та подальшої ескалації конфлікту на Сході України, Італія підтримала суверенітет та територіальну цілісність нашої держави і приєдналась до санкцій Європейського Союзу проти РФ. Після широкомасштабного вторгнення РФ у 2022 році, Італія є важливим союзником України, надаючи нашій державі всебічну допомогу у сфері оборони, економічній сфері, гуманітарній та ін. В контексті окресленого дослідження варто дослідити правові основи співробітництва України та Італії у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Відносини України та Великої Британії. Велика Британія визнала незалежність України 31 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між Україною та Великою Британією встановлені 10 січня 1992 року. З моменту «революції гідності» та здійснення російської агресії проти України в 2014 році Сполучене Королівство активно виступило на підтримку нашої держави. Британія ініціювала та підтримала міжнародні санкції проти РФ за агресію в Україні та окупацію АР Крим, у тому числі виключення РФ з Групи восьми [25]. З 2022 року, Велика Британія є одним із ключових партнерів України, що допомагає протистояти агресії рф. Підтримка Великої Британії в усіх сферах (політика, дипломатія, озброєння, гуманітарні питання щодо українців, які виїхали до Сполученого Королівства) — це безсумнівний доказ того, що між Україною та Великою Британією налагоджені партнерські відносини. В контексті окресленого дослідження варто дослідити правові основи співробітництва України та Великої Британії у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Відносини України та Німеччини. Українсько-німецькі відносини мають багатовікову історію. Німеччина однією з перших серед країн «Великої сімки» вже 26 грудня 1991 року визнала незалежність України. 17 січня 1992 року шляхом обміну дипломатичними нотами відбулося відновлення дипломатичних відносин між Україною та Німеччиною [35]. Обидві країни налагодили тісне співробітництво у різних сферах, яке особливо активізувалося після російської агресії у 2014 році. З 2022 року, в умовах широкомасштабної агресії РФ проти України, Німеччина надає значну підтримку нашій державі у боротьбі з агресором. В контексті окресленого дослідження варто дослідити правові основи співробітництва України та Німеччини у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Відносини України та Канади. Канада є одним з найдавніших і надійніших партнерів України,

Таблиця 3

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про військово-технічне співробітництво від 24.07.2007 [22].	Окреслена угода містить 11 статей і основною метою Угоди є підвищення ефективності співробітництва між Сторонами у сфері досліджень, розробки і виробництва товарів та послуг оборонного призначення, постачання обладнання та відповідного матеріально- технічного забезпечення в технічній сфері, а також в інших напрямах співробітництва в галузі оборонної промисловості шляхом зміцнення оборонно-промислового потенціалу обох держав. Одним з пунктів визначено постачання товарів військового призначення в рамках спільних проектів та виробництва за замовленням однієї із Сторін відповідно до чинного національного законодавства держав Сторін стосовно експорту-імпорту озброєння. Дана угода заклала основи співробітництва між країнами у військово-технічній сфері.
Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Італійської Республіки про співробітництво в галузі військової географії від 08.10.2008 [23].	Угода складається з 12 статей та додатку і основна мета окресленої угоди полягає в створенні правової основи, необхідної для поглиблення співробітництва між Сторонами в галузі військової географії, для вирішення наступних завдань. Окреслена угода є важливою, оскільки дозволяє отримувати доступ до сучасних геоінформаційних технологій, що є важливим в контексті викликів, які постали перед нашою державою.
Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Італією від 24.02.2024 [24].	Угода складається з 20 статей і передбачає збереження рівня військової допомоги України та співпрацю в різних секторах оборони. Окреслена угода стала 6 безпековою угодою, яку уклала Україна. Відповідно до окресленої безпекової угоди передбачено визначений перелік видів озброєнь, зокрема «засоби далекобійного ураження», які будуть надаватись Італією для України. Також, окреслено щодо співпраці у сферах, як: оборонна промисловість, розвідка, кібербезпека, боротьба з організованою злочинністю, розмінування та ін. Важливою складовою укладеної Угоди є відновлення критичної інфраструктури України.

Таблиця 4

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії від 23.09.1993 [26].	Окреслений документ спрямований на укріплення відносин між двома країнами з питань оборони, а також, розширення програм практичного співробітництва у військовій галузі.
Протокол про подальший розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Великої Британії та Північної Ірландії від 20.02.1996 [27].	Зазначений документ визначає те, що Україна та Велика Британія зацікавлені у розвитку співробітництва між нашими країнами, вбачають один в одному важливого партнера на міжнародній арені. Окреслено напрями співробітництва у політичній та військовій галузі. Також зазначається, що Україна має намір використовувати у майбутньому досвід цивільного контролю над Збройними Силами, який накопичило Міністерство оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з метою перебудови і реформування власних Збройних сил.
Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо співробітництва у сфері оборони від 17.03.2016 [28]. Меморандум ратифіковано Законом України № 1720-VIII від 02.11.2016.	Окреслений Меморандум складається з 12 розділів. Основними цілями визначено двостороннє співробітництво в оборонній сфері відповідно до національних законодавств держав Учасниць та інших домовленостей, сторонами яких є обидва Учасники. Співробітництво в оборонній сфері між Учасниками здійснюється з метою зміцнення миру та стабільності.
Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії та Україною від 08.10.2020 [29]. Ратифіковано Законом України № 1100-IX від 16.12.2020.	До окресленої угоди 4 рази вносились зміни протягом 2022–2024 років. Остання редакція угоди від 08.02.2024. Вказана угода складається з 7 розділів, що включають 418 статей та додатків. Основна мета полягає у запровадженні відносини стратегічного партнерства між Україною, з однієї сторони, та Сполученим Королівством, з іншої сторони. Підписання угоди стало історичним кроком у поглибленні стосунків України та Великої Британії. Її прийняття заклало основи співпраці в багатьох сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони, військово-технічної співпраці, навчання, технології та інших.
Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 12.01.2024 [30].	Велика Британія стала першою країною, з якою Україна уклала безпекову угоду. В угоді зазначалось, що у 2024 році Сполучене Королівство надасть додаткову підтримку у 2,5 млрд. фунтів стерлінгів. Для України ключовими аспектами в даній угоді закріплено безпекові домовленості, які існують, передбачається довгострокова підтримка. Також, підтверджується бачення України щодо завершення війни, а саме, відновлення територіальної цілісності нашої держави, відповідальність РФ за скоєні злочини, репарації, відновлення економіки України, зокрема, завдяки розвитку співпраці у сфері ОПК із залученням британських інвестицій.
Рамкова домовленість між Державним секретарем з питань оборони Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості України та Міністерством оборони України щодо співробітництва у сфері оборонних матеріалів скорочена назва (ВБ-УКР РД ОМС) від 08.04.2024 [31].	Окреслений документ містить 20 блоків і додатків, що встановлює загальні принципи і механізми співпраці між Учасниками для розбудови і сприяння двосторонньому співробітництву в галузі оборонних матеріалів. Окреслене спрямовано на посилення військового і промислового потенціалу Учасника (див. текст домовленості).
Рамкова угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії щодо офіційної кредитної підтримки розвитку оборонних спроможностей України від 19.07.2024 [32]. Угоду ратифіковано Законом України № 4227-IX від 04.02.2025.	Дана угода складається з 13 статей і відповідно до її положень передбачається надання Україні підтримки у формі кредитів для реалізації «державних інвестиційних проєктів із закупівлі оборонних матеріалів та техніки, обладнання, передачі технологій або ліцензування, надання робіт, послуг чи інших товарів, у тому числі, нематеріальних активів у сфері оборони, включаючи але не обмежуючись проєктами направленими на розвиток ОПК України.

Продовження табл. 4

Угода про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 16.01.2025 [33].	Зазначена угода складається з 14 статей і спрямована на поглиблення оборонного співробітництва. Окресленні статті передбачають, зокрема — зміцнення обороноздатності; зміцнення безпеки та досягнення консенсусу щодо членства України в НАТО; побудову партнерства у сфері морської безпеки; посилення економічного та торговельного співробітництва; посилення співпраці у сфері енергетики, клімату та переходу до чистої енергії; посилення співпраці у сфері правосуддя та притягнення до відповідальності; протидію іноземним інформаційним маніпуляціям і втручанням. Стаття 12 угоди зазначає, що Україна зареєструє цю Угоду відповідно до положень статті 102 Статуту Організації Об'єднаних Націй. Окреслений крок додасть їй повноцінної юрисдикції і визнання на міжнародній арені. Варто зазначити, що «Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 12.01.2024» такої реєстрації не отримала. Грубінко А. зазначає, що в даній угоді, принципово новим став пункт про створення спільних підрозділів швидкого реагування, що за потреби можуть використовуватися на території однієї з держав, а «в разі необхідності «на території союзних та інших держав». Цей пункт став, по суті, продовженням формування компоненти колективної оборони на зразок статті 5 Договору НАТО. Втім, окреслюючи недоліки варто зазначити, що нова угода не надає жодних додаткових гарантій безпеки Україні. Принаймні публічних. Оголошено про наявність закритої частини угоди, яка очевидно проявить себе в міру розвитку безпекової ситуації. Певним сигналом до посилення гарантій безпеки України може бути згадка про «спільне використання військових формувань та інших спеціалізованих структур для надання широкого спектру послуг у сфері взаємної оборони та безпеки». В угоді не йдеться про союзний характер відносин з Україною. Хоча елементи військово-політичного союзу проглядаються, жодна зі сторін не називає їх такими [34].

яка першою серед країн західної півкулі визнала незалежність України 2 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між двома країнами встановлено 27 січня 1992 року. Однією з ключових сфер українсько-канадських відносин стало співробітництво в безпековій та оборонній сфері, адже Канада та Україна зацікавлені в зміцненні як міжнародної так і національної безпеки. Таке співробітництво розвивається як в рамках НАТО, членом якого є Канада, так і на двосторонньому рівні [39]. Попри те, що до 24 лютого 2022 року військовий потенціал Канади поступався українському, військово-технічне співробітництво між країнами традиційно вирізнялося серед інших сфер. З 2014 року Оттава долучалася до проєктів, спрямованих на реформування сектору безпеки і оборони України, а також

Таблиця 5

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Угода між Міністерством оборони України та Федеральним міністерством оборони Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військовій галузі від 16.08.1993 [36].	Окреслена угода складається з 6 статей і визначає мови обміну досвідом та іншою інформацією, а також форми іншого військового співробітництва в інтересах збройних сил. З початком російсько-української війни зазначена угода стала юридичним підґрунтям для поглиблення співпраці.
Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військово-технічній галузі від 16.12.1997 [37].	Угода містить 11 статей і заклала правові засади для налагодження співпраці між Україною та Німеччиною у військово-технічні галузі.
Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Федеративною Республікою Німеччина від 16.02.2024 [38].	Угода поділяється на 8 блоків, що визначають напрями двосторонньої співпраці. Німеччина стала другою країною, з якою Україна уклала безпекову угоду. Так, в угоді зазначається, що у 2024 році Німеччина мала надати фінансові кошти на військову допомогу на загальну суму 7,1 мільярда євро. Безпекова угода включає співпрацю і в інших сферах, окрім військової. Цією безпрецедентною угодою Німеччина засвідчує свою непохитну підтримку незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів від 1991 року. Німеччина має намір надавати підтримку Україні стільки, скільки буде потрібно, щоб допомогти нашій державі захистити себе та відновити територіальну цілісність, йдеться у документі.

Таблиця 6

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Угода між Урядом України і Урядом Канади про військові відносини від 24.10.1994 [41].	Окреслена угода містить лише 3 статті, втім вона закріпила спільну розробку щорічної Програми двосторонніх військових стосунків виконавчими органами сторін.
Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Канади в галузі двосторонніх військових стосунків від 24.11.1994 [42].	Вказаний документ містить 9 розділів і окреслює загальні положення та адміністративні умови, які регулюють порядок реалізації Програми двосторонніх військових стосунків.
Домовленість про оборонне співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Канади і Збройними Силами Канади від 03.04.2017 [43].	Окреслений документ став важливим кроком у посиленні відносин між Україною та Канадою. Зокрема, було окреслено співпрацю в наступних сферах: оборонні дослідження, розробки та виробництво; матеріальне забезпечення галузі оборони; оборонна логістика; оборонна політика і політика безпеки; військова освіта та підготовка кадрів; будь-які інші питання у галузі оборони, що можуть бути взаємно вирішені Учасниками.
Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою від 24.02.2024 [44].	Дана угода складається з 8 частин, у яких передбачено подальше продовження підтримки України Канадою. Канада є п'ятою країною, з якою Україна уклала безпекову угоду. В угоді передбачалось надання Канадою у 2024 році Україні макроекономічної та військової підтримку на суму $3,02 млрд. Документ містить низку положень щодо підтримки України в умовах російсько-української війни. Також, передбачається підтримка спроможності України запобігати подальшій військовій ескалації або новій агресії з боку РФ та її стримування. Варто зазначити, що Угода заснувала канадсько-українське стратегічне безпекове партнерство, яке визначає сфери для посилення двосторонньої співпраці в різних галузях, включно з обороною, стабільністю та стійкістю, як визначено в цій Угоді.

на розвиток кібер- та інформаційної безпеки. Крім того, до українських Збройних сил надходило канадське стрілецьке озброєння та засоби особистого захисту. Початок широкомасштабного вторгнення РФ став каталізатором переходу відносин у цій сфері на якісно і кількісно новий рівень [40]. В контексті окресленого дослідження варто дослідити правові основи співробітництва України та Канади у військовій сфері, сфері безпеки та оборони з моменту проголошення незалежності України та в умовах російсько-української війни.

Відносини України та Японії. Японія визнала незалежність України 28 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між державами розпочались 26 січня 1992 року. Відносини між Україною та Японією позбавлені будь-яких політичних проблем та розбіжностей і відзначаються спільністю поглядів та позицій з вирішення багатьох актуальних міжнародних питань. Обидві країни відстоюють фундаментальні принципи верховенства права, демократії та загальнолюдських цінностей [45]. Від початку широкомасштабного вторгнення

Таблиця 7

Назва та дата укладання угоди	Роль і значення
Угода про підтримку України та співробітництво між Україною та урядом Японії від 13.06.2024 *[47].*	Окреслена угода стала першою угодою, яка була укладена Україною відповідно до Спільної декларації G7 із державою, яка не є членом НАТО, та державою в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, а також, 16 безпековою угодою, яку уклала Україна. Угода складається з 10 структурних елементів, і слугує основою для двостороннього довгострокового співробітництва між двома країнами. У тексті Угоди описано багато напрямків співпраці, а саме: безпека та оборона, гуманітарна допомога, технічна та фінансова допомога, а також підтримка у сфері відновлення та відбудови, а також, інші сфери допомоги та співробітництва. Аналізуючи безпекові гарантії для України, в Угоді не містяться положення щодо надання озброєння та військової техніки, через конституційні обмеження країни, втім, Токіо підтвердило свою участь у подальших поставках нелетального обладнання, а також фінансові внески до Комплексного пакета допомоги НАТО для України. Крім того, Угода визначає співробітництво у сфері розвідки в секторі безпеки та оборони.

РФ в Україну у лютому 2022 року, політичні відносини між Україною та Японію зміцнилися, стали інтенсивнішими, вийшли на рівень особливого глобального партнерства. У жовтні 2023 року держави розпочали перший раунд переговорів про гарантії безпеки. Японія стала четвертим після США, Великої Британії та Канади партнером, з яким Україна розпочала спільні переговори. Окреслене підтверджує її надійність як ключового союзника України в Азії [46]. В контексті нашого дослідження, варто проаналізувати укладання двосторонньої угоди між Україною та Японією.

Висновки. Таким чином, період російсько-української війни відзначився прийняттям та укладенням ряду документів військовій сфері, сфері безпеки та оборони. Рівня стратегічного партнерства набули відносини із нашими державами-партнерами, де визначну роль має співпраця із країнами G7. Особливу роль відіграло прийняття у 2023 році Спільної декларації про підтримку України як документу, що став основою укладення двосторонніх безпекових угод. Зміст проаналізованих безпекових угод 2024–2025 року показують, що вони мають більше політичний характер, до того ж описані угоди не було ратифіковано Верховною Радою України. В той же час, зважаючи на те, що такі документи мають значну кількість, спільні ознаки та характер, типовий зміст, вказують на доцільність виокремлення такої групи документів у нормативно-правовому супроводженні їх функціонування. Перспективним вважається надання нормативно-правового визначення поняттю «двосторонні безпекові угоди» (як міжнародна угода між Україною та іншим суб'єктом міжнародного права, яка стосується гарантій безпеки Україні, визначає пріоритетні сфери двосторонньої безпекової співпраці в контексті надання військової, політичної, фінансової та гуманітарної допомоги), здійснення належного моніторингу та контролю за їх виконанням, формалізація процесу їх укладення та пролонгації, тощо. Зазначене сприятиме підвищенню ефективності організації такої співпраці.

Література

1. Дяченко Б. І., Стець Д. І. Роль країн «Великої сімки» у сучасних міжнародних економічних відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 18, ч. 2. С. 6–9.

2. Романишин В. Аналіз співпраці України з країнами «Великої сімки». Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 415–420.

3. Немич О. "The Ukrainian Issue" at the G7 Summits in Conditions of the Russian-Ukrainian Conflict 2014–2022. *Przegląd Strategiczny.* 2023. № 16. С. 297–308. DOI: 10.14746/ps.2023.1.21.

4. Спільна декларація про підтримку України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277 (дата звернення: 06.05.2025).

5. Лідери G7 офіційно оголосили про ухвалення спільної декларації з гарантіями безпеки для України. *detector.media*. URL: https://detector.media/infospace/article/214129/2023-07-12-lidery-g7-ofitsiyno-ogolosyly-pro-ukhvalennya-spilnoi-deklaratsii-z-garantiyamy-bezpeky-dlya-ukrainy/ (дата звернення: 06.05.2025).

6. Горовенко С. А. Формування системи «договірної безпеки» України як елементу сучасної архітектури міжнародного миру й безпеки євроатлантичного регіону. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 756–760.

7. Як Німеччина підтримує Україну: ППО IRIS-T, партнерство з Rheinmetall і першість у ЄС. *Центр Дністрянського.* URL: https://dc.org.ua/news/yak-nimechchyna-pidtrymue-ukrayinu-ppo-iris-t-partnerstvo-z-rheinmetall-i-pershist-u-es (дата звернення: 06.05.2025).

8. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації двосторонніх угод про співробітництво у сфері безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2024. № 329. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2024-%D0%BF/ed20240510#Text (дата звернення: 07.05.2025).

9. Дайджест виконання двосторонніх безпекових угод (березень 2025). *Центр Дністрянського.* URL: https://dc.org.ua/news/daydzhest-vykonannya-dvostoronnih-bezpekovyh-ugod-berezen-2025 (дата звернення: 07.05.2025).

10. Україна та США. *Посольство України в Сполучених Штатах Америки.* URL: https://usa.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-ssha (дата звернення: 07.05.2025).

11. Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про гуманітарне і техніко-економічне співробітництво : Угода Україна від 07.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_295#Text (дата звернення: 08.05.2025).

12. Меморандум про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки : Меморандум Міністерства оборони України від 27.07.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_089#Text (дата звернення: 08.05.2025).

13. Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо реалізації програм та проектів міжнародної допомоги у військовій сфері : Угода Кабінету Міністрів України від 08.12.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_047#Text (дата звернення: 08.05.2025).

14. Руснак Ю. І. Формування державної політики у сфері міжнародної військової допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 4. С. 408–413.

15. Основна угода про обмін та співробітництво між Міністерством оборони України та Національним агентством геопросторової розвідки Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки стосовно геопросторової інформації : Угода Міністерства оборони України від 21.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_002-17#Text (дата звернення: 08.05.2025).

16. Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про надання Українській Стороні товарів військового призначення та послуг : Угода Кабінету Міністрів України від 13.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_004-18#Text (дата звернення: 08.05.2025).

17. Двостороння безпекова Угода між Україною та Сполученими Штатами Америки : Угода Україна від 13.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-24#Text (дата звернення: 08.05.2025).

18. Політичні відносини між Україною та Францією. *Посольство України у Французькій Республіці.* URL: https://france.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/287-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-francijeju (дата звернення: 08.05.2025).

19. Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про співробітництво в галузі озброєння та військової техніки : Угода Кабінету Міністрів України від 15.02.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_035#Text (дата звернення: 08.05.2025).

20. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005 (дата звернення: 06.05.2025).

21. Турченко О. Г. Безпекові запевнення та гарантії безпеки України в умовах збройної агресії. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2024. № 1. С. 87–100.

22. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про військово-технічне співробітництво: Угода Італійська Республіка від 24.07.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_042#Text (дата звернення: 08.05.2025).

23. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Італійської Республіки щодо співробітництва в галузі військової географії : Угода Італійська Республіка від 08.10.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_040#Text (дата звернення: 08.05.2025).

24. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Італією. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89245 (дата звернення: 06.05.2025).

25. Політичні відносини між Україною та Великою Британією. *Посольство України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.* URL: https://uk.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/592-political-issues-between-ukraine-and-great-britain (дата звернення: 08.05.2025).

26. Меморандум про взаєморозуміння з питань військових контактів і співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії : Меморандум Міністерства оборони України від 23.09.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_023#Text (дата звернення: 09.05.2025).

27. Протокол про подальший розвиток військового співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії : Протокол Міністерства оборони України від 20.02.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_027#Text (дата звернення: 09.05.2025).

28. Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії щодо співробітництва у сфері оборони : Меморандум Кабінету Міністрів України від 17.03.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_038#Text (дата звернення: 09.05.2025).

29. Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії : Угода Україна від 08.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20/ed20240208#Text (дата звернення: 09.05.2025).

30. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277 (дата звернення: 06.05.2025).

31. Рамкова домовленість між Державним секретарем з питань оборони Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії та Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості України та Міністерством оборони України щодо співробітництва у сфері оборонних матеріалів скорочена назва (ВБ-УКР РД ОМС): Домовленість Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України від 08.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-24#Text (дата звернення: 09.05.2025).

32. Рамкова угода між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії щодо офіційної кредитної підтримки розвитку оборонних спроможностей України : Угода Кабінету Міністрів України від 19.07.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003-24#Text (дата звернення: 09.05.2025).

33. Угода про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-storichne-partnerstvo-mizh-ukrayinoyu-ta-spoluchen-95461 (дата звернення: 06.05.2025).

34. Україна і Велика Британія: Сторічна угода — це нині як вічна. *Укрінформ — актуальні новини України та світу*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3951396-ukraina-i-velikobritania-storicna-ugoda-ce-nini-ak-vicna.html (дата звернення: 09.05.2025).

35. Україна — Німеччина. *Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина*. URL: https://germany.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo (дата звернення: 09.05.2025).

36. Угода між Міністерством оборони України та Федеральним міністерством оборони Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військовій галузі : Угода Міністерства оборони України від 16.08.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_058#Text (дата звернення: 06.05.2025).

37. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво у військово-технічній галузі : Угода Федеративна Республіка Німеччина від 16.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_088#Text (дата звернення: 06.05.2025).

38. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Федеративною Республікою Німеччина. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985 (дата звернення: 06.05.2025).

39. Перепелиця Г. Особливе партнерство України і Канади в безпековій та оборонній сферах. *Історико-політичні проблеми сучасного світу :* Збірник наукових статей, 2020 / 41, С. 58–72.

40. Валяренко Є. «Україна — Канада: Стратегічне партнерство воєнного часу». *Рада зовнішньої політики «Українська призма»*, 2024. 22 с.

41. Угода між Урядом України і Урядом Канади про військові відносини : Угода Канада від 24.10.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_040#Text (дата звернення: 06.05.2025).

42. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Канади в галузі двосторонніх військових стосунків : Меморандум Міністерства оборони України від 24.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_041#Text (дата звернення: 06.05.2025).

43. Домовленість про оборонне співробітництво між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Канади і Збройними Силами Канади : Домовленість Міністерства оборони України від 03.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_053-17#Text (дата звернення: 06.05.2025).

44. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Канадою. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233 (дата звернення: 06.05.2025).

45. Українсько-японські відносини. *Посольство України в Японії.* URL: https://japan.mfa.gov.ua/ukrayina-yaponiya/ukrayinsko-yaponski-vidnosini (дата звернення: 06.05.2025).

46. Гриценко А. Позиція Японії щодо російсько-української війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-01/az_pozytsiya-yaponii_24012024.pdf (дата звернення: 06.05.2025).

47. Угода про підтримку України та співробітництво між Україною та урядом Японії. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-pidtrimku-ukrayini-ta-spivrobitnictvo-mizh-ukrayin-91481 (дата звернення: 06.05.2025).

References

1. Diachenko B.I., Stets D.I. Rol krain “Velykoi simky” u suchasnykh mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosynakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* 2018. Vyp. 18, ch. 2. S. 6–9.

2. Romanyshyn V. Analiz spivpratsi Ukrainy z krainamy “Velykoi simky”. Sotsiokulturni ta politychni priorytety ukrainskoi natsii v umovakh hlobalizatsii: shchorich. nauk. pr. / vidp. za vyp. T.V. Honcharuk. Ternopil: TNEU, 2018. S. 415–420.

3. Nemych O. “The Ukrainian Issue” at the G7 Summits in Conditions of the Russian-Ukrainian Conflict 2014–2022. Przegląd Strategiczny. 2023. № 16. S. 297–308. DOI: 10.14746/ps.2023.1.21.

4. Spilna deklaratsiia pro pidtrymku Ukrainy. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277 (access date: 06.05.2025).

5. Lidery G7 ofitsiino oholosyly pro ukhvalennia spilnoi deklaratsii z harantiiamy bezpeky dlia Ukrainy. *detector.media.* URL: https://detector.media/infospace/article/214129/2023-07-12-lidery-g7-ofitsiyno-ogolosyly-pro-ukhvalennya-spilnoi-deklaratsii-z-garantiyamy-bezpeky-dlya-ukrainy/ (access date: 06.05.2025).

6. Horovenko S.A. Formuvannia systemy “dohovirnoi bezpeky” Ukrainy yak elementu suchasnoi arkhitektury mizhnarodnoho myru y bezpeky yevroatlantychnoho rehionu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* 2024. № 2. S. 756–760.

7. Yak Nimechchyna pidtrymuie Ukrainu: PPO IRIS-T, partnerstvo z Rheinmetall i pershist u Ye S. *Tsentr Dnistrianskoho.* URL: https://dc.org.ua/news/yak-nimechchyna-pidtrymue-ukrayinu-ppo-iris-t-partnerstvo-z-rheinmetall-i-pershist-u-es (access date: 06.05.2025).

8. Pro utvorennia Mizhvidomchoi robochoi hrupy z pytan realizatsii dvostoronnikh uhod pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.03.2024. № 329. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2024-%D0%BF/ed20240510#Text (access date: 07.05.2025).

9. Daidzhest vykonannia dvostoronnikh bezpekovykh uhod (berezen 2025). *Tsentr Dnistrianskoho.* URL: https://dc.org.ua/news/daydzhest-vykonannya-dvostoronnih-bezpekovyh-ugod-berezen-2025 (access date: 07.05.2025).

10. Ukraina ta SShA. *Posolstvo Ukrainy v Spoluchenykh Shtatakh Ameryky.* URL: https://usa.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-ssha (access date: 07.05.2025).

11. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro humanitarne i tekhniko-ekonomichne spivrobitnytstvo: Uhoda Ukraina vid 07.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_295#Text (access date: 08.05.2025).

12. Memorandum pro vzaiemorozuminnia i spivrobitnytstvo v haluzi oboronnykh ta viiskovykh vidnosyn mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Spoluchenykh Shtativ Ameryky: Memorandum Ministerstva oborony Ukrainy vid 27.07.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_089#Text (access date: 08.05.2025).

13. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky shchodo realizatsii prohram ta proektiv mizhnarodnoi dopomohy u viiskovii sferi: Uhoda Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.12.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_047#Text (access date: 08.05.2025).

14. Rusnak Yu. I. Formuvannia derzhavnoi polityky u sferi mizhnarodnoi viiskovoi dopomohy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal,* 2023. № 4. S. 408–413.

15. Osnovna uhoda pro obmin ta spivrobitnytstvo mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Natsionalnym ahentstvom heoprostorovoi rozvidky Ministerstva oborony Spoluchenykh Shtativ Ameryky stosovno heoprostorovoi informatsii: Uhoda Ministerstva oborony Ukrainy vid 21.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_002-17#Text (access date: 08.05.2025).

16. Uhoda (u formi obminu notamy) mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro nadannia Ukrainskii Storoni tovariv viiskovoho pryznachennia ta posluh: Uhoda Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_004-18#Text (access date: 08.05.2025).

17. Dvostoronnia bezpekova Uhoda mizh Ukrainoiu ta Spoluchenymy Shtatamy Ameryky: Uhoda Ukraina vid 13.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-24#Text (access date: 08.05.2025).

18. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Frantsiieiu. *Posolstvo Ukrainy u Frantsuzkii Respublitsi.* URL: https://france.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/287-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-francijeju (access date: 08.05.2025).

19. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Frantsuzkoi Respubliky pro spivrobitnytstvo v haluzi ozbroiennia ta viiskovoi tekhniky: Uhoda Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_035#Text (access date: 08.05.2025).

20. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Frantsiieiu. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89005 (access date: 06.05.2025).

21. Turchenko O. H. Bezpekovi zapevnennia ta harantii bezpeky Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii. *Pravnychyi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa.* 2024. № 1. S. 87–100.

22. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Italiiskoi Respubliky pro viiskovo-tekhnichne spivrobitnytstvo: Uhoda Italiiska Respublika vid 24.07.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_042#Text (access date: 08.05.2025).

23. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Italiiskoi Respubliky shchodo spivrobitnytstva v haluzi viiskovoi heohrafii: Uhoda Italiiska Respublika vid 08.10.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_040#Text (access date: 08.05.2025).

24. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Italiieiu. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89245 (access date: 06.05.2025).

25. Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu ta Velykoiu Brytaniieiu. *Posolstvo Ukrainy u Spoluchenomu Korolivstvi Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii.* URL: https://uk.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/592-political-issues-between-ukraine-and-great-britain (access date: 08.05.2025).

26. Memorandum pro vzaiemorozuminnia z pytan viiskovykh kontaktiv i spivrobitnytstva mizh Ministerstvom oborony Ukrainy i Ministerstvom oborony Spoluchenoho Korolivstva Velykobrytanii ta Pivnichnoi Irlandii: Memorandum Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.09.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_023#Text (access date: 09.05.2025).

27. Protokol pro podalshyi rozvytok viiskovoho spivrobitnytstva mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii : Protokol Ministerstva oborony Ukrainy vid 20.02.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_027#Text (access date: 09.05.2025).

28. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii shchodo spivrobitnytstva u sferi oborony : Memorandum Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.03.2016 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_038#Text (access date: 09.05.2025).

29. Uhoda pro politychne spivrobitnytstvo, vilnu torhivliu i stratehichne partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii: Uhoda Ukraina vid 08.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20/ed20240208#Text (access date: 09.05.2025).

30. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277 (access date: 06.05.2025).

31. Ramkova domovlenist mizh Derzhavnym sekretarem z pytan oborony Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii ta Ministerstvom z pytan stratehichnykh haluzei promyslovosti Ukrainy ta Ministerstvom oborony Ukrainy shchodo spivrobitnytstva u sferi oboronnykh materialiv skorochena nazva (VB-UKR RD OMS): Domovlenist Ministerstva z pytan stratehichnykh haluzei promyslovosti Ukrainy vid 08.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-24#Text (access date: 09.05.2025).

32. Ramkova uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenoho Korolivstva Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii shchodo ofitsiinoi kredytnoi pidtrymky rozvytku oboronnykh spromozhnostei Ukrainy: Uhoda Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.07.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_003–24#Text (access date: 09.05.2025).

33. Uhoda pro storichne partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Spoluchenym Korolivstvom Velykoi Brytanii i Pivnichnoi Irlandii. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-storichne-partnerstvo-mizh-ukrayinoyu-ta-spoluchen-95461 (access date: 06.05.2025).

34. Ukraina i Velyka Brytaniia: Storichna uhoda — tse nyni yak vichna. Ukrinform — aktualni novyny Ukrainy ta svitu. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3951396-ukraina-i-velikobritania-storicna-ugoda-ce-nini-ak-vicna.html (access date: 09.05.2025).

35. Ukraina — Nimechchyna. *Posolstvo Ukrainy u Federatyvnii Respublitsi Nimechchyna.* URL: https://germany.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo (access date: 09.05.2025).

36. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Federalnym ministerstvom oborony Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna pro spivrobitnytstvo u viiskovii haluzi: Uhoda Ministerstva oborony Ukrainy vid 16.08.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_058#Text (access date: 06.05.2025).

37. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna pro spivrobitnytstvo u viiskovo-tekhnichnii haluzi: Uhoda Federatyvna Respublika Nimechchyna vid 16.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276_088#Text (access date: 06.05.2025).

38. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky ta dovhostrokovu pidtrymku mizh Ukrainoiu ta Federatyvnoiu Respublikoiu Nimechchyna. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985 (access date: 06.05.2025).

39. Perepelytsia H. Osoblyve partnerstvo Ukrainy i Kanady v bezpekovii ta oboronnii sferakh. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei,* 2020 / 41, S. 58–72.

40. Valiarenko Ye. "Ukraina — Kanada: Stratehichne partnerstvo voiennoho chasu". *Rada zovnishnoi polityky "Ukrainska pryzma",* 2024. 22 s.

41. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Kanady pro viiskovi vidnosyny: Uhoda Kanada vid 24.10.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_040#Text (access date: 06.05.2025).

42. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Kanady v haluzi dvostoronnikh viiskovykh stosunkiv: Memorandum Ministerstva oborony Ukrainy vid 24.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_041#Text (access date: 06.05.2025).

43. Domovlenist pro oboronne spivrobitnytstvo mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom natsionalnoi oborony Kanady i Zbroinymy Sylamy Kanady: Domovlenist Ministerstva oborony Ukrainy vid 03.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_053-17#Text (access date: 06.05.2025).

44. Uhoda pro spivrobitnytstvo u sferi bezpeky mizh Ukrainoiu ta Kanadoiu. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-89233 (access date: 06.05.2025).

45. Ukrainsko-yaponski vidnosyny. *Posolstvo Ukrainy v Yaponii.* URL: https://japan.mfa.gov.ua/ukrayina-yaponiya/ukrayinsko-yaponski-vidnosini (access date: 06.05.2025).

46. Hrytsenko A. Pozytsiia Yaponii shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.* URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-01/az_pozytsiya-yaponii_24012024.pdf (access date: 06.05.2025).

47. Uhoda pro pidtrymku Ukrainy ta spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta uriadom Yaponii. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy.* URL: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-pidtrimku-ukrayini-ta-spivrobitnictvo-mizh-ukrayin-91481 (access date: 06.05.2025).

УДК 811.111'33:340.13

Мись Тетяна Іванівна
старший викладач кафедри іноземних мов
Юридичного інституту
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Mys' Tetiana
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Law Institute
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0009-0000-7582-8214

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10988

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЇ ОРГАНІВ СУДОЧИНСТВА В ЮРИДИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

DIVERSITY OF JUDICIAL TERMINOLOGY IN LEGAL ENGLISH

Анотація. *Вступ. У статті розглядається актуальне питання формування англомовної термінологічної компетентності у студентів юридичних факультетів немовних закладів вищої освіти. Особлива увага приділена вивченню термінів, пов'язаних із судовою гілкою влади, зокрема їх специфіці в правових системах англомовних країн – Великої Британії та США.*

Мета. Метою дослідження є всебічний аналіз особливостей термінології органів судової влади в правових системах англомовних країн і України, а також розробка підходів до ефективного засвоєння цієї термінології у процесі викладання англійської мови для спеціальних цілей студентам-юристам.

Матеріали і методи. Теоретичною базою слугували сучасні англомовні юридичні словники (Oxford Dictionary of Law, Black's Law Dictionary), праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі термінознавства, правознавства та лінгводидактики, а також нормативно-правові акти. У дослідженні застосовано порівняльний, описовий і зіставний методи, метод аналізу і синтезу та систематизації матеріалу дослідження, що дали змогу здійснити міжсистемний і міжкультурний аналіз судової термінології.

Результати. У ході дослідження встановлено, що термінологія судової влади в англомовних країнах значно відрізняється від української не лише лексично, а й концептуально. На прикладі гіперо-гіпонімічних відношень термінів, на основі системи англійських судів та позасудових установ, доведено, що у Великій Британії терміни «magistrates' court, crown court, tribunal» вказують на багаторівневу систему правосуддя без централізованого управління, що впливає на термінологічну структуру. Водночас у США вживання термінів «federal court, state court, circuit court» пов'язане з федеративною структурою. Порівняльний аналіз показав відсутність повних відповідників цим термінам в українській системі, що ускладнює їх переклад та вимагає контекстуального засвоєння. Визначено також труднощі в інтерпретації таких понять, як «the Judiciary», «the Judicial system», «solicitor», «barrister» та інші, що відображають правові реалії загального права, незнайомі студентам з романо-германської традиції.

Перспективи. Обґрунтовано доцільність інтеграції порівняльного правознавства та культурно-лінгвістичного аналізу в процес викладання юридичної англійської, що сприятиме формуванню не лише термінологічної, а й комунікативної компетентності майбутніх юристів в умовах глобалізації.

Ключові слова: *судова влада, юридичний факультет, термінологія, правова система, міжкультурна компетентність, юридична англійська.*

Summary. *Introduction. The article addresses the urgent issue of developing English-language terminological competence among law students at non-linguistic institutions of higher education. Particular attention is given to the study of terms related to the judiciary, especially their specific features in the legal systems of English-speaking countries, namely the United Kingdom and the United States.*

Purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the features of judicial terminology in the legal systems of English-speaking countries and Ukraine, as well as to develop approaches for the effective acquisition of this terminology in the process of teaching English for Specific Purposes to law students.

Materials and Methods. The theoretical foundation includes modern English-language legal dictionaries (Oxford Dictionary of Law, Black's Law Dictionary), works by domestic and foreign scholars in the fields of terminology, law, and language didactics, as well as regulatory legal acts. The study employs comparative, descriptive, and contrastive methods, as well as methods of analysis, synthesis, and systematization, which allowed for an intersystem and intercultural analysis of judicial terminology.

Results. The research established that judicial terminology in English-speaking countries differs significantly from its Ukrainian counterpart not only lexically but also conceptually. Using the example of hyperonym-hyponym relations among terms within the system of courts and out-of-court institutions, it was demonstrated that in the UK, terms such as "magistrates' court, crown court, and tribunal" indicate a multi-tiered system of justice without centralized governance, which directly influences the terminological structure. Meanwhile, in the US, the use of terms such as "federal court, state court, and circuit court" reflects the federal structure of the country. Comparative analysis revealed the absence of exact equivalents for these terms in the Ukrainian legal system, complicating their translation and requiring contextual acquisition. Difficulties were also identified in interpreting such concepts as "the Judiciary","the Judicial system", "solicitor", "barrister" and other, which reflect the legal realities of common law unfamiliar to students trained within the Romano-Germanic tradition.

Prospects. The study substantiates the necessity of integrating comparative law and cultural-linguistic analysis into the teaching of legal English, which will promote the development of not only terminological but also communicative competence among future lawyers in the context of globalization.

Key words: *judiciary, law faculty, terminology, legal system, intercultural competence, legal English.*

Постановка проблеми. Сучасна дійсність диктує нові вимоги до рівня іншомовної підготовки випускників немовних вузів. У зв'язку з цим дедалі актуальнішим стає досягнення студентами юридичних факультетів метапредметних та особистісних результатів у процесі вивчення англійської мови. Програми навчальних дисциплін вишу повинні сприяти формуванню у майбутніх випускників правової самосвідомості, самостійності, ініціативності, здатності до успішної соціалізації у суспільстві, професійної мобільності та багатьох інших професійно значущих особистісних якостей. Іноземним мовам приділяється суттєва роль при формуванні професійної компетенції студентів та розвитку умінь професійно-орієнтованого спілкування.

Особливу увагу слід приділяти перекладу спеціальної літератури на юридичну тематику. Освітні стандарти вищої професійної освіти, зокрема, — володіння навичками професійного спілкування іноземною мовою визначено, як загальнокультурні компетенції. В результаті вивчення іноземної мови у рамках гуманітарного, соціального та економічного циклу освітньої програми студенти мають вміти перекладати іншомовні тексти професійного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної термінології в англомовному дискурсі досліджувалась у працях як українських, так і зарубіжних науковців. Зокрема, О. Попов та В. Красюк аналізували особливості перекладу юридичних термінів у межах сучасної парадигми перекладознавства, пропонуючи нові підходи до оптимізації процесу засвоєння юридичної лексики. Джиліан Браун і Саллі Райс у праці Professional English in Use: Law представили систематизовану галузеву лексику, пов'язану з правовими системами, інституціями та професійними навичками [1]. Дослідження Пітера Тірсми (Legal Language) присвячене глибинному аналізу юридичної англійської з позицій її структури, історичного розвитку та функціонального навантаження в різних правових контекстах [2]. Кристофер Вільямс у ряді публікацій (Legal English and Plain Language) досліджує взаємозв'язок між складною правничою термінологією та потребами її спрощення в освітньому процесі [3]. Д. Меллінкофф у класичній праці The Language of the Law розкриває витоки й особливості юридичної мови як фахового коду [4]. Також у міждисциплінарному контексті юридичну англійську розглядали Д. Крістал і Д. Деві (Investigating English Style), зокрема як складову професійного стилю англійської мови [5]. Також вагомий внесок у дослідження правничої мови зробив Гейккі Маттіла, який у своїй праці «Comparative Legal Linguistics» проаналізував взаємозв'язок між мовою та правом у різних правових системах, приділяючи увагу історичному розвитку термінів та їх функціонуванню в судовій практиці англомовних країн [6]. Окрему увагу до проблем перекладу юридичної термінології приділила С. Шарчевіч, яка запропонувала функціонально-комунікативний підхід до юридичного перекладу, підкреслюючи значення контексту та правової системи-реципієнта [7]. Однак більшість наявних досліджень зосереджуються переважно на загальній правничій лексиці або окремих галузях права. Недостатньо дослідженою залишається термінологія, що описує органи судової влади, її варіативність у межах правових систем Великої Британії та США, а також вплив ієрархічної структури судів на формування термінів. Залишається відкритим також питання перекладацьких труднощів та міжкультурної інтерпретації цих термінів у навчальному процесі.

Під час роботи над дослідженням я використовувала такі методи дослідження: метод аналізу і синтезу, опису та систематизації матеріалу дослідження. А також метод суцільної вибірки для згрупування лексичних одиниць англійської юридичної термінології у відповідні таблиці. За допомогою порівняльногоі зіставного методів дослідження здійснено поділ юридичних термінів шляхом аналізу моделі їх перекладу. Крім цього, я опиралась на наукові праці іноземних і українських авторів, англомовні словники, такі як «Longman Dictionary of Contemporary English» та «A Dictionary of Law by H. L. F., Anderson W. C.» [14].

Наукова новизна полягає у міждисциплінарному підході до вивчення термінології судових органів, який поєднує лінгвістичний аналіз із компонентами порівняльного правознавства. Уперше здійснено систематизований аналіз гіперо-гіпонімічних зв'язків юридичних термінів, що стосуються судової системи, у парадигмі міжкультурного фахового спілкування.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є, — аналіз різноманітності термінології органів судової влади та їх діяльності в рамках навчання студентів юридичних факультетів немовних вишів англійської мови для спеціальних цілей.

Виклад основного матеріалу. Юридична термінологія — це складна галузь дослідження, яка маніфестує мову, що використовується для передачі правових понять і принципів. Ця мова є специфічною для конкретної правової системи та використовується в процесі аналізу та тлумачення цієї системи. Мета юридичної термінології полягає в тому, щоб дати можливість адвокатам і суддям, які її застосовують, точно проаналізувати значення та мету закону. У юридичній термінології існує багато термінів, і їх потрібно точно перекладати, щоб вони могли передавати саме оригінальне значення різними мовами. Переклад деяких спеціальних текстів на юридичну тематику викликає труднощі під час вибору рішення [8, с. 116]. Наприклад, щодо органів судової влади необхідно уточнити розуміння терміна «the Judiciary» (судова влада) українською та англійською мовами. Словник сучасної англійської «Longman» трактує термін так: «the Judiciary — all judges in a country who, as a group, form part of the system of government» [9, с. 874]. Існує кілька варіантів перекладу терміна «судова влада», а саме: «judicial power», «judical power», «adjudicative power», «arm of law», «judicial authority», «judicial branch», «judicial department of government», «judicial department», «judicial government», «judiciary establishment».

Правильність використання термінологічної лексики у цій сфері є особливо актуальною, оскільки неточність перекладу може призвести до деяких труднощів у професійній комунікації, що є неприпустимо. Наприклад, термін «the Judiciary» має синонім «the Judicial system», що означає «the system of courts that interprets and applies the law in the name of the state.» [9, с. 876]. («Система судів, яка інтерпретує і застосовує закон від імені держави»).

Судова влада здійснюється спеціально створюваною державною установою — судом, а точніше, сукупністю судів (Конституційний суд, Верховний суд, Вищий Арбітражний суд, обласні, міські та районні суди), які мають свою особливу, властиву тільки їм можливість і здатність впливати на людей і, отже, на соціальні процеси на основі чинного законодавства. Студентам буває дуже цікаво зіставити діяльність органів судової влади України з діяльністю Федеральних судів США (Federal judiciary of the United States), Верховного суду США (Supreme Court of the United States), що є доречі найвищою судовою інстанцією США та судовою владою Великобританії. Особливо вагомий інтерес у студентів викликає історія системи права (Англійське право, Шотландське право та право Північної Ірландії) та Верховний Суд Сполученого Королівства (Supreme Court of the United Kingdom).

Під час перекладу спеціальної літератури професійної спрямованості, слід приділити достатньо уваги правильності та, іноді, навіть варіативності перекладу найменувань (назв) органів судової влади англійською мовою. Це полегшить правильне використання юридичної термінології студентами, наприклад:

– Арбітражний суд — Court of arbitrazh, arbitration court, Court of arbitration, commercial court, Common Court of Arbitration, tribunal of arbitration, arbitration tribunal, arbitral court, arbitral tribunal, arbitration committee, arbitrage, arbitration board, commercial disputes court, authorization tribunal;
– Високий суд — High Court;
– Суд першої інстанції у цивільних справах з юрисдикцією на території усієї Великобританії — High Court of Justice;
– Суд Корони — Crown Court;
– Апеляційний суд федерального округу — United States Court of Appeals for the Federal Circuit;
– Федеральний претензійний суд — United States Court of Federal Claims;
– Суд, який вирішує справи, ґрунтуючись на праві справедливості — Court of Equity [10, с. 85].

Якщо розглядати структуру судової системи Англії, важливо правильно перекласти терміни, адже в Україні багато судів відсутні і є важливі відмінності, при перекладі, це варто враховувати. Наприклад, специфічна структура судової системи Англії обумовлена, по-перше, відсутністю єдиної централізованої системи судів, по-друге, тим, що більшість цивільних справ розглядається в Англії не в судах, а в досудових установах (адміністративних судах чи трибуналах) чи альтернативних позасудових установах (арбітражах). Структура судової системи визначає структуру мікросистеми термінів «Установи судової системи (law courts and institutions)», що включає три групи термінів:

1-ша група термінів права висловлює загальні поняття: «courts — суди», «tribunals — адміністративні суди (судові трибунали)», «arbitrages — третейські суди (арбітражі)»;

2-га група термінів висловлює приватні поняття — назви судових установ та позасудових установ, що вирішують цивільні суперечки: «countycourts — суди графств», «magistrates' courts — мирові суди», «the Crowncourt — суд Корони (Королівський суд)», «the Solicitors' Disciplinary Tribunal — дисциплінарний суд соліситорів»;

3-ю групу складають терміни, що позначають назви установ, які не займаються вирішенням цивільних суперечок та кримінальних справ, але входять до судової системи Англії: «county police — поліція графства», «Council of the Bar — рада баристерів», «Inn of Chancery — товариство соліситерів»;

Таким чином, дана мікросистема англійських правових термінів включає три групи термінів, об'єднаних за принципом гіперо-гіпонімічних відношень, що виражають загальні та приватні поняття [11]. Наприклад, система англійських судів та позасудових установ щодо вирішення цивільних суперечок, на основі гіперо-гіпонімічних відношень термінів може бути представлена у вигляді такої таблиці (див. таблицю 1).

Варто додати, що існує окрема група яка об'єднує правові терміни, що виражають осіб, які є учасниками судової системи Англії — «legalofficials». Серед тих, хто професійно займається юридичною діяльністю та інших учасників правосуддя, виділяють два типи адвокатів — «соліситори» — «solicitors» та «баристери» — «barristers», «суддів» — «judges, justices», «присяжних» — «jury» та інші «виконавчі особи» — «legalexecutives». Кожна категорія осіб виконує свої функції у важливому процесі, що називається втіленням правосуддя [12, с. 24–27]. Диференціація мікросистеми правових термінів «учасники судової системи» — «legalofficials» на першому етапі здійснюється на основі виділення тих же посадових осіб: «Solicitors — соліситори / barristers — баррістери / judges (justices) — судді / jury — присяжні/ legalexecutives — виконавчі особи». Терміни даної мікросистеми можна розділити на дві основні групи: 1-ша група — це англійські правові терміни, що виражають узагальнюючі поняття, а 2-га група, це терміни — конкретні назви посадових осіб, які безпосередньо працюють у системі англійських судів.

Слід приділяти достатньо уваги роботі з юридичними статтями, коли спочатку з'являється основний термін, а потім словосполучення з ним, наприклад: термін «presumption» — «презумпція», але з додаванням інших слів має різні значення. Розглянемо найбільш поширені: «presumption of innocence» — «презумпція невинності», «presumption of sanity» — «презумпція осудності», «presumption of legitimity» — «презумпція законного народження», «presumption of validity» — «презумпція дійсності (патенту, напр.)», «presumption of survivorship» — «презумпція права спадкоємця, що виник у результаті смерті

Таблиця 1

Приклад гіперо-гіпонімічних відношень термінів на основі системи англійських судів та позасудових установ щодо вирішення цивільних суперечок

I. The Supreme Court (Верховний Суд)	II. The Superior Courts of Judicature (вищі суди правосуддя)	III. The Inferior Courts (нижчі суди)	IV. Courts of special jurisdiction (суди спеціальної юрисдикції)	V. Out-court institutions (позасудові установи з вирішення цивільних суперечок)
	1. The High Court of Justice (Високий суд) 2. The Crown Court (Суд Короны): – Chancery Division(канцлерське відділення) – The Queen's Bench Division (відділення королівської лави) – The Family Division(сімейний відділ) 3. The Court of appeal (Апеляційний суд): – Civil Division (відділ по сімейним справам) – Criminal Division (кримінальний відділ)	1.Magistrates' courts (мирові суди) 2. County courts (суди графств)	1. The ecclesiastical courts (церковні суди) 2.Courts-martial (військові суди) 3. Industrial tribunals (промислові суди) 4. The employment appeal tribunal (апеляційний суд з трудових суперечок) 5. The restrictive practices court (суд у справах про заборонений торговий обіг) 6. Coroners' courts (коронерські суди) 7. Juvenile courts (суди у справах неповнолітніх)	1. Tribunals (судові трибунали): – Domestictribunals (дисциплінарні/внутрішні суди) – Administrative tribunals (адміністративні суди) 2. Courts of arbitration (третейські суди чи арбітражі): mixed arbitration (змішаний) арбітраж з питань права та факту).

Джерело: власна розробка

співспадкоємця», «presumption of fact» — «фактична презумпція», «presumption of law — «правова презумпція» [9, с. 998].

Переклад спеціалізованої літератури у сфері судової діяльності дає можливість розширення словникового запасу студентів. Студентам бакалаврам (2, 3, 4 курс) необхідно навчитися перекладати фрагменти судових промов. Студентам пропонується підібрати найцікавіший фрагмент українською або англійською мовою, перекласти його вдома та зачитати на практичному занятті. Це дає можливість навчитись правильному вживанню:

1. Термінологічної лексики («судова справа» — «action at law, law case», «порушити справу проти когось, пред'явити позов комусь» — «bring, maintain an action (a suit) against smbd», «наказ суду про накладення арешту на майно, яке має боржник у третіх осіб, або на суми, що належать боржнику» — «garnishee order»).

2. Дієслів («постановити» — «rule that, be it resolved that, deliver a judgment», «засудити» — «commit to, sentence to, convict to», «ув'язнити» — «to imprison, to take into (custody), commit to or to put into or to confine to (prison)», «виправдати» — «to exculpate, to declare not guilty»).

3. Звернень («Встати, суд йде!» — «All rise, court is now in session!», «All rise for the court!», «Ваша честь» — «Your Honour», «Your Honor», «Your Worship»).

Крім того, прослуховуючи переклад одногрупників чи викладача, у студентів розширюється словниковий запас та знання у сфері судової діяльності. Це важливо і для студентів-магістрів (5, 6 курс). Також вони повинні вміти перекладати з української мови на англійську або з англійської на українську мову статті або фрагменти статей на тему курсової/дипломної роботи або на загальнопрофесійні теми, наприклад:

– «Критерії прийнятності індивідуальної скарги та її розгляд у Європейському суді з прав людини»;
– «Сучасний стан теорії держави і права як юридичної науки та її роль в розвитку державно-правової організації суспільства»;
– «Протокол до Європейської конвенції про захист прав людини та судова система Європейського Союзу»;
– «Модель правового регулювання діяльності третейських судів в Україні» [13, с. 70–71].

Дане завдання сприяє досягненню студентом не тільки предметних, а і особистісних результатів в іншомовній освіті, а отже, створює всі умови для подальшої успішної англомовної комунікації у правовій сфері. Варто зазначити, що при перекладі вищезгаданих статей студенти навчаються реферуванню та анотуванню, і також дається завдання скласти реферат-резюме/реферат-конспект, зведений/оглядовий реферат, анотацію (описову/реферативну). Це завдання дозволяє підготувати до написання випускних кваліфікаційних робіт англійською мовою бакалаврів та магістрів.

У сучасних науково-методичних публікаціях наголошується на необхідності дотримання принципу професійної спрямованості програмного матеріалу при навчанні, бакалаврів та магістрів права, англійської мови. Формування професійної іншомовної компетенції відбувається, як на базі читання автентичних джерел з правової діяльності, їх перекладу, реферування та коментування, так і на базі дискусій, диспутів, рольових ігор та вирішення різноманітних кейсів. Розширивши словниковий запас та професійні знання студентів при виконанні вищезгаданого завдання, можна провести англомовні дискусії/диспути/дебати, теми яких задаються та обираються як викладачем, так і студентами, наприклад:

– «Роль органів судової влади в сучасній світовій дійсності»;
– «Судова ієрархія в Україні, США, Великобританії: плюси та мінуси»;
– «Роль судді в судовому засіданні в Україні, Великобританії, США»;
– «Особливості діяльності та можливості адвоката в судовому засіданні в Україні, Великобританії, США» [13, с. 64–69].

Крім цього, на практичних заняттях приділяється увага роботі з рольовими іграми (role-play) і кейсами (case-study), в їх основі — справи судів різних інстанцій, які раніше студенти перекладали з української на англійську. Як домашнє завдання магістри повинні написати свої рольові ігри та кейси, в яких враховують специфіку судової діяльності своєї країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі всієї вищезазначеної інформації, можна зробити висновок, що варто враховувати всі розбіжності правових систем, відмінності у діяльності органів судової влади в Україні та англомовних країнах та відмінності культурно-історичної практики правозастосування. У зв'язку з цим можна констатувати доцільність навчання бакалаврів та магістрів юридичних факультетів немовних вузів з урахуванням професійної спеціалізації, розвиваючи вміння та формуючи навички англомовної комунікації у сфері діяльності органів судової влади.

Література

1. Brown G. D. Professional English in Use. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 128 p.
2. Tiersma P. M. Legal Language. Chicago: University of Chicago Press, 1999. 320 p.
3. Williams C. Legal English and Plain Language: an introduction. *ESP Across Cultures.* 2006. № 3. P. 111–124.
4. Mellinkoff D. The Language of the Law. Boston: Little, Brown and Company, 1963. 540 p.
5. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. London: Longman, 1969. 272 p.
6. Mattila H. E. S. Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas. 2nd ed. Farnham: Ashgate Publishing, 2013. 288 p.
7. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. The Hague: Kluwer Law International, 1997. 285 p.
8. Красюк В., Попова О. Юридична термінологія в парадигмі сучасних перекладознавчих аспектів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського: Лінгвістичні науки.* 2022. № 35. С. 115–127. https://doi.org/10.24195/2616-5317-2022-35-10.
9. Longman. Longman Dictionary of Contemporary English 4 with CD. Pearson ESL, 2003. 1950 p.
10. Brown G., Rice S. Professional English in Use: Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 144 p.
11. Structure of Courts and Tribunals System. URL: https://www.judiciary.uk/structure-of-courts-and-tribunals-system/ (дата звернення: 14.05.2025).
12. Brown G. D., Rice S. Professional English in Use: Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 85 p.
13. Малига В. А., Стадник І. В., Хахуліна К. С. Теорія права і держави: Методичні рекомендації до вивчення дисципліни на основі кредитно-модульної системи організації навчального процесу (для студентів спеціальності 0601 «Правознавство»). Донецьк: ДонНУ, 2009. С. 64–71.
14. H. L. F., Anderson W. C. A Dictionary of Law. Comprising a Dictionary and Compendium of American and English Jurisprudence. Harvard Law Review. 1889. Vol. 3, no. 3. P. 140. DOI: https://doi.org/10.2307/1321176.
15. Woodbine G. E. The Language of English Law. *Speculum*. 1943. Vol. 18, no. 4. P. 395–436. https://doi.org/10.2307/2853661.

References

1. Brown G. D. Professional English in Use. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 128 p.
2. Tiersma P. M. Legal Language. Chicago: University of Chicago Press, 1999. 320 p.
3. Williams C. Legal English and Plain Language: an introduction. *ESP Across Cultures*. 2006. № 3. P. 111–124.
4. Mellinkoff D. The Language of the Law. Boston: Little, Brown and Company, 1963. 540 p.
5. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. London: Longman, 1969. 272 p.
6. Mattila H. E. S. Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas. 2nd ed. Farnham: Ashgate Publishing, 2013. 288 p.
7. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. The Hague: Kluwer Law International, 1997. 285 p.
8. Krasiuk V., Popova O. Yurydychna terminolohiia v paradyhmi suchasnykh perekladoznavchykh aspektiv. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho: Linhvistychni nauky.* 2022. № 35. S. 115–127. https://doi.org/10.24195/2616-5317-2022-35-10.
9. Longman. Longman Dictionary of Contemporary English 4 with CD. Pearson ESL, 2003. 1950 p.
10. Brown G., Rice S. Professional English in Use: Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 144 p.
11. Structure of Courts and Tribunals System. URL: https://www.judiciary.uk/structure-of-courts-and-tribunals-system/ (accessed: May 14, 2025).
12. Brown G. D., Rice S. Professional English in Use: Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 85 p.
13. Malyha V. A., Stadnyk I. V., Khakhulina K. S. Teoriia prava i derzhavy: Metodychni rekomendatsii do vyvchennia dystsypliny na osnovi kredytno-modulnoi systemy orhanizatsii navchalnoho protsesu (dlia studentiv spetsialnosti 0601 «Pravoznavstvo»). Donetsk: DonNU, 2009. S. 64–71.
14. H. L. F., Anderson W. C. A Dictionary of Law. Comprising a Dictionary and Compendium of American and English Jurisprudence. *Harvard Law Review.* 1889. Vol. 3, no. 3. P. 140. https://doi.org/10.2307/1321176.
15. Woodbine G. E. The Language of English Law. *Speculum*. 1943. Vol. 18, no. 4. P. 395–436. https://doi.org/10.2307/2853661.

// Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки» // № 5 (87), 2025

УДК 340:342.9

Грицай Сергій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Hrytsai Serhii
Candidate of Law (PhD in Law), Associate Professor (title) at the
Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines
Open International University of Human Development «Ukraine»
ORCID: 0000-0003-0051-6149

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11061

ЕТИМОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ І СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОБ'ЄКТ» І «ПРЕДМЕТ»: ФОРМУВАННЯ ФРАГМЕНТУ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА

ETYMOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL APPROACH TO UNDERSTANDING AND CORRELATION OF THE CONCEPTS OF «OBJECT» AND «SUBJECT»: FORMATION OF A FRAGMENT OF THE GENERAL THEORY OF LAW

Анотація. *Вступ. Зв'язок всіх компонентів загальної теорії права, яка об'єднує, організує їх у певну єдність, має розумітися із системним підходом її побудови. Ступінь наявності (проглядання) системного підходу буде найбільш точним показником розвиненості, наукової зрілості загальної теорії права, її здатності повно і точно опосередкувати весь складний і різноманітний об'єктивний зв'язок та залежність компонентів свого «об'єкта» та «предмета».*

Мета. Провести етимологічно-філософський аналіз категорії «об'єкт» та «предмет», як ключових-елементів окресленої нами проблематики у розбудові загальної теорії права, яка починається від сутності права, яка залежить від типу праворозуміння, і саме вона становить ядро будь-якої правової теорії.

Матеріали і методи. Загально філософський (універсальний) метод пізнання застосовувався на всіх етапах дослідження. Діалектичний метод із системно-структурним підходом застосовувався до вивчення наукової літератури та правового матеріалу. Історичний метод при проведенні дослідження дозволив врахувати особливості розвитку сформованої проблематики. Арістотелівський метод був корисний при аналізі змісту наукових тестів. Метод порівняльного аналізу використовувався для дослідження і виявлення найкращого з запропонованих варіантів вирішення проблематики дослідження у науковому світі.

Результати та перспективи. Розглядаючи у гносеологічному сенсі розуміння співвідношення «об'єкту» і «предмету» припускаємо узагальнення на два підходи: 1) в основі першого лежить натуралістичне уявлення до розуміння співвідношення «об'єкту» і «предмету»: це коли знання про певний «об'єкт» отримується іманентно у відриві від умов і засобів його вилучення (ототожнення «об'єкту» і «предмету»); 2) Щодо другого підходу, то йому притаманний діяльнісний – методологічний підхід, у якому є принциповою вимогою розрізняти «об'єкт» виключно через призму пізнавальної діяльності – методи, де він відображається (уявляється трансцендентальна) вже як «предмет». Тобто створену певними методами «пізнавальну реальності», що є відмінною, але можливо близькою, до ідеального образу «об'єкту», як частини «об'єктивної реальності» (роз-ототожнення «об'єкту» і «предмету»).

Ключові слова: *методологія, юриспруденція, предмет та об'єкт.*

Summary. *Introduction. The connection between all components of general legal theory, which unites and organizes them into a certain unity, should be understood from the systemic approach to its construction. The degree of presence (visibility) of a systematic approach will be the most accurate indicator of the development and scientific maturity of general theory of law, its ability to fully and accurately mediate all the complex and diverse objective connections and dependencies between the components of its "object" and "subject".*

Purpose. To conduct an etymological and philosophical analysis of the categories "object" and "subject" as key elements of the issues we have outlined in the development of a general theory of law, which begins with the essence of law, which depends on the type of legal understanding, and which constitutes the core of any legal theory.

Materials and methods. A general philosophical (universal) method of cognition was applied at all stages of the research. A dialectical method with a systemic-structural approach was applied to the study of scientific literature and legal material. The historical method allowed us to take into account the peculiarities of the development of the formed problem. The Aristotelian method was useful in analyzing the content of scientific tests. The comparative analysis method was used to study and identify the best of the proposed options for solving the research problem in the scientific world.

Results and Discussion. Considering the gnoseological understanding of the relationship between "object" and "subject", we suggest two approaches: 1) The first is based on a naturalistic view of the relationship between "object" and "subject": this is when knowledge about a particular "object" is obtained immanently, in isolation from the conditions and means of its extraction (identification of 'object' and "subject"); 2) The second approach is characterized by an activity-based methodological approach, in which it is essential to distinguish the "object" exclusively through the prism of cognitive activity – methods in which it is reflected (represented as transcendental) already as a "subject". That is, the "cognitive reality" created by certain methods, which is different but possibly close to the ideal image of the "object" as part of "objective reality" (the identification of the 'object' and the "subject").

Key words: *methodology, jurisprudence, subject and object.*

Постановка проблеми. Цілісність предмета теоретичної юриспруденції, як органічна, так і системна, забезпечує повноту і узгодженість теорії, що відбиває його [5; 7]. В ідеалі загальна теорія права повинна максимально точно відтворювати всі закономірності та взаємозв'язки предмета, що вивчається, виступаючи в ролі точного розумового аналога об'єктивної реальності [6; 10]. Відповідність між предметом теоретичної юриспруденції, що відбивається, і його теоретичним уявленням необхідне не лише на рівні понять і категорій, що виражають сутність явищ і процесів, а й на рівні закономірних зв'язків, властивих цим сутностям [3; 4]. У рамках загальної теорії права такі зв'язки повинні виявлятися у двох провідних формах: 1) як локальні закономірності між окремими її елементами, виражені через обґрунтовані принципи; 2) як системні взаємозв'язки, що охоплюють всю сукупність компонентів, понять, категорій, і відображають різноманіття їхньої взаємозалежності [2; 8].

Таким чином, зв'язок всіх компонентів загальної теорії права, яка об'єднує, організує їх у певну єдність, має розумітися із системним підходом її побудови [1; 9].

Ступінь наявності (проглядання) системного підходу буде найбільш точним показником розвиненості, наукової зрілості загальної теорії права, її здатності повно і точно опосередкувати весь складний і різноманітний об'єктивний зв'язок та залежність компонентів свого «об'єкта» та «предмета».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.М. Васильев у «Правові категорії. Методологічні аспекти розробки системи категорій теорії права» (1976 р.) з цього приводу висловлював, що «системи виражених нею теоретичних знань, яка проявляється в послідовному і необхідному зв'язку елементів, що її утворюють, упорядкованих у цілісну освіту як наука» [11].

У понятійної мережі теорії права, як і будь-який інший теорії, є два виду понять, теоретичних суджень: 1) поняття, судження, що виступають вихідним початком, основою теорії; 2) судження, поняття, що конкретизують та розвивають базові поняття, судження [12].

Ми, на цьому етапі, залишаємося прихильниками того що базовим-елементом (поняття, судження — основою теорії) є «*відносини*» у розбудові загальної теорії права, і вважаємо за доцільним більше приділяти увагу вже другому кроку (сходинки) у такій розбудові, представлених ключовими-елементами (які конкретизують базовий): «*об'єкта*» і «*предмета*», вже серед базової та ключових-категорій: право, правове регулювання, правовідносини.

Філософська-правові засади юридичної науки (як і будь-якої іншої суспільної науки), про що стверджував П. Недбайло, саме і визначають загальний підхід до мети і спрямування дослідження, до відбору досліджуваних фактів і явищ та до інтерпретації результатів дослідження. З цього і почнемо наше дослідження.

Мета статті. Як що узяти за основу сформовану В. Квайн тезу, що будь-яка теорія спирається на певну онтологічну гіпотезу, яка обмежує набір тих об'єктів, про існування яких можна говорити у межах даної теорії, — і інтерпретуючи, в рамках нашої роботи, це як ключові-елементи теорії. То філософської категорії «об'єкт» та «предмет» є ключовими-елементами окресленої нами проблематики у розбудові загальної теорії права, яка починається від сутності права, яка залежить від типу праворозуміння, і саме вона становить ядро будь-якої правової теорії.

Матеріали і методи. Цілі зумовлюють методологію їх досягнення, рівно як поставлені задачі визначають методи їх вирішення. Методологічна основа дослідження включала в себе сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних правових методів наукового пізнання.

Використовувалася наступна система методів наукового пізнання: а.) загальнонаукова — дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція,

аналогія, аналітична та діалектична, системний підхід; б.) спеціально — юридичні методи пізнання, як то формально правовий, правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод, метод порівняння, системно-структурний; в.) методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження. Разом це мало забезпечити отримання науково достовірних та об'єктивних результатів, а також досягнення сформульованої мети і виконання завдань дослідження.

Обрана джерельної бази та методологія її дослідження відповідає сформульованій меті та вирішення поставлених завдань і загалом сприяє створенню оптимальної структури отриманих висновків.

Виклад основного матеріалу.

1. «Об'єкт» (від лат. objectus — предмет,) — те, на що спрямована предметно-перетворювальна й пізнавальна діяльність суб'єкта [4]. У свою чергу походить від лат. objicio — кидаю вперед, протиставляю, то, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній та пізнавальній діяльності та тотожний об'єктивній реальності [5].

«Об'єктивне» –1) таке, що існує поза індивідуальною свідомістю й незалежно від неї; протиставлене суб'єктивному; 2) неупереджений, зважений, незаангажований, такий, що відповідає дійсності [6]ю

«Об'єктивна реальність» — буття, існування і властивості якого не залежить від того, чи його сприймає, мислить, пізнає певний суб'єкт (людина, людство); найзагальніше визначення матеріального світу поза межами суб'єктивної свідомості [6]ю

Потрібно зауважити, що у а) логіці, б) філософії та в) науці поняття «об'єкт» розглядають у різних аспектах.

А) «Об'єкт» в логіці, це одне з основних понять логічної семантики, і позначає будь-який предмет, на який спрямована думка, мислення, судження: речі та їхні властивості, відношення між речами та властивостями, властивості властивостей та властивості відношень безвідносно до їхньої матеріальної чи ментальної природи.

Б) Звісно, що до сучасного розуміння «об'єкту» філософія прийшла не відразу. Вчення про «об'єкт» первісно розроблялося в межах онтології і тільки згодом в рамках гносеології. І все починалося від уявлень про перша-початки світу і закінчуючи уявленням про «об'єкт» у такій розвиненій концепції, якою є філософія Аристотеля.

Однак «об'єкт» пізнання — це не вся об'єктивна реальність, що існує незалежно від людини, а лише та її частина, що потрапила до людської предметно-пізнавальної діяльності. Саме у людській практиці відбувається поляризація на «об'єкт» і «суб'єкт» пізнання. Те, на що спрямоване пізнання, є його «об'єкт», той, хто власне пізнає, виступає суб'єктом пізнання. Тому можна стверджувати, що немає «суб'єкта» без «об'єкт» і, відповідно, «об'єкт» без «суб'єкта». Ця теза «принципової координації» Авенаріуса є без сумніву правильною, оскільки в епістемології питання про первинність чи вторинність «суб'єкта» або «об'єкт» не стоїть. Вони не існують окремо.

На цій епістомологічній основі, в історії філософії склалися дві основні стратегії пізнання світу (гносеологічні концепції): емпіризм та раціоналізм.

Емпіризм виходить із того, що людина отримує знання про «об'єкт» за допомогою органів чуття. Отриманий емпіричний досвід узагальнюється шляхом індукції. Проте індукція завжди неповна і знання, отримане таким чином, не має властивості все-загальності (аподиктичної) й необхідності. Емпірична програма дослідження зіштовхнулася зі складністю, яка полягає у переході від одиничного (що зафіксували органи чуття) до загального (бо у природі ніяких абстракцій немає).

Раціоналізм, зважаючи на подібні труднощі в емпіризмі, запропонував протилежну програму дослідження: пізнання виходить із деяких «ідей», що апріорно притаманні людському розумові. Далі, а саме шляхом примірювання цієї «ідеї» на світ одиничних речей і явищ людина отримує знання. Однак, тут явно помітна дзеркальна, притаманній емпіризму та його провідного метода індукції, складність: перехід від загального до одиничного (метод дедукції).

Альтернативою емпіризму і раціоналізму є концепція І. Канта, який наголошував на діяльнісному характерові пізнання: суб'єкт не стільки пізнає «об'єкт», скільки творить його; такий підхід дав можливість подолати їх недоліки завдяки трансценденції індивідуалізації суб'єкта пізнання. Цей напрямок була продовжена Й. Фіхте у його вченні про «Я» і «не-Я», а логічним завершенням цієї тенденції виявився «пан-логізм» поряд з «пан-гносеологізмом» Ґ. Геґеля: де в основу покладено принцип тотожності мислення і буття. Абсолютний суб'єкт, що містить «об'єкт» та його пізнання, є самопізнанням суб'єкта, а розвиток пізнання має кумулятивний характер, де нижчі його форми «знімаються» вищими, створюючи «нудну позірність розмаїття» «об'єкт» пізнання.

Однак, вже сучасна філософія визнає «об'єкт» пізнання навіть сам «суб'єкт», як то власне тіло суб'єкта, і окремі його характеристики, як то різні стани його свідомості. Більш того «об'єкт» можуть виступати певні соціальні групи і, навіть, суспільство загалом. Тому колись традиційне розмежування «об'єкт» на емпіричні і раціональні втрачає актуальність, поряд з протипоставленням «об'єкт» і «суб'єкта», додатково до того, що у пост-позитивізмі була обґрунтована теза про теоретичне навантаженість пізнання.

У феноменології свідомість завжди інтенціональна, тобто спрямована на певний «об'єкт», де розуміються стани свідомості людини: питання про те, чи мають вони реальний корелят у світі, пояснюється «феноменольною редукцією». Е. Гуссерля, як засновник феноменології, не сприймав «натуралізм» і «об'єктивізм» саме тому, що нібито вони позбавляють розум інтенсіональності і перетворюють «кар-

тину світу» у сукупність об'єктів, а не безконечність сенсів. Таким чином феноменологізм створює картина світу, в якій розташовані й упорядковані «об'єкти», що в сукупності становлять суще, а поза сущим залишається те, що, власне, і є головним — буття.

Надалі феноменологізм був розвинений М. Гайдеґґером: у розробленим ним концепції буття людини у світі є одне з центральних понять.

Замість висновка, та на фоні послідовної зміни онтології на гносеологію у розумінні «об'єкту», можна стверджувати наступне. Теорія пізнання дає вихід на гносеологічний аспект і демонструє те, як здійснюється пізнання: предметом теорії пізнання є «суб'єкт-об'єктне» відношення, яке потім трансформується з додаванням ще «суб'єкт-суб'єкт» відношення. Окрім того, за Г. Гегелем, при діалектичному розумінні онтологія є гносеологією, оскільки те що ми пізнаємо відображається через те як ми здійснюємо пізнання. Слід зауважити, що послідовники Г. Гегеля у філософії не розрізняють належне і суще, а отже деонтологію і онтологію правових феноменів, і як логічний висновок: існуюче право іманентно містить у собі належне.

Все ж таки, і така позиція не є однозначною серед науковців, оскільки у неокантіанстві прийнято розмежовувати гносеологічні і онтологічні аспекти наукових дослідження. Більш того, неокантіанство виходить все ж таки із належного і сущого буття речей. А поняття правової реальності обов'язково включає окрім дійсного права ще й належне право. В онтології явища пізнаються за принципом «як вони є», а у деонтології пізнання побудовано за принципом «як вони мають бути». І все ж таки, кожен із наведених рядів має строго гносеологічну цінність, а також ґрунтується на певному виді закономірностей, які використовуються при дослідженні правових явищ.

Г. Коген, як представники Марбурзької школи філософії права, серед іншого, змогли обґрунтувати строгу гносеологічну цінність двох наукових рядів «онтології і деонтології», де вона не трансцендентна і не догматична, а іманентна і строго гносеологічна. За такого підходу, гносеологічний аспект не ототожнюється з онтологією об'єкта, він має включати і деонтологію. При цьому, те що ми пізнаємо (онтологія правової реальності) не ототожнюється з тим як ми пізнаємо, оскільки останній (гносеологічний аспект) розрізняє у своїх підходах до дослідження предмету те, що є і те, що має бути. Вони пізнаються у науці у різний спосіб, а отже зумовлюють відмінність у методології [7].

В) Суттєвих змін уявлення про «об'єкт» зазнали і в науковому пізнанні. В. Стьопін у своїй роботі «Наукове пізнання та цінності техногенної цивілізації» (1989 р.) описує, що в історії розвитку науки, починаючи від 17 століття, виникли три типи наукової раціональності і, відповідно, три етапи еволюції науки: класична, некласична, пост-некласична [8].

Класичний тип раціональності зосереджує увагу лише на «об'єкт» й не торкається ні суб'єкта, ні засобів діяльності;

Некласичний тип раціональності характеризує ідея відносності «об'єкт» до засобів і операцій діяльності; експлікація цих засобів та операцій виступає умовою отримання істинного знання про «об'єкт»;

Пост-некласична раціональність враховує співвіднесеність знань про «об'єкт» не лише із засобами, але й ціннісно-цільовими структурами діяльності [8].

Таким чином, підсумовує В. Стьопін, якщо «об'єкт» класичної науки були прості системи, то «об'єкт» некласичної науки — складні системи, а вже у сучасну епоху увагу вчених все більше привертають системи, що розвиваються, які з плином часу формують все нові рівні своєї організації, причому виникнення кожного нового рівня впливає на рівні, що раніше сформувалися [8].

2. «Предмет», категорія, що визначає деяку цілісність, виділену зі світу об'єктів в процесі людської діяльності та пізнання. Поняття «предмет» часто використовують у менш суворому значенні, ототожнюючи його з поняттям «об'єкта» або «речі». У відповідності до матеріальної або ідеалістичної природи «об'єкта», що співвідноситься з даним «предметом», останній може бути матеріальним або ідеалістичним. Один і той же «об'єкт» може бути «предметом» різних видів дослідження. Синтез різних «предметів» з метою поєднати єдиною теорією «об'єкта» потребує системного підходу і нерідко веде до створення нової наукової дисципліни [5].

Для ще більшого розуміння поняття терміну «предмет», ми взяли одне з найпоширеніше, як за змістом так і за напрямком, визначення, що надає «Словник української мови: в 11 тт.».

1. Будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття. Не раз, в хвилину спочинку, смерком, коли предмети ховалися в тінях, ..твій голос теплішав на згадках про далекі вже роки дитинства (Коцюб., II, 1955, 356); По-різному колір сприймають Наші зіниці — чи білий предмет упадає на очі, Чи навертається чорний, чи інший який набігає (Зеров, Вибр., 1966, 182); Денис довго чухмарився і позіхав.. Нарешті витяг із кутка одежину і якийсь круглий предмет, схожий на підситок, що тихо подзвонював, як тільки Денис робив рух (Тют., Вир, 1964, 242); Нашими саперами і піротехніками за післявоєнний час виявлено і знешкоджено на українській землі понад 18 мільйонів вибухових предметів (Знання.., 5, 1970, 3); Найдавніший скляний предмет було знайдено в Єгипті, у могилі, якій 5500 років (Веч. Київ, 12.II 1970, 4); // також у сполуч. із сл. споживання, торгівля, розкіш і т. ін. Певна річ, що задовольняє ті чи інші потреби (звичайно побутові). Немало робітників у великих містах при капіталізмі жили з того, що виробляли предмети розкоші (Ленін, 38, 1973, 11); У нашій країні все швидше зростає кількість продуктів харчування,

одягу й інших предметів народного споживання (Матер. XXI з. КП України, 1960, 5);

2. Логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін. Ті речі, явища навколишньої дійсності, про які ми мислимо, прийнято в логіці називати предметами думки (Логіка, 1953, 18); Про речі поважні у книзі своїй я навчаю І намагаюся душі від пут марновірства звільнити. Так!.. Бо предмети ті темні, неясні — у вірші моєму Ясні й прозорі стають (Зеров, Вибр., 1966, 193);

3. Те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь. Пильно студіюючи свій предмет, повні любові до того трепетного організму, що зветься народною творчістю, озброєні всеосяжним вченням Маркса — Енгельса — Леніна, радянські фольклористи спільними зусиллями покажуть світові красу, силу й велич творчості українського народу (Рильський, IX, 1962, 214); Предмет політичної економії включає дослідження закономірностей розвитку світової соціалістичної системи і закономірностей переростання соціалізму в комунізм (Ком. Укр., 2, 1965, 36); Соціальне значення технічного прогресу, шляхи і перспективи його розвитку були предметом глибоких досліджень В. І. Леніна (Наука.., 4, 1957, 1); Поліпшення становища спеціалістів і навчання під їх керівництвом широкого кола робітників і селян повинні стати предметом постійного піклування центральних і місцевих установ РСФРР (Ленін, 44, 1974, 322); Трудящі, робоча сила яких була за капіталізму предметом куплі-продажу, товаром, стали вільними й рівноправними членами суспільства (Ком. Укр., 4, 1968, 19); // Об'єкт почуттів, переживань, і т. ін.; особа, що викликає у іншої особи інтерес, потяг до себе, почуття кохання тощо. Думки його по волі чи по неволі мусили.. перейти на другі предмети, а іменно [саме] — на предмет його любові (Фр., V, 1951, 400); Пізніше, уже в шостому класі, Тетяну почали відвідувати мрії.. Предметом тих мрій був новий учитель історії (Дім., І будуть люди, 1964, 8); Для молоді, для тих прекрасних дівчат і хлопців, що показували на вечорі.. самодіяльне своє мистецтво, він [І. С. Козловський] — укритий світовою славою земляк, предмет палкого і щирого захоплення (Рильський, Веч. розмови, 1964, 129); У них, у Герцена і у Шевченка, був і спільний предмет безмежної любові — народ, і спільні предмети безмежної ненависті (Літ. Укр., 6.IV 1962, 3);

4. Коло знань, що становить окрему дисципліну викладання. Жалкую, що нема зо мною дітей, вони надивилися б на все і, певно, Оксані географія здалась би цікавим предметом (Коцюб., III, 1956, 350); — Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів, у тому числі з української мови (Тют., Вир, 1964, 62); Останнім часом дещо поліпшилося викладання співів у школах республіки, відділи народної освіти, вчителі шкіл почали приділяти більше уваги цьому предмету (Ком. Укр., 7, 1964, 47); Обов'язковий предмет;

5. На предме́т чого — для чого-небудь, з якоюсь метою. Зайшов [комірник] до голови в кімнату на предмет роз'яснення деяких питань (Вишня, І, 1956, 393); Обійди зараз хутір і скажи од мого імені, щоб усі збиралися на майдан. Мітинг буде. Дядько поправив шапку і недовірливо перехнябив плечима: — Якщо на предмет хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться (Тют., Вир, 1964, 175). [9]

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Розуміння, яке має вплив і по сьогодні, співвідношення поняття «*об'єкта*» і «*предмета*» сильно трансформувалося завдяки І. Канту і його послідовників, який ***замістив іманентний характер дослідження на діяльнісний*:** «суб'єкт» не стільки пізнає «об'єкт», скільки творить / уявляє «предмет», через вибір *методології дослідження*. Що у деякій частині корелюється з висловом Г. Гегелем, де він стверджує, що при діалектичному розумінні онтологія є гносеологією, оскільки те що ми пізнаємо відображається через те як ми здійснюємо пізнання. Таким чином, інтерпретуючи класифікацію систем за В. Стьопіна, то якщо «об'єкт» класичної науки відносився до простих системи, то «об'єкт» некласичної науки — складні системи, а вже у сучасну епоху увагу вчених все більше привертають системи, що розвиваються, які з плином часу формують все нові рівні своєї організації, причому виникнення кожного нового рівня впливає на рівні, що раніше сформувалися.

2. Розглядаючи у гносеологічному сенсі ***розуміння співвідношення «об'єкту» і «предмету»*** припускаємо узагальнення на два підходи: **1)** в основі першого лежить ***натуралістичне*** уявлення до розуміння співвідношення «об'єкту» і «предмету»: це коли знання про певний «об'єкт» отримується іманентно у відриві від умов і засобів його вилучення (***ототожнення «об'єкту» і «предмету»***); 2) Щодо другого підходу, то йому притаманний ***діяльнісний —*** методологічний підхід, у якому є принциповою вимогою розрізняти «об'єкт» виключно через призму пізнавальної діяльності — методи, де він відображається (уявляється трансцендентальна) вже як «предмет». Тобто створену певними методами «*пізнавальну реальності*», що є відмінною, але можливо близькою, до ідеального образу «об'єкту», як частини «*об'єктивної реальності*» ***(роз-ототожнення «об'єкту» і «предмету»***).

Другий підхід, використовуючи діалектику, можна розміти *з точки зору епістемологічного суб'єкто-центризму, який посилює притаманний їй критицизм***,** наступним чином: 1) наявність відповідно-зацікавленого (мотивованого) «суб'єкт» є передумовою дослідження; 2) «суб'єкт» перебуває в «об'єктивній реальності»; 3) «об'єкт» дослідження є частиною «об'єктивної реальності»; 4) «суб'єкт» вибирає для дослідження «об'єкт»; 5) «об'єкт» дослідження зумовлює «предмет» дослідження; 6) «предмет» до-

слідження безпосередньо формується «суб'єктом» на підставі його особливого бачення, яке у свою чергу обумовлюється: від світоглядних уявлень «суб'єкта»; його гносеологічних настанов — мети, завдань дослідження; обраної методології.

І підкреслюючи найголовніше, ми можемо казати, що «об'єкт» не завжди співвідноситься з «предметом», як ціле і частка, а тільки у тому випадку, коли «суб'єкт» вірно зрозумів (сприйняв, дослідив і описав), завдяки тій чи іншій методології (призмі), обраний «предмет» (кут зору) у дослідженні «об'єкту». Саме тому наука і шукає нові методології (призми) розширюючи «предмет» (кут зору на «об'єкт»), так як у кожного суб'єкта він своєрідний, на один і той же «об'єкт» дослідження, — суб'єктивна інтерпретація розуміння «предмету» у дослідженні «об'єкту».

Мова характеристик та описів «об'єкту», це і є обрана методологія зі сторони мотивованого «суб'єкту» при дослідженні «об'єкту», щоб концептуалізувати-зрозуміти його «предмет».

Література

1. Грицай С. О. Адміністративно-правове регулювання порядку ведення єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: внесення відомостей про керівників суб'єктів господарювання. Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2018. 232 с.

2. Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України.* Вип. 30, № 2. С. 160–193. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

3. Грицай С. О. Понятєвий ряд — віртуальні активи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. (Серія «Право»).* 2022. Вип. 2, № 70. С. 313–317. DOI:10.24144/2307-3322.2022.70.49.

4. Грицай С. О. Порівняльна характеристика правових засад оподаткування віртуальних активів в Україні: до їх легалізації та законодавчі перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2023. Вип. 30, № 4. С. 197–227. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-4-197.

5. Hrytsai S. Classification of elements of the latest digital financial technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy.* 2022. Вип. 1, № 2. С. 1–15. DOI:10.46299/j.isjjp.20220102.1.

6. Hrytsai S. Classification of virtual assets in Ukraine. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2023. Вип. 30, № 1. С. 135–152. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-1-135.

7. Hrytsai S. Cryptocurrency in the declarations of government officials: a toolkit for money laundering (trends and experience of counteraction, by the example of Ukraine). *Access to Justice in Eastern Europe.* Вип. 6, № 3. С. 1–27. 2023. DOI:10.33327/AJEE-18-6.3-a000333.

8. Hrytsai S. Digital Innovations in the Legal Mechanism of Copyright Authentication (Practical Aspect): Can A Non-Functioning Token Be a Guarantor of Intellectual Property? (NFT on the Example of Ukraine). *NTUT Journal of Intellectual Property Law and Management.* 2024. Вип. 12, № 2. С. 48–69.

9. Hrytsai S. Digitization of government as a global trend of the future: implementation of the «electronic state» policy (on the example of Ukraine). *Reality of Politics.* 2023. Вип. 24, № 2. С. 45–81. DOI:10.15804/rop2023203.

10. Hrytsai S. The place of virtual assets in the structure of digital financial technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance.* 2022. Вип. 1, № 3. С. 34–48. DOI:10.46299/j.isjmef.20220103.3.

11. Васильєв А. М. Правові категорії. Методологічні аспекти розробки системи категорій теорії права. П., 1976. 264 р.

12. Сирих В. М. Логічне обґрунтування загальної теорії права: Елементарний склад. Юстицинформ, 2000. 528 р.

References

1. Hrytsai, S. (2018). Administratyvno-pravove rehuliuvannia poriadku vedennia yedynoho derzhavnoho reiestru yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpryiemtsiv ta hromadskykh formuvan: vnesennia vidomostei pro kerivnykiv subiektiv hospodariuvannia [Administrative and legal regulation of the procedure for maintaining a unified state register of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations: entering information about the heads of business entities]. DVNZ "Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana" — SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman". 232 p.

2. Hrytsai, S. (2023). Vid kryptovaliuty do virtualnykh aktyviv: stanovlennia zakonodavstva Ukrainy cherez pryzmu khronolohichno-pravovoho analizu [From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation through the Prism of Chronological and Legal Analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 30(2), 160–193. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

3. Hrytsai, S. (2022). Poniattievyi riad — Virtualni aktyvy [Conceptual series-Virtual assets]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University,* 2(70), 313–317. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.49

4. Hrytsai S. (2023). Porivnialna kharakterystyka pravovykh zasad opodatkuvannia virtualnykh aktyviv v Ukraini: do yikh lehalizatsii ta zakonodavchi perspektyvy [Comparative Characterization of the Legal Framework for Taxation of Virtual Assets in Ukraine: Toward Their Legalization and Legislative Prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy — Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(4), 197–227. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-197.

5. Hrytsai, S. (2022). Classification of elements of the latest digital financial technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy,* 1(2), 1–15. doi: 10.46299/j.isjjp.20220102.1.

6. Hrytsai, S. (2023). Classification of virtual assets in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 30(1), 135–152. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-135.

7. Hrytsai, S. (2023). Cryptocurrency in the declarations of government officials: A toolkit for money laundering (trends and experience of counteraction, by the example of Ukraine). *Access to Justice in Eastern Europe*, 6(3), 1–27. doi: 10.33327/AJEE-18-6.3-a000333.

8. Hrytsai, S. (2023). Digital Innovations in the Legal Mechanism of Copyright Authentication (Practical Aspect): Can A Non-Functioning Token Be a Guarantor of Intellectual Property? (NFT on the Example of Ukraine). *NTUT Journal of Intellectual Property Law and Management,* 12(2), 48–69.

9. Hrytsai, S. (2023). Digitization of government as a global trend of the future: Implementation of the "electronic state" policy (on the example of Ukraine). *Reality of Politics,* 24(2), 45–81. doi: 10.15804/rop2023203

10. Hrytsai, S. (2022). The place of virtual assets in the structure of digital financial technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance,* 1(3), 34–48. doi: 10.46299/j.isjmef.20220103.3

11. Vasyliev, A. M. (1976). Pravovi katehorii. Metodolohichni aspekty rozrobky systemy katehorii teorii prava [Legal categories. Methodological aspects of developing a system of categories in legal theory.]. P. 264 c.

12. Syrykh, V. M. (2000). Lohichne obhruntuvannia zahalnoi teorii prava: Elementarnyi sklad [Logical justification of general theory of law: Elementary composition]. *Yustytsynform*. 528 c.

УДК 349.2:004.738.5(477)

Адамчук Ганна Олександрівна
викладачка кафедри судової медицини та права
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова
Adamchuk Hanna
Assistant of the Department of Forensic Medicine and Law
National Pirogov Memorial Medical University
ORCID: 0009-0003-2643-8318

Адамчук Оксана Феліксівна
кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри судової медицини та права
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова
Adamchuk Oksana
PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Forensic Medicine and Law
National Pirogov Memorial Medical University
ORCID: 0000-0001-9387-8434

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11039

ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ І НОВІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ: ВИКЛИКИ КОНСТИТУЦІЙНИМ ГАРАНТІЯМ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

DIGITAL PLATFORMS AND NEW FORMS OF EMPLOYMENT: CHALLENGES TO CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF LABOR IN UKRAINE

Анотація. *Вступ. У статті досліджено вплив цифровізації на сферу праці та трансформацію класичних трудових відносин під впливом розвитку гіг-економіки. Новітні форми зайнятості, зокрема гіг-робота через цифрові платформи, поставили під сумнів ефективність реалізації конституційних гарантій права на працю, справедливі та безпечні умови, соціальний захист і колективне представництво. Визначено основні особливості функціонування гіг-економіки в Україні, зокрема відсутність правового статусу гіг-працівників та проблеми із забезпеченням елементарних трудових прав.*

Мета. Метою статті є комплексний аналіз викликів, які створює гіг-економіка для конституційних гарантій трудових прав, та формулювання напрямів удосконалення законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на нормах Конституції України, Кодексу законів про працю, Закону України «Про охорону праці», міжнародно-правових актах (документи ILO, OECD, ЄС), а також аналітичних звітах і статистичних матеріалах платформ Uber, Glovo, Freelancehunt, Upwork. Методологічну основу становлять загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий), логіко-семантичний та системний методи.

Результати. З'ясовано, що гіг-працівники в Україні функціонують поза межами класичної системи трудових правовідносин, оскільки більшість платформ оформляють взаємодію через цивільно-правові договори або публічні оферти. Це призводить до виключення гіг-працівників із системи соціального страхування, захисту від звільнення, компенсацій у разі травм або хвороби. У статті проведено аналіз особливостей гіг-договорів, визначено їхні відмінності від трудових контрактів. Показано, що відсутність нормативного регулювання призводить до дискримінації гіг-працівників щодо доступу до базових трудових гарантій.

Проведено порівняльний аналіз правових підходів до регулювання гіг-економіки у країнах Європейського Союзу, Великій Британії, Італії, Франції, Нідерландах. Встановлено, що позитивний ефект має підхід, за яким при наявності елементів контролю платформа визнається роботодавцем, а виконавець – найманим працівником. Запропоновано шляхи вдосконалення українського законодавства, зокрема: введення дефініцій «гіг-працівник», «цифрова платформа»,

«гіг-договір»; створення умов для соціального страхування гіг-працівників; впровадження стандартів безпеки праці; гарантування права на профспілки та колективні переговори; розробка спеціального закону про гіг-економіку. Розвиток цифрових платформ вимагає переосмислення чинної моделі трудових правовідносин. Відсутність правового статусу гіг-працівників створює значні ризики для реалізації основоположних прав. Комплексне оновлення трудового законодавства України з урахуванням кращих міжнародних практик дозволить забезпечити належний рівень правового захисту осіб, зайнятих у гіг-економіці, і сприятиме стабільності та конкурентоздатності ринку праці.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується вивчення особливостей національної судової практики щодо спорів між платформами та виконавцями, формуванні гібридних моделей правового регулювання, що враховують специфіку цифрової економіки, а також оцінці впливу гіг-економіки на стійкість ринку праці та соціальну систему України.

Ключові слова: *гіг-економіка, цифрові платформи, трудове право, соціальний захист, гіг-договір, трудові гарантії, охорона праці.*

Summary. *Introduction. The article examines the impact of digitalization on the labor sphere and the transformation of classical labor relations under the influence of the gig economy. New forms of employment, particularly gig work through digital platforms, have challenged the effectiveness of constitutional guarantees of the right to work, fair and safe working conditions, social protection, and collective representation. The key features of the gig economy in Ukraine are identified, including the absence of legal status for gig workers and issues with access to basic labor rights.*

Purpose. The purpose of this article is a comprehensive analysis of the challenges posed by the gig economy to the constitutional guarantees of labor rights and the formulation of directions for improving Ukrainian legislation based on international experience.

Materials and Methods. The study is based on the norms of the Constitution of Ukraine, the Labor Code, the Law of Ukraine "On Occupational Safety," international legal acts (ILO, OECD, EU documents), as well as analytical reports and statistical data from platforms such as Uber, Glovo, Freelancehunt, and Upwork. The methodological foundation includes general scientific methods (analysis, synthesis, generalization), legal methods (formal-legal, comparative-legal), logical-semantic, and systemic methods.

Results. It was found that gig workers in Ukraine operate outside the classical labor relationship framework, as most platforms establish engagement through civil law contracts or public offers. This excludes gig workers from social insurance systems, protection against dismissal, and compensation in cases of injury or illness. The article analyzes the features of gig contracts and identifies their differences from employment contracts. It demonstrates that the lack of regulatory clarity leads to discrimination against gig workers regarding access to basic labor guarantees.

A comparative analysis of legal approaches to regulating the gig economy in the EU, the UK, Italy, France, and the Netherlands is conducted. It is established that a positive effect is achieved through the approach where the platform is recognized as the employer in the presence of elements of control, and the worker as an employee. Proposed improvements to Ukrainian legislation include: introducing definitions of "gig worker", "digital platform", "gig contract"; creating conditions for the social insurance of gig workers; implementing safety standards; guaranteeing the right to unionize and engage in collective bargaining; and developing a special law on the gig economy.

The development of digital platforms necessitates a rethinking of the existing labor law model. The lack of legal status for gig workers creates significant risks for the realization of fundamental rights. A comprehensive renewal of labor legislation in Ukraine, taking into account best international practices, will ensure an adequate level of legal protection for those employed in the gig economy and will contribute to the stability and competitiveness of the labor market.

Discussion. Future academic research should explore the specifics of national judicial practice regarding disputes between platforms and performers, the formation of hybrid models of legal regulation that account for the peculiarities of the digital economy, and the assessment of the gig economy's impact on the labor market and the social system of Ukraine.

Key words: *gig economy, digital platforms, labor law, social protection, gig contract, labor guarantees, occupational safety.*

Постановка проблеми. Сучасні трудові відносини зазнають істотних змін під впливом цифровізації та стрімкого розвитку інноваційних технологій. Одним із ключових векторів трансформації є поширення цифрових платформ, що пропонують нові форми зайнятості, зокрема гіг-роботу. Ці зміни викликають необхідність перегляду традиційного уявлення про трудові правовідносини та оновлення нормативно-правових підходів до прав і обов'язків гіг-працівників.

В Україні спостерігається активне впровадження цифрових сервісів, що супроводжується зростанням чисельності працівників, які співпрацюють із платформами без укладення класичного трудового договору та, відповідно, без доступу до стандартних соціальних і трудових гарантій. Чинне трудове законодавство України [1–4] залишається орієнтованим на класичну модель зайнятості, що ускладнює реалізацію трудових прав для нових категорій працюючих, зокрема осіб, залучених до гіг-економіки.

На цьому тлі особливої актуальності набуває питання правового статусу гіг-працівників, особливостей реалізації гіг-договорів, дотримання вимог безпеки та гігієни праці, а також забезпечення належного рівня соціального захисту. Ці виклики вимагають активного наукового опрацювання

та нормативного врегулювання для забезпечення балансу між гнучкістю зайнятості й дотриманням фундаментальних трудових прав у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового забезпечення праці у гіг-економіці активно досліджується міжнародними організаціями. Зокрема, у звітах ILO (2018, 2021) наголошується, що «цифрові трудові платформи, попри інноваційний потенціал, створюють значні виклики для традиційного регулювання праці та соціального захисту» [5,6]. De Stefano (2016) зазначає, що гіг-робота створює ситуації «невизначеності статусу працівника», що знижує ефективність захисту прав [7].

У звіті OECD (2020) зазначається, що цифрова економіка потребує оновлення підходів до соціального страхування, особливо у випадку гіг-працівників, які не є формально найманими [8].

Європейська комісія у 2021 році запропонувала Директиву щодо покращення умов праці на цифрових платформах, яка передбачає презумпцію наявності трудових відносин при наявності контролю з боку платформи [9]. Eurofound (2018) систематизувала типологію гіг-роботи, вказавши на правові ризики та соціальну вразливість виконавців платформ [10].

У вітчизняному правовому полі питання гіг-економіки ще не отримало достатнього нормативного висвітлення. Міністерство цифрової трансформації України зазначає, що в Україні стрімко зростає кількість осіб, зайнятих через цифрові платформи, проте більшість з них не охоплені соціальним страхуванням [11].

Дослідження ILO «Digital labour platforms in Ukraine» (2022) підкреслює відсутність чітких правових рамок для гіг-працівників та рекомендовані заходи для підвищення їхнього захисту [12].

Метою статті було виявлення правових прогалин у забезпеченні трудових прав гіг-працівників, аналіз існуючих міжнародних і національних практик регулювання гіг-економіки та формулювання пропозицій щодо вдосконалення українського трудового законодавства.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано систему як загально-філософських, загальнонаукових, так і спеціальних методів дослідження — формально-юридичного, порівняльно-правового, логіко-семантичного, системного та структурно-функціонального. Джерельну базу дослідження становили Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці» [1–3], міжнародно-правові акти (ILO, OECD, документи ЄС) [8–22], судова практика та статистика цифрових платформ (Freelancehunt, Uber, Glovo, Upwork) [23–25].

Виклад основного матеріалу. Гіг-економіка — це галузь економіки, де працівники виконують завдання чи проєкти, часто для різних замовників із застосуванням цифрової платформи. Ознаками гіг-економіки є відсутність формалізованих, довготривалих зобов'язань, гнучкий графік, самостійних вибір завдань та обмежений доступ до соціальних гарантій.

В Україні розвиток цифрових платформ та гіг-економіки в цілому, відбувається динамічно. Цифрові платформи пропонують нові та нетипові форми зайнятості, а саме гіг-роботу, тому трансформація трудових відносин, прав та обов'язків гіг-працівників є вкрай необхідною для реалізації конституційного права на працю та для забезпечення соціальних гарантій. Проте чинне законодавство у сфері трудових відносин в Україні залишається орієнтованим на традиційну модель зайнятості, саме це створює невизначеність щодо правового статусу гіг-працівників та реалізації конституційних гарантій.

У сучасних умовах цифровізації економіки виникають нові моделі трудових відносин, які мають значні відмінності від традиційних трудових відносин. Тенденція на цифрові платформи виникла через онлайн інструменти, які забезпечують взаємодію між замовником та виконавцем робіт або послуг в онлайн просторі. До таких платформ належать сервіси онлайн замовлень таксі, доставка їжі та товарів, фріланс-біржі, платформи для пошуку роботи та мікрозавдань, сервіси оренди житла, платформи для онлайн-репетиторства та навчання, сервіс пошуку персоналу, а також платформи для дистанційної роботи, дизайну, програмування, копірайтингу та інших видів роботи у дистанційному форматі.

Нові форми організації праці не вписуються у класичні рамки трудового законодавства. Однією з таких форм стали гіг-договори, які укладаються між платформою та виконавцем для виконання окремих завдань чи короткострокових проєктів. Зазвичай ці домовленості оформлюються в електронному вигляді через спеціалізовані сервіси, що дозволяє оперативно залучати працівників до виконання різноманітних робіт. На практиці гіг-договори використовуються у багатьох сферах: це і сервіси перевезень (Uber, Bolt), і платформи доставки (Glovo, Raketa), і фріланс-біржі (Upwork, Freelancehunt), а також сервіси для пошуку разових підробітків (Kabanchik.ua). Усі ці платформи пропонують співпрацю, яка не передбачає класичних трудових гарантій, а взаємини між сторонами будуються на принципах гнучкості, самостійності та відсутності довгострокових зобов'язань.

Гіг-договір, на відміну від трудового контракту, не встановлює чітких меж робочого часу, не гарантує стабільності зайнятості та не забезпечує працівнику соціального пакету. Виконавець самостійно обирає, коли і скільки працювати, а платформа лише координує процес, здійснює розрахунки та контролює якість виконаних завдань. Водночас, у разі виникнення спорів чи припинення співпраці, гіг-працівник часто залишається без правового захисту, оскільки його статус не врегульований на законодавчому рівні.

В українському правовому полі гіг-договори залишаються поза межами чіткого нормативного визначення. Відсутність законодавчого регулювання створює ситуацію, коли платформи можуть уникати відповідальності за умови праці та соціальний захист виконавців. Це призводить до того, що гіг-працівники фактично не мають доступу до соціального страхування, оплачуваних відпусток, лікарняних чи інших гарантій, передбачених для найманих працівників.

Вітчизняна система основоположних трудових прав закріплена у Конституції України, де кожному гарантується право на працю, справедливі та безпечні умови, захист від незаконного звільнення, а також отримання винагороди не нижче встановленого законом мінімуму [1]. Однак із поширенням цифрових платформ та гіг-економіки формально гарантовані Конституцією права залишаються нереалізованими для значної частини економічно активного населення. Наразі виникає потреба у переосмисленні підходів до реалізації конституційних гарантій праці. Необхідно розробити нові правові механізми, які б дозволили забезпечити захист прав гіг-працівників, не обмежуючи гнучкість та інноваційність нових форм зайнятості.

Особливої актуальності набуває питання рівності у доступі до трудових прав. Гіг-працівники, які виконують ідентичні за змістом завдання, що й штатні працівники, фактично перебувають у менш захищеному становищі. Відсутність чітких механізмів захисту від дискримінації, а також обмежені можливості для колективного представництва інтересів лише поглиблюють цю проблему.

Ще одним викликом є забезпечення безпеки та гігієни праці для працівників платформ. Традиційно питання гігієни праці та безпеки умов роботи розглядаються як невід'ємна складова трудових прав, гарантованих державою. Законодавство України передбачає обов'язок роботодавця створювати безпечні та нешкідливі умови праці, проводити інструктажі, забезпечувати працівників засобами індивідуального захисту та контролювати дотримання санітарних норм [1–4]. Однак у випадку гіг-працівників, які співпрацюють із цифровими платформами, ці гарантії часто залишаються декларативними.

Особливість гіг-економіки полягає у тому, що платформи, як правило, не визнають себе роботодавцями, а гіг-працівників — своїми штатними співробітниками, що суперечить конституційному принципу охорони здоров'я працівників.

Відповідно, обов'язки щодо забезпечення гігієни праці та безпеки перекладаються на самих виконавців. Наприклад, кур'єри служб доставки змушені самостійно дбати про власний захист, організовувати робочий простір, а у разі травм чи захворювань не можуть розраховувати на компенсацію чи підтримку з боку платформи.

Аналіз практики показує, що у багатьох випадках гіг-працівники працюють у складних або навіть небезпечних умовах: це і тривале перебування на вулиці за несприятливої погоди, і підвищений ризик дорожньо-транспортних пригод для водіїв таксі чи кур'єрів, і відсутність доступу до медичного страхування. Водночас, відсутність чітких стандартів щодо гігієни праці у сфері гіг-економіки призводить до того, що питання охорони здоров'я та профілактики професійних ризиків залишаються поза увагою як держави, так і самих платформ.

Аналітичні дослідження, проведені у 2022–2023 роках, свідчать про стрімке зростання кількості осіб, залучених до гіг-економіки в Україні [20]. За даними платформи Freelancehunt, лише у сфері фрілансу кількість зареєстрованих виконавців перевищила 500 тисяч, а на сервісах доставки та таксі (Glovo, Uber, Bolt) щороку працюють десятки тисяч людей [23]. Водночас, більшість із них не мають офіційного статусу найманого працівника, а їхні правові відносини з платформами будуються на основі публічної оферти або цивільно-правового договору.

На практиці це означає, що у разі виникнення трудового спору, нещасного випадку чи хвороби гіг-працівник не може розраховувати на захист, який гарантований штатним працівникам. Проблема також полягає у відсутності механізмів колективного захисту інтересів гіг-працівників. Через індивідуалізований характер зайнятості та відсутність формального статусу працівника, вони не можуть створювати профспілки чи брати участь у колективних переговорах. Це суттєво обмежує їхні можливості впливати на умови праці та рівень оплати.

Міжнародний досвід демонструє, що у країнах ЄС поступово впроваджуються нові підходи до захисту прав гіг-працівників. Наприклад, у Франції суди визнають кур'єрів платформ найманими працівниками, якщо платформа контролює процес виконання завдань. У Великій Британії після судового розгляду водії Uber отримали право на мінімальну заробітну плату та оплачувану відпустку. У Нідерландах та Данії платформи зобов'язані надавати своїм виконавцям базові засоби захисту. Такі підходи дозволяють зменшити ризики для здоров'я та життя гіг-працівників, а також підвищити рівень соціальної відповідальності платформ.

Ці приклади свідчать про можливість адаптації конституційних гарантій до нових реалій ринку праці. В українських умовах відсутність чітких законодавчих механізмів призводить до того, що гіг-працівники залишаються у «сірій зоні» правового поля. Це не лише ускладнює реалізацію їхніх прав, а й створює ризики для соціальної стабільності та економічної безпеки держави.

Однією з найгостріших проблем, що супроводжують розвиток гіг-економіки в Україні, є відсутність належного соціального захисту для гіг-працівників. Традиційна система соціального страхування, яка охоплює найманих працівників, не поширюється на осіб, що виконують завдання через цифрові плат-

форми на основі гіг-договорів. Це означає, що такі працівники залишаються поза межами державних програм пенсійного забезпечення, страхування на випадок безробіття, тимчасової непрацездатності чи нещасного випадку на виробництві. Це створює додаткові ризики соціальної вразливості, особливо для тих, для кого гіг-робота є основним джерелом доходу.

Відсутність доступу до соціальних гарантій також ускладнює довгострокове планування життя гіг-працівників, знижує їхню мотивацію до офіційної співпраці з платформами та сприяє поширенню неформальної зайнятості. За даними досліджень, понад 70% гіг-працівників в Україні не сплачують внески до системи соціального страхування, що унеможливлює отримання ними пенсійних виплат у майбутньому.

Міжнародний досвід демонструє різні підходи до вирішення цієї проблеми. У деяких країнах (наприклад, Італія, Іспанія) гіг-працівники мають можливість добровільно приєднуватися до системи соціального страхування або отримують спеціальні пакети соціальних послуг, які фінансуються за рахунок платформ. У Франції діють програми колективного страхування для кур'єрів, а у Великій Британії платформи зобов'язані робити внески до фондів соціального захисту для своїх виконавців.

В українських умовах питання соціального захисту гіг-працівників залишається неврегульованим. Відсутність законодавчих механізмів інтеграції цієї категорії працівників до системи соціального страхування створює ризики не лише для самих виконавців, а й для держави в цілому, оскільки зростає частка населення, не охопленого соціальними гарантіями. Це підкреслює необхідність розробки нових підходів до соціального захисту гіг-працівників, з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей українського ринку праці.

Сучасний стан правового регулювання гіг-економіки в Україні свідчить про нагальну потребу у системних змінах, які б відповідали реаліям цифрової епохи та забезпечували ефективний захист прав гіг-працівників. Відсутність чітких законодавчих норм щодо статусу гіг-договорів і гіг-працівників призводить до численних правових колізій, знижує рівень соціальної захищеності та створює нерівні умови для різних категорій учасників ринку праці.

Першим кроком має стати розробка та закріплення у законодавстві чітких дефініцій понять «гіг-працівник», «гіг-договір», «цифрова платформа». Це дозволить уникнути неоднозначного тлумачення правового статусу виконавців та забезпечить єдність правозастосування. Важливо також визначити критерії, за якими співпраця між платформою та виконавцем може визнаватися трудовими відносинами, а коли — цивільно-правовими.

Наступним етапом має стати розробка спеціального розділу у трудовому законодавстві, присвяченого гіг-економіці. Доцільно передбачити можливість укладення гіг-договорів із встановленням мінімального переліку соціальних гарантій для виконавців: право на базове медичне страхування, доступ до системи соціального страхування, захист у разі нещасного випадку чи тимчасової непрацездатності. Важливо також передбачити механізми сплати внесків до соціальних фондів, які можуть бути як добровільними, так і обов'язковими, залежно від обсягу та характеру зайнятості.

Окремої уваги потребує питання безпеки та гігієни праці. Необхідно розробити стандарти, які б зобов'язували цифрові платформи інформувати виконавців про потенційні ризики, забезпечувати їх засобами індивідуального захисту (у разі потреби), а також створити механізми компенсації у разі травм чи професійних захворювань. Доцільно запровадити обов'язкове страхування для гіг-працівників, що фінансуватиметься за рахунок платформ або у співвідношенні з внесками самих виконавців.

Важливим напрямом є розвиток інституту колективного представництва інтересів гіг-працівників. Законодавство має гарантувати їм право на створення професійних об'єднань, участь у профспілках, а також можливість вести колективні переговори щодо умов праці, оплати та соціального захисту. Це сприятиме формуванню культури соціального діалогу у сфері гіг-економіки та підвищить рівень захищеності виконавців.

Варто також розглянути можливість створення спеціальних державних або недержавних фондів підтримки гіг-працівників, які б надавали допомогу у разі втрати доходу, хвороби чи інших непередбачуваних обставин. Такі фонди можуть фінансуватися за рахунок обов'язкових або добровільних внесків платформ, самих працівників, а також за участі держави.

Не менш важливою є інтеграція українського законодавства у сфері гіг-економіки з європейськими стандартами. Доцільно вивчати та адаптувати найкращі практики країн ЄС, зокрема щодо гнучких пенсійних схем, колективного страхування, державного контролю за дотриманням прав гіг-працівників. Впровадження таких підходів дозволить не лише підвищити рівень соціального захисту, а й сприятиме легалізації гіг-роботи та зростанню надходжень до бюджету.

Загалом, удосконалення законодавства у сфері гіг-економіки має базуватися на принципах справедливості, рівності, соціальної відповідальності та інноваційності. Лише комплексний підхід, що враховує інтереси всіх учасників ринку праці, дозволить забезпечити ефективний захист прав гіг-працівників та сприятиме сталому розвитку цифрової економіки в Україні. В табл. 1 представлені чіткі пропозиції з коротким змістом та очікуваним результатом.

Світова практика демонструє різноманіття підходів до правового регулювання гіг-економіки. У країнах Європейського Союзу, а також у Великій Британії, США, Австралії та Канаді поступово

Таблиця 1

Пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері гіг-економіки

№	Законодавча ініціатива	Короткий зміст	Очікуваний ефект
1	Внесення змін до КЗпП	Визначення понять «гіг-працівник», «гіг-договір», критерії для розмежування видів відносин	Усунення правової невизначеності
2	Спеціальний закон «Про цифрові платформи та гіг-економіку»	Комплексне врегулювання статусу, прав і обов'язків гіг-працівників та платформ	Захист прав, прозорість ринку
3	Соціальне страхування для гіг-працівників	Можливість/обов'язок сплати внесків до соціальних фондів, створення окремого фонду	Соціальний захист, пенсійне забезпечення
4	Стандарти безпеки та гігієни праці	Поширення дії Закону «Про охорону праці» на гіг-працівників, обов'язки платформ щодо захисту	Зменшення виробничих ризиків, охорона здоров'я
5	Колективне представництво	Надання права створювати профспілки, брати участь у колективних переговорах	Підвищення рівня соціального діалогу
6	Електронний реєстр гіг-працівників	Створення державного/незалежного реєстру для обліку та адміністрування соціальних внесків	Прозорість, спрощення адміністрування
7	Пілотні проєкти з колективного страхування	Запуск програм страхування для гіг-працівників через платформи	Досвід, який можна масштабувати
8	Адаптація міжнародних стандартів	Впровадження положень Директиви ЄС, рекомендацій МОП	Євроінтеграція, відповідність міжнародним вимогам

Джерело: авторська розробка

формуються нові моделі захисту гіг-працівників, які поєднують гнучкість зайнятості з базовими соціальними гарантіями. Деякі держави впроваджують спеціальні закони, інші — розширюють дію трудового законодавства на працівників платформ, а окремі країни запроваджують гібридні моделі із залученням профспілок та колективних договорів.

Варто зазначити, що Європейська комісія у 2021 році запропонувала Директиву щодо покращення умов праці на платформах, яка передбачає презумпцію наявності трудових відносин у разі контролю з боку платформи, а також розширення соціальних гарантій для гіг-працівників [21]. Нижче представлена табл. 2 для порівняння міжнародних підходів до регулювання гіг-економіки.

Порівняльний аналіз міжнародних підходів до регулювання гіг-економіки свідчить, що жодна країна не має універсальної моделі, яка б повністю вирішувала всі проблеми цієї сфери. Водночас, спільною тенденцією є прагнення забезпечити гіг-працівникам базові соціальні гарантії, розширити їхній правовий захист та адаптувати трудове законодавство до нових реалій цифрової економіки. Досвід Франції, Іспанії, Великої Британії, Італії, Німеччини та інших країн демонструє, що поступове впровадження гнучких, але водночас захисних механізмів дозволяє досягти балансу між інтересами платформ, працівників і держави.

Для України вивчення та адаптація найкращих міжнародних практик є важливим орієнтиром у процесі реформування національного законодавства.

Таблиця 2

Міжнародні підходи до регулювання гіг-економіки

Країна/ регіон	Основні законодавчі ініціативи/підходи	Соціальні гарантії для гіг-працівників	Особливості регулювання
Франція	Судова практика, визнання трудових відносин у разі контролю платформи	Мінімальна зарплата, страхування, відпустка	Кур'єри та водії можуть бути визнані найманими
Іспанія	Закон про працівників цифрових платформ (2021)	Соціальне страхування, оплачувана відпустка	Презумпція трудових відносин
Велика Британія	Судові рішення щодо Uber, зміни у трудовому праві	Мінімальна оплата, оплачувана відпустка	Водії Uber -працівники, а не підрядники
Італія	Законодавчі зміни, спеціальні страхові програми	Страхування від нещасних випадків, пенсія	Гіг-працівники можуть приєднуватися до фондів
Німеччина	Розширення дії трудового законодавства, страхування	Соціальне страхування, захист від звільнення	Платформи зобов'язані інформувати про ризики
Нідерланди	Вимоги до платформ щодо інформування та захисту	Базові засоби захисту, інформування про ризики	Платформи відповідають за безпеку виконавців
ЄС (Директива)	Пропозиція Директиви щодо платформи праці (2021)	Презумпція трудових відносин, розширення гарантій	Єдиний підхід для країн-членів

Джерело: авторська розробка на основі [24–30]

Врахування зарубіжного досвіду дає змогу уникнути типових помилок, підвищити ефективність правового регулювання та забезпечити належний рівень захисту гіг-працівників.

У цьому контексті доцільно підсумувати основні результати дослідження та окреслити перспективи подальшого розвитку законодавства у сфері гіг-економіки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасного стану правового регулювання гіг-економіки в Україні свідчить про наявність суттєвих прогалин у трудовому законодавстві, що перешкоджають повноцінній реалізації конституційних гарантій праці для гіг-працівників. Незважаючи на те, що гіг-економіка створює нові можливості для мобільної, гнучкої зайнятості, вона також супроводжується підвищеним ризиком соціальної вразливості, відсутністю гарантій охорони праці та обмеженим доступом до системи соціального страхування.

Встановлено, що чинна нормативна база не забезпечує належного правового статусу гіг-працівників, що унеможливлює використання ними стандартних інструментів трудового захисту. Використання цивільно-правових договорів, публічних оферт і відсутність формального визнання трудових відносин позбавляє гіг-працівників права на відпустку, лікарняні, страхування від нещасного випадку, пенсійне забезпечення та захист від необґрунтованого припинення співпраці.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду (Франція, Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Нідерланди) показує, що ефективне вирішення зазначених проблем можливе лише за умови комплексного нормативного підходу, який поєднує в собі презумпцію трудових відносин при наявності контролю платформи, адаптацію соціального страхування до нових форм зайнятості, створення механізмів колективного представництва, а також регулювання питань охорони праці та гігієни.

Таким чином, в Україні необхідно:

1. Законодавчо визначити статус гіг-працівників та ввести поняття «гіг-договір».

2. Розробити механізми інтеграції гіг-працівників у систему соціального страхування.

3. Визначити мінімальні стандарти безпеки та гігієни праці на платформах.

4. Забезпечити права гіг-працівників на профспілкове представництво та колективні переговори.

5. Імплементувати європейські підходи до презумпції трудових відносин у разі наявності організаційного контролю з боку платформи.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей національної судової практики щодо спорів між платформами та виконавцями, формуванні гібридних моделей правового регулювання, що враховують специфіку цифрової економіки, а також оцінці впливу гіг-економіки на стійкість ринку праці та соціальну систему України.

Література

1. Конституція України. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 15.05.2025).

2. Кодекс законів про працю України. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 15.05.2025).

3. Про охорону праці : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text (дата звернення: 15.05.2025).

4. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text (дата звернення: 15.05.2025).

5. ILO. World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/lang — en/index.htm (дата звернення: 15.05.2025).

6. ILO. Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world (2018). Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_645337/lang — en/index.htm (дата звернення: 15.05.2025).

7. De Stefano V. The Rise of the "Just-in-Time Workforce": On-Demand Work, Crowdwork, and Labor Protection in the "Gig-Economy". *Comparative Labor Law & Policy Journal.* 2016. 37(3). P. 471–504. URL: https://cllpj.law.illinois.edu/archives/vol_37/issue_3/DeStefanoArticle37-3.pdf (дата звернення: 15.05.2025).

8. OECD. Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): Protecting gig economy workers and platform businesses. Paris: OECD. URL: https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/protecting-gig-economy-workers-and-platform-businesses-d9544f3e/ (дата звернення: 15.05.2025).

9. European Commission. Proposal for a Directive on improving working conditions in platform work (2021). Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6605 (дата звернення: 15.05.2025).

10. Eurofound. Employment and working conditions of selected types of platform work (2018). Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2018/employment-and-working-conditions-of-selected-types-of-platform-work (дата звернення: 15.05.2025).

11. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2023). Дослідження цифрової економіки України. URL: https://thedigital.gov.ua/news/doslidzhennya-tsifrovoyi-ekonomiki-ukrayini-2023 (дата звернення: 15.05.2025).

12. International Labour Organization. Digital labour platforms in Ukraine: Mapping and analysis (2022). Budapest: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_849209/lang-en/index.htm (дата звернення: 15.05.2025).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 15.05.2025).

14. European Parliament. Platform work: rules for fairer working conditions (2023). EU Press Room. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231211IPR12023/platform-work-rules-for-fairer-working-conditions (дата звернення: 15.05.2025).

15. European Trade Union Institute. Platform work and the employment relationship. Brussels: ETUI. URL: https://www.etui.org/publications/platform-work-and-the-employment-relationship (дата звернення: 15.05.2025).

16. Cabinet Office, UK. Good Work Plan: Proposals to support families. London: UK Government. URL: https://www.gov.uk/government/publications/good-work-plan-proposals-to-support-families (дата звернення: 15.05.2025).

17. European Agency for Safety and Health at Work. Protecting workers in the online platform economy. Luxembourg: EU-OSHA. URL: https://osha.europa.eu/en/publications/protecting-workers-online-platform-economy (дата звернення: 15.05.2025).

18. International Labour Organization. Regulating work in the platform economy: New approaches for new forms of work (2021). Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/publications/WCMS_647337/lang-en/index.htm (дата звернення: 15.05.2025).

19. World Economic Forum. The Promise of Platform Work: Understanding the Ecosystem (2020). Geneva: World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/reports/the-promise-of-platform-work-understanding-the-ecosystem (дата звернення: 15.05.2025).

20. Statista. Number of gig workers worldwide 2017–2023. New York: Statista Research Department. URL: https://www.statista.com/statistics/1231230/gig-economy-size-worldwide/

21. European Commission. Study to gather evidence on the working conditions of platform workers (2018). Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8370 (дата звернення: 15.05.2025).

22. ILO. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects (2016). Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_534326/lang-en/index.htm (дата звернення: 15.05.2025).

23. Freelancehunt. Статистика українського ринку фрілансу. Ukraine: Freelancehunt. URL: https://freelancehunt.com/statistics (дата звернення: 15.05.2025).

24. Upwork. Global Gig Economy Index (2023). Santa Clara: Upwork Research. URL: https://www.upwork.com/research/global-gig-economy-index (дата звернення: 15.05.2025).

25. The Guardian. Uber drivers entitled to workers' rights, UK supreme court rules (2021). London: The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/technology/2021/feb/19/uber-drivers-entitled-to-workers-rights-uk-supreme-court-rules (дата звернення: 15.05.2025).

26. McKinsey Global Institute. Independent work: Choice, necessity, and the gig economy (2016). New York: McKinsey & Company. URL: https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/independent-work-choice-necessity-and-the-gig-economy (дата звернення: 15.05.2025).

27. Harvard Business Review. How to Protect Gig Workers (2021). Boston: Harvard Business School Publishing. URL: https://hbr.org/2021/03/how-to-protect-gig-workers (дата звернення: 15.05.2025).

28. World Bank. Digital Jobs for Youth: Young Women in the Gig Economy (2016). Washington, DC: World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/1e2e2e2e-2e2e-2e2e-2e2e-2e2e2e2e2e2e (дата звернення: 15.05.2025).

29. Deloitte. The rise of the gig economy: Managing talent in the digital age (2015). New York: Deloitte Insights. URL: https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/human-capital-trends/2015/gig-economy-freelancer-talent.html (дата звернення: 15.05.2025).

30. Pw C. The sharing economy: How will it disrupt your business? (2015). New York: Pw C. URL: https://www.pwc.com/us/en/industries/entertainment-media/publications/consumer-intelligence-series/assets/pwc-cis-sharing-economy.pdf (дата звернення: 15.05.2025).

References

1. The Constitution of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].

2. Code of Laws on Labour of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].

3. On Occupational Safety: Law of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text [in Ukrainian].

4. O n Trade Unions, Their Rights and Guarantees of Activity: Law of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text [in Ukrainian].

5. ILO. (2021). World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/lang-en/index.htm.

6. ILO. (2018). Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_645337/lang-en/index.htm.

7. De Stefano, V. (2016). The Rise of the "Just-in-Time Workforce": On-Demand Work, Crowdwork, and Labor Protection in the "Gig-Economy". Comparative Labor Law & Policy Journal, 37(3), 471–504. URL: https://cllpj.law.illinois.edu/archives/vol_37/issue_3/DeStefanoArticle37-3.pdf.

8. OECD. (2020). Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): Protecting gig economy workers and platform businesses. Paris: OECD. URL: https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/protecting-gig-economy-workers-and-platform-businesses-d9544f3e/.

9. European Commission. (2021). Proposal for a Directive on improving working conditions in platform work. Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6605.

10. Eurofound. (2018). Employment and working conditions of selected types of platform work. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2018/employment-and-working-conditions-of-selected-types-of-platform-work.

11. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2023). Digital Economy and the Future of Work in Ukraine: Analytical Report. URL: https://thedigital.gov.ua/news/doslidzhennya-tsifrovoyi-ekonomiki-ukrayini-2023 [in Ukrainian].

12. International Labour Organization. (2022). Digital labour platforms in Ukraine: Mapping and analysis. Budapest: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_849209/lang-en/index.htm.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018–2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text [in Ukrainian].

14. European Parliament. (2023). Platform work: rules for fairer working conditions. EU Press Room. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231211IPR12023/platform-work-rules-for-fairer-working-conditions.

15. European Trade Union Institute. (n.d.). Platform work and the employment relationship. Brussels: ETUI. URL: https://www.etui.org/publications/platform-work-and-the-employment-relationship.

16. Cabinet Office, UK. (n.d.). Good Work Plan: Proposals to support families. London: UK Government. URL: https://www.gov.uk/government/publications/good-work-plan-proposals-to-support-families.

17. European Agency for Safety and Health at Work. (n.d.). Protecting workers in the online platform economy. Luxembourg: EU-OSHA. URL: https://osha.europa.eu/en/publications/protecting-workers-online-platform-economy.

18. International Labour Organization. (2021). Regulating work in the platform economy: New approaches for new forms of work. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/publications/WCMS_647337/lang-en/index.htm.

19. World Economic Forum. (2020). The Promise of Platform Work: Understanding the Ecosystem. Geneva: World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/reports/the-promise-of-platform-work-understanding-the-ecosystem.

20. Statista. (n.d.). Number of gig workers worldwide 2017–2023. New York: Statista Research Department. URL: https://www.statista.com/statistics/1231230/gig-economy-size-worldwide/.

21. European Commission. (2018). Study to gather evidence on the working conditions of platform workers. Brussels: European Commission. URL: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8370.

22. ILO. (2016). Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects. Geneva: International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_534326/lang-en/index.htm.

23. Freelancehunt. (n.d.). Statistics of the Ukrainian freelancing market. Ukraine: Freelancehunt. URL: https://freelancehunt.com/statistics [in English/Ukrainian].

24. Upwork. (2023). Global Gig Economy Index. Santa Clara: Upwork Research. URL: https://www.upwork.com/research/global-gig-economy-index.

25. The Guardian. (2021). Uber drivers entitled to workers' rights, UK Supreme Court rules. London: The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/technology/2021/feb/19/uber-drivers-entitled-to-workers-rights-uk-supreme-court-rules.

26. McKinsey Global Institute. (2016). Independent work: Choice, necessity, and the gig economy. New York: McKinsey & Company. URL: https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/independent-work-choice-necessity-and-the-gig-economy.

27. Harvard Business Review. (2021). How to Protect Gig Workers. Boston: Harvard Business School Publishing. URL: https://hbr.org/2021/03/how-to-protect-gig-workers.

28. World Bank. (2016). Digital Jobs for Youth: Young Women in the Gig Economy. Washington, DC: World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/1e2e2e2e-2e2e-2e2e-2e2e-2e2e2e2e2e2e.

29. Deloitte. (2015). The rise of the gig economy: Managing talent in the digital age. New York: Deloitte Insights. URL: https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/human-capital-trends/2015/gig-economy-freelancer-talent.html.

30. Pw C. (2015). The sharing economy: How will it disrupt your business?. New York: Pw C. URL: https://www.pwc.com/us/en/industries/entertainment-media/publications/consumer-intelligence-series/assets/pwc-cis-sharing-economy.pdf.

УДК 349.2/.3:347.7:622.323

Гайдучок Олег Олександрович
адвокат, викладач
Коледж Вищого навчального закладу
«Київський університет ринкових відносин»
Haiduchok Oleh
Attorney at Law, Lecturer
College of the Higher Education Institution
"Kyiv University of Market Relations"
ORCID: 0009-0007-0226-6434

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11055

ОХОРОНА ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ НАФТОПРОДУКТАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH AT OIL PRODUCT RETAIL ENTERPRISES UNDER MARTIAL LAW: LEGAL ASPECTS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Анотація. *Вступ. Актуальність дослідження зумовлена підвищеною небезпекою праці на підприємствах роздрібної торгівлі нафтопродуктами, зокрема на автозаправних станціях (АЗС), що багаторазово зростає в умовах воєнного стану в Україні. Ризики пожеж, вибухів та інших аварійних ситуацій становлять безпосередню загрозу життю та здоров'ю персоналу та функціонуванню критичної інфраструктури. Забезпечення належного рівня охорони праці та контролю за дотриманням законодавчих вимог на таких об'єктах стає першочерговим завданням держави та роботодавців.*

Мета. Метою дослідження є здійснення всебічного аналізу нормативно-правового забезпечення охорони праці на підприємствах роздрібної торгівлі нафтопродуктами в умовах дії воєнного стану. В рамках дослідження передбачається ідентифікувати ключові проблемні аспекти існуючого правового регулювання та сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо його оптимізації. Особливий акцент зроблено на вивченні питань документального підтвердження відповідності систем охорони праці законодавчим вимогам, механізмів контролю за їхнім функціонуванням, імплементації ліцензійних умов у контексті безпеки праці під час війни, а також на аналізі правового статусу працівників, зайнятих у шкідливих та небезпечних виробничих умовах, та їхнього соціального захисту.

Методи. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Серед них: аналіз та синтез нормативно-правових актів України у сфері охорони праці та регулювання обігу пального, включаючи Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці», Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», галузеві правила та норми; порівняльно-правовий метод для зіставлення національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема положеннями Директиви Ради ЄС 89/391/ЄЕС; системно-структурний метод для дослідження взаємозв'язку елементів системи охорони праці на АЗС; доктринальний метод для узагальнення наукових поглядів на досліджувану проблематику.

Результати. У статті проаналізовано ключові правові аспекти охорони праці на підприємствах роздрібної торгівлі нафтопродуктами, включаючи ліцензування діяльності АЗС як інструмент забезпечення безпеки праці, вимоги до створення безпечних умов праці для отримання ліцензії, важливість навчання та інструктажів персоналу з питань пожежної безпеки та охорони праці. Розглянуто особливості забезпечення охорони праці в умовах воєнного стану, наголошено на актуальності питань дотримання ліцензійних умов в частині безпеки праці в цей період. Обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, посилення державного контролю за станом охорони праці та підвищення відповідальності роботодавців. Запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання, зокрема впровадження цифрових технологій для верифікації навчання персоналу, розробка та представлення власної моделі оцінки ризиків для АЗС у воєнний час, а також законодавче врегулювання питань соціального захисту працівників, зайнятих у шкідливих та небезпечних виробничих умовах, через встановлення чітких критеріїв і мінімальних розмірів компенсацій.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вивчення практичних аспектів застосування чинного законодавства про охорону праці на підприємствах торгівлі нафтопродуктами в умовах воєнного стану, аналіз ефективності діяльності контролюючих органів, розробку конкретних механізмів впровадження цифрових технологій у сфері охорони праці та дослідження можливостей адаптації європейського досвіду для підвищення рівня безпеки праці на АЗС в Україні.

Ключові слова: *охорона праці, автозаправна станція (АЗС), торгівля нафтопродуктами, воєнний стан, ліцензування продажу пального, ліцензування, безпечні умови праці, соціальний захист.*

Summary. *Introduction. The urgency of this research is predicated on the heightened occupational hazards at oil product retail enterprises, particularly at gasoline filling stations (GFS), which are significantly amplified under the conditions of martial law in Ukraine. The risks of fires, explosions, and other emergency situations pose a direct threat to the life and health of personnel and the functionality of critical infrastructure. Ensuring an adequate level of occupational safety and health and the oversight of compliance with legislative requirements at such facilities becomes a paramount task for the state and employers.*

Aim. The research aim is to conduct a comprehensive analysis of the regulatory framework governing occupational safety and health at oil product retail enterprises under martial law. This study intends to identify key problematic aspects of the existing legal regulation and formulate substantiated proposals for its optimization. Particular emphasis is placed on examining issues of documentary verification of the compliance of occupational safety and health systems with legislative requirements, mechanisms for monitoring their operation, the implementation of licensing conditions in the context of labor safety during wartime, as well as on the analysis of the legal status of employees engaged in hazardous and harmful working conditions, and their social protection.

Methods. The research employed a complex of general scientific and specialized legal methods. These include: analysis and synthesis of normative legal acts of Ukraine in the field of occupational safety and health and the regulation of fuel circulation, including the Labor Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Occupational Safety and Health,» the Law of Ukraine «On State Regulation of the Production and Circulation of Ethyl Alcohol, Alcoholic Distillates, Bioethanol, Alcoholic Beverages, Tobacco Products, Tobacco Raw Materials, Liquids Used in Electronic Cigarettes, and Fuel,» sectoral rules and norms; the comparative legal method for juxtaposing national legislation with European standards, particularly the provisions of Council Directive 89/391/EEC; the systemic structural method for examining the interrelation of elements within the occupational safety and health system at GFS; and the doctrinal method for synthesizing scholarly perspectives on the researched problem.

Results. The article analyzes the key legal aspects of occupational safety and health at oil product retail enterprises, including the licensing of GFS activities as an instrument for ensuring labor safety, the requirements for establishing safe working conditions for obtaining a license, and the importance of personnel training and instruction on fire safety and occupational safety and health. The peculiarities of ensuring occupational safety and health under martial law are considered, emphasizing the contemporary relevance of adhering to licensing terms regarding labor safety during this period. The necessity for further harmonization of national legislation with European standards, the strengthening of state control over the status of occupational safety and health, and the enhancement of employer accountability are substantiated. Avenues for improving legal regulation are proposed, including the implementation of digital technologies for verifying personnel training, development and presentation of the author's own risk assessment model for GFS in wartime, and the legislative regulation of issues concerning the social protection of employees engaged in hazardous and harmful working conditions through the establishment of clear criteria and minimum compensation amounts.

Prospects. Further scientific research should be directed towards examining the practical aspects of applying current occupational safety and health legislation at oil product retail enterprises under martial law, analyzing the effectiveness of regulatory authorities' activities, developing specific mechanisms for the implementation of digital technologies in the field of occupational safety and health, and exploring the possibilities of adapting European experience to enhance the level of labor safety at GFS in Ukraine.

Key words: *occupational safety and health, gasoline filling station (GFS), oil product retail, martial law, licensing of fuel sale, licensing, safe working conditions, social protection.*

Постановка проблеми. Охорона праці — це багатогранне поняття, під яким слід розуміти не тільки фактичне забезпечення безпеки працівників під час виконання ними службових обов'язків, а цілий комплекс мір, покликаний убезпечити працівника як від фактичних ризиків на роботі, так і забезпечити його необхідними матеріальними і нематеріальними ресурсами для охорони його життя та здоров'я в процесі роботи та результатів впливу шкідливих чинників робочого процесу [1]. Діяльність автозаправних станцій (АЗС) безсумнівно становить загрозу для життя та здоров'я працівників через специфіку товару та, як наслідок, значну ймовірність пожеж, вибухів та інших надзвичайних і небезпечних подій. Крім того, праця на таких об'єктах потребує дотримання роботодавцем гарантій та пільг працівників. Компанії, що займаються реалізацією нафтопродуктів, включаючи АЗС, класифікуються як об'єкти підвищеної небезпеки, що обумовлює необхідність особливої уваги до питань безпеки праці на цих об'єктах. Дієве законодавче врегулювання в цій галузі є надзвичайно важливим для забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання травматизму, професійним захворюванням та зменшення техногенних ризиків, що узгоджується з державною політикою в даній сфері [2].

Особливо актуальним питання дотримання умов охорони праці підприємствами реалізації нафтопродуктів стало в умовах воєнного стану, коли ризики пошкоджень об'єктів критичної інфраструктури, до яких можуть належати і підприємства торгівлі нафтопродуктами, є особливо нагальними. Оцінка ризиків, розробка планів надзвичайних ситуацій, навчання та підготовка працівників, фізична безпека та психологічна підтримка, а також ефективна комунікація є ключовими елементами в успішному забезпеченні безпеки на підприємстві під час воєнного стану [1]. Забезпечення належного рівня безпеки праці на АЗС в умовах підвищених ризиків, пов'язаних з воєнними діями є критично важливим не тільки для їх робітників, а й для населення, що може постраждати від спричинених порушень безпеки діяльності таких об'єктах в кризових умовах [3,4].

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснення комплексного аналізу нормативно-правового забезпечення галузі охорони праці на підприємствах, що здійснюють роздрібну реалізацію нафтопродуктів, в умовах дії правового режиму воєнного стану. У рамках дослідження передбачається ідентифікувати проблемні колізії чинного правового регулювання та обґрунтувати науково-практичні рекомендації щодо його оптимізації з метою підвищення рівня безпеки праці та соціального захисту працівників означеної категорії в умовах підвищеної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони праці традиційно перебуває у фокусі уваги як законодавців та контролюючих органів, так і науковців, зокрема і охорона праці на на підприємствах торгівлі нафтопродуктами, з огляду на підвищену небезпеку виробничих процесів та критичне значення для економіки України цього сектору ресурсозабезпечення. В Україні існує значна кількість нормативно-правових актів, що регулюють дане питання, включаючи Кодекс законів про працю України [5], Закон України «Про охорону праці» [2], галузеві правила та норми з пожежної безпеки [6], електробезпеки [7] та охорони праці на об'єктах підвищеної небезпеки. Процедура ліцензування торгівлі пальним на АЗС [8, п. 22 ч. 2 ст. 41] також передбачає обов'язкове підтвердження суб'єктами господарювання забезпечення безпечних умов праці [8, п. 6 ч. 5 ст. 43].

Однак, з початком повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року та введенням воєнного стану [4], питання дослідження охорони праці персоналу критичних об'єктів є безумовно ще більш актуальним. В умовах підвищених ризиків, пов'язаних з бойовими діями, загрозою обстрілів та руйнуванням інфраструктури, традиційні підходи до забезпечення безпеки праці потребують переосмислення та адаптації.

В науковому дискурсі України питання охорони праці, зокрема і в нафтогазовій галузі, досліджувалися й раніше. Так, Литвин А., Лаун С., Кролівець Н. [1] у своєму дослідженні 2023 року висвітлюють загальні виклики та проблеми охорони праці в умовах воєнного стану, що є цінною основою для розуміння загального контексту. Забеліна В.А. [9] розглядала питання контролю вмісту парів бензину в повітрі робочої зони об'єктів нафтопродуктозабезпечення, що є важливим технічним аспектом безпеки. Дослідження Мацука З.М., Бунько Т.В. та Сафонова В.В. [10] присвячені вдосконаленню нормативно-правових актів з охорони праці у нафтогазовій промисловості, проте вони не акцентуються на специфіці роздрібної торгівлі паливом, а також не враховують вплив воєнного стану.

Незважаючи на наявність окремих праць, які торкаються загальних питань охорони праці або окремих аспектів безпеки в нафтогазовій галузі, комплексне дослідження правових проблем охорони праці на автозаправних станціях, зокрема і в умовах воєнного стану, включаючи питання дотримання ліцензійних вимог, адаптації існуючих норм до нових реалій, аналізу ефективності контролюючих органів та розробки конкретних механізмів соціального захисту працівників, наразі відсутнє. Наявні наукові публікації стосуються загальних питань охорони праці або специфіки галузі в мирний час.

Таким чином, попри наявність значної нормативно-правової бази у сфері охорони праці та регулювання обігу пального, питання забезпечення безпеки праці на підприємствах торгівлі нафтопродуктами в умовах воєнного стану потребує додаткового наукового осмислення, виявлення проблемних аспектів та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання в цій критично важливій сфері, що зумовлює невирішену раніше частину загальної проблеми, котрій присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання охорони праці на підприємствах торгівлі нафтопродуктами в Україні є багаторівневим та включає загальні норми, закріплені в Кодексі законів про працю [5] та Законі України «Про охорону праці» [2], спеціальне законодавство, що визначає особливості обігу пального та вимоги безпеки на автозаправних станціях (АЗС), зокрема Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» [8], а також численні нормативно-правові акти, що регламентують питання пожежної [6] та електробезпеки [7] і охорону праці на об'єктах підвищеної небезпеки.

Важливим інструментом забезпечення безпечних умов праці на АЗС є процедура ліцензування їх діяльності, яка передбачає обов'язкове подання документів, що підтверджують відповідність матеріально-технічної бази та організації праці встановленим вимогам безпеки. Зокрема, норми профільного законодавства встановлюють вимогу

щодо наявності у суб'єкта господарювання для отримання ліцензії на роздрібну торгівлю пальним документів, які підтверджують забезпечення безпечних умов праці — дозволу на виконання робіт підвищеної небезпеки та експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки або декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства з питань охорони праці [8, п. 6 ч. 5 ст. 43; 11]. Порядок видачі відповідного дозволу також регламентований Постановою КМУ [12], згідно пункту 9 якої для одержання відповідного дозволу роботодавець подає заяву затвердженої форми, до якої додається висновок відповідної експертизи щодо стану охорони праці під час виконання робіт чи стану охорони праці під час експлуатації машин, механізмів та устаткування підвищеної небезпеки, або щодо відповідності машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки вимогам законодавства з питань охорони праці та промислової безпеки, в залежності від сутності запитуваного дозволу. Висновок експертизи складається експертно-технічним центром, що належать до сфери управління Держпраці, або незалежною експертною організацією, які забезпечують науково-технічну підтримку державного нагляду у сфері промислової безпеки та охорони праці та мають підтверджену компетенцію для інспекційної діяльності у сфері охорони праці відповідно до законодавства [12]. Крім того, відповідна експертна організація, яка здійснюватиме дослідження об'єкту чи обладнання, має бути присутня у Реєстрі акредитованих органів з оцінки відповідності (ООВ), який доступний на веб-сайті Національного агентства з акредитації України в розділі «Органи з інспектування (ДСТУ EN ISO/IEC 17020) [13].

Отже, базово, вже на рівні отримання дозвільних документів для початку господарської діяльності, об'єкт та обладнання на АЗС мають пройти дослідження на предмет безпечності їх використання персоналом, що має бути підтверджено відповідним дозволом, який є одним із базових документів, що подаються заявником для отримання ліцензії на торгівлю пальним.

Фундаментальним елементом системи управління охороною праці на підприємствах, що здійснюють роздрібну реалізацію нафтопродуктів, виступає фахова підготовка кадрового складу. Відповідно до чинних нормативно-правових імперативів, до виконання функціональних обов'язків на автозаправних станціях допускаються виключно особи, які верифікували необхідний рівень компетентності шляхом проходження навчання за програмою пожежно-технічного мінімуму, що підтверджується відповідним кваліфікаційним документом [6, п. 10.1]. Крім того, персонал АЗС підлягає обов'язковому систематичному інструктуванню та навчанню з питань безпеки праці й електробезпеки [7]. Пріоритетна увага акцентується на актуалізації знань, спрямованих на превенцію пожежних ситуацій, забезпечення особистої безпеки працівників та відвідувачів, мінімізацію потенційних майнових втрат і ліквідацію негативних екологічних наслідків у разі їх виникнення, а також на оптимізацію умов для ефективної локалізації та ліквідації пожеж [6]. Крім того, в умовах воєнного стану працівники повинні бути детально ознайомлені з планами надзвичайних ситуацій, процедурами евакуації, які включають процедури евакуації, розташування укриття, захист від хімічних та біологічних загроз, та правилами безпеки у випадку загроз, що можуть виникнути [1]. Одним з найбільш ефективних методів підтримання знань працівників є детальне опрацювання таких планів та їх відпрацювання на практиці, у формі тренінгів симуляційних вправ та навчальних курсів [1]. На сьогодні компанії, особливо ті, які займають лідируючі позиції на ринку нафтопродуктів, проявляють свідому відповідальність щодо охорони безпеки праці своїх працівників, розробляють та впроваджують механізми, критерії і методи забезпечення цих умов, базуючись в тому числі на світових стандартах [14; 15].

Аналіз аспектів соціального захисту працівників автозаправних станцій, зайнятих у шкідливих та небезпечних умовах праці, виявляє наявність законодавчо закріплених гарантій, включаючи право на додаткову щорічну відпустку, безоплатне забезпечення засобами індивідуального захисту та обов'язкові медичні огляди, що кореспондуються зі ст. 169 КЗпП України та ст. 7 Закону України «Про охорону праці» [2; 5; 17; 18; 19]. Проте, питання повноцінної реалізації цих прав, особливо в контексті відсутності чітко регламентованих розмірів доплат за роботу в несприятливих умовах праці на рівні окремого нормативного акта для даної галузі, залишається дискусійним. Існуюча практика залишення визначення розміру доплат на розсуд роботодавця може призводити до нівелювання соціальних гарантій та потребує законодавчого врегулювання шляхом встановлення чітких критеріїв та мінімальних розмірів компенсацій працівників сфери, що відповідало б європейським стандартам у сфері охорони праці.

Не менш важливими є також перевірки АЗС контролюючими органами, зокрема територіальними управліннями Держпраці, адже контрольні заходи служать як превентивною мірою задля систематичного дотримання підприємствами вимог чинного законодавства так і допомагають виявити порушення законодавства з питань охорони праці та усунути їх, або зупинити діяльність об'єктів, власники яких не дотримуються вимог безпеки праці [16]. Але, в умовах воєнного стану порядок державного нагляду контролюючим органом за безпекою праці також зазнав змін: планові та позапланові заходи контролю контролюючим органом не проводяться, крім випадків настання аварії або смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку чи професійного

захворювання, доручення Прем'єр-міністра України про перевірку суб'єктів, звернення органів місцевого самоврядування щодо порушення законодавства, звернення Київської міської або обласної військової адміністрації, невиконання припису Держпраці, виданого після 1 травня 2022 року та скарги звернення фізичної особи про порушення, яке завдало шкоди безпосередньо заявнику, навколишньому природному середовищу, безпеці держави [17].

Перспективи удосконалення правового регулювання охорони праці на підприємствах торгівлі нафтопродуктами в умовах сьогодення вбачаються у гармонізації національних нормативних актів із законодавством Європейського Союзу. Україна, на шляху євроінтеграції, здійснює адаптацію свого законодавства до європейських стандартів з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я та безпеки працівників, як це визначено в Директиві Ради ЄС 89/391/ЄЕС [20]. Ця рамкова Директива встановлює загальні принципи щодо запобігання професійним ризикам, захисту безпеки та здоров'я працівників, оцінки ризиків, усунення небезпечних факторів, інформування, консультації та навчання працівників. Її імплементація в національне законодавство сприятиме створенню більш безпечних та здорових умов праці на АЗС. Ключовими напрямами також є посилення державного контролю за дотриманням чинного законодавства, підвищення рівня відповідальності роботодавців за забезпечення безпечних умов праці та належного соціального захисту персоналу.

З урахуванням наявної проблематики існує суттєва потреба у вдосконаленні правовідносин та правового регулювання у сфері охорони праці працівників АЗС, яку можна впровадити шляхом систематизації та оптимізації нормативних документів та передбачених процедур для забезпечення охорони праці працівників АЗС (Таблиця 1).

Впровадження цифрових технологій для відкритої та публічної верифікації процесу навчання та контролю знань працівників з питань охорони праці та пожежної безпеки може значно підвищити прозорість та ефективність цього процесу.

Висновки та подальший розвиток у даному напряму. Проведений науковий аналіз засвідчив необхідність подальшої інтенсифікації досліджень правових засад забезпечення безпеки праці в секторі роздрібної реалізації нафтопродуктів, зокрема на автозаправних станціях, з огляду на ескалацію ризиків, детерміновану умовами воєнного стану в Україні. Підвищена вірогідність техногенних інцидентів та стратегічна значущість стабільного функціонування АЗС для національної економіки зумовлюють пріоритетність комплексного правового забезпечення безпечних умов праці.

Поставлена мета, що полягала в системній експлікації правових аспектів охорони праці та визна-

Таблиця 1

Пропозиції щодо удосконалення правового регулювання охорони праці на АЗС в умовах воєнного стану

№	Проблемний аспект / Невирішена частина проблеми	Пропоноване рішення / Шлях удосконалення	Обґрунтування / Очікуваний результат
1	Відсутність чітких критеріїв та мінімальних розмірів доплат за роботу в несприятливих умовах праці для працівників АЗС.	Розробка та прийняття окремого нормативно-правового акта (наприклад, Постанови КМУ або змін до існуючих галузевих нормативів), що чітко регламентуватиме розміри доплат за роботу у шкідливих та небезпечних умовах праці для працівників АЗС.	Усунення дискреції роботодавців, забезпечення єдиних та справедливих соціальних гарантій, підвищення соціального захисту працівників АЗС, гармонізація з європейськими стандартами.
2	Недостатня прозорість та верифікація навчання та контролю знань персоналу з охорони праці та пожежної безпеки.	Впровадження цифрових технологій (електронних реєстрів, систем онлайн-тестування) для відкритої та публічної верифікації процесу навчання та контролю знань працівників з питань охорони праці та пожежної безпеки.	Підвищення прозорості та ефективності процесу навчання, зменшення корупційних ризиків, можливість оперативного контролю з боку державних органів.
3	Зниження ефективності державного нагляду та контролю в умовах воєнного стану.	Розробка та впровадження механізмів диференційованого державного нагляду (наприклад, дистанційні невиїздні перевірки) з урахуванням безпекових обмежень воєнного стану, але без втрати ефективності.	Збереження контролю над дотриманням вимог охорони праці, запобігання зловживанням, адаптація до сучасних викликів.
4	Відсутність адаптованої моделі оцінки ризиків для АЗС в умовах воєнних дій.	Розробка та впровадження уніфікованої методики (моделі) оцінки ризиків на АЗС, яка враховуватиме специфічні загрози воєнного стану (обстріли, мінна небезпека, загроза диверсій, руйнування інфраструктури).	Чітке визначення та мінімізація ризиків, розробка адекватних заходів безпеки, підвищення рівня готовності персоналу та об'єкта до надзвичайних ситуацій воєнного часу.

чення векторів їх оптимізації, була досягнута шляхом інтегративного вивчення нормативно-правових актів, наукових досліджень та стану питання в даному секторі господарської діяльності загалом.

Ключовими результатами проведеного дослідження стали:

1. Ідентифікація багатокомпонентного складу регулювання безпеки праці в означеній галузі та акцентування на особливій значущості питань безпеки працівників АЗС в контексті активного військового конфлікту.

2. Детермінація ліцензування господарської діяльності та професійної підготовки персоналу як фундаментальних інструментів забезпечення безпеки праці, але з виявленням їхніх недоліків в умовах воєнного часу.

3. Констатація наявності законодавчо закріплених соціальних гарантій, що потребують удосконалення механізмів їхньої реалізації, зокрема шляхом розробки та прийняття окремого нормативно-правового акта, який би чітко регламентував розміри доплат за роботу в несприятливих умовах праці для працівників АЗС, усуваючи існуючу дискрецію роботодавців у цьому питанні.

4. Виявлення специфіки сфери державного нагляду за охороною праці в умовах воєнного стану та обґрунтування необхідності розробки гнучких, але ефективних механізмів контролю.

5. Обґрунтування гармонізації національної нормативної бази з правовими стандартами Європейського Союзу та імплементації інноваційних технологічних рішень. Зокрема, запропоновано власну наукову розробку щодо впровадження цифрових технологій для публічної верифікації навчання та контролю знань працівників з питань охорони праці та пожежної безпеки, що значно підвищить прозорість та ефективність процесу.

6. Представлення ілюстративної моделі оцінки проблемних аспектів охорони праці для АЗС, зокрема і в умовах воєнного стану (Таблиця 1), що є власною авторською розробкою, спрямованою на систематизацію та оптимізацію заходів безпеки з урахуванням специфічних загроз.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні питання практичної імплементації нормативних приписів з охорони праці на АЗС в умовах дії воєнного стану, оцінці ефективності модифікованих процедур державного контролю, розробці конкретних методологічних засад застосування цифрових технологій для моніторингу процесу навчання з питань охорони праці та управління виробничими ризиками, а також в експлікації можливостей адаптації прогресивного європейського досвіду з метою підвищення рівня безпеки праці та соціального захисту працівників суб'єктів господарювання, що здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами в Україні.

Література

1. Литвин А., Лаун С., Кролівець Н. Охорона праці на підприємствах в умовах воєнного стану. *Виклики та проблеми сучасної науки.* 2023. Том 1. URL: https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/100/97 (дата звернення: 29.05.2025).

2. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text (дата звернення: 29.05.2025).

3. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text (дата звернення: 29.05.2025).

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 29.05.2025).

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 29.05.2025).

6. Правила пожежної безпеки в Україні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30.12.2014 № 1417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text (дата звернення: 29.05.2025).

7. Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.12-05) : Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці 26.01.2005 № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text#Text (дата звернення: 29.05.2025).

8. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилятів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального : Закон України від 18.06.2024 № 3817-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3817-20#Text (дата звернення: 29.05.2025).

9. Забеліна В. А. Контроль вмісту парів бензину в повітрі робочої зони об'єктів нафтопродуктозабезпечення. *Наукова весна: матеріали XIV Міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених.* 2024. URL: https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/73dbd999-0086-477b-b648-d32a86952687/content (дата звернення: 29.05.2025).

10. Мацук З. М., Бунько Т. В., Сафонов В. В. Вдосконалення нормативно-правових актів з охорони праці у нафтогазовій промисловості. *Геотехнічна механіка.* 2016. Вип. 128. С. 205–214. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000850430 (дата звернення: 29.05.2025).

11. Як отримати дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки та експлуатації обладнання підвищеної небезпеки? Як зареєструвати декларацію відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства з питань

охорони праці та отримати інші послуги Держпраці?. URL: https://dsp.gov.ua/faq/iak-otrymaty-dozvil-na-vykonannia-robit-pidvyshchenoi-nebezpeky-ta-ekspluatatsii-obladnannia-pidvyshchenoi-nebezpeky-iak-zareiestruvaty-deklaratsiiu-vidpovidnosti-materialno-tekhnichnoi-bazy-vymoham-z/ (дата звернення: 29.05.2025).

12. Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 № 1107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 29.05.2025).

13. Реєстр акредитованих ООВ. Органи з інспектування (ДСТУ EN ISO/IEC 17020). URL: https://naau.org.ua/3-reiestr-akreditovanikh-oov (дата звернення: 29.05.2025).

14. Охорона праці. *Нафтогаз група: вебсайт.* URL: https://www.naftogaz.com/occupational-health-and-safety (дата звернення: 29.05.2025).

15. Мережа ОККО і Державний центр зайнятості підписали меморандум про співпрацю. URL: https://www.okko.ua/merezha-okko-i-derzhavnij-centr-zajnyatosti-pidpisali-memorandum-pro-spivpracyu (дата звернення: 29.05.2025).

16. В ПАТ «УКРНАФТА» відсутні дозволи на виконання робіт підвищеної небезпеки. URL: https://kyiv.dsp.gov.ua/novyny/v-pat-ukrnafta-vidsutni-dozvoly-na-vykonannia-robit-pidvyshchenoi-nebezpeky/ (дата звернення: 29.05.2025).

17. Списки виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 29.05.2025).

18. Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці : Наказ Мінсоцполітики України від 29.11.2018 № 1804. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text (дата звернення: 29.05.2025).

19. Про доплати за несприятливі умови праці робітникам, спеціалістам і службовцям закладів охорони здоров'я України : Наказ МОЗ України від 18.08.1994 № 137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-94#Text (дата звернення: 29.05.2025).

20. Про впровадження заходів щодо заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці працівників на роботі. Директива 89/391/ЄЕС Ради від 12 червня 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 29.05.2025).

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text (дата звернення: 29.05.2025).

22. Інформація Держпраці щодо здійснення державного контролю в період воєнного стану. URL: https://dsp.gov.ua/info-derzhpratsi-shchodo-zdiisnennia-derzhavnoho-kontroliu-v-period-voiennoho-stanu/ (дата звернення: 29.05.2025).

23. Березуцький В. В. Практичний коментар щодо Закону України «Про охорону праці». Харків: Форт, 2009. 379 с. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d21dce3d-ce7c-42c1-8ac4-a71800c9ffc3/content (дата звернення: 29.05.2025).

References

1. Lytvyn A., Laun S., Krolivets N. Okhorona pratsi na pidpryiemstvakh v umovakh voiennoho stanu. *Vyklyky ta problemy suchasnoi nauky*, 2023, Vol. 1. URL: https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/100/97 (accessed: 29.05.2025).

2. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy [On Occupational Safety and Health: Law of Ukraine] from 14.10.1992 № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text (accessed: 29.05.2025).

3. Pro krytychnu infrastrukturu: Zakon Ukrainy [On Critical Infrastructure: Law of Ukraine] from 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text (accessed: 29.05.2025).

4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine] from 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (accessed: 29.05.2025).

5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] from 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (accessed: 29.05.2025).

6. Pravyla pozhezhnoi bezpeky v Ukraini: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Rules of Fire Safety in Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] from 30.12.2014 № 1417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text (accessed: 29.05.2025).

7. Typove polozhennia pro poriadok provedennia navchannia i perevirky znan z pytan okhorony pratsi (NPAOP 0.00-4.12-05): Nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z nahliadu za okhoronoiu pratsi [Standard Regulation on the Procedure for Training and Knowledge Verification on Occupational Safety and Health (NPAOP 0.00-4.12-05): Order of the State Committee of Ukraine for Supervision of Occupational Safety and Health] 26.01.2005 № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text#Text (accessed: 29.05.2025).

8. Pro derzhavne rehuliuvannia vyrobnytstva i obihu spyrtu etylovoho, spyrtovykh dystyliativ, bioetanolu, alkoholnykh napoiv, tiutiunovykh vyrobiv, tiutiunovoi syrovyny, ridyn, shcho vykorystovuiutsia v elektronnykh syharetakh, ta palnoho: Zakon Ukrainy [On State Regulation of the Production and Circulation of Ethyl Alcohol, Alcoholic Distillates, Bioethanol, Alcoholic Beverages, Tobacco Products, Tobacco Raw Materials, Liquids Used in Electronic Cigarettes, and Fuel: Law of Ukraine] from 18.06.2024 № 3817-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3817-20#Text (accessed: 29.05.2025).

9. Zabelina V. A. Kontrol vmistu pariv benzynu v povitri robochoi zony obiektiv naftoproduktozabezpechennia [Control of benzine vapors content in the air of the working zone of oil product supply facilities]. *Naukova vesna: materialy XIV Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii aspirantiv ta molodykh vchenykh.* 2024. URL: https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/73dbd999-0086-477b-b648-d32a86952687/content(accessed: 29.05.2025).

10. Matsuk Z. M., Bunko T. V., Safonov V. V. Vdoskonalennia normatyvno-pravovykh aktiv z okhorony pratsi u naftohazovii promyslovosti [Improvement of normative and legal acts on labor protection in the oil and gas industry]. *Heotekhnichna mekhanika.* 2016. Vyp. 128. S. 205–214. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000850430 (accessed: 29.05.2025).

11. Yak otrymaty dozvil na vykonannia robit pidvyshchenoi nebezpeky ta ekspluatatsii obladnannia pidvyshchenoi nebezpeky? Yak zareiestruvaty deklaratsiiu vidpovidnosti materialno-tekhnichnoi bazy vymoham zakonodavstva z pytan okhorony pratsi ta otrymaty inshi posluhy Derzhpratsi? [How to obtain a permit for high-hazard work and operation of high-hazard equipment? How to register a declaration of compliance of the material and technical base with occupational safety legislation requirements and receive other services from the State Labor Service?]. URL: https://dsp.gov.ua/faq/iak-otrymaty-dozvil-na-vykonannia-robit-pidvyshchenoi-nebezpeky-ta-ekspluatatsii-obladnannia-pidvyshchenoi-nebezpeky-iak-zareiestruvaty-deklaratsiiu-vidpovidnosti-materialno-tekhnichnoi-bazy-vymoham-z/ (accessed: 29.05.2025).

12. Pro zatverdzhennia Poriadku vydachi dozvoliv na vykonannia robit pidvyshchenoi nebezpeky ta na ekspluatatsiiu (zastosuvannia) mashyn, mekhanizmiv, ustatkovannia pidvyshchenoi nebezpeky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On Approval of the Procedure for Issuing Permits for High-Hazard Work and for the Operation (Application) of High-Hazard Machinery, Mechanisms, Equipment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] from 26.10.2011 № 1107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2011-%D0%BF#Text (accessed: 29.05.2025).

13. Reiestr akredytovanykh OOV. Orhany z inspektuvannia (DSTU EN ISO/IEC 17020) [Register of Accredited Conformity Assessment Bodies. Inspection Bodies (DSTU EN ISO/IEC 17020)]: veb-sait. URL: https://naau.org.ua/3-reiestr-akreditovanikh-oov (accessed: 29.05.2025).

14. Okhorona pratsi. Naftohaz hrupa [Occupational Safety and Health. Naftogaz Group]. URL: https://www.naftogaz.com/occupational-health-and-safety (accessed: 29.05.2025).

15. Merezha OKKO i Derzhavnyi tsentr zainiatosti pidpysaly memorandum pro spivpratsiu [OKKO network and the state employment center signed a memorandum of cooperation]: veb-sait. URL: https://www.okko.ua/merezha-okko-i-derzhavnij-centr-zajnyatosti-pidpisali-memorandum-pro-spivpracyu (accessed: 29.05.2025).

16. V PAT "UKRNAFTA" vidsutni dozvoly na vykonannia robit pidvyshchenoi nebezpeky [PJSC "Ukrnafta" lacks permits for high-hazard work]. URL: https://kyiv.dsp.gov.ua/novyny/v-pat-ukrnafta-vidsutni-dozvoly-na-vykonannia-robit-pidvyshchenoi-nebezpeky/ (accessed: 29.05.2025).

17. Spysky vyrobnytstv, robit, tsekhiv, profesii i posad, zainiatist pratsivnykiv v yakykh daie pravo na shchorichni dodatkovi vidpustky za robotu iz shkidlyvymy i vazhkymy umovamy pratsi ta za osoblyvyi kharakter pratsi. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Lists of Productions, Works, Workshops, Professions, and Positions, the Employment of Workers in Which Entitles to Annual Additional Leave for Work with Harmful and Difficult Working Conditions and for Special Nature of Work. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] from 17.11.1997 № 1290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-%D0%BF#Text (accessed: 29.05.2025).

18. Pro zatverdzhennia Minimalnykh vymoh bezpeky i okhorony zdorovia pry vykorystanni pratsivnykamy zasobiv indyvidualnoho zakhystu na robochomu mistsi: Nakaz Minsotspolityky Ukrainy [On Approval of Minimum Safety and Health Requirements for the Use of Personal Protective Equipment by Employees at the Workplace: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine] from 29.11.2018 № 1804. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-18#Text (accessed: 29.05.2025).

19. Pro doplaty za nespryiatlyvi umovy pratsi robitnykam, spetsialistam i sluzhbovtsiam zakladiv okhorony zdorovia Ukrainy: Nakaz MOZ Ukrainy [On Surcharges for Unfavorable Working Conditions for Workers, Specialists, and Employees of Healthcare Institutions of Ukraine: Order of the Ministry of Health of Ukraine] from 18.08.1994 № 137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-94#Text (accessed: 29.05.2025).

20. Pro vprovadzhennia zakhodiv shchodo zaokhochennia polipshennia bezpeky ta hihiieny pratsi pratsivnykiv na roboti. Dyrektyva 89/391/IeES Rady [On the Introduction of Measures to Encourage Improvements in the Safety and Health at Work of Workers. Council Directive 89/391/EEC] from 12 June 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (accessed: 29.05.2025).

21. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn: Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Optimization of Labor Relations: Law of Ukraine] from 01.07.2022 № 2352-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text (accessed: 29.05.2025).

22. Informatsiia Derzhpratsi shchodo zdiisnennia derzhavnoho kontroliu v period voiennoho stanu [Information of the State Labor Service regarding the exercise of state control during martial law]. URL: https://dsp.gov.ua/info-derzhpratsi-shchodo-zdiisnennia-derzhavnoho-kontroliu-v-period-voiennoho-stanu/(accessed: 29.05.2025).

23. Berezytskyi, V. V. (2009). Praktychnyi komentar shchodo Zakonu Ukrainy "Pro okhoronu pratsi" [Practical commentary on the Law of Ukraine "On Labor Protection"]. Kharkiv: Fort. 379 p.]. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d21dce3d-ce7c-42c1-8ac4-a71800c9ffc3/content (Accessed: May 29, 2025).

УДК 349.2

Лапкін Андрій Васильович
доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри трудового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Lapkin Andrii
Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Labor Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-3240-6377

Тупіков Ігор Васильович
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Tupikov Igor
Postgraduate Student of the Department of Labor Law
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10952

УНІФІКАЦІЯ ПРАВИЛ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРЕДСТАВНИКІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

UNIFICATION OF RULES OF PROFESSIONAL ETHICS FOR REPRESENTATIVES OF THE JUSTICE SYSTEM

Анотація. *Вступ. В контексті судово-правової реформи, а також євроінтеграції України набуває актуальності питання уніфікації правил професійної етики для суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих.*

Мета. Метою дослідження є розробка концептуальних підходів до уніфікації правил професійної етики представників системи правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти (правила, кодекси), які регулюють професійну етику суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих; 2) практика застосування правил професійної етики цих осіб; 3) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у цій царині.

В процесі дослідження було використано такі наукові методи: філософський діалектичний метод (є універсальним методологічним базисом дослідження); аналізу та синтезу (для виокремлення основних складових професійної етики та їх узагальнення); формально-логічні методи (для формулювання основних висновків) та ін.

Результати. У науковій статті розкрито основні передумови для уніфікації правил професійної етики суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих. Окреслено можливі підходи до уніфікації професійної етики, проаналізовані переваги і недоліки кожного з них. Зроблено висновок, що уніфікація етичних правил представників правосуддя має важливе значення для узгодження їх корпоративних інтересів, а також ефективної реалізації завдань і додержання загальних засад судочинства.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на уніфікації окремих принципів та правил професійної етики представників системи правосуддя.

Ключові слова: *професійна етики, правовий статус, правові гарантії, суддя, прокурор, адвокат, слідчий, професійні права і обов'язки, правосуддя.*

Summary. *Introduction. In the context of judicial and legal reform, as well as Ukraine's European integration, the issue of unifying the rules of professional ethics for judges, prosecutors, lawyers, and investigators is becoming increasingly relevant.*

Purpose. The purpose of the study is to develop conceptual approaches to unifying the rules of professional ethics of representatives of the justice system.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) legal acts (rules, codes) that regulate the professional ethics of judges, prosecutors, lawyers and investigators; 2) the practice of applying the rules of professional ethics of these persons; 3) the works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research in this area.

The following scientific methods were used in the research process: the philosophical dialectical method (is a universal methodological basis of the study); analysis and synthesis (to isolate the main components of professional ethics and generalize them); formal and logical methods (to formulate the main conclusions), etc.

Results. The scientific article reveals the main prerequisites for the unification of the rules of professional ethics of judges, prosecutors, lawyers and investigators. Possible approaches to the unification of professional ethics are outlined, the advantages and disadvantages of each of them are analyzed. It is concluded that the unification of the ethical rules of justice representatives is of great importance for the coordination of their corporate interests, as well as the effective implementation of tasks and compliance with the general principles of judicial proceedings.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the unification of individual principles and rules of professional ethics of justice representatives.

Key words: *professional ethics, legal status, legal guarantees, judge, prosecutor, lawyer, investigator, professional rights and obligations, justice.*

Постановка проблеми. В контексті судово-правової реформи, а також євроінтеграції України набуває важливого соціального значення впровадження, удосконалення та забезпечення неухильного дотримання етичних стандартів у діяльності представників системи правосуддя. При цьому тісний функціональний взаємозв'язок професій судді, прокурора, адвоката і слідчого обумовлює актуальність питання про можливість уніфікації правил професійної етики для їх представників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань професійної етики зроблено такими зарубіжними дослідниками, як Е. Чембліс (E. Chambliss), який досліджував особливості професійної етики та професійної відповідальності юристів, аналізуючи її на конкретних практичних прикладах [1], В. Рейнквіст (W. Rehnquist), який аналізував стан юридичної професії і робив прогноз щодо перспектив її розвитку, що передбачає підвищення етичних стандартів [2] та ін. Серед вітчизняних дослідників проблеми професійної етики представників системи правосуддя досліджували В.О. Лозовой та О.В. Петришин (в аспекті професійної етики юристів) [3], В.М. Сущенко (в контексті професійної культури та професійної відповідальності правника) [4] та ін. Також ці питання вже частково досліджувалися у попередніх публікаціях автора [5]. Разом із тим, питання уніфікації правил професійної етики представників системи правосуддя не отримали належного наукового дослідження, зокрема не були достатньо проаналізовані можливі підходи до цього, а також переваги і недоліки кожного з них.

Метою статті є розробка концептуальних підходів до уніфікації правил професійної етики представників системи правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти (правила, кодекси), які регулюють професійну етику суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих; 2) практика застосування правил професійної етики цих осіб; 3) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у цій царині.

В процесі дослідження було використано такі наукові методи: філософський діалектичний метод (є універсальним методологічним базисом дослідження); аналізу та синтезу (для виокремлення основних складових професійної етики та їх узагальнення); формально-логічні методи (для формулювання основних висновків) та ін.

Виклад основного матеріалу. Уніфікація (від. лат. *unus* — один, *facio* — роблю; об'єднання) означає приведення до одноманітності, до єдиної форми або системи. Щодо досліджуваної проблеми це означає приведення правил професійної етики основних представників системи правосуддя: суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих, до одноманітності, формування їх єдиної системи та, опціонально, оформлення в єдиному правовому документі — правилах, кодексі тощо.

Потребу в уніфікації правил професійної етики визначає єдність завдань та загальних засад системи правосуддя, які поширюються на всіх її представників, незалежно від їх професійної чи відомчої належності. Досягнення цих завдань та додержання засад здійснюється в процесі узгодженої діяльності суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих, що обумовлює необхідність регулювання їх поведінки єдиними етичними правилами та відсутність істотних протиріч чи відмінностей між ними.

Передумову для уніфікації цих правил створює те, що формування професійної етики представників системи правосуддя відбувалося в процесі їх спільної діяльності, у повторюваних ситуаціях, які мають типовий характер. Враховуючи, що при реалізації покладених на них функцій судді, прокурори, слідчі та адвокати передусім взаємодіють одне з одним, то правила професійної етики увібрали в себе багаторічний досвід такої взаємодії та відображають оптимальні стандартизовані варіанти вирішення різноманітних професійних ситуації на основі взаємного узгодження інтересів.

Водночас важливо відмітити, що в межах системи правосуддя представники кожної з цих професій виконують властиві лише їм функції: судді здійснюють розгляд та вирішення юридично значущих справ, адвокати — представництво і захист, прокурори та слідчі виконують обвинувальну функцію. Ці процесуальні функції суворо відокремлюються одна від одної і їх суміщення не допускається. Здійснення кожної з цих функцій передбачає свій набір завдань і повноважень, на ефективну реалізацію яких спрямовані правила професійної етики. При цьому ефективна реалізація функцій представників однієї професії не завжди означає аналогічного ефекту для представників іншої, а часто і навпаки, перешкоджає цьому. Приміром, успішна позиція сторони захисту може «зламати» обвинувальну діяльність слідчого і прокурора, а принципова позиція судді — привести до засудження винного попри всі намагання захисника його виправдати, тощо. Таким чином, представники кожної із вказаних професій мають власні професійні інтереси, які відрізняються чи навіть суперечать професійним інтересам інших правників. Це позначається на правилах етики кожної з цих професій, які відображають корпоративні інтереси, і ускладнює їх уніфікацію.

Разом із тим, функції, які здійснюються цими особами, є взаємопов'язаними та взаємоузгодженими. Тому професійні інтереси одних правників не можуть превалювати на інтересами інших, оскільки це призведе до дисбалансу всієї системи правосуддя. Враховуючи це, правила професійної етики повинні бути спрямованими не лише на однобічний захист корпоративних інтересів представників однієї професії, а й на досягнення певного компромісу з професійними інтересами інших представників системи правосуддя, щоб зрештою забезпечувати реалізацію професійних інтересів всіх правників та підтримання балансу між ними у публічних інтересах правосуддя, які превалюють над корпоративними інтересами окремих професій. Відповідно, правила професійної етики покликані полегшувати взаємодію між суддями, прокурорами, адвокатами та слідчими, попереджати виникнення конфліктних ситуацій, а в разі їх появи — залагоджувати їх оперативно і повно з мінімізацією шкоди для загальних інтересів правосуддя.

З викладеного випливає, що судді, прокурори, адвокати і слідчі мають керуватися єдиними етичними принципами у своїй професійній діяльності. При цьому аналіз правил (кодексів) професійної етики для представників цих професій засвідчує, що загальні етичні засади їхньої діяльності у більшій частині співпадають, зокрема в аспекті таких принципів, як верховенство права, законність, повага до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації, незалежність, справедливість, компетентність, конфіденційність, професійна честь і гідність тощо. Єдність етичних принципів діяльності створює умови для уніфікації й інших складових етичного регулювання цих професій, включаючи відповідні вимоги, обмеження та правила поведінки.

Як приклад можна навести заборону позапроцесуального спілкування судді з прокурором, захисником та іншими учасниками судових процесів. На сьогодні вона передбачена ст. 14 Кодексу суддівської етики, згідно з якою суддя не має допускати позапроцесуальних взаємовідносин з учасниками судового процесу у справі, що перебуває у його / її провадженні. Водночас етичні кодекси (правила) прокурорів та адвокатів не містять подібних обмежень, хоча закріплене в них правило поваги до незалежності суддів логічно передбачає утримання від будь-яких спроб позапроцесуального спілкування із суддями. Оскільки будь-які позапроцесуальні взаємовідносини не можуть бути односторонніми, і на практиці найчастіше ініціюються не суддями, а саме прокурорами, адвокатами чи слідчими, то відповідна заборона мала би встановлюватися для всіх представників системи правосуддя, а не лише для суддів.

Правову основу для уніфікації професійної етики цих осіб закладають положення Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та процесуальних кодексів. Ці акти закріплюють права і свободи людини, які правники покликані захищати, визначають загальні засади судочинства, а також містять інші норми найбільш загального характеру, що поширюються на всіх представників системи правосуддя і закладають базис для формування власне етичних правил поведінки. Таким чином, подальша уніфікація правил професійної етики може здійснюватися за допомогою цих актів, а саме процесуальних кодексів, зокрема шляхом доповнення та уточнення системи засад судочинства, які вони закріплюють.

Також важливе загальне значення для тих правників, які в системі правосуддя виконують функції держави, мають положення Розділу VI «Правила етичної поведінки» Закону України «Про запобігання корупції», який є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики та визначає такі загальні правила, як: додержання вимог закону та загальновизнаних етичних норм поведінки; ввічливість у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими (ст. 38); пріоритет публічних інтересів (ст. 39); політична нейтральність (ст. 40); неупередженість (ст. 41); компетентність і ефективність (ст. 42); нерозголошення інформації (ст. 43); утримання від виконання незаконних рішень чи доручень (ст. 44). Положення цього Закону, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3, поширюються на суддів, прокурорів та слідчих, але не поширюються на адвокатів. Разом з тим, зважаючи на те, що на відміну від інших антикорупційних вимог та обмежень, правила етичної поведінки мають універсальний характер і можуть стосуватися не лише осіб, які виконують функції держави та місцевого самоврядування, а й представників приватного сектору, існує можливість їх

поширення також на адвокатів, що заклало б надійну основу для уніфікації правил професійної етики для представників публічної та приватної сфери.

Разом з тим, основний масив етичних правил регламентується на відомчому рівні — відповідними етичними кодексами чи правилами: це Кодекс суддівської етики, затверджений Рішенням XX чергового з'їзду суддів України від 18.09.2024; Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017; Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09.06.2017. Для слідчих немає окремого етичного кодексу, водночас вони підпорядковуються правилам етичної поведінки, затвердженим в межах відомства, де вони працюють, а саме: Правилам етичної поведінки поліцейських, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 № 1179; Правилам професійної етики працівників Бюро економічної безпеки України, затвердженим наказом Бюро економічної безпеки України від 30.06.2022 № 129; Правилам професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, затвердженим наказом Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30; Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України, затвердженому наказом Директора НАБУ від 01.09.2016 № 242; Правилам професійної етики та доброчесності військовослужбовця Служби безпеки України, затвердженим наказом Центрального управління Служби безпеки України від 27.11.2023 № 474. Таким чином, спостерігається значна диференціація такого регулювання.

У зв'язку із цим постає питання про можливість розробки і прийняття єдиного документу, який би систематизував та уніфікував правила професійної етики для представників системи правосуддя. Ця ідея виглядає привабливо з теоретичної точки зору, однак наражається на низку практичних перешкод. Передусім вони пов'язані із інституційною та відомчою відокремленістю різних правничих професій, представники яких задіяні у здійсненні правосуддя. Так, відповідні спеціальні закони визначають різну систему принципів, на яких ґрунтується діяльність представників цих професій, а також відрізняється правовий статус їх представників, правові форми їх діяльності, порядок контролю за додержанням етичних правил та наслідки їх порушення тощо. Таким чином, розробці певного єдиного документа має передувати подолання цих відмінностей шляхом внесення змін у відповідне законодавство.

Іншою серйозною проблемою є визначення структури та змісту відповідного документа. Оскільки єдність етичних принципів і правил не означає їх однаковість, то відповідний спільний документ має бути досить об'ємним, включаючи загальну частину, що відображала б спільні принципи, і спеціальну, в межах якої розкривалися б особливості етики представників окремих правничих професій. Іншим варіантом може бути прийняття документа, який би закріплював лише єдині для всіх представників системи правосуддя принципи і правила, але в такому випадку він не замінюватиме існуючі етичні кодекси, а лише резюмуватиме ті спільні положення, які в них закріплені.

Нарешті вкрай проблемним виглядає і визначення суб'єкта розробки й затвердження такого документа. Так, на сьогодні для суддів, прокурорів та адвокатів правила професійної етики затверджуються найвищими органами професійного самоврядування [6, с. 77], тоді як для слідчих це здійснюється керівниками відповідних органів правопорядку, в яких діють слідчі апарати. В цих умовах необхідне прийняття певного узгодженого рішення відповідних органів самоврядування і видання спільного наказу керівників органів правопорядку, що, вочевидь, зіштовхнеться зі значними організаційними складнощами та корпоративним спротивом. Незалежний статус судової влади, прокуратури та адвокатури фактично виключають участь суб'єкта, політична воля якого могла би привести різноспрямовані корпоративні інтереси представників цих професій до «єдиного знаменника». Іншим варіантом є затвердження відповідного спільного етичного кодексу на рівні закону, однак це не відповідає існуючим підходам до вироблення правил професійної етики, які належать до внутрішніх питань функціонування того чи іншого інституту чи відомства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, уніфікація правил професійної етики представників системи правосуддя має важливе значення для узгодження їх корпоративних інтересів, а також ефективної реалізації завдань і додержання загальних засад судочинства. Шляхи для уніфікації цих правил вбачаються у: 1) гармонізації існуючих кодексів (правил) професійної етики; 2) створенні єдиного документу з питань професійної етики для всіх представників системи правосуддя.

Зважаючи на значні організаційні та інші складнощі, з якими пов'язаний другий з цих підходів, які пов'язані із інституційною та відомчою відокремленістю, суперечливістю корпоративних інтересів та відсутністю нагальної практичної необхідності заміни існуючих етичних кодексів (правил), вбачається за доцільне зробити такі кроки: 1) розширити перелік правил етичної поведінки на рівні Закону України «Про запобігання корупції», поширивши їх дію також на адвокатів; 2) доповнити систему загальних засад судочинства на рівні процесуальних кодексів окремими етичними принципами; 3) розробити єдиний кодекс професійної етики слідчого та затвердити його спільним наказом керівників органів правопорядку; 4) узгодити між собою кодекси (правила) професійної етики суддів, прокурорів, адвокатів та слідчих.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на уніфікації окремих принципів та правил професійної етики представників системи правосуддя.

Література

1. Chambliss E. Professional Responsibility: Lawyers, A Case Study. *Fordham L. Rev*. 2000. T. 69. P. 817–834
2. Rehnquist W.H. The Legal Profession Today. *Ind. LJ*. 1986. T. 62. P. 151–178.
3. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Харків: Право, 2004. 176 с.
4. Сущенко В.М. Модель професійної культури правника: критерії та підходи. *Наукові записки НаУКМ А. Юрид. науки.* 2009. Вип. 90. С. 29–33.
5. Етика прокурора, судді, слідчого: навчальний посібник / Л.М. Гуртієва, О.В. Капліна, А.В. Лапкін та ін.; тех. ред. Ю.Д. Батан; за ред. А.В. Лапкіна, Г. Шмельцер. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. 284 с.
6. Лапкін А. Гарантії дотримання норм професійної етики суддею, прокурором і адвокатом (на прикладі України). *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1. Issue 2. С. 76–85. DOI: https://doi.org/10.15804/CPLS.20222.08.

References

1. Chambliss, E. (2000). Professional Responsibility: Lawyers, A Case Study. *Fordham L. Rev*. 2000. T. 69. P. 817–834.
2. Rehnquist, W.H. (1986). The Legal Profession Today. *Ind. LJ*. 1986. T. 62. P. 151–178.
3. Lozovoi, V.O. & Petryshyn, O.V. Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer]. Kharkiv: Pravo, 2004. 176 p. [in Ukrainian].
4. Sushchenko, V.M. (2009). Model profesiinoi kultury pravnyka: kryterii ta pidkhody [Model of professional culture of a lawyer: criteria and approaches]. *Naukovi zapysky NaUKM A. Yuryd. nauky*. 2009. Vyp. 90. P. 29–33 [in Ukrainian]..
5. Hurtiieva, L.M., Kaplina, O.V., Lapkin, A.V. eth. Etyka prokurora, suddi, slidchoho [Ethics of a prosecutor, judge, investigator]: navchalnyi posibnyk; za red. A.V. Lapkina, H. Shmeltser. Odesa: Vydavnychyi dim “Helvetyka”, 2022. 284 p. [in Ukrainian].
6. Lapkin, A. (2022). Harantii dotrymannia norm profesiinoi etyky suddeiu, prokurorom i advokatom (na prykladi Ukrainy) [Guarantees of compliance with the norms of professional ethics by a judge, prosecutor and lawyer (using the example of Ukraine)]. *Copernicus Political and Legal Studies*. Vol. 1. Issue 2. P. 76–85. https://doi.org/10.15804/CPLS.20222.08 [in Ukrainian].

УДК 349.2

Черевко Наталія Олександрівна
кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук
Херсонський державний аграрно-економічний університет
Cherevko Nataliia
PhD in Public Administration,
Senior Lecturer of the Department of Public Administration, Law and Humanities
Kherson State Agrarian and Economic University
ORCID: 0000-0002-5456-8887

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11001

ЗВІЛЬНЕННЯ БЕЗ ПОЯСНЕНЬ ЯК ВИКЛИК ГЕНДЕРНІЙ РІВНОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

DISMISSAL WITHOUT EXPLANATION AS A CHALLENGE TO GENDER EQUALITY IN THE LABOR MARKET: ECHR PRACTICE AND NATIONAL CHALLENGES

Анотація. *Вступ. У контексті сучасної трансформації ринку праці питання забезпечення гендерної рівності набуває особливої актуальності, зокрема в аспекті звільнення працівників без пояснень причин. Попри поступове вдосконалення законодавства у сфері протидії дискримінації, практика безпідставного припинення трудових відносин часто залишається поза увагою законодавця, що створює передумови для прихованих проявів дискримінації за ознакою статі. Особливе занепокоєння викликає ситуація у жінок, які є більш вразливими до таких звільнень через стереотипне уявлення про їхню роль у родині, догляд за дітьми або знижену «надійність» у роботодавця. Враховуючи рекомендації міжнародних організацій, рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та вимоги імплементації європейських стандартів, проблема потребує теоретичного осмислення та практичного вирішення на рівні національного законодавства та правозастосування.*

Мета. Метою дослідження є аналіз звільнення без пояснень як явища, що може виступати формою гендерної дискримінації на ринку праці, з урахуванням практики ЄСПЛ, міжнародних трудових стандартів та українських національних реалій.

Матеріали і методи. У дослідженні використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний підхід). Джерельну базу становлять міжнародні нормативно-правові акти (Конвенції МОП, Європейська конвенція з прав людини, директиви ЄС), національне законодавство України, судова практика, у тому числі практика ЄСПЛ, наукові публікації українських вчених.

Результати. У статті ідентифіковано дискримінаційний потенціал звільнення без пояснення причин, навіть за умови формальної відповідності вимогам трудового законодавства. Встановлено, що така практика може приховувати гендерну упередженість, зокрема щодо жінок. Проаналізовано прецедентну практику Європейського суду з прав людини, у яких підкреслено необхідність забезпечення прозорості при звільненні та поваги до принципу недискримінації. Виявлено відсутність в українському трудовому законодавстві ефективного механізму для виявлення та доведення прихованої дискримінації, що суперечить міжнародним трудовим стандартам, зокрема Європейській соціальній хартії (переглянутій) та Конвенціям МОП № 111 і № 156. Обґрунтовано необхідність імплементації в національне законодавство зобов'язань, передбачених висновками Європейського комітету соціальних прав, згідно з якими відсутність обґрунтування при звільненні суперечить праву на справедливі умови праці та захист від дискримінації.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробленні дієвих законодавчих механізмів, які б забезпечували прозорість процесу звільнення та унеможливлювали зловживання правом роботодавця. Необхідним є впровадження європейських стандартів у національне законодавство, зокрема через імплементацію зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Актуальним є також розширення правових інструментів захисту працівників у судовому порядку, включно з обов'язковим обґрунтуванням причин звільнення у разі виникнення підозри щодо дискримінаційного підґрунтя.

Ключові слова: *гендерна рівність, звільнення без пояснень, дискримінація на ринку праці, практика ЄСПЛ, трудові права.*

Summary. *Introduction. In the context of the modern transformation of the labor market, the issue of ensuring gender equality is becoming particularly relevant, in particular in the aspect of dismissing employees without explanation of the reasons. Despite the gradual improvement of legislation in the field of combating discrimination, the practice of unjustified termination of employment relationships often remains unnoticed by the legislator, which creates the prerequisites for hidden manifestations of discrimination on the basis of gender. Of particular concern is the situation of women, who are more vulnerable to such dismissals due to stereotypical ideas about their role in the family, childcare, or reduced «reliability» with the employer. Taking into account the recommendations of international organizations, the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) and the requirements for the implementation of European standards, the problem requires theoretical understanding and practical solution at the level of national legislation and law enforcement.*

Purpose. The purpose of the study is to analyze dismissal without explanation as a phenomenon that can be a form of gender discrimination in the labor market, taking into account the practice of the ECHR, international labor standards and Ukrainian national realities.

Materials and methods. The study used general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and special legal methods (formal legal, comparative legal, systemic approach). The source base is international regulatory legal acts (ILO Conventions, European Convention on Human Rights, EU directives), national legislation of Ukraine, case law, including the practice of the ECHR, scientific publications of Ukrainian scientists.

Results. The article identifies the discriminatory potential of dismissal without explanation, even if it formally complies with the requirements of labor legislation. It is established that such a practice can hide gender bias, in particular towards women. The case law of the European Court of Human Rights is analyzed, which emphasizes the need to ensure transparency in dismissal and respect for the principle of non-discrimination. The absence of an effective mechanism in Ukrainian labor legislation for identifying and proving hidden discrimination, which contradicts international labor standards, in particular the European Social Charter (revised) and ILO Conventions No. 111 and No. 156, is revealed. The need to implement into national legislation the obligations stipulated by the conclusions of the European Committee of Social Rights, according to which the lack of justification in dismissal contradicts the right to just working conditions and protection from discrimination, is substantiated. Prospects.

Further research in this area. Further research should focus on developing effective legislative mechanisms that would ensure transparency in the dismissal process and prevent abuse of the employer's right. It is necessary to introduce European standards into national legislation, in particular through the implementation of obligations under the Association Agreement between Ukraine and the EU. It is also relevant to expand legal instruments for the protection of employees in court, including mandatory justification of the reasons for dismissal in case of suspicion of discriminatory grounds.

Key words: *gender equality, dismissal without explanation, labour market discrimination, ECtHR case law, labour rights*

Постановка проблеми. Право на працю та заборона дискримінації є ключовими принципами європейського правового простору, інтеграція в який є стратегічною метою України. Однак, навіть за формально нейтрального законодавства, на практиці спостерігаються випадки звільнення без пояснень або за надуманими формальними підставами, що мають ознаки прихованої дискримінації — передусім гендерної. Особливо вразливими залишаються жінки, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною, працівниці з інвалідністю, одинокі матері, трансгендерні особи тощо. Така ситуація ускладнюється браком ефективних правових механізмів захисту, що суперечить міжнародним стандартам, закріпленим у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), актах МОП, ООН і ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема звільнення без обґрунтування у зв'язку з дискримінаційними ознаками набула активного наукового осмислення в контексті адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Так, у праці Ю. Свічкарьова та А. Макарацька у своїй публікації [22] підкреслюють, що правозастосовна практика щодо рівності у сфері праці в Україні залишається фрагментарною, а існуючі норми часто не забезпечують реального захисту від дискримінації при звільненні. Вони вказують на потребу імплементації прецедентної практики ЄСПЛ у національне законодавство для підвищення ефективності правозахисту.

Р. Бутинська у статті про харасмент як вид гендерної дискримінації [2] розглядає випадки дискримінації саме в момент припинення трудових правовідносин. Авторка наголошує, що у практиці судів часто відсутній глибокий аналіз контексту звільнення, зокрема відсутність мотивування з боку роботодавця розглядається як звична практика. Л. Сімонцева звертає увагу на значення прецедентної практики ЄСПЛ у формуванні стандартів правосуддя у сфері трудових спорів, зокрема в аспекті захисту прав людини при звільненні [22]. У науково-аналітичному аспекті також заслуговують на увагу праці, присвячені загальним аспектам гендерної рівності в трудових правовідносинах. Наприклад, Вапнярчук Н. у своїй статті аналізує прояви дискримінації у сфері трудових відносин, зокрема гендерну нерівність, та підкреслює необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами для ефективного захисту прав працівників [3]. Кучко А. В. зосереджується на проблемі відсутності чіткого визначення поняття «дискримінація у сфері праці» в українському законодавстві, що ускладнює правозастосування та

захист прав працівників [18]. Клименко М. В. розглядає міжнародно-правові документи, що регулюють гендерну рівність у трудових правовідносинах, та акцентує увагу на необхідності їх імплементації в національне законодавство для забезпечення рівних прав і можливостей [11]. Колєснік Т. В. досліджує організаційно-правові засади запобігання дискримінації у сфері праці, підкреслюючи роль профспілок та необхідність внесення змін до чинного законодавства для мінімізації дискримінаційних проявів [13]. Світовенко Д. аналізує актуальні проблеми реалізації принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості, виокремлюючи суб'єктивні, об'єктивні та гібридні проблеми, що впливають на рівність прав [20]. Труба В., Потопахіна О. здійснюють теоретико-правове дослідження припинення трудового договору за чинним законодавством України, звертаючи увагу на зміни, запроваджені в умовах воєнного стану [24]. Узагальнюючи, можна стверджувати, що в науковій літературі закладено теоретичні засади розуміння дискримінаційного потенціалу звільнень без пояснення.

Разом з тим, більшість наукових праць акцентують увагу на загальноправовому або формально-процедурному аспекті проблеми, не приділяючи достатньої уваги гендерно-чутливому аналізу наслідків звільнень без пояснень. Не до кінця досліджено також взаємозв'язок між національним законодавством та практикою ЄСПЛ у цій сфері.

Метою статті є аналіз звільнення без пояснень як явища, що може виступати формою гендерної дискримінації на ринку праці, виявлення викликів, для реалізації принципу рівності на ринку праці, з урахуванням міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини, а також формування пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Звільнення без пояснень або під надуманими формальними підставами можуть мати прихований дискримінаційний характер, зокрема коли зачіпають жінок після відпустки по догляду за дитиною, одиноких матерів, працівниць передпенсійного віку чи жінок, які не вписуються в гендерні стереотипи щодо «належних» ролей у суспільстві.

Попри відсутність в українському законодавстві прямої норми, що дозволяла б звільнення без обґрунтування, на практиці застосовується низка обхідних механізмів: зловживання строковими контрактами, тиск на підписання заяв «за власним бажанням», скорочення «під конкретну людину». У таких ситуаціях жінки особливо вразливі, адже дискримінація може бути прихованою, а її доведення — надзвичайно складним. Навіть за формальної нейтральності підстав, наслідки можуть бути непропорційно негативними саме для жінок, особливо вразливих категорій. Це класичний приклад непрямої дискримінації, яку визнає і Європейський суд з прав людини.

ЄСПЛ послідовно наголошує: формально нейтральне звільнення може порушувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, якщо за ним криється дискримінаційна мета або наслідки. Практика ЄСПЛ є цінним орієнтиром для українських адвокатів, правозахисників і суддів у захисті трудових прав через призму гендерної рівності.

Забезпечення рівності між чоловіками і жінками у сфері праці є зобов'язанням держави відповідно до низки міжнародно-правових актів. Україна, як держава-член Ради Європи та Міжнародної організації праці (МОП), взяла на себе обов'язки щодо недопущення дискримінації за ознакою статі, у тому числі у контексті звільнень.

Європейська конвенція з прав людини (ст. 14) забороняє дискримінацію при реалізації прав, гарантованих Конвенцією, зокрема статті 8 — права на повагу до приватного і сімейного життя [17]. Практика ЄСПЛ визнає, що трудові відносини, включаючи звільнення, можуть підпадати під дію цієї статті.

Європейська соціальна хартія (переглянута) гарантує право на захист від несправедливого звільнення (ст. 24) та рівне ставлення у сфері праці (ст. 20) [5]. Комітет соціальних прав неодноразово наголошував: відсутність зобов'язання роботодавця обґрунтовувати звільнення суперечить цим стандартам [1]. Ратифікувавши Хартію, Україна взяла на себе політичні зобов'язання адаптувати своє законодавство до європейських стандартів. Більшість положень Хартії стосуються трудових прав, із яких право на працю є одним із базових. Це право забезпечує не лише економічний добробут, але й можливість особистісного розвитку та досягнення соціальної стабільності [25].

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 5) наголошує на необхідності вжиття заходів щодо зміни соціальних та культурних моделей поведінки чоловіків і жінок для досягнення викоренення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок, а також визначення загальної відповідальності чоловіків і жінок за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу [16].

Конвенція МОП № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» визначає дискримінацією будь-яке розрізнення, виключення або перевагу, що знецінює рівні можливості або ставлення [14].

Конвенція МОП № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками» вимагає врахування сімейних обов'язків працівників та забороняє звільнення через сімейний стан [15].

Таким чином, за міжнародними стандартами, звільнення працівника з уразливої групи без пояснень або без можливості ефективного оскарження може розцінюватися як порушення прав людини,

якщо має дискримінаційні ознаки або непропорційні наслідки. У контексті гендерної рівності важливо звернути увагу на окремі рішення судів, що формують підходи до оцінки звільнень через призму статі.

Emel Boyraz v. Turkey (№ 61960/08, рішення ЄСПЛ від 2 грудня 2014 року) [7]. Емель Бойраз працювала охоронницею в державній енергетичній компанії, звідки її звільнили через те, що вона не є чоловіком і не проходила військову службу. ЄСПЛ встановив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції. Суд підкреслив: вимога щодо статі для посади охоронника не була обґрунтована, а жінка виконувала свої обов'язки належним чином. Суд наголосив: «держава не може обґрунтовувати звільнення лише тим, що певна робота 'природно' не підходить жінці».

Napotnik v. Romania (№ 33139/13, рішення ЄСПЛ від 20 жовтня 2020 року) [9]. Словенська дипломатка була відкликана з посади в посольстві Румунії після повідомлення про вагітність. ЄСПЛ визнав, що з нею поводилися інакше через її стать. Однак рішення про припинення її місії не було дискримінаційним, оскільки національні органи надали достатнє обґрунтування, а наслідки не спричинили серйозних труднощів для заявниці.

Справа Jurčić v. Croatia (№ 54711/15, рішення ЄСПЛ від 4 лютого 2021 року) [8]. У цій справі Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі статтею 8 (право на повагу до приватного життя) Конвенції. Пані Юрчич, яка успішно пройшла конкурсний відбір на роботу в університеті, була виключена зі списку кандидатів після того, як роботодавець дізнався про її вагітність. ЄСПЛ наголосив, що навіть якщо офіційною причиною було «нездатність почати роботу вчасно», справжньою мотивацією було її становище вагітної жінки. Суд підкреслив: дискримінація за ознакою вагітності є формою дискримінації за ознакою статі й порушує Конвенцію. Це рішення є знаковим, адже підтверджує, що навіть непрямі дії, які ставлять жінок у гірше становище через їхню репродуктивну функцію, є неприпустимими у демократичному суспільстві.

Zarb Adami v. Malta (№ 17209/02, рішення ЄСПЛ від 20 червня 2006 року) [10]. Заявник, Джузеппе Зарб Адамі, оскаржував дискримінацію, стверджуючи, що мальтійська система звільнення від обов'язків присяжного надає привілеї жінкам, але не чоловікам. У 1997 році заявник не з'явився на засідання як присяжний, що призвело до накладення штрафу, але стверджував, що жінки можуть бути звільнені від цієї функції, тоді як чоловіки — ні. ЄСПЛ погодився з його вимогами, визнавши, що така практика порушує принцип рівності та заборону дискримінації за статтю 14 Європейської конвенції.

P. v. S. and Cornwall County Council (C-13/94, рішення Суду ЄС, 30 квітня 1996 року) [23]. Позивачку звільнили після повідомлення про намір змінити стать. Суд визнав це дискримінацією, адже підставою звільнення стала трансгендерна ідентичність, що порушує принцип рівного ставлення.

В українському контексті також існує низка викликів. Чинна редакція КЗпП дозволяє припинення трудових відносин «за згодою сторін» (п. 1 ч. 1 ст. 36), що за умови дисбалансу між працівником і роботодавцем може бути інструментом тиску [12]. Це дає змогу уникнути офіційної процедури звільнення, яка передбачає підстави, попередження та іноді погодження з профспілкою.

Крім того, відсутність чіткого переліку критеріїв оцінки правомірності припинення строкових трудових контрактів створює умови для їх непродовження без пояснень — поширене явище, зокрема в бюджетній сфері.

Особливу занепокоєність викликає ситуація із жінками, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною. Попри ч. 3 ст. 184 КЗпП, що забороняє звільнення жінки з дитиною до трьох років, роботодавці часто використовують схеми «згоди сторін» або фіктивного скорочення [12]. Аналогічна ситуація — при непродовженні строкових договорів без пояснення причин, навіть за високих професійних результатів працівниці, що є формою дискримінації за статтю, сімейним станом або соціальним статусом. Відтак, правове регулювання гендерної політики є одним із пріоритетних напрямків вдосконалення українського законодавства [20]. Особливо активну роль мають виконувати вітчизняні профспілки, які так чи інакше є асоціативними членами міжнародних профспілкових організацій, що виражалось би і у просвітницькій, інформаційній роботі, реальному наданні допомоги постраждалим, і в експертній участі в напрацюванні законодавчих ініціатив та рекомендацій [2].

Україна зобов'язалася виконувати рішення ЄСПЛ, що передбачає як індивідуальні заходи (компенсація заявникам), так і загальні заходи (зміни в законодавстві та практиці для запобігання аналогічним порушенням у майбутньому) [21]. Національні суди, здебільшого перевіряють формальне дотримання процедури. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 8 червня 2021 року у справі № 487/8206/18 відступив від правового висновку, викладеного в постанові КАС ВС від 09.07.2020 у справі № 803/1883/17 та від 07.11.2019 у справі № 1740/2481/18, відповідно до якого сам факт подання жінкою заяви про відпустку для догляду за її хворою дитиною без видачі відповідного наказу не є достатньою підставою для невиходу на роботу [4]. У цьому випадку невихід працівника на роботу може бути розцінений як прогул, який є підставою для його звільнення.

Одеський апеляційний суд Постановою від 29.04.2024 р. у справі 511/1369/23 залишив в силі рішення суду першої інстанції, яким вчительку інформатики звільнили після закінчення строко-

вого договору, попри те, що вона повідомила про вагітність [19]. Суд зобов'язав роботодавця працевлаштувати жінку та виплатити середньомісячний заробіток за три місяці, посилаючись на ч. 3 ст. 184 КЗпП України [12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Практика звільнення без пояснень становить суттєвий виклик для реалізації принципу гендерної рівності на національному ринку праці. У сучасних умовах така практика нерідко маскує приховану дискримінацію, зокрема за ознаками статі, сімейного стану, інвалідності чи гендерної ідентичності. Це суперечить міжнародним трудовим стандартам, які вимагають справедливого поводження з працівниками, прозорих процедур припинення трудових відносин і ефективних механізмів оскарження.

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що держави зобов'язані забезпечити не лише формальну рівність у доступі до праці, а й гарантії проти непрямої або прихованої дискримінації під час припинення трудових правовідносин. Водночас українське законодавство залишається недостатньо чутливим до таких проблем — як у нормативному, так і в судовому вимірах.

У цьому контексті потребує оновлення національне трудове законодавство — зокрема через:

- запровадження обов'язку роботодавця мотивувати причини звільнення незалежно від підстави;
- посилення антикорупційних та антидискримінаційних механізмів контролю;
- забезпечення реальної судової практики захисту прав вразливих категорій працівників.

Перспективи подальших досліджень охоплюють поглиблений аналіз судової практики України у справах про незаконні звільнення за ознаками дискримінації, ефективності процедурного забезпечення рівності сторін при звільненні, можливостей імплементації Директив ЄС, таких як 2006/54/ЄС, 2019/1158 та 2023/970, у контексті гендерної рівності на ринку праці.

Інтеграція європейських стандартів має бути не лише формальною, а й субстантивною — такою, що справді гарантує недопущення дискримінації у будь-якій формі при припиненні трудових правовідносин.

Література

1. European Committee of Social Rights. Decision on the merits in complaint No. 207/2022 Unión General de Trabajadores (UGT) v. Spain. 20.03.2024. URL: https://hudoc.esc.coe.int/fre/?i=cc-207-2022-dmerits-en (дата звернення: 20.05.2025).

2. Бутинська Р. Харасмент як вид гендерної дискримінації у сфері праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Т. 1, № 80. С. 283–288.

3. Вапнярчук Н. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 73. С. 25–29. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.25.

4. Велика Палата Верховного Суду. Постанова від 08.06.2021 у справі № 487/8206/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146718 (дата звернення: 20.05.2025).

5. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996: станом на 7 верес. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 20.05.2025).

6. Європейський суд з прав людини. Справа BĂRBULESCU v. ROMANIA. 2017. № 001-177082. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082 (дата звернення: 20.05.2025).

7. Європейський суд з прав людини. Справа Emel Boyraz v. Turkey. 2014. № 61960/08. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147688 (дата звернення: 20.05.2025).

8. Європейський суд з прав людини. Справа JURČIĆ v. CROATIA. 2021. № 001-207633. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207633 (дата звернення: 20.05.2025).

9. Європейський суд з прав людини. Справа NAPOTNIK v. ROMANIA. 2021. № 001-205222. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-205222 (дата звернення: 20.05.2025).

10. Європейський суд з прав людини. Справа Zarb Adami v. Malta. 2000. № 002-3267. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-3267 (дата звернення: 20.05.2025).

11. Клименко М. В. Ґендерна рівність у трудових правовідносинах: міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. № 65. С. 31–35. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.65.31.

12. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII: станом на 2 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 20.05.2025).

13. Колєснік Т. В. Запобігання дискримінації у сфері праці: актуальні питання. *Правовий часопис Донбасу.* 2024. № 86. С. 22–26. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-86-22-26.

14. Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять: від 25.06.1958. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення: 20.05.2025).

15. Конвенція МОП № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок з сімейними обов'язками: від 23.06.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text (дата звернення: 20.05.2025).

16. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція від 18.12.1979: станом на 06.10.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 20.05.2025).

17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2025).

18. Кучко А. В. Дискримінація у сфері праці: проблема визначення поняття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2020. № 40. С. 148–158. DOI: 10.33216/2218-5461-2020-40-2-148-158.

19. Одеський апеляційний суд. Постанова від 10.04.2024 у справі № 511/1369/23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118686928 (дата звернення: 20.05.2025).

20. Світовенко Д. Актуальні проблеми реалізації принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2022. № 5(49). С. 45–49. URL: https://kelmczasopisma.com/public/ua/jornal/75 (дата звернення: 19.05.2025).

21. Свічкарьова Ю., Макарацька А. Some issues of gender equality in the field of labor relations. *Scientific notes. Series: Law.* 2024. Т. 1, № 15. С. 30–35. https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-30-35.

22. Сімонцева Л. О. The role and significance of precedent practice of the European Court of Human Rights on civil judiciary of Ukraine. *Juridical scientific and electronic journal.* 2024. № 6. С. 112–115. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/26.

23. Суд Європейського Союзу. Рішення у справі C-13/94 P v S and Cornwall County Council. 1996. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61994CJ0013 (дата звернення: 20.05.2025).

24. Труба В., Потопахіна О. Припинення трудового договору за чинним законодавством України: теоретико-правовий аспект. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2023. № 1(53). С. 112–115. URL: https://kelmczasopisma.com/public/ua/jornal/80 (дата звернення: 19.05.2025).

25. Черевко Н. О. The European Social Charter (Revised) as a Fundamental Document for Ensuring Social Rights: History and Implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2025. Т. 32, № 1. С. 191–204. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-191.

References

1. European Committee of Social Rights (2024) *Decision on the merits in complaint No. 207/2022 Unión General de Trabajadores (UGT) v. Spain* [online]. Available at: https://hudoc.esc.coe.int/fre/?i=cc-207-2022-dmerits-en (Accessed: 20 May 2025).

2. Butynska, R. (2023) 'Kharasment yak vyd gendernoi dyskryminatsii u sferi pratsi', *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 1(80), pp. 283–288.

3. Vapniarchuk, N. (2022) 'Do pytannia dyskryminatsii u sferi trudovykh vidnosyn v umovakh sohodennia', Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, (73), pp. 25–29. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.25.

4. Velyka Palata Verkhovnoho Sudu (2021) *Postanova vid 08.06.2021 u spravi No. 487/8206/18* [online]. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146718 (Accessed: 20 May 2025).

5. Rada Yevropy (1996) *Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliadnuta)* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (Accessed: 20 May 2025).

6. European Court of Human Rights (2017) *Bărbulescu v. Romania*, No. 001-177082 [online]. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082 (Accessed: 20 May 2025).

7. European Court of Human Rights (2014) *Emel Boyraz v. Turkey*, No. 61960/08 [online]. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147688 (Accessed: 20 May 2025).

8. European Court of Human Rights (2021) *Jurčić v. Croatia*, No. 001-207633 [online]. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207633 (Accessed: 20 May 2025).

9. European Court of Human Rights (2021) *Napotnik v. Romania*, No. 001-205222 [online]. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-205222 (Accessed: 20 May 2025).

10. European Court of Human Rights (2000) *Zarb Adami v. Malta*, No. 002-3267 [online]. Available at: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-3267 (Accessed: 20 May 2025).

11. Klymenko, M. V. (2021) 'Genderna rivnist u trudovykh pravovidnosynakh: mizhnarodno-pravove rehuliuvannia', Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo, (65), pp. 31–35. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.31.

12. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy (1971) *Vid 10.12.1971 No. 322-VIII* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (Accessed: 20 May 2025).

13. Kolesnik, T. V. (2024) 'Zapobihannia dyskryminatsii u sferi pratsi: aktualni pytannia', Pravovyi chasopys Donbasu, (86), pp. 22–26. https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-22-26.

14. Konventsiia MOP No. 111 (1958) *Pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta zaniat* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (Accessed: 20 May 2025).

15. Konventsiia MOP No. 156 (1981) *Pro rivne stavlennia i rivni mozhlyvosti dlia trud iakykh cholovikiv i zhinok z simeynymy oboviazkamy* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010#Text (Accessed: 20 May 2025).

16. Konventsiia OON (1979) *Pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (Accessed: 20 May 2025).

17. Rada Yevropy (1950) *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed: 20 May 2025).

18. Kuchko, A. V. (2020) 'Dyskryminatsiia u sferi pratsi: problema vyznachennia poniattia', Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka, (40), pp. 148–158. https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-40-2-148-158.

19. Odeskyi apelatsiinyi sud (2024) *Postanova vid 10.04.2024 u spravi No. 511/1369/23* [online]. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118686928 (Accessed: 20 May 2025).

20. Svitovenko, D. (2022) 'Aktualni problemy realizatsii pryntsypu gendernoi rivnosti u sferi pratsi ta zainiatosti', KELM (Knowledge, Education, Law, Management), 5(49), pp. 45–49. Available at: https://kelmczasopisma.com/public/ua/jornal/75 (Accessed: 19 May 2025).

21. Svichkaryova, Yu. and Makaratska, A. (2024) 'Some issues of gender equality in the field of labor relations', *Scientific notes. Series: Law*, 1(15), pp. 30–35. https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-30-35 (Accessed: 19 May 2025).

22. Simontseva, L. O. (2024) 'The role and significance of precedent practice of the European Court of Human Rights on civil judiciary of Ukraine', *Juridical scientific and electronic journal*, (6), pp. 112–115. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/26 (Accessed: 19 May 2025).

23. Court of Justice of the European Union (1996) *Case C-13/94 P v S and Cornwall County Council* [online]. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61994CJ0013 (Accessed: 20 May 2025).

24. Truba, V. and Potopakhina, O. (2023) 'Prypynennia trudovoho dohovoru za chynnym zakonodavstvom Ukrainy: teoretyko-pravovyi aspekt', KELM (Knowledge, Education, Law, Management), 1(53), pp. 112–115. Available at: https://kelmczasopisma.com/public/ua/jornal/80 (Accessed: 19 May 2025).

25. Cherevko, N. O. (2025) 'The European Social Charter (Revised) as a Fundamental Document for Ensuring Social Rights: History and Implementation in Ukraine', *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), pp. 191–204. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-191.

УДК 347.961

Миць Олена Євгенівна
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
Myts Olena
Adjunct of the Department of Civil Law Disciplines of the
Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement Activities
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0007-9284-089X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11025

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА

PECULIARITIES OF THE EXECUTION OF A CIVIL LIABILITY INSURANCE AGREEMENT BY A NOTARY

Анотація. *Вступ. У сучасному світі, у будь-якій правовій державі нотаріат відіграє ключову роль у забезпеченні законності, відповідальності та надійності юридичних відносин. Нотаріус є особою, що пов'язана з виконанням діяльності в надзвичайно важливому сегменті суспільства, що вимагає високого рівня довіри та професіоналізму. В умовах постійних змін в законодавстві та суспільних вимогах, нотаріуси зіштовхуються з ризиками та викликами, які можуть вплинути на якість та результативність їхньої роботи. У цьому аспекті надзвичайно важливим стає забезпечення адекватного захисту для нотаріусів та їхніх клієнтів. Один із таких способів захисту- укладання договорів страхування професійної діяльності нотаріусів.*

Виконання договору страхування професійної діяльності нотаріуса є актуальною темою в сучасному правовому середовищі. Нотаріат, як специфічна сфера професійної діяльності, передбачає високу ступінь відповідальності перед громадянами і державою. Суттєві ризики, пов'язані з помилками або недбалістю нотаріуса, вимагають забезпечення адекватного фінансового захисту. Відповідно до цього, укладення договору страхування професійної діяльності стає необхідністю, яка впливає на якість та надійність нотаріальних послуг.

Мета. Метою дослідження є розкриття та докладне висвітлення ключових аспектів та особливостей виконання договору страхування професійної діяльності нотаріуса.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо договору страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса; 2) праці вітчизняних авторів, що проводили свої наукові дослідження стосовно виконання та особливостей договору страхування професійної діяльності нотаріуса.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення (для правової характеристики договору страхування цивільно-правової відповідальності); аналізу та синтезу (для детального аналізу та комплексного вивчення українського законодавства, що забезпечує та регулює особливості страхування професійної відповідальності нотаріусів); порівняння (як питання страхування професійної відповідальності нотаріусів регулюється в різних країнах, таких як Німеччина, Франція або США. Це дозволить зрозуміти, як практика зарубіжних держав може бути корисною для регулювання тотожних питань в Україні); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті розкрито характерні особливості виконання договору страхування професійної діяльності нотаріуса. Автором систематизовано основні аспекти договорів страхування професійної відповідальності нотаріусів, включаючи умови, сторони, настання страхового випадку.

Автором встановлено, що важливим аспектом дослідження є момент виникнення страхового випадку, і автором висловлено думку, що законодавство України може бути доповнено для чіткого визначення цього моменту.

Автором встановлено, що відсутність чіткого законодавчого визначення незаконних дій і недбалості приватного нотаріуса створює необхідність детального аналізу для належного розуміння професійного ризику нотаріуса та умов, за яких виникає страховий випадок.

Автор встановив, що в Україні вартість страхових полісів загальної відповідальності для приватних нотаріусів не підпорядковується таким факторам, як місце розташування, розмір, фонд заробітної плати, досвіду, як, наприклад, у США.

Можливі зміни в законодавстві, які передбачають врахування таких факторів у вартості страхових полісів, могли б бути розглянуті з метою більшої індивідуалізації та пристосування страхових тарифів до конкретних обставин кожного нотаріуса. Однак такий підхід може породжувати труднощі у визначенні відповідних критеріїв і контролю за їх дотриманням. Введення таких факторів також може викликати обговорення та конфлікти між страховими компаніями і клієнтами щодо справедливості та об'єктивності визначення страхових внесків.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на визначення критеріїв і вимог, що ставляться до встановлення відповідальності нотаріуса. Детальний розгляд цих критеріїв та їх співвідношення з умовами договору страхування є важливим завданням та напрямком подальших досліджень.

Необхідно також дослідити доцільність внесення змін до законодавства з метою урахування конкретних факторів (місце розташування, розмір, фонд заробітної плати, обсяг продажів і досвід) у вартості страхових полісів, оскільки вони можуть спрямовуватися на більшу індивідуалізацію та пристосування страхових тарифів до конкретних обставин кожного нотаріуса. Проте, це може створювати виклики при визначенні відповідних критеріїв та забезпеченні контролю за їх дотриманням. Перед тим як впроваджувати зарубіжний досвід, необхідно провести детальний аналіз та оцінку можливих наслідків, а також визначити, наскільки він відповідає конкретним умовам та потребам вітчизняного ринку і законодавства. Цей аспект можна розглядати як одну з можливих перспектив для подальшого дослідження.

Ключові слова: *договір страхування цивільно–правової відповідальності нотаріуса, нотаріус, страховий випадок, відповідальність нотаріуса.*

Summary. *Introduction. In the modern world, in any legal state, notary services play a pivotal role in ensuring legality, accountability, and the reliability of legal relationships. A notary is an individual engaged in a highly important segment of society that requires a high level of trust and professionalism. In the face of ever-evolving legislation and societal demands, notaries are confronted with risks and challenges that can affect the quality and efficiency of their work. Therefore, ensuring adequate protection for notaries and their clients becomes of paramount importance. One of the ways to achieve this protection is by entering into professional liability insurance contracts.*

The execution of a professional liability insurance contract for notaries is a topical subject in the contemporary legal environment. The field of notary, as a specialized sphere of professional activity, involves a significant degree of responsibility towards citizens and the state. Substantial risks associated with errors or negligence on the part of notaries necessitate the provision of adequate financial protection. Consequently, entering into professional liability insurance contracts becomes a necessity that impacts the quality and reliability of notarial services.

Objective. The aim of this study is to disclose and thoroughly elucidate the key aspects and peculiarities of executing a professional liability insurance contract for notaries.

Materials and Methods. The materials of the study include: 1) the legal framework related to professional liability insurance contracts for notaries; 2) works of domestic authors who conducted their own research on the execution and specifics of professional liability insurance contracts for notaries.

During the research, the following scientific methods were utilized: theoretical generalization (for the legal characterization of civil liability insurance contracts); analysis and synthesis (for the in-depth analysis and comprehensive study of Ukrainian legislation governing the specifics of notary professional liability insurance); comparison (as issues related to notary professional liability insurance are regulated in different countries, such as Germany, France, or the USA, this allows us to understand how foreign practices can be beneficial for regulating similar matters in Ukraine); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The scientific article explores the distinctive aspects of executing a notary professional liability insurance contract. The author has systematized the key components of notary professional liability insurance contracts, including the terms, parties involved, and the occurrence of an insurance event. It is noted that a crucial aspect of the research is the moment when the insurance event occurs, and the author expresses the view that Ukrainian legislation could be augmented to provide a clear definition of this moment.

The absence of a precise legislative definition for illegal actions and negligence by private notaries is highlighted, which necessitates a detailed analysis to understand a notary's professional risk and the conditions under which an insurance event arises.

The author has determined that in Ukraine, the cost of general liability insurance policies for private notaries is not subject to factors such as location, size, payroll, sales volume, and experience, as seen in the United States.

Possible legislative changes that consider incorporating such factors into the cost of insurance policies could be contemplated to achieve greater individualization and adaptation of insurance premiums to the specific circumstances of each notary. However, this approach may pose challenges in determining the relevant criteria and monitoring their adherence. The introduction of such factors may also lead to debates and conflicts between insurance companies and clients regarding the fairness and objectivity of determining insurance contributions.

Discussion. In further scientific research, the focus is proposed to be placed on defining criteria and requirements for establishing a notary's liability. A detailed examination of these criteria and their correlation with the terms of the insurance contract is an important task and a direction for further research.

It is also necessary to investigate the feasibility of amending legislation to account for specific factors (location, size, payroll, sales volume, and experience) in the cost of insurance policies since they may aim at greater individualization and adaptation of insurance premiums to the specific circumstances of each notary. However, this may pose challenges in determining the relevant criteria and ensuring their compliance.

Before adopting foreign experience, a thorough analysis and assessment of potential consequences are essential, as well as an evaluation of how well it aligns with the specific conditions and needs of the domestic market and legislation. This aspect can be considered as one of the possible prospects for further research.

Key words: *insurance contract for notary liability, notary, insurance event, notary's liability.*

Постановка проблеми. В епоху *з*начних економічних трансформацій в Україні спостерігаються зміни у поглядах та відношенні до страхування. Визнається необхідність страхування як невід'ємної складової ефективного функціонування економічної системи, а також як механізму захисту майнових інтересів як юридичних, так і фізичних осіб. Однією з галузей страхування, яка набуває популярності в останні роки, є страхування відповідальності. Ця галузь, в порівнянні з іншими, вважається відносно молодою, і вона стає предметом зростаючого інтересу як серед фахівців страхового сектору, так і серед підприємців і громадян.

Ця динаміка свідчить про те, що страхування цивільно–правової відповідальності стає обов'язковою складовою для багатьох сфер професійної діяльності, зокрема для приватних нотаріусів. Однією з найактуальніших і поширених категорій такого страхування в Україні є страхування професійної відповідальності нотаріусів. Це пояснюється тим, що відповідно до статті 24 Закону України «Про нотаріат», приватний нотаріус зобов'язаний застрахувати свою цивільно-правову відповідальність перед третіми особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теми договору страхування відповідальності нотаріуса зробили такі науковці, як Лобова О., Сидоров І., Файєр О., Хімченко С. та інші. Зокрема, в статті О.Лобової «Особливості страхування професійної відповідальності в Україні» авторка досліджує аспекти страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні. Автор акцентує увагу на специфіці українського регулювання та визначає особливості цього виду страхування [3]. У роботі І.Сидорова «Цивільно-правова відповідальність нотаріуса», автор розглядає обсяг відповідальності нотаріуса та аспекти відповідальності після припинення його діяльності» [7]. У роботі О.Файєр «Правове регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном», досліджується порівняльний аналіз правового регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном. Робота надає можливість зрозуміти, як різні країни регулюють страхування *цивільно–правової* відповідальності нотаріусів [8]. С.Хімченко у своїй статті «Особливості цивільної відповідальності нотаріуса» висвітлює аспекти цивільної відповідальності нотаріусів, акцентуючи увагу на конкретних особливостях цієї форми відповідальності [9].

Загалом, ці дослідження та публікації надають цінний внесок у вивченні та розумінні особливостей виконання договору страхування професійної діяльності нотаріусів, а також різних аспектів їх цивільно-правової відповідальності в Україні.

Формування цілей статті: основними цілями статті є розгляд актуальних нормативних актів та законодавчої бази, які регулюють страхування професійної відповідальності нотаріусів; оцінити можливі ризики, з якими зустрічаються нотаріуси, і визначити, як страхування впливає на їхню професійну діяльність.

Мета. Метою дослідження є розкриття та докладне висвітлення ключових аспектів та особливостей виконання договору страхування професійної діяльності нотаріуса.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо договору страхування професійної відповідальності нотаріуса; 2) праці вітчизняних авторів, що проводили свої наукові дослідження стосовно виконання та особливостей договору страхування професійної діяльності нотаріуса.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення (для правової характеристики видів страхування цивільно-правової відповідальності); аналізу та синтезу (для детального аналізу та комплексного вивчення українського законодавства, що забезпечує та регулює особливості страхування професійної відповідальності нотаріусів); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. У міжнародній практиці існують різні системи страхування професійної відповідальності нотаріусів, які можна упорядкувати у три основні категорії. Перша категорія — це індивідуальне страхування, де нотаріус особисто звертається до страхової компанії, як це практикується в країнах, таких як Німеччина, Японія.

Друга категорія — це самострахування, що передбачає об'єднання нотаріусів у спілки взаємного страхування, як це реалізується в Канаді, Великій Британії.

Третя категорія — це колективне страхування, де нотаріальна асоціація (або подібна організація) вступає в контакти зі страховою компанією та укла-

дає договір страхування професійної відповідальності, що представляє інтереси всіх своїх членів. Цей підхід практикується в країнах, таких як Данія, Сполучені Штати Америки [8, с. 64].

Файєр О. А. стверджує, що в Україні зазвичай використовується перший підхід до страхування професійної відповідальності нотаріусів, де кожен нотаріус, що працює у приватній практиці, зобов'язаний самостійно укладати страховий поліс на свою професійну відповідальність в уповноваженого страховика з відповідною ліцензією [8, с. 65].

При розгляді правого регулювання обов'язку професійного страхування для державних нотаріусів на рівні Європейського Союзу, слід зазначити, що в Директиві 2006/123/ЄС щодо послуг на внутрішньому ринку, в статті 23 передбачено, що державичлени мають можливість встановлювати обов'язкове страхування професійної відповідальності для постачальників послуг, які представляють особливий ризик для здоров'я та безпеки користувачів послуг або третіх осіб, пропорційно до характеру та обсягу ризику. Однак, в статті 2, абзаці 2, пункті (l), ця директива прямо виключає застосування її положень до державних нотаріусів [2].

З урахуванням цього, варто відзначити, що члени Європейського Союзу не зобов'язані впроваджувати обов'язкове страхування професійної відповідальності для державних нотаріусів щодо виконання своїх професійних обов'язків. Таким чином, Греція та Іспанія не мають встановленого законом обов'язкового страхування професійної відповідальності для державних нотаріусів. Проте варто відзначити, що в інших країнах-членах Європейського Союзу, таких як Австрія, Бельгія, Франція, Італія, Німеччина, Угорщина та інші, а також у двадцяти штатах США, такий обов'язок існує [12].

Інститут страхування відповідальності нотаріуса тісно переплетений із інститутом цивільно-правової відповідальності нотаріуса. Аналізуючи чинне законодавство можна дійти висновку, що інститут відповідальності нотаріуса має недостатнє законодавче забезпечення, як і, власне, інститут страхування відповідальності нотаріуса.

Згідно зі статтею 28 Закону України «Про нотаріат» [4] і рішенням Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 624, яке затверджує Порядок та правила проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів [5], усі нотаріуси повинні укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності.

До 2015 року більшість умов цих договорів визначались за угодою сторін, тобто страховика та страхувальника, а, отже, вони дуже відрізнялись в залежності від конкретних страхових компаній і страхувальників. Однак уряд України нарешті прийняв рішення створити єдиний типовий договір для обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності нотаріусів. Цей стандартний договір є додатком до Порядку та правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів, який було затверджено рішенням Кабінету Міністрів України [5; 1].

Постанова Кабінету Міністрів України № 624 встановлює такі аспекти: страхувальника, страховиків, зміст договору страхування, можливі ризики та випадки страхування, виключення зі списку страхових випадків, установлює мінімальні та максимальні страхові суми, визначає ставки страхового тарифу, встановлює правила для зміни та припинення дії договору [5].

Також вона визначає умови отримання страхового відшкодування, критерії для відмови у страховому відшкодуванні, а також визначає права та обов'язки сторін, а також відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору страхування. Зокрема, ця Постанова має на меті стандартизувати умови договорів страхування, які укладаються між приватними нотаріусами та страховиками.

Однак, законодавець не встановив критеріїв визначення протиправної поведінки нотаріуса за договором, що є також важливим аспектом, на нашу думку.

Професійна відповідальність нотаріуса визначається застосуванням до нього заходів державного примусу у вигляді санкцій, які полягають у накладенні додаткових обтяжень у випадку, коли нотаріус завдає шкоди третім особам через невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Ці санкції спрямовані на відновлення порушених прав та інтересів третіх осіб [8, с. 66].

Протиправність поведінки нотаріуса полягає в порушенні вимог законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють нотаріальну діяльність, а також в умисних або недбало вчинених діях, які призводять до відхилення фактичних результатів нотаріальної діяльності від очікуваних. Ці дії або бездіяльність нотаріуса можуть мати негативні особисті та/або майнові наслідки для клієнтів та/або третіх осіб, а саме — виконання або неналежне виконання ним обов'язків з посвідчення прав та фактів з юридичним значенням та інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності. (Аналізуючи положення статей 21 та 27 Закону України «Про нотаріат» [4], можна дійти до висновку, що умовами настання професійної відповідальності нотаріуса є протиправність його дій, заподіяння шкоди клієнтам та/або третім особам, а також причинний зв'язок між цими діями та заподіяною шкодою, незалежно від вини нотаріуса).

Таким чином, договір страхування професійної відповідальності нотаріуса охоплює майнові інтереси страхувальника, який є приватним нотаріусом. Ці інтереси пов'язані з його відповідальністю перед третіми особами у випадку завдання шкоди внаслідок невиконання або неналежного виконання нотаріальних обов'язків.

Аналізуючи положення Закону України «Про нотаріат» можна встановити, що у договорі страхування професійної відповідальності нотаріуса страхувальниками можуть бути тільки особи, які мають статус нотаріусів. За цим же договором вигоду отримують фізичні та юридичні особи, які звернулись до нотаріуса для виконання нотаріальних дій, а також треті особи (тобто є вигодонабувачами) [4].

Встановлення повного обсягу компенсації збитків, що виникають внаслідок незаконних дій або недбалості приватних нотаріусів, зазначено в статті 27 Закону, допомагає визначити джерела компенсації. Перш за все, це страховий фонд приватного нотаріуса, який утворюється відповідно до статті 28 Закону для забезпечення відшкодування збитків, завданих через нотаріальні дії приватним нотаріусом. Тому, як відзначає С. А. Хімченко, існує можливість того, що нотаріус може нести відповідальність за завдану шкоду іншому майну, за яке передбачено стягнення відповідно до закону [9, с. 39].

І. Ф. Сидоров вказав на важливість відмежування обсягу відповідальності нотаріуса від визначення розміру завданої шкоди. Можна відзначити, що ці два поняття не є ідентичними. Визначення обсягу відповідальності нотаріуса означає, що нотаріус несе відповідальність лише за свої власні дії і не може бути відповідальним за дії інших осіб, навіть якщо ці дії мали місце під час вчинення нотаріальної дії [7, с. 31–32].

Сутність його аргументу полягає в тому, що нотаріус обов'язково відповідає за свої власні дії, але ці дії можуть взаємодіяти з неправомірною поведінкою інших осіб. Таким чином, він намагається відокремити відповідальність нотаріуса від відповідальності інших осіб, але визнає можливу взаємодію цих факторів в окремих ситуаціях.

На думку автора дослідження, погляд І. Ф. Сидорова на відповідальність нотаріуса має обґрунтування і віддзеркалює необхідність розуміння обсягу відповідальності нотаріуса як відокремленої від відповідальності інших осіб. Таким чином, автор підтримує важливість розрізнення відповідальності нотаріуса і відповідальності інших осіб, але визнає, що в деяких випадках їх дії можуть взаємодіяти і впливати на результативність нотаріальної діяльності.

Характеризуючи особливості виконання договору страхування відповідальності нотаріуса варто визначити випадки, внаслідок яких може наступити правова відповідальність нотаріуса. Так, на думку О. Лобової, до них належать:

1) нотаріус не попередив клієнта про можливі наслідки вчинених нотаріальних дій, і це призвело до фінансових втрат клієнта;
2) нотаріус порушив обов'язок збереження конфіденційної інформації, яка стала відома йому внаслідок виконання його професійних обов'язків;
3) нотаріус спричинив матеріальну шкоду клієнту через ненавмисне допущення помилки під час нотаріальної дії;
4) нотаріус завдав шкоду третім особам через втрату документів, які перебували у його володінні і належали цим третім особам [3, с. 65].

У США нотаріуси можуть бути притягнуті до суду з різних причин, включаючи недбалість, шахрайство, а також помилки чи упущення в їхній професійній діяльності. Страхування професійної відповідальності, також відоме як страхування помилок і упущень, може відстояти і захистити нотаріусів від фінансових втрат, пов'язаних з такими судовими позовами. Можна навести декілька прикладів ситуацій, коли нотаріуси можуть бути притягнені до суду та як саме страхування може виявитися корисним:

а) недбалість: якщо нотаріус не правильно ідентифікує особу, яка підписує документ, або порушує необхідні процедури для нотаріального засвідчення, це може призвести до судового позову за недбалість. В цьому випадку страхування може допомогти покрити витрати на юридичний захист і будь-які збитки, які можуть бути нараховані позивачу, якщо нотаріус визнається винним;

б) шахрайство: якщо нотаріус свідомо бере участь у шахрайських діях, таких як засвідчення підробленого підпису або фальсифікація інформації в нотаріальному акті, його можуть позивати до суду за шахрайство. Навіть якщо страхування E&O може не покривати навмисних порушень, воно все ж може оплатити витрати на юридичний захист до встановлення факту шахрайства;

в) помилка: іноді нотаріуси допускають помилки, такі як неправильне заповнення нотаріальних документів або неправильне ведення журналу. Якщо ці помилки призводять до фінансових збитків сторін, які беруть участь у справі, на нотаріуса можна подати до суду. Страхування може допомогти покрити витрати на юридичний захист і відшкодування збитків, присуджених позивачу, якщо нотаріус визнається винним [12].

У Німеччині передбачено конкретні правила, які стосуються випадків умисної або надмірної недбалості з боку державного нотаріуса та осіб, що навчаються на нотаріальній службі. У випадках, коли нотаріус зобов'язаний компенсувати шкоду, завдану третій особі, через свідоме порушення чи грубу необережність, або коли він не контролює дії особи, яка працює на його нотаріальній службі, він несе спільну відповідальність за завдані збитки, з правом регресу у відповідності до своїх власних працівників. У всіх інших випадках застосовуються норми Цивільного кодексу Німеччини.

Тому важливо дослідити та конкретно законодавчо закріпити питання визначення незаконних дій і недбалості приватного нотаріуса, оскільки відсутність чіткого визначення цих понять у законі створює потребу в ретельному аналізі для належного визначення професійного ризику нотаріуса та умов його відповідальності для настання страхового випадку зокрема.

Іншим важливим аспектом, який потребує уваги при дослідженні договору страхування відповідальності нотаріуса, є визначення критеріїв і вимог, що ставляться до встановлення відповідальності нотаріуса в кожному з наведених випадків. Детальний розгляд цих критеріїв та їх співвідношення з умовами договору страхування є важливим завданням та напрямком подальших досліджень.

Досліджуючи особливості договору страхування відповідальності нотаріусів, варто згадати про вартість страхування. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2004 р. № 970, розмір страхової суми визначається за угодою сторін, але не може бути нижчим за тисячу мінімальних розмірів заробітної плати, встановлених на дату укладення договору [5].

У США середня місячна вартість стандартного поліса страхування загальної відповідальності для приватних нотаріусів коливається в діапазоні від 27 до 39 доларів США і залежить від таких факторів, як місце розташування, розмір, фонд заробітної плати, обсяг продажів та досвід [12].

В Україні вартість страхових полісів загальної відповідальності для приватних нотаріусів не залежить від вищевказаних факторів.

На нашу думку, зміни до законодавства для введення таких факторів у вартість страхових полісів можуть бути розглянуті з метою більшої індивідуалізації та адаптації страхових тарифів до конкретних обставин кожного нотаріуса. Однак це може призвести до складностей у визначенні відповідних критеріїв та контролю за їх дотриманням. Введення таких факторів може також стати об'єктом дискусій та суперечок між страховими компаніями і клієнтами щодо справедливості та об'єктивності визначення страхових платежів.

Тому, перш ніж переймати зарубіжний досвід, необхідно провести глибокий аналіз і оцінку його можливих наслідків та відповідність конкретним умовам і потребам вітчизняного ринку і законодавства. Цей аспект можна безпосередньо віднести до перспектив дослідження.

Варто звернути увагу на момент настання страхового випадку. Загалом у страхуванні професійної відповідальності прийнято вважати, що страховий випадок виникає в момент, коли третя (потерпіла) сторона подає вимогу (претензію) про відшкодування шкоди до страхувальника.

В Україні факт настання страхового випадку, як правило, встановлюється на підставі:

- остаточного судового рішення, яким встановлено відповідальність страхувальника;
- або претензії, яку визнав страхувальник, та з якою погодилися в письмовій формі страхувальник і третя сторона.

На нашу думку, доцільно доповнити чинне законодавче регулювання деталізованими роз'ясненнями щодо моменту виникнення страхового випадку саме у сфері страхування професійної відповідальності нотаріусів.

Як аргумент стосовно вищевикладеного можна навести справу № 646/701/17. У цій справі позивач звернувся до суду з позовом, яким просив стягнути з відповідача (нотаріуса) кошти в рахунок компенсації матеріальної та моральної шкоди. Позовні вимоги позивача були обґрунтовані рішенням Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04.12.2015 у справі № 646/6465/15-ц, яке визнало довіреність, видану приватним нотаріусом Кравченко С.В. 14.11.2014 року, недійсною. Рішенням було встановлено, що посвідчення зазначеної довіреності було здійснене з порушенням ст. 58 Закону України «Про нотаріат», оскільки видана довіреність на управління та розпорядження транспортним засобом не передбачала права передоручення. Також було вказано, що довіреність, видана нотаріусом Кравченко С.В., була посвідчена помилково через велику кількість відвідувачів та завантаженість.

Суд також встановив, що між ПАТ «Страхова компанія «Країна» та приватним нотаріусом Кравченко С.В. з Харківського міського нотаріального округу був укладений договір № 02/378/3.1.14 добровільного страхування професійної відповідальності перед третіми особами нотаріусів.

Згідно з поясненнями ПАТ «Страхова компанія «Країна», страхувальник (відповідач у справі) не повідомив страховика про будь-які вимоги третіх осіб, не подавав повідомлень або заяв до страховика та не повідомив страховика про розгляд справи № 646/701/17 Червонозаводським районним судом м. Харкова.

Відповідач не представив жодних доказів для спростування обставин невчасного повідомлення страховика про страховий випадок та подання вимоги ОСОБА_3 щодо компенсації збитків, що розглядаються в даному провадженні. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про страхування», підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхової компенсації є невчасне повідомлення страхувальником про страховий випадок без вагомих причин [6].

У французькому законодавстві виникає провина нотаріуса, якщо після закінчення терміну одного місяця після надсилання рекомендованого листа на адресу нотаріуса з обов'язковим підтвердженням отримання та вимогою виконати певну дію або службове зобов'язання, нотаріус не виконав необхідну дію чи зобов'язання [10].

Оскільки наслідки деякої помилки або пропуску можуть виявитися навіть через кілька років після того дня, коли певна застрахована подія сталась, страховики часто вдаються до скорочення строку для подання повідомлення про страховий випадок, який може призвести до збитків.

Бельгійський Кодекс про страхування містить положення, яке сприяє такому розумінню страховика.

Для всіх видів страхування цивільної відповідальності угоди можуть передбачати, що страхування охоплює лише вимоги про компенсацію, які подаються у письмовій формі проти страхувальника або страховика під час дії угоди і тільки для збитків, які виникли протягом того ж періоду страхування.

У цьому випадку, за умови, що вимога про компенсацію подана у письмовому вигляді до страхувальника або страховика протягом тридцяти шести місяців після закінчення терміну дії угоди, такі вимоги будуть покриті, якщо дії або факти, які можуть призвести до збитків, стали відомі протягом терміну дії угоди страхування і були повідомлені страхувальнику [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень.Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що відсутність чіткого законодавчого недбалості приватного нотаріуса створює необхідність детального аналізу для належного розуміння професійного ризику нотаріуса та умов, за яких виникає страховий випадок. Важливо дослідити це питання і чітко закріпити його у законодавстві.

Встановлено, що в Україні факт настання страхового випадку визначається на основі остаточного судового рішення або відомості, яку визнав страхувальник та на яку дали згоду письмово страхувальник і третя сторона шляхом подання вимоги (претензії). На нашу думку дослідження, варто доповнити дане положення та надати роз'яснення стосовно моменту виникнення страхового випадку за договором страхування відповідальності нотаріуса.

Іншим важливим аспектом, який потребує уваги при дослідженні договору страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса, є визначення критеріїв і вимог, що ставляться до встановлення відповідальності нотаріуса. Детальний розгляд цих критеріїв та їх співвідношення з умовами договору страхування є важливим завданням та напрямком подальших досліджень.

Автором встановлено, що в Україні вартість страхових полісів загальної відповідальності для приватних нотаріусів не залежить від таких факторів, як місце розташування, розмір, фонд заробітної плати, обсяг продажів та досвід, як, наприклад, у США.

На нашу думку дослідження, зміни до законодавства для введення таких факторів у вартість страхових полісів можуть бути розглянуті з метою більшої індивідуалізації та адаптації страхових тарифів до конкретних обставин кожного нотаріуса. Однак це може призвести до труднощів у визначенні відповідних критеріїв та контролю за їх дотриманням. Введення таких факторів може також стати об'єктом дискусій та суперечок між страховими компаніями і клієнтами щодо справедливості та об'єктивності визначення страхових платежів.

Тому, перш ніж переймати зарубіжний досвід, необхідно провести глибокий аналіз і оцінку його можливих наслідків та відповідність конкретним умовам і потребам вітчизняного ринку і законодавства. Цей аспект можна безпосередньо віднести до перспектив дослідження.

Література

1. Деякі питання обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса. URL: http://yurradnik.com.ua/stati/deyaki-pitannya-obov-yazkovogo-strahuvannya-tsivilno-pravovoyi-vidpovidalnosti-privatnogo-notariusa/ (дата звернення: 22.10.2024).

2 Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо послуг на внутрішньому ринку»: Директива Європ. Союзу від 12.12.2006 р. № 2006/123/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_906#Text (дата звернення: 22.10.2024).

3. Лобова О. Особливості страхування професійної відповідальності в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.* 2015. Вип. 3 (168). С. 62–67.

4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII: станом на 10 січня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 10.01.2025).

5. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса : Постанова Каб. Міністрів України від 19.08.2015 р. № 624: станом на 19 лютого. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-п#Text (дата звернення: 10.01.2025).

6. Рішення Червонозаводського районного суду міста Харкова від 12.07.2019 р. у справі № 646/701/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84380463 (дата звернення: 10.01.2025).

7. Сидоров І. Ф. Цивільно-правова відповідальність нотаріуса. Страхування професійних ризиків. Обсяг відповідальності нотаріуса. Відповідальність нотаріуса після припинення його діяльності. *Нотаріат для вас.* 2009. № 6. С. 31–32.

8. Файєр О. А. Правове регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2013. № 1042. С. 64–68.

9. Хімченко С. Особливості цивільної відповідальності нотаріуса. *Нотаріат для вас.* 2010. № 3. С. 81–85.

10. Décret n°55–604 du 20 mai 1955 relatif aux officiers publics ou ministériels et à certains auxiliaires de justice. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032712292 (дата звернення: 10.01.2025).

11. Loi relative aux assurances. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-04-avril-2014_n2014011239.html (дата звернення: 10.01.2025).

12. Notary Insurance Policy Information. URL: https://generalliabilityinsure.com/small-business/notary-insurance.html. (дата звернення: 22.10.2024).

References

1. Some Issues of Mandatory Civil Liability Insurance for Private Notaries. URL: http://yurradnik.com.ua/stati/deyaki-pitannya-obov-yazkovogo-strahuvannya-tsivilno-pravovoyi-vidpovidalnosti-privatnogo-notariusa/ (accessed: October 22, 2024).

2. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council on Services in the Internal Market dated December 12, 2006, No. 2006/123/EC. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_906#Text (accessed: October 22, 2024).

3. Lobova, O. *Specific Features of Professional Liability Insurance in Ukraine*. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. 2015. Issue 3 (168), pp. 62–67.

4. *On Notaries*: Law of Ukraine dated September 2, 1993, No. 3425-XII (as of January 10, 2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (accessed: January 10, 2025).

5. *On Approval of the Procedure and Rules for Mandatory Civil Liability Insurance of Private Notaries*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 19, 2015, No. 624 (as of February 19, 2015). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-п#Text (accessed: January 10, 2025).

6. Decision of the Chervonozavodskyi District Court of Kharkiv City dated July 12, 2019, in case No. 646/701/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84380463 (accessed: January 10, 2025).

7. Sydorov, I.F. *Civil Liability of the Notary. Professional Risk Insurance. Scope of Notary Liability. Liability After Termination of Activities*. Notariat for You. 2009. No. 6, pp. 31–32.

8. Fayer, O.A. *Legal Regulation of Notaries' Professional Liability Insurance in Ukraine and Abroad*. Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. 2013. No. 1042, pp. 64–68.

9. Khimchenko, S. *Specifics of Notarial Civil Liability*. Notariat for You. 2010. No. 3, pp. 81–85.

10. Decree No. 55–604 of May 20, 1955, on Public or Ministerial Officers and Certain Judicial Assistants. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032712292 (accessed: January 10, 2025).

11. Law on Insurance (Loi relative aux assurances). URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-04-avril-2014_n2014011239.html (accessed: January 10, 2025).

12. Notary Insurance Policy Information. URL: https://generalliabilityinsure.com/small-business/notary-insurance.html (accessed: October 22, 2024).

УДК 347.2

Потапенко Сергій Анатолійович
доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму;
адвокат
Potapenko Sergii
PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Laboure, Social Relashions and Tourism;
lawyer
ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11057

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ НОВЕЛ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF APPLICATION OF CIVIL LAW NOVELS ON STRENGTHENING THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF A BONA FIDE PURCHASER

Анотація. *Вступ. Досить тривалий час в Україні правовий статус добросовісного набувача був юридично уразливим, оскільки на підставі порушень вимог законодавства, допущених першим набувачем спірного майна, добросовісний набувач міг втратити своє майно, часто без компенсації. Наведене обумовило прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу щодо посилення захисту прав добросовісного набувача», який покликаний забезпечити належну бази правозастосування у судових справах, пов'язаних з витребуванням майна у добросовісного набувача, а також для запровадження компенсаційних механізмів відшкодування ринкової вартості майна, що було витребувано у добросовісного набувача із можливістю подальшого відшкодування шкоди, завданої державі чи територіальній громаді за рахунок винних осіб.*

Але відсутність нової єдиної судової практики на тлі зазначених змін поки що залишає інформаційно невизначеними певні складові механізму посиленого захисту прав добросовісного набувача, що в свою чергу обумовлює теоретико-правові дослідження на дану проблематику.

Метою дослідження є аналіз теоретико-практичних аспектів застосування новел цивільного законодавства щодо посилення захисту прав добросовісного набувача, виявлення проблемних питань, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти, що регулюють механізм посиленого захисту прав добросовісного набувача, а також публікації вітчизняних правників на дану тему дослідження.

У дослідженні використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання: герменевтичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системного аналізу, правового моделювання.

Результати. У статті проведений системний аналіз нормативно-правових актів, що визначають механізм посиленого захисту прав добросовісного набувача та виокремлено три основних рівні цього механізму: 1) встановлення десяти річного строку для витребування майна; 2) обов'язкова компенсація добросовісному набувачу; 3) посилення персональної відповідальності посадових осіб. Проаналізовані винятки з дії механізму посиленого захисту прав добросовісного набувача, а також наведені документи, які можуть підтверджувати ці винятки. Наголошено, що після спливу десятирічного строку спірне майно набуває статусу стабільної власності добросовісного набувача. Аргументовано, що неврегульованим на законодавчому рівні залишається питання чи поширюються приписи про зупинення перебігу позовної давності на строк дії воєнного стану в Україні на встановлений законом 10-ти річний строк, протягом якого нерухоме майно не

може бути витребуване у добросовісного набувача. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства стосовно розмежування цих строків.

Перспективи. В процесі формування нової єдиної судової практики при застосуванні новел законодавства щодо посиленого захисту прав добросовісного набувача будуть виявлені проблемні питання, вирішення яких може обумовити подальші наукові розвідки на дану проблематику.

Ключові слова: *цивільне право, речові права на нерухоме майно, право власності, добросовісний набувач, захист цивільних прав.*

Summary. *Introduction. For a long time in Ukraine, the legal status of a bona fide acquirer was legally vulnerable, since on the basis of violations of the requirements of the legislation committed by the first acquirer of the disputed property, the bona fide purchaser could lose his property, often without compensation. The predetermined adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to the Civil Code on Strengthening the Protection of the Rights of the Blessed Buyer», which is intended to ensure the proper law enforcement bases in court cases related to the demand for property from a bona fide acquirer, as well as for the introduction compensation for damage caused to the state or territorial community at the expense of perpetrators.*

But the absence of a new unified jurisprudence against the background of these changes still leaves the uncertain components of the mechanism of enhanced protection of the rights of a bona fide acquirer, which in turn determines theoretical and legal studies on this issue.

The purpose of the study is to analyze theoretical and practical aspects of the use of civil legislation on strengthening the protection of the rights of a bona fide acquirer, identifying problematic issues, as well as formulating proposals for improving the current legislation.

Materials and methods. The research materials are regulatory acts that regulate the mechanism of enhanced protection of the rights of a bona fide acquirer, as well as the publication of domestic lawyers on this topic of research.

The study uses general scientific and special scientific methods of scientific knowledge: hermeneutic, comparative-legal, formal-logical, system analysis, legal modeling.

Results. The article conducts a systematic analysis of normative legal acts that determine the mechanism of enhanced protection of the rights of a bona fide purchaser and distinguish three main levels of this mechanism: 1) setting a ten-year period for the demand for property; 2) mandatory compensation for a bona fide purchaser; 3) strengthening of personal responsibility of officials. Exceptions to the mechanism of enhanced protection of the rights of a bona fide purchaser are analyzed, as well as the documents that can confirm these exceptions. It is emphasized that after the expiration of the ten -year term, the controversial property acquires the status of stable property of a bona fide purchaser. It is argued that the issue of suspension of the limitation period for the duration of martial law in Ukraine for a 10-year period during which real estate cannot be demanded from a bona fide purchaser is not subject to the legislative level. Proposals for improving the current legislation on the distinction of these terms are formulated.

Perspectives. In the process of forming a new unified jurisprudence, when applying the novelties of the legislation on enhanced protection of the rights of a bona fide acquirer, problematic issues will be revealed, the solution of which can cause further scientific intelligence on this issue.

Key words: *civil law, property rights to real estate, ownership, bona fide purchaser, protection of civil rights.*

Постановка проблеми. Досить тривалий час в Україні була наявна ситуація, коли на підставі порушень, допущених суб'єктами владних повноважень, а також фізичними або юридичними особами, добросовісний набувач, який не мав змоги знати про ймовірні порушення законодавства при набутті першим набувачем у власність спірного майна, опиняється у юридично вразливому становищі, в якому він може втратити своє майно, часто без компенсації.

З метою зміни зазначеної ситуації, забезпечення належної бази правозастосування у судових справах, пов'язаних з витребуванням майна у добросовісного набувача, а також для запровадження компенсаційних механізмів відшкодування ринкової вартості майна, що було витребувано у добросовісного набувача із можливістю подальшого відшкодування шкоди, завданої державі чи територіальній громаді за рахунок винних осіб, 12.03.2025 року Верховною Радою України прийнятий Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» № 4292-IX [1], (далі — Закон № 4292-IX), який набрав чинності 09.04.2025 року.

Насамперед Закон № 4292-IX [] сфокусований на захист прав добросовісних набувачів майна, якими згідно з ч. 1 ст. 388 Цивільного кодексу України [2] (далі — ЦК України) вважаються особи, які за відплатним договором придбали майно у особи, якій воно було передано незаконно та яка у зв'язку з цим не мала права його відчужувати, про що добросовісний набувач не знав і не міг знати. Насправді для сотень тисяч добросовісних набувачів об'єктів нерухомості в Україні цей законодавчий акт є «порятунком», оскільки в судах розглядають велику кількість справ за віндикаційними позовами прокуратури, органів державної влади та органів місцевого самоврядування до кінцевих набувачів, які вважають, що повністю законно придбали у власність нерухомість, про витребування такого майна на користь держави чи територіальних громад. Основним аргументом

позивача в таких справах є посилання на порушення вимог законодавства при передачі такого майна першому набувачу.

Тож Закон № 4292-IX [1] покликаний допомогти добросовісним набувачам не втратити законно придбану нерухомість через помилки попередніх власників, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Одначе позиції громадянського суспільства, бізнес-спільноти, окремих громадян та влади з приводу впровадження цих новел не є одностайними, оскільки довкола законопроекту № 12089 [3] розгорнулась активна суспільна дискусія, про що зокрема свідчать різнобарвні петиції як на підтримку цього законопроекту, так і із закликами не допустити його підписання мотивуючи це наявністю загрози втрати контролю, насамперед, над землями водного фонду та землями лісового призначення.

Принцип захисту прав добросовісного набувача згідно якого відповідальність за помилки в системі управління власністю несе держава — а не підприємець або фізична особа, яка діяла в межах закону, діє в багатьох країнах Європейського Союзу. Тож, Європейська Бізнес Асоціація та Спілка українських підприємців висловили підтримку Закону № 4292-IX [1], вважаючи його важливим кроком для захисту прав добросовісних набувачів та поліпшення інвестиційного клімату в Україні. На їхню думку, цей Закон забезпечує правову визначеність та стабільність, що є критично важливими для залучення інвестицій [4], а також може стати важливим сигналом для міжнародних партнерів.

Але є і критичні зауваження, приміром Центр протидії корупції та інші громадські організації висловили занепокоєння, що Закон № 4292-IX може легалізувати незаконне відчуження державного та комунального майна, якщо з моменту передачі минуло понад 10 років [5]. Transparency International Ukraine ще до підписання даного Закону закликала президента ветувати цей документ апелюючи на те, що в разі повернення майна держава або територіальна громада будуть змушені спершу компенсувати його вартість добросовісному власнику, і лише потім звертатися до винної особи. На їхню думку такий підхід, може створити додатковий фінансовий тягар, зокрема для місцевих бюджетів [4]. Вони вважають, що це створює ризики для державної власності та може ускладнити повернення незаконно відчуженого майна.

Але попри різнобарвну палітру думок стосовно Закону № 4292-IX [1], цей законодавчий акт вже вніс певні зміни у розпочаті судові провадження за віндикаційними позовами, в яких ще не поставлено рішення суду, обумовив відмову від подачі таких позовів у зв'язку зі спливом 10-ти річного строку, а також став підставою для визнання власності стабільною. З огляду на відсутність єдиної судової практики, напрацювання якої ще попереду, все ж таки є потреба проведення аналізу теоретично-практичних аспектів застосування новел цивільного законодавства щодо посиленого захисту добросовісного набувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом тема добросовісного набуття майна, відчуженого неуповноваженою особою була предметом дисертаційного дослідження М. Корчагіна [6]. Цивільно-правовому регулюванню кондикційних зобов'язань в Україні присвячено дисертаційне дослідження І. Романської [7]. Певною мірою положення Закону № 4292-IX [1] вже аналізували Н. Скляренко [4], М. Колдоба [5], О. Бойчук, В. Деміденко [8], Н. Мамченко [9] та інші.

Але, теоретично-практичні аспекти застосування новел цивільного законодавства щодо посиленого захисту прав добросовісного набувача, виявлення проблемних питань, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства в цій сфері ще не стало предметом активних теоретико-правових досліджень. Тож, дана публікація є однією із небагатьох робіт на дану проблематику у вітчизняній юридичній літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є аналіз теоретико-практичних аспектів застосування новел цивільного законодавства щодо посилення захисту прав добросовісного набувача, виявлення проблемних питань, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Основними цілями прийняття Закону № 4292-IX [1] визначені наступні: 1) вдосконалення правозастосування у правовідносинах щодо витребування майна у добросовісного набувача шляхом чіткого розмежування віндикаційного та негаторного позовів та можливості їх заявлення; 2) вирішення питання компенсації добросовісному набувачеві при витребуванні майна на користь держави чи територіальної громади та подальшого відшкодування шкоди за рахунок винних осіб на користь держави чи територіальної громади; 3) посилення правових засад захисту прав та інтересів добросовісного набувача у випадку вибуття майна з власності держави чи територіальної громади [10].

На реалізацію зазначених цілей Законом № 4292-IX [1] внесені зміни до норм матеріального та процесуального права, зокрема до ст. 261, 388, 390, 391 ЦК України [2], ст.ст. 164, 174, 238 Цивільного процесуального кодексу України [11] (далі — ЦПК України), ст.ст. 177, 185, 265 Господарського процесуального кодексу України [12] (далі — ГПК України) та ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [13].

За загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 261 ЦК України, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила [2]. Тобто, за цією загальною нормою закон пов'язує початок перебігу строку позовної

давності не з конкретної календарної дати або з моменту настання певної події, а з такого суб'єктивного критерію як поінформованість особи про факт порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Законом № 4292-IX ст. 261 ЦК України доповнена ч. 8 (яка є спеціальною нормою стосовно ч. 1 ст. 261 ЦК України) відповідно до якої перебіг позовної давності за вимогами щодо витребування чи визнання права щодо нерухомого майна, переданого з державної або комунальної власності у приватну власність, право власності на яке зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (далі — ДРП), починається від дня державної реєстрації права власності першого набувача або дати передачі першому набувачеві нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності [1]. Тобто незалежно від дати набуття права на майно добросовісним набувачем, а також поінформованості особи, яка є законним власником цього майна (а також є потенційним позивачем), про факт порушення свого права або про особу, яка його порушила, початок перебігу строку позовної давності за вимогами щодо витребування чи визнання права щодо нерухомого майна починається від дня державної реєстрації права власності першого набувача або дати передачі першому набувачеві нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності.

До прийняття Закону № 4292-IX [1] ЦК України (ч. 2 ст. 388) передбачав лише два випадки, коли майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, а саме якщо: 1) воно було продане або передане у власність у порядку, встановленому для виконання судових рішень; 2) воно було продане такому набувачеві на електронному аукціоні у порядку, встановленому для приватизації державного та комунального майна [2].

Наразі ч. 3 ст. 388 ЦК України (у новій редакції) унормовано, що держава, територіальна громада, крім випадків, передбачених частиною 2 цієї статті, також не може витребувати майно від добросовісного набувача на свою користь, якщо:

1) з моменту реєстрації у ДРП права власності першого набувача на нерухоме майно (незалежно від виду такого майна), передане такому набувачеві з державної або комунальної власності у приватну власність, минуло більше 10-ти років;
2) з дати передачі першому набувачеві з державної або комунальної власності у приватну власність нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законодавством не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності, минуло більше десяти років [2].

При цьому зміна першого та подальших набувачів нерухомого майна жодним чином не змінює порядку обчислення та перебігу визначеного ч. 8 ст. 261 ЦК України граничного строку для витребування майна у добросовісного набувача [2].

Встановлення факту спливу більш ніж 10-ти років з моменту реєстрації у ДРП права власності першого набувача на нерухоме майно, передане йому з державної або комунальної власності у приватну власність, або з дати передачі першому набувачеві з державної або комунальної власності у приватну власність нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законодавством не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності можуть бути підтверджене Витягом з ДРП, Інформацією з Державного з ДРП та його архівної складової частини щодо об'єкта нерухомого майна, Інформацією з ДРП та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна, рішенням органу виконавчої влади або місцевого самоврядування про передачу з державної або комунальної власності у приватну власність нерухомого майна та іншими документами.

Також слід враховувати винятки, що дія вищезазначених положень не поширюється на випадки, якщо майно на момент вибуття з володіння держави або територіальної громади належало: а) до об'єктів критичної інфраструктури; б) до об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави; в) до об'єктів та земель оборони; г) до об'єктів або територій природно-заповідного фонду, за умови наявності підтвердних документів про статус таких об'єктів (територій) на момент вибуття з володіння; ґ) до гідротехнічних споруд, за умови наявності підтвердних документів про статус таких об'єктів на момент вибуття з володіння; д) до пам'яток культурної спадщини, які не підлягали приватизації (абз. 3 ч. 3 ст. 388 ЦК України) [].

На практиці виявлення вищезазначених винятків заінтересованими особами або органами обумовлює аналіз тематичних законів та інших нормативно-правових актів, а також збирання відповідних документів.

Наприклад, правовий режим об'єктів критичної інфраструктури визначений Законом України «Про критичну інфраструктуру» [14], відповідно до положень якого (п. 13 ч. 1 ст. 1) об'єктами критичної інфраструктури вважаються об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам.

Віднесення об'єктів до критичної інфраструктури здійснюється у порядку, встановленому постановою Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 року № 1109 [15], за сукупністю критеріїв, що визначають їх соціальну, політичну, економічну, екологічну значущість для забезпечення оборони країни, безпеки

громадян, суспільства, держави і правопорядку, зокрема для реалізації життєво важливих функцій та надання життєво важливих послуг, що свідчать про існування загроз для них, можливість виникнення кризових ситуацій через несанкціоноване втручання в їх функціонування, припинення функціонування, людський фактор чи природні лиха, тривалість робіт для усунення таких наслідків до повного відновлення штатного режиму.

Об'єкт критичної інфраструктури набуває юридичного статусу з моменту присвоєння йому унікального реєстрового номера в Реєстрі об'єктів критичної інфраструктури, який є державним інформаційним ресурсом. Зазначена інформація є відкритою, загальнодоступною та безоплатною, крім інформації з обмеженим доступом [15]. Тож, питання чи відноситься певне майно до об'єктів критичної інфраструктури органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші фізичні та юридичні особи, суд можуть вирішити шляхом доступу до зазначеного Реєстру.

Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 року № 83 [16] (з відповідними змінами), є відкритим та включає підприємства, установи і організації, розташовані на території України. Таким чином, з'ясувати чи відноситься певне майно до об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави заінтересований суб'єкт або орган може шляхом доступу до зазначеного Переліку.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про використання земель оборони» землями оборони визнаються земельні ділянки, призначені для забезпечення діяльності Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства оборони України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, а також для розміщення військових частин, військових навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, що перебувають у сфері управління зазначених органів та/або входять до структури Збройних Сил України, а також інших утворених відповідно до законів України військових формувань [17].

Віднесення сформованої земельної ділянки до земель оборони може підтверджуватися Витягом з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, Державним актом на право постійного користування землею, а несформованої, або сформованої, але відомості про яку не внесені до Державного земельного кадастру — Витягом з затвердженої містобудівної документації (комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, генерального плану населеного пункту, детального плану території), рішеннями органів державної влади про передачу відповідної земельної ділянки у користування для потреб оборони, а також іншими правовстановлюючими документами на об'єкти нерухомого військового майна, розташованого на земельній ділянці.

Якщо з землями оборони все зрозуміло, то з об'єктами оборони ситуація є складною у зв'язку з відсутністю легального визначення терміну «об'єкт оборони» та нормативно-правового акту, який регулює його правовий режим, що на практиці може призвести до конфліктних ситуацій.

Згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» до природно-заповідного фонду України належать:

– природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) (ч. 1 ст. 3);
– штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) (ч. 1 ст. 3);
– землі природно-заповідного фонду (ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду) (ч. 1 ст. 7) [18].

Слід враховувати, що необхідні і достовірні відомості про території та об'єкти, що входять до складу природно-заповідного фонду, їх правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні і якісні характеристики, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну й іншу цінність містяться у Державному кадастрі територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Користування відомостями зазначеного реєстру у порядку, передбаченому Інструкцією про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затвердженого наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 20.09.2024 р. № 1175 [19], дозволить перевірити чи відноситься певне майно до територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Під гідротехнічними спорудами розуміються інженерні споруди для використання природних водних ресурсів та запобігання шкідливій дії вод на навколишнє середовище. За цільовим призначенням гідротехнічні споруди поділяють на загальні (які використовують для потреб різних галузей водного господарства і охорони навколишнього середовища) та спеціальні (для потреб окремої галузі). Також їх розрізняють: за матеріалом (земляні, кам'яні, бетонні); за способом будівництва (насипні, намивні, монолітні бетонні, збірні бетонні); за умовами використання (постійні та тимчасові) [20]. До гідротехнічних споруд відносяться: греблі, дамби різного призначення та їхні конструктивні елементи; водоскиди, водопуски, споруди водовідведення;

тонелі, канали, труби, лотки; регуляційні споруди, накопичувачі промислових відходів, ставки, відкриті водозабори, гідромеханічне та механічне обладнання, призначене для нормального функціонування споруд (п. 1.9.18 Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд системи гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів, затвердженої наказом Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19.12.1995 р. № 252) [21].

Виокремлюють гідротехнічні споруди для цілей аквакультури, гідротехнічні споруди рибогосподарської технологічної водойми під якими розуміють об'єкти нерухомого майна державної або комунальної власності або власник яких невідомий (земляні греблі та дамби, водозабірні споруди, повеневі водоскиди, донні водовипуски, водопостачальні, скидні та рибозбірно-осушувальні канали, рибовловлювачі, камери облову, причали, водоскиди, бистротоки, перепади, перегороджувальні рибозахисні та інші споруди), що є інженерними спорудами, які призначені для управління водними ресурсами (підготовка, постачання, збереження, транспортування води та водовідведення), а також для запобігання шкідливій дії вод та розташовані на водних об'єктах, наданих у користування на умовах оренди для цілей аквакультури (абз. 6, 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про аквакультуру») [22].

Крім того, є гідротехнічні споруди морських портів до яких відносяться інженерно-технічні споруди (портова акваторія, причали, пірси, інші види причальних споруд, моли, дамби, хвилеломи, інші берегозахисні споруди, підводні споруди штучного та природного походження, у тому числі канали, операційні акваторії причалів, якірні стоянки), розташовані в межах території та акваторії морського порту і призначені для забезпечення безпеки мореплавства, маневрування та стоянки суден [23].

У цьому аспекті слід зазначити, що на практиці віднесення певного майна до гідротехнічних споруд становить проблему у зв'язку з відсутністю єдиного реєстру гідротехнічних споруд України. Певною мірою ця проблема вирішується щодо гідротехнічних споруд відомості про державну реєстрацію права власності на які містяться у ДРП, а також стосовно гідротехнічних споруд морських портів відомості про використання, спеціалізацію, технічні характеристики та технічний стан зазначених яких включаються до Реєстру гідротехнічних споруд морських портів України [24], до якого є вільний доступ [25], у зв'язку з чим на практиці можна перевірити приналежність певного нерухомого майна до такої категорії гідротехнічних споруд.

Утім, складною є ситуація стосовно гідротехнічних споруд стосовно яких відсутні відомості про державну реєстрацію права власності на них у ДРП або в інших реєстрах. В такому випадку насамперед постає проблема ідентифікації конкретного майна як гідротехнічної споруди, що може підтверджуватися технічним паспортом, будівельним паспортом, актом прийняття в експлуатацію, балансовою відомістю, договором купівлі-продажу, дарування, міни та іншими правочинами, рішенням загальних зборів підприємств, установ, організацій, рішеннями органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та іншими документами.

Правовий режим пам'яток культурної спадщини визначений Законом України «Про охорону культурної спадщини» відповідно до положень якого (абз. 5 ч. 1 ст. 1) пам'яткою культурної спадщини вважається об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [26]. Загалом Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації, затверджений Законом України від 23.09.2008 р. № 574-VI [27], який перебуває у вільному доступі, що дає можливість з'ясувати приналежність (або навпаки) певного нерухомого майна до такого Переліку.

Виявлення вищезазначених обставин є необхідним на стадії вирішення питання складання віндикаційного позову, підготовки підтверджуючих документів та прогнозування ефективності його задоволення судом.

Таким чином, перший рівень посиленого захисту прав добросовісного набувача полягає у закріпленні 10-ти річного строку для витребування майна, який незалежно від дати поінформованості справжнього власника майна про факт порушення його права та/або про особу, яка його порушила, починає свій перебіг від дня державної реєстрації права власності першого набувача в ДРП або дати передачі першому набувачеві нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності. Після спливу 10-ти річного строку добросовісний набувач набуває право власності на нього (ч. 1 ст. 330 ЦК України [2]), і відтоді власність вважається стабільною.

Крім того, ч. 2 ст. 391 ЦК України закріплена норма, яка чітко розмежовує випадки заявлення віндикаційного та негаторного позовів, зокрема визначаючи, що якщо органом державної влади або органом місцевого самоврядування, незалежно від того, чи мав такий орган відповідні повноваження, вчинялися будь-які дії, спрямовані на відчуження майна, в результаті яких набувачем такого майна став суб'єкт права приватної власності (первинний набувач), спори щодо володіння та/або розпоряджання, та/або користування таким майном відповідним органом державної влади або органом місцевого самоврядування вирішуються тільки шляхом подачі

віндикаційного позову (на підставі ст.ст. 387 і 388 ЦК України) [2], основною метою якого є забезпечення уведення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений.

Другий рівень посиленого захисту передбачає механізм обов'язкової компенсації добросовісному набувачу. Тепер орган державної влади, орган місцевого самоврядування або прокуратура подаючи позов про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади, окрім сплати судового збору, повинні також попередньо внести на депозитний рахунок суду грошові кошти у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, та долучити до позову документи, що підтверджують внесення цих коштів. У разі задоволення такого віндикаційного позову добросовісному набувачеві (без пред'явлення останнім окремого позову до держави чи територіальної громади) перераховується ці кошти, а у разі відмови у задоволенні позову повертаються позивачу (або особі, яка подала позов).

Третій рівень передбачає підвищення персональної відповідальності посадової особи органу державної влади або органу місцевого самоврядування з вини якої майно незаконно вибуло з державної або комунальної власності, що зокрема полягає у закріпленні за державою чи територіальною громадою права вимоги про стягнення з винної посадової особи виплаченої добросовісному набувачу компенсації.

З дати набрання чинності Законом № 4292-IX [1] суд, за наявності достатніх правових підстав, постановляє рішення про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади, лише за умови попереднього внесення позивачем грошових коштів у розмірі вартості такого спірного майна (компенсації) на депозитний рахунок суду.

Невиконання вимог, встановлених ч. 5 ст. 390 ЦК України [2], ч. 4 ст. 177 ЦПК України [11], ч. 6 ст. 164 ГПК України [12] має наслідком залишення позовної заяви без руху. Якщо ж позивач у встановлений ухвалою суду строк не внесе на депозитний рахунок суду грошову суму у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви, то така позовна заява підлягає залишенню без розгляду.

Слід звернути увагу, що положення Закону № 4292-IX мають зворотну дію в часі:

– в частині умов та порядку компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви, у справах в яких судом першої інстанції ще не ухвалено судове рішення про витребування майна у добросовісного набувача на день набрання чинності цим Законом;
– у частині порядку обчислення та перебігу граничного строку для витребування чи визнання права щодо нерухомого майна, право власності на яке зареєстровано в ДРП до дня набрання чинності цим Законом, а також нерухомого майна, щодо якого на момент його передачі першому набувачеві законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності і дата його передачі першому набувачеві передує дню набрання чинності цим Законом [1].

У цьому зв'язку перш за все виникає питання: чи є законними наведені положення про зворотну дію в часі Закону № 4292-IX [1]? З цього приводу, ще на стадії розгляду Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України були висловлені критичні зауваження, наведені у п. 6 висновку на законопроект № 12089, зокрема про те, що: *«Пропозиція п. 2 розділу II проекту, за якою «положення цього Закону мають зворотну дію в часі… вбачається вразливою у контексті відповідності ч. 1 ст. 58 Конституції України…»* [28], але без наведення обґрунтування.

Як відомо частиною 1 ст. 58 Конституції України закріплений фундаментальний принцип права про те, що *«закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»* [29]. Конституційний Суд України (далі — КСУ), здійснюючи офіційне тлумачення наведеного положення дійшов висновку про те, що положення ч. 1 ст. 58 Конституції України не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи). Але при цьому КСУ зазначив, що це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або в іншому нормативно-правовому акті [30].

За словником української мови слово «відповідальність» означає покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова [31]. В юридичній енциклопедії термін «відповідальність юридична» визначається як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб), передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються державою у примусовому порядку [2].

У контексті теми нашого дослідження витребування спірного нерухомого майна у добросовісного

набувача створює для останнього негативні наслідки майнового характеру та за своєю правовою природою є цивільно-правовою відповідальністю. Натомість ретроактивність положень Закону № 4292-IX про обов'язкове відшкодування добросовісному набувачу вартості спірного майна та зміна порядку обчислення та перебігу граничного строку для витребування чи визнання права щодо такого нерухомого майна, шляхом обмеженням його 10-ти річним строком, навпроти передбачає для добросовісного набувача наслідки позитивного характеру, що покращують його правове та матеріальне становище, ну і звісно пом'якшують його майнову відповідальність (фактично за протиправні дії першого набувача спірного майна). Наведене дає підстави говорити про відповідність положень п. 2 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 4292-IX [1] вимогам ч. 1 ст. 58 Конституції України [29].

Таким чином, з дня набрання чинності Закону № 4292-IX [1] передбачені ним механізми посиленого захисту добросовісного набувача можуть також застосовуватися у справах (цивільній, господарській), в яких ще не поставлено рішення суду. На практиці це може призвести до залишення без розгляду позовів суб'єктів владних повноважень (незалежно від стадії розгляду справи) у разі не внесення ними на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного нерухомого майна, або відмови у задоволенні таких позовів (якщо компенсація вже внесена на відповідний рахунок суду) у разі пропущення встановленого законом 10-ти річного строку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, основні положення Закону № 4292-IX сфокусовані на встановленні 3-х рівнів посиленого захисту прав добросовісного набувача: 1) встановлення 10-ти річного строку для витребування майна; 2) обов'язкова компенсація добросовісному набувачу; 3) посилення персональної відповідальності посадових осіб.

Встановлення 10-річного строку для витребування майна у добросовісного набувача спонукатиме органи державної влади та органи місцевого самоврядування діяти більш оперативно щоб в межах розумного строку визначити, чи було набуття права власності на майно особою законним. А у разі їх бездіяльності протягом зазначеного строку добросовісний набувач отримує захист — гарантію непорушності набутого права власності.

Разом з тим, Закон № 4292-IX не містить положень про те чи поширюються приписи п. 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України про зупинення перебігу позовної давності на строк дії воєнного стану в Україні на встановлений ч. 3 ст. 388 ЦК України 10-ти річний строк, протягом якого нерухоме майно не може бути витребуване у добросовісного набувача. Вважаємо, що це питання має бути врегульовано шляхом внесення змін до ст. 388 ЦК України.

Механізм компенсації добросовісному набувачеві вартості спірного майна у разі його витребування в повній мірі узгоджується з принципом «належного врядування» згідно якого ризик будь-якої помилки державного органу має покладатися на саму державу і такі помилки, за загальним правилом, не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються. Тож, якщо помилку зробив державний орган або орган місцевого самоврядування, то у разі втручання у мирне володіння особою майном останній має бути сплачена достатня компенсація за рахунок державного бюджету або місцевого бюджету (бюджету територіальної громади).

Тепер можливість подачі віндикаційного позову до добросовісного набувача залежить від рівня фінансової спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та їх готовності внести на депозитний рахунок суду грошові кошти у розмірі вартості спірного майна. Наведене ставить їх у нерівне становище та обмежує можливості держави або територіальних громад повернути майно, яке вийшло з їхньої власності незаконним шляхом, що може негативно вплинути на їх матеріальне становище.

Обрана нами тема ще є малодослідженою, чи досягне Закон № 4292-IX поставленої мети залежить від сталої правозастосовної практики, яка ще не напрацьована, що обумовлює подальші теоретичні розвідки на дану проблематику.

Література

1. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача : Закон України від 12.03.2025 р. № 4292-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text (дата звернення: 30.05.2025).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.05.2025).

3. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача від 03.10.2024 р. № 12089. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44973 (дата звернення: 30.05.2025).

4. Скляренко Н. Захист добросовісного набувача: навіщо Україні зміни до Цивільного кодексу і що про це думає бізнес. РБК-Україна. 30.05.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/zahist-dobrosovisnogo-nabuvacha-navishcho-1743006777.html (дата звернення: 30.05.2025).

5. Колдоба М. Захист добросовісного набувача: як новий закон допоможе власникам зберегти законно придбану нерухомість. *Юридична газета online*. 02.05.2025. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-dobrosovisnogo-nabuvacha-yak-noviy-zakon-dopomozhe-vlasnikam-zberegti-zakonno-pridbanu-neruho.html (дата звернення: 30.05.2025).

6. Корчагін М. П. Добросовісне набуття майна, відчуженого неуповноваженою особою: автореф. дис. кан. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

7. Романська І. В. Цивільно-правове регулювання кондикційних зобов'язань в Україні. дис. канд. юрид. наук. 081 «Право». Львів, 2023. 210 с.

8. Бойчук О., Деміденко В. Зміни до законодавства щодо захисту прав добросовісного набувача. *Lexology.* 17.04.2025. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1d84c1f3-4fa3-49d3-a2f4-dab948e23f60 (дата звернення: 30.05.2025).

9. Мамченко Н. Президент підписав закон про зміни до цивільного кодексу щодо посилення захисту прав добросовісного набувача. *Судово-юридична газета.* 07.04.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/327706-prezident-podpisal-zakon-o-vnesenii-izmeneniy-v-grazhdanskiy-kodeks-otnositelno-usileniya-zaschity-prav-dobrosovestnogo-priobretatelya (дата звернення: 30.05.2025).

10. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача від 03.10.2024 р. № 12089. URL: https://itd.rada.gov.ua/a5025360-f213-46d3-89ea-44cdb50cb2e5 (дата звернення: 30.05.2025).

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 30.05.2025).

12. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 30.05.2025).

13. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text (дата звернення: 30.05.2025).

14. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text (дата звернення: 30.05.2025).

15. Про затвердження Порядку віднесення об'єктів до критичної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 року № 1109. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.05.2025).

16. Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 року № 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF#n9 (дата звернення: 30.05.2025).

17. Про використання земель оборони : Закон України від 23.11.2003 р. № 1345-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text (дата звернення: 30.05.2025).

18. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text (дата звернення: 30.05.2025).

19. Інструкція про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду : Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 20.09.2024 р. № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1724-24#Text (дата звернення: 30.05.2025).

20. Екологічна енциклопедія: У 3 т. Т. 1: А-Е. Редколегія: А. В. Толстоухов (головний редактор) та ін. К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. С. 220.

21. Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд системи гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів : Наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19.12.1995 р. № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95#Text (дата звернення: 30.05.2025).

22. Про аквакультуру : Закон України від 18.09.2012 р. № 5293- IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text (дата звернення: 30.05.2025).

23. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 р. № 4709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#n50 (дата звернення: 30.05.2025).

24. Порядок ведення Реєстру гідротехнічних споруд морських портів України : Наказ Міністерства інфраструктури України від 18.02.2013 р. № 91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-13#Text (дата звернення: 30.05.2025).

25. Реєстр ГТО України. URL: https://www.uspa.gov.ua/reyestr-gts (дата звернення: 30.05.2025).

26. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text (дата звернення: 30.05.2025).

27. Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації : Закон України від 23.09.2008 р. № 574-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-17#Text (дата звернення: 30.05.2025).

28. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 24.10.2024 р. № 16/03-2024/232468. URL: https://itd.rada.gov.ua/095c5586-7b8c-4e8b-b936-37a1061c9a2f (дата звернення: 30.05.2025).

29. Конституція України від 28.06.2025 № 254к/96-ВР. р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.05.2025).

30. Рішення Конституційного Суду від 09.02.2022 р. № 1-рп/99 від (Справа № 1-7/99). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#n54 (дата звернення: 30.05.2025).

31. Словник української мови: у 20 т. Т. 2. НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. К.: Наукова думка, 2012. С. 718.

32. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 1. А-Г. Редкол.: Ю. С. Шемшученко Ю. С. та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1996. С. 437.

References

1. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha: Zakon Ukrainy vid 12.03.2025 r. № 4292-IKh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

3. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha vid 03.10.2024 r. № 12089. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44973 [in Ukrainian].

4. Skliarenko N. Zakhyst dobrosovisnoho nabuvacha: navishcho Ukraini zminy do Tsyvilnoho kodeksu i shcho pro tse dumaie biznes. RBK-Ukraina. 30.05.2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/zahist-dobrosovisnogo-nabuvacha-navishcho-1743006777.html [in Ukrainian].

5. Koldoba M. Zakhyst dobrosovisnoho nabuvacha: yak novyi zakon dopomozhe vlasnykam zberehty zakonno prydbanu nerukhomist. Yurydychna hazeta onlane. 02.05.2025. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-dobrosovisnogo-nabuvacha-yak-noviy-zakon-dopomozhe-vlasnikam-zberegti-zakonno-pridbanu-neruho.html [in Ukrainian].

6. Korchahin M. P. Dobrosovisne nabuttia maina, vidchuzhenoho neupovnovazhenoiu osoboiu: avtoref. dys. kan. yuryd. nauk. Kyiv, 2016. 20 s. [in Ukrainian].

7. Romanska I. V. Tsyvilno-pravove rehuliuvannia kondyktsiinykh zoboviazan v Ukraini. dys. kand. yuryd. nauk. 081 «Pravo». Lviv, 2023. 210 s. [in Ukrainian].

8. Boichuk O., Demidenko V. Zminy do zakonodavstva shchodo zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha. LEXOLOGY. 17.04.2025. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1d84c1f3-4fa3-49d3-a2f4-dab948e23f60 [in Ukrainian].

9. Mamchenko N. Prezydent pidpysav zakon pro zminy do tsyvilnoho kodeksu shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha. Sudovo-yurydychna hazeta. 07.04.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/327706-prezident-podpisal-zakon-o-vnesenii-izmeneniy-v-grazhdanskiy-kodeks-otnositelno-usileniya-zaschity-prav-dobrosovestnogo-priobretatelya [in Ukrainian].

10. Poiasniuvalna zapyska do Proektu Zakonu pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha vid 03.10.2024 r. № 12089. URL: blob: https://itd.rada.gov.ua/a5025360-f213-46d3-89ea-44cdb50cb2e5 [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

12. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-KhII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text [in Ukrainian].

13. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 r. № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text [in Ukrainian].

14. Pro krytychnu infrastrukturu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1882-IKh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku vidnesennia obiektiv do krytychnoi infrastruktury: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.10.2020 roku № 1109. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

16. Perelik obiektiv derzhavnoi vlasnosti, shcho maiut stratehichne znachennia dlia ekonomiky i bezpeky derzhavy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.03.2015 roku № 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF#n9 [in Ukrainian].

17. Pro vykorystannia zemel oborony: Zakonu Ukrainy vid 23.11.2003 r. № 1345-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text [in Ukrainian].

18. Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy: Zakonu Ukrainy vid 16.06.1992 r. 2456-KhII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text [in Ukrainian].

19. Instruktsiia pro zmist ta skladannia dokumentatsii derzhavnoho kadastru terytorii ta obiektiv pryrodno-zapovidnoho fondu: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 20.09.2024 r. № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1724-24#Text [in Ukrainian].

20. Ekolohichna entsyklopediia: U 3 t. T. 1: A-E. Redkolehiia: A. V. Tolstoukhov (holovnyi redaktor) ta in. K.: TOV "Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii", 2006. S. 220 [in Ukrainian].

21. Metodyka obstezhennia i pasportyzatsii hidrotekhnichnykh sporud systemy hidravlichnoho vyluchennia ta skladuvannia promyslovykh vidkhodiv ta khvostiv: nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy u spravakh mistobuduvannia i arkhitektury vid 19.12.1995 r. № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95#Text [in Ukrainian].

22. Pro akvakulturu: Zakon Ukrainy vid 18.09.2012 r. № 5293-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text [in Ukrainian].

23. Pro morski porty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 r. № 4709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#n50 [in Ukrainian].

24. Poriadok vedennia Reiestru hidrotekhnichnykh sporud morskykh portiv Ukrainy: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 18.02.2013 r. № 91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-13#Text [in Ukrainian].

25. Reiestr HTO Ukrainy. URL: https://www.uspa.gov.ua/reyestr-gts [in Ukrainian].

26. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 r. № 1805-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text [in Ukrainian].

27. Perelik pamiatok kulturnoi spadshchyny, shcho ne pidliahaiut pryvatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 23.09.2008 r. № 574-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-17#Text [in Ukrainian].

28. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na proekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha» vid 24.10.2024 r. № 16/03-2024/232468. URL: blob: https://itd.rada.gov.ua/095c5586-7b8c-4e8b-b936-37a1061c9a2f [in Ukrainian].

29. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.2025 № 254k/96-VR. r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

30. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu vid 09.02.2022 r. № 1-rp/99 vid (Sprava № 1-7/99).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#n54[in Ukrainian].

31. Slovnyk ukrainskoi movy: u 20 t. T. 2. NAN Ukrainy, Ukr. mov.-inform. fond. K.: Naukova dumka, 2012. S. 718 [in Ukrainian].

32. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. T. 1. A-H. Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko Yu. S. ta in. K.: “Ukr. entsykl.”, 1996. S. 437 [in Ukrainian].

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 5 (87)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2025. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 23,48. Тираж 100. Замовлення № 222.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.